

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИӢТИ БА НОМИ РӮДАКИИ
АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМӢОИ ТОҶИКИСТОН
2026, №2 (55)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
2026, №2 (55)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY
OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
2026, №2 (55)

ДУШАНБЕ – 2026

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ

2026

№ 2 (55)

Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Шодӣ ШОКИРЗОДА

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» 77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012,
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015, таҳти № 0095/мҷ, бори сеюм 7-уми
сентябри соли 2017, таҳти № 023/ МҶ-97 ва
бори чорум 22-юми феввали соли 2024, таҳти
№ 332/МҶ-97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳрири:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Ҳасани СУЛТОН
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.и.ф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРИЁН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИЁН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СУФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолик НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Бехрӯзи ЗАБЕҲУЛЛО (н.и.ф.)
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.).

Ҳайати мушавара: Масъуди МИРШОҲӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АҚБАРШОҲ (Ҳиндустон), Александр
ҲЕЙЗЕР (Олмон), Садрӣ САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
2026.

Маҷаллаи илми «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия
(17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ**2026**
№ 2 (55)

Научный журнал
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Шоди ШОКИРЗОДА

Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21, Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, каб. 26, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в каталоге «Почтаи тоҷик» 77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 15 апреля 2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12 ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/мч- 97 и 22 февраля 2024 г. за № 332/МЧ-97.

Редакционная коллегия:
Фарангис ШАРИФЗОДА (директор ИЯЛ НАНТ),
Носирджон САЛИМИ (академик НАНТ, д.ф.н.),
Хасан СУЛТОН (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА (член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ (д.ф.н., профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н., проф.),
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),

Редакционный совет: **Масъуд МИРШОХИ** (Франция), **Шариф ШУКУРОВ** (Россия), **Али АКБАРШОХ** (Индия), **Александр ГЕЙЗЕР** (Германия), **Садри САЪДИЕВ** (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, 2026.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК при Министерстве науки и высшего образования Российской Федерации (17.07.2023, №2498).

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI

2026

№ 2 (55)

*Established in
2010 published
quarterly*

Founder: The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Chief Editor
Askar HAKIM
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Shodi SHOKIRZODA,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Lutfullo SHARIFZODA
Candidate of Philological Sciences

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, office 26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70

<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com
Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755

Journal was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan, the first edition is from 5 April, 2012 year, № № 0098, the second edition is from 12 November, 2015 year, № 0095. and the third edition is from 7 September 2017 year, № 023/ мч- 97 22 February, 2024 year, № 332/МЧ-97.

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)

Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)

Hasan SULTON (Corres. mem. of the NAST)

Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)

Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)

Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)

Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)

Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)

Safina ABODULLOEVA (d.ph.s.)

Umridin YUSUFOV (d.ph.s.)

Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)

Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)

Shodimhammad SUFIZODA (d.ph.s.)

Abdulamin MAJNUOV (c.ph.s.)

Abdukholog NABIEV (c.ph.s.)

Aziz MIRBOBOEV (c.ph.s.)

Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)

Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)

Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

International editorial colleague: Masoud MIRSHOHI (France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany), Sadri SADIEV (Uzbekistan).

Dushanbe © The Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, 2026.

The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the list of peer-reviewed scientific journals of the High Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and the Higher Attestation Commission under the Ministry of Science and Higher Education of the Russian Federation (17.07.2023, No. 2498).

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Шарифзода Ф.Х., Шералиев Ш.Қ. Бақо ва таҳаввули ҳамсадоҳои <i>*b</i> , <i>*d</i> , <i>*g</i> -и эронии бостон дар вожагони субстратии гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ.....	8
Ҳасанзода А., Собирҷонов С. Сарнавишти як вожаи ҳазорсолаи эрониасл.....	17
Абодуллоева С.Ю. Гузариши лингвистии мафҳумҳои абстракт ба поэтонимҳо дар «Мантиқ-ут-тайр»-и Фаридаддин Аттор.....	25
Саъдуллозода У.Қ. Вижагиҳои қорбурди пешоянду пешвандҳо дар мутуни форсии миёна ва як матни тарҷумаи қуҳан.....	36
Ҳасанова Т.Ғ. Таҳлили ретроспективии стратегияҳои коммуникативии моделсозии медиадискурс.....	45
Собирова С.Ғ. Нақши функционалӣ ва прагматикӣ воситаҳои созанда дар дискурси иқтисодии забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ.....	53
Мухаммадиева З.А. Хусусиятҳои маъноӣ ва грамматикӣ ҷумлаҳои бешаҳс ва масдарӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	63
Бобоалиева З.П. Баррасии шеваҳои тарҷума ва интиқоли зарбулмасалу мақолҳо аз забони мабада ба забони мақсад.....	73
Қодирова С.А. Вижагиҳои луғавию маъноӣ ва грамматикӣ ойқонимҳои «Таърихи Систон».....	83
Маҳмадқаримзода М.М. Пояи методологӣ ва нақши истилоҳот дар тақмили матни илмӣ-полиграфӣ.....	93
Ху Сюэчүн. Ташаккули корпуси омӯзгорони маҳаллии забони чинӣ дар панҷ кишвари Осиёи Марказӣ: ҳолати имрӯза, мушкилот ва роҳҳои рушд.....	103

АДАБИЁТШИНОСӢ

Аскар Ҳаким. Бозтоби намоди шеърӣ шоир (дар мисоли ашъори Мирзо Турсунзода).....	116
Шокирзода Ш.Н. Ҳофиз дар «Девони ғарбӣ-шарқӣ»-и Гёте: аз илҳомӣ эҷодӣ то тафсири бадеӣ.....	126
Шафизода Ф.А. Тавсифи модар дар ашъори шоирони доираи адабии Қӯлоб.....	146
Ғаффоров М. Саид Нафисӣ – шоир.....	161
Абдурраҳимзода Б.А. Мақом ва вижагиҳои рӯҷуи лирикӣ дар матнҳои бадеии «Оина».....	170

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Раҳмонӣ Р. Назаре ба аввалин маҷмуаҳои фолклори тоҷик.....	185
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ
ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Шарифзода Ф.Х., Шералиев Ш.К. Сохранение и эволюция древнеиранских согласных *b, *d, *g в субстратной лексике юго-восточного говора таджикского языка.....	8
Хасанзода А., Собирджонов С. История одного тысячелетнего слова иранского происхождения.....	17
Абдулоева С.Ю. Лингвистический переход абстрактных понятий к поэтонимам в «Языке птиц» Фариддадина Атгара.....	25
Саъдуллозода У.К. Особенности употребления префиксов и предлогов в среднеперсидском текстов и в одном древнеперсидском переводе.....	36
Хасанова Т.Г. Ретроспективный анализ коммуникативных стратегий моделирования медиадискурса.....	45
Собирова С.Г. Функционально-прагматическая роль конструктивных средств в экономическом дискурсе таджикского, английского и русского языков.....	53
Мухаммадиева З.А. Семантико-грамматические особенности безличных и инфинитивных предложений в английском и таджикском языках.....	63
Бобоалиева З.П. Обзор стиля и методов перевода и передачи пословиц и поговорок с исходного языка на языке перевода.....	73
Кодирова С.А. Лексико-семантические и грамматические особенности ойконимов в «Истории Систан».....	83
Махмадкаримзода М.М. Методологическая база и роль терминов в совершенствовании научно-полиграфического текста.....	93
Ху Сюэчун. Формирование контингента местных преподавателей китайского языка в пяти странах центральной азии: современное состояние, проблемы и пути развития.....	103

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Аскар Хаким. Отражение понятия поэзии и поэта (на материале поэзии Мирзо Турсунзаде).....	116
Шокирзода Ш.Н. Хафиз в «Западно-восточном диване» Гёте: от творческого вдохновения к художественной интерпретации.....	126
Шафизода Ф.А. Образ матери в поэзии писателей литературного круга Куляба.....	146
Гаффоров М. Саид Нафиси – поэт.....	161
Абдуррахимзода Б.А. Статус и особенности лирического отступления в художественных текстах журнала «Оина».....	170

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Рахмони Р. Взгляд на первые сборники таджикского фольклора.....	185
--	-----

CONTENT

LINGUISTICS

Sharifzoda F.Kh., Sheraliev Sh.Q. The preservation and evolution of the old Iranian consonants *b, *d, *g in the substrate words of the southeastern dialect of Tajik language.....	8
Hasanzoda A.A., Sobirjonov S. The historical development of a thousand-year-old word of Iranian origin.....	17
Abodulloeva S.U. Linguistic transition of abstract concepts into poetonyms in «The language of the birds» by Fariduddin Attar.....	25
Sadullozoda U.K. Peculiarities of the use of prefixes and prepositions in middle persian texts and in the ancient Persian translation.....	36
Hasanova T.G. Retrospective analysis of communicative strategies for media discourse modeling.....	45
Sabirova S.G. The functional and pragmatic role of constructive means in the economic discourse of the Tajik, English and Russian Languages.....	53
Mukhammadieva Z.A. Semantic and grammatical features of impersonal and infinitive sentences in English and Tajik languages.....	63
Бобоалиева З.П. Review of the style and methods of translation and transmission of proverbs and sayings from the source language in the language of translation.....	73
Qodirova S.A. Lexical-semantic and grammatical features of the oikonoms in the «History of Sistan».....	83
Makhmadkarimzoda M.M. Methodological basis and the role of terms in improving the scientific and printing text.....	93
Hu Xuejun. Building the local chinese language teacher workforce in five central Asian Countries: current status, challenges, and development pathways.....	103

LITERARY STUDIES

Askar Hakim. Reflection of the concept of poetry and the poet (based on the poetry of Mirzo Tursunzoda).....	116
Shokirzoda Sh.N. Hafez in goethe's « <i>West-eastern divan</i> »: from creative inspiration to poetic interpretation.....	126
Shafizoda F.A. The portrayal of the mother figure in the poetry of writers of the Kulob literary circle.....	146
Gafforov M. Said Nafisi – poet.....	161
Abdurrahimzoda B.A. The status and features of lyrical digression in the literary texts of «Oina».....	170

FOLKLORISTICS

Rahmani R. A look at the first collections of Tajik folklore.....	185
--	-----

**БАҚО ВА ТАҲАВВУЛИ ҲАМСАДОҲОИ *B, *D, *G-И ЭРОНИИ
БОСТОН ДАР ВОЖАГОНИ СУБСТРАТИИ ГӢЙИШИ ЧАНУБИ
ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

**Фарангис Шарифзода,
Шералиев Шералӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Забони тоҷикӣ дар гули таърих асолати худро нигоҳ доштаст. Барои муайян кардани вазъи забон дар давраҳои мухталиф нақши лаҳҷаву гӯйишҳо ниҳоят бузург аст ва вожаҳои фаровонро метавон ёфт, ки дар гӯйишҳо то кунун боқӣ мондаанд ва онҳо раванди инкишоф ва ташаккули забонро дар давраҳои мухталиф таҷассум менамоянд. Яке аз гӯйишҳои забони тоҷикӣ, ки дар он вожаҳои қадимӣ зиёд ба назар мерасад, гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ аст, ки ба сабаби камтар омезиш ёфтагӣ ба забонҳои дигар вожаҳои қадимӣ ва луғати субстрати забонҳои матрук дар он бештар боқӣ мондаанд.

Бахшҳои аз гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқони рус ва тоҷик мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст, вале то кунун таҳқиқи гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ аз лиҳози забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ ба анҷом нарасидааст. Бино бар ин, пажӯҳиши мо гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикиро дар муқоиса бо забонҳои миёна ва муосири эронии шарқӣ фаро гирифтааст. Дар мақолаи мазкур низоми таҳаввули се ҳамсадои маъмули эронии бостон ва инъикоси он дар забонҳои эронии шарқӣ ва вожаҳои субстрати гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Маълумоти муфассалро дар робита бо фонологияи забонҳои эронии шарқӣ дар таҳқиқоти ховаршиносии бузурги рус ва аврупоӣ аз қабилҳои И.М. Оранский [20], Д.И. Эделман [18], Симс Вилиямс (Sims-Williams) оид ба фонологияи забонҳои миёнаи эронии шарқӣ [19, 165-172], О.С. Продс (Prods Oktor Skjaervo) оиди фонологияи забонҳои муосири эронии шарқӣ [19, 382-395] метавон дарёфт. Соли 1989 бо ибтиқори ховаршиносии барҷаста Рудигар Шмит (Rudiger Schmitt) китоби «Роҳнамои забонҳои эронӣ» (Compendium Linguarum Iranicum) ба таърих расид [19]. Дар он мақолаҳои 17 донишманди риштаи эроншиносии доир ба забонҳои эронӣ ҷамъоварӣ шудааст. Ин китоби муҳим бо кӯшиши донишманди эронӣ Ҳасан Ризоии Боғбедӣ соли 2003 ба забони форсӣ «Роҳнамои забонҳои эронӣ» дар ду ҷилд тарҷума ва нашр шуд. Тарҷумаи ин китоб ба забони форсӣ барои донишмандони ҳам Эрон ва ҳам Тоҷикстон бисёр муҳим буд, чун мақолаҳои ин китоб ба забонҳои англисӣ, олмонӣ ва фаронсавӣ иншо шуда буданд ва донишмандон ба он дастрасии комил надоштанд. Китоб таҳқиқоти дақиқи забонҳои эронии бостон, миёна (шарқӣ ва ғарбӣ) ва навро

фаро гирифта, оид ба қисматҳои морфология, фонетика, синтаксис ва луғат дар робита бо забоншиносии муқоисавӣ-таърихии ҳар як забони эронӣ маълумоти муфид оварда шудааст.

Яке аз хусусиятҳои хос ва фарқкунандаи забонҳои миёнаи эронии шарқӣ аз ғарбӣ дар он аст, ки дар вожагони эронии шарқӣ овози [θ] боқӣ мондааст, ки дар эронии ғарбӣ ин овоз мушоҳида намешавад. Мисол: суғ. хор. *myθ* «рӯз», хут. *thamj* «кашидан», бох. *tθa* «чунин, пас» сарм. *Πορρθαχης* (< *puθraka-).

Таҳавули низоми фонологӣ, ки ба ҳамаи забонҳои эронии шарқӣ хос аст, бадалшавии ҳамсадои чарангдор ба бечаранг дар гурӯҳи калимаҳои *ft ва *xt-и эронии бостон мебошад. Муқ. ш: суғ. 'βt', хор. 'βd «ҳафт» < *hafta, суғ. 'wswyly, бох. *ωωουδο* «пок» < **ava-suxta(ka)*-, хор. *βyd* «садақа, хайр» < *baxtā*-, муқ. ш. ҳамчунини исми хоси сарм. *Βαυδοχος*. Дар лаҳҷаҳои сақойи гурӯҳи калимаҳо сода мешаванд, ҳамчунон ки дар хут. *hauda* «ҳафт», тумш. *hodama* «ҳафтум», хут. ва тумш. *vasuta* «пок».

Дар умум, таҳавули ҳамсадоҳои эронии бостони *b, *d*, *g* ба ҳамсадоҳои роғӣ дар мавқеи аввали калима сурат мегирад. Ин таҳавулро дар мисоли калимаҳои зер метавон мутаваҷҷеҳ шуд: *baraka- «мева», *dātā- «қонун», *gav- «гов»; таҳавули овозии ин калимаҳо дар суғ. *βr'k*, *δ't'kh*, *γ'w*, хор. *βrk*, *δ'dyk*, *γ'w*, мон. бох. *βrg* **l'd* дар *l'rβr* «довар» (бо тағйири дигаре ҳам аз *δ ба *l*) ва *γ'w*.

Таҳавули ҳамсадоҳои исти шавшувдор дар аввал ба ҳамсадоҳои роғӣ шавшувдор хоси гурӯҳи забонҳои эронии шарқист (танҳо дар осетинӣ *b*-, *d*- дар аввал меёяд) ва изоглосса (худуди интишори забонӣ) – и муҳимест, ки гурӯҳи шимоли шарқиро аз чануби шарқӣ (парочӣ-ормурӣ), ки дар мавқеи аввал *b*, *d*, *g* доранд, ҷудо мекунад. Дар ҷойи дигар *θ* – и аввал ба *v* табдил ёфтааст (мутамоиш аз *w*), ғайр аз пашту, ки бо эронии бостон *u > *w* идғом (интегратсия) шудааст. Ин таҳавулоти забони паштуро аз дигар забонҳои эронии шарқӣ (парочӣ-ормурӣ *u > *gw*) ҷудо мекунад. *δ* дар оғоз ва мобайн дар йидға-мунҷонӣ ва пашту *l* шуда, дар парочӣ-ормурӣ дар мобайн ҳазф шудааст. Ҳамсадоҳои исти бешавшув (сонорӣ) дар мавқеи аввал боқӣ мондааст, ба ҷуз аз осетинӣ, ки дар он *p- < *f*- шудааст.

«Чун дигар забонҳои эронии шарқӣ ҳамсадоҳои исти шавшувдори *b*, *d*, *g* ва аффрикатаи *j* ҳатто дар мавқеи аввал ба ҳамсадоҳои роғӣ *β*, *δ*, *γ*, *ž* бадал шудаанд. суғ. мон. *βy*-, мас. *by*- «Худо», суғ. мон. *δ'r*, мас. *d'r* «доштан», суғ., мон. *uwβ*, мас. *uwβ* «ситоиш кардан», суғ. *zw*-, мон. *jw*-, мас. *žw*- «зиндагӣ кардан». «Дар натиҷаи ин тағйирот *b*, *d*, *g* танҳо ҳамчун аллофонҳои *p*, *t*, *k* ва *č* омада, дар суғдӣ вучуд надорад. Дар суғдӣ меъёри ҷуфтҳои шавшувдор танҳо пас аз садонокҳои димоғишуда меояд, ки дар ин мавқеият, ҷуфтҳои шавшувдор ва бешавшувии эронии бостон бо ҳам афтодаанд. Мон. *sng* «санг» < *asanga- дар канори *zng* «навъ» < *zanaka-, 'ncmn 'njmn «мачлис» < *hamjamana- дар канори *pnc*, *pnj* «панҷ» < *panča ва ғ. Ҳамчунин, суғ. 'b «об», *xwdw* «Худовандгор», *mrdxmy* «мард», 'wžb «ваҳшат», *γwbdy* «ситоиш», 'zd'qry' «муҷда», (муқ. мон. 'p, *xwt'w*, *mrtxmy*, *wjp*-, *γwβty*, *zt'qrqy'*) [19; 178-179]».

Намунаи ҳамзистии забонҳо дар ин ҳавза тавофути барҷастаи системаи фонологӣ ва фонетикӣ вожагони тоҷикӣ ва вожагони субстратии он ва умумият бо забону лаҳҷаҳои бадахшонии шеваи чанубӣ ва чануби шарқӣ

забони тоҷикӣ мебошад. Ин минтақа замоне макони густариши забонҳои эронии шарқӣ буд, ки айни замон мавриди истифода қарор надорад ва дар ин ҳавза амалкарди вожагонии субстратии эронии шарқӣ мушоҳида мешавад. Чуноне маълум аст, ҳамсадоҳои эронии бостони *b, *d*, *g* дар забонҳои миёнаи эронии шарқӣ роғӣ (*β*, *δ*, *γ*) шудаанд. Овозҳои *β*, *δ* дар вожагони гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ мушоҳида намешавад, вале таҳаввули ҳамсадои эронии бостони *g ба сойишӣ (*γ*) дар он, чун дигар забонҳои миёнаи эронии шарқӣ дар мавқеи аввал ва мобайн сурат гирифтааст. Мисол: < эр. бос. *g: *γər/γar/γūr/γir* «кӯҳ» дар таркиби ҷойномҳои **Būdγər**, **Minamijγər**, **Soγər**, **zγariya**, **γūrod** <*gári- (**g^hrH-í*-), авест. *gairi*- м. ‘кӯҳ, силсилакӯҳ’, суғ. <*γr*-> /*γar*-, *γər*-/ м. ‘кӯҳ’, хут. (*g*)*gara*-, *ggari*-, бох. *γapo*, паш *γar*, фор. *gar*, язғ. *γar* ‘санг’ (*γərčug* ‘кӯҳ’), шуғн. *žir* ‘санг’, Яғн. *γar* ‘кӯҳ’ [21; 210].

Бояд тазаққур дод, ки вожаҳои субстратии гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, ки онҳоро дар забони адабии муосири тоҷик ва дигар гӯйишҳои забони тоҷикӣ (ғайр аз баъзе лаҳҷаҳои ҷанубӣ, ки минтақаи густариши забони бохтарӣ буданд) наметавон мушоҳида кард, бозмондаи забони матруки давраи миёна буда, системаи фонологии он шартан оварда мешавад, чун низоми дастурии он аз байн рафта, ҳамзистӣ дар таҳаввули сохтори фонетикӣ он бетаъсир намондааст.

Ҳамсадои /b/ эр. бос. <*b. Ҳамсадои зичи шавшувдори **b** дар як қатор вожагони субстратӣ ва ҷойномҳои гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ шакли таърихии худро хифз намудааст. Мисол:

Brāvγ «номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз, қисмати болоии ҷамоати деҳоти Висхарв, ки се деҳаро мутаҳхид намудааст, ҷойгир аст», муқ. ш. < *brū-kā-, авест. *brū*-, *brvat*- з. ‘абру’, санск. *bhrū*- з. ‘абру’, фор. *brūg*, ابرو, хор. <*βrwc*> ‘абрувон’, хут. *brraukalā* ‘абру’, суғ. <*βr'wk*> (<*βr'wk*/'h>) /*βrūk*/ ‘абру’, яғн. *virūk* «абру» [21; 30]; **bəna** «махаллаи хурд дар деҳот», дар таркиби ҷойномҳои **Bəni jəri tag/tār** «номи маҳалла, ки дар доманаи кӯҳ ҷойгир аст» омадааст. Дар забони авестой дар шакли *unā*- з. ‘сӯроҳ, ковок (дар замин)’, суғдӣ /*βunā*/ з. ‘сӯроҳ, ғор; ҳафра’, яғн. *vīna* ‘лона’ омадааст [21; 64]. Ин вожаро ҳамчунин дар шаклҳои авест. *būna*- м. ‘поён’, суғдӣ /*βūn*/ ‘сӯроҳ, ғор; пайдоиш, асос; чоҳ; ғор, панҷара’ ‘поён, по, реша’, хут. *buna*- ‘поён’, форсӣ *bun* ‘асос, замин’, пор. *bun*, осет. лаҳ. ир. *bun*, лаҳ. диг. *bun* ‘поён, замин, мерос’ метавон мушоҳида кард [21; 64].

Ҳамсадои зичи шавшувдори **b** дар луғати ареали гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ба таври фаровон омадааст. Мисол: **ba** «бӯса», муқ. ш. язғ. *ba* нид. тақлид ба гирияи кӯдак «*ya-ya*» [17; 25]; **bexāwand** «бесоҳиб», муқ. ш. язғ. *bexowand* «ятим, бесарпаноҳ; надоштани хешовандон; кӯдаки кӯча; фосик, масҳарабоз, авбош» [17; 34]; **biča** «бузғола», муқ. ш. язғ. *bəč* «бузғола пас аз сесолагӣ» [17; 35]; **bāba** «падар», муқ. ш. язғ. *bob* «бобо» [17; 43]; **bāre** «аммо, вале, лекин», муқ. ш. язғ. *bore* «(пайвандаки хилофӣ) вале, аммо» [17; 45]; **būt** (**kardan**) «лабонро ба самти пеш моил кардан; песондан, нигоҳи хашмгинона кардан», муқ. ш. бо маънои мутафовит дар язғ. *būt* «тару тоза» [17; 47]; **bərəšəm** «навъи матоъ, абрешим», муқ. ш. яғн. *birišim* «абрешим» [3; 41]; **bābi** «бобо», муқ. ш. яғн. *bob* «бобо» [3; 41]; **dəstbela** «дастпӯшак», муқ. ш. ишк. *belā* «дастпӯшак» [6; 186]; **bəzməq** дар таркиби **tərəši bəzməq** «ниҳоят турш», **barmāl**

«пуштаи кӯх, замини доманакӯх», **bat** «ҳалвое, ки барои субҳона аз маҳсулоти ширӣ, дӯғ ва қаймоқ омода мешавад», **bāqle** «навъи зироати донагӣ, ки аз он атола ва орд дуруст мекарданд», **biyār//biyārak** «бародар», **bəzmūgunik** «лашми буз», **bəq** «фарбех, калончусса; ҳар чизи ба самти пеш баромада», **bābarfa** «зарраҳои майдаи барф аз таъсири шамол», **bəlā//bəlānā** «таҳкурсе (фундамент)», **bəng** «бом», **bənjəq** «нони норасида (бидуни хамиртуруш)», **bəryavj** «фарши чӯбини ганчур барои нигоҳ доштани маҳсулоти озуқаворӣ сохта», **bəšmučəš** *с.а.* «то ба охир хӯрдан ё тамои кардани хӯрок», **bəša** «хамири ғафсшуда», **bəjər-bəjər** «ноҳамвор», **bərvej** «шаби муқаддас (маъмулан як шаб қабл аз чашни Наврӯз, дар таркиби *vegai bərvej* «шаби муқаддас»)», **bā** (*xūrdan*) «ғалтидан», **bəj-bəj** (*kardan*) «гапҳои беҳуда задан; пичиррос кардан», **bəyūl** «навъи гиёҳ, ки дар лаби чӯй мерӯяд ва хусусияти шифобахшӣ дорад»; дар таркиби ҷойномҳои **Bāyar** (д. Ёгед), **Barzagāv** (д. Шкев), **Bāfridun** (д. Ширговад), **Bāsing** (д. Зев).

Ҳамадои /d/ эр. бос. < *d. Ҳамсадои зичи шавшувдори **d** низ дар гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ шакли таърихии худро ҳифз намудааст. Мисол:

dargāv (аз ду чузъ: *darg* «дароз», *āv* «об») «рӯдхонаи кӯхӣ», эр.бос. < **darga-*, «дур, дароз», мук. ш. лаҳ.ванч. *dargou* «рӯди кӯхӣ, шохобаи фаръӣ», осет. *dərg* «дароз, дарозӣ», сангл. *dargav* «води кӯчак» [9; 63-92], шуғн. *durg-i*, мук. ш. номвожаи *Durgād* (н. Ванч);

Дар луғати ареали ба таври фаровон мушоҳида мешавад. Мисол: **damba** «маконеро гӯянд, ки дар он ҷо оби фаровон чамъ мешавад» мук. ш. яғн. *damba* «тӯдаи барф, барфтӯда» [3; 70]; **dangala** (*kardan*) «(дур ва бо суръати тез) партофтани чизе», мук. ш. яғн. *dangala -dangalai viyak* «афтидан, ғалтидан»; *dangalai karak* «партофтани ягон чизи нолозим», ҳамчунин калимаи *dangalšap* «кӯфтани, задан; як навъ хӯрокест, ки аз нони рағғани зард ё маска тайёр карда мешавад; фатирмаска» [3; 71]; **daq-daq** (*gaštan*) «беҳудагардӣ кардан, гаштугузори бемақсад», мук. ш. язғ. *daq* дар таркиби *daq-dag* «сайругашти бемақсад, оврагардӣ; лангидан» [17; 66]; **dəstbela** «дастпӯшак», мук. ш. язғ. *dəstbela, bila* «дастпӯшакҳои чармин, ки дар вақти ҳосилгундори истифода мешаванд [17; 69]; **dūl** «мансуб ба осиеб, ҷоест, ки гандумро ибтидо дар он меандозанд ва гандум тадричан ба сӯрохии санги осиеб мерезад», **daq** «солхӯрда, пир», **devlāx** «маконест барои гузаронидани тобистон, чарогоҳи тобистона, айлоқ», **dakani** «усусли бастанӣ рӯймол, ки хаида бар пешонӣ баста мешавад», **dalya** «навъи хӯрок аз шикамба», **dalyasang** «санги гирд барои майда кардани қанд, pista ва бодом», **dambāxa** «фарбех», **deku//dekun//dūkun** «суфаи ҷойи хоб дар хонаҳои деҳқонии урфӣ», **di//du//dū** «деха, дех», **dūyāvi//duyāvi** «зарфи калони шишагин барои хӯрок хӯрдан», **dūva** «дудаи чандсолаи лӯлапеч, ки бо он фарши хонаро суфта мекарданд»; дар таркиби ҷойномҳои **Damjāgā**, **Darai šir**, **Darai sitorarū**, **Devlāx**, **Dašt** (д. Курговад), **Dandara**, **Darai Hasel**, **Darai Nālu** (деҳаи Пунишор), **Dargāv**, **Devlāx** (д. Сангевни дароз), **Dara**, **Dahani dargi** (д. Зев).

Дар гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ ҳангоми якҷоя омадани ҷуфти *-rd* дар байн ва анҷоми калимаҳои тоҷикӣ ҳамсадои **d** ҳангоми талаффузи ихтисор карда мешавад: **marak** (*mardak*) «мардак», **gara** (*gardan*) «гардан», **gura**

(*gurda*) «гурда», *mūra* (*murda*) «мурда», *kar* (*kard*) «кард», *āvaran* (*ovardan*) «овардан», *xūran* «хурдан».

Аз охири баъзе калимаҳои забони тоҷикӣ ихтисор мешавад: *zū* «зуд», *kālī* «калид» *bū* «буд», *mur* «мурд» ва ғ.

Ҳангоми тасрифи феълҳои серистеъмоли *budan*, *šudan*, *dādan*, *zadan*, *xūrdan* ва монанди инҳо ҳамсадои **d** умуман талаффуз карда намешавад:

Шакли танҳо:

Шаҳси 1-ум. <i>bum/bim</i>	<i>šim</i>	<i>dom</i>	<i>zom</i>	<i>xūrəm</i>
Шаҳси 2-юм. <i>bui/bi</i>	<i>ši</i>	<i>doi</i>	<i>zoi</i>	<i>xūri</i>
Шаҳси 3-юм. <i>bū</i>	<i>ši</i>	<i>do</i>	<i>zo</i>	<i>xūr</i>

Шакли чамъ:

Шаҳси 1-ум. <i>buyem/biye</i>	<i>šiyem</i>	<i>doyem</i>	<i>zoyem</i>	<i>xūrēm</i>
Шаҳси 2-юм. <i>buye/biye</i>	<i>šīye</i>	<i>doye</i>	<i>zoye</i>	<i>xūre</i>
Шаҳси 3-юм. <i>bun/bin</i>	<i>šin</i>	<i>don</i>	<i>zon</i>	<i>xūran</i>

Яке аз хусусиятҳои дигари ҳоси овони гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ табилии ҳамсадои нугизабонии *ð* ба ҳамсадои байнизабонии *ū* дар анҷоми калима мебошад: *sabay* – *sabad* «сабад», *namay* – *namad*, «намад», *lagay* дар таркиби *lāyaisəm* (калимаи мураккаб аз *lāyay* «лагад» ва *səm* «сум» маънояш «зери по кардан, бо суми по зер кардан») – *lagad* «лагад».

Ҳамсадои /γ/ < эр. бос. *g: Чун овозҳои дигар забонҳои эронии шарқӣ дар луғати субстратӣ ва хосатан дар ҷойномҳои гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ҳамсадои **g** ба ҳамсадои роғи шавшувдори **γ** табилии ёфтааст. Ин таҳаввулот дар мавқеи аввал ва мобайни калима сурат мегирад. Мисол: *γar/γar/γūr/γir* «кӯҳ» дар таркиби ҷойномҳои *Būdγar*, *Minamiγar*, *Šoyar*, *zγariya*, *γurod* (д. Ёгед), *γarkif* (д. Шкев), *Zāγar*, *γarmang* (д. Ширговад), *Azγar* (д. Сангевн), *Səpiγar* (ч.д. Нулванд), *Buγir* (д. Ҷорф), *Bāsγir* (д. Дуробак), *Baγayir* (д. Паткуноб), *Ziγar* «номи деҳа дар ноҳияи Дарвоз, ки дар доманаи кӯҳ ҷойгир аст», мук. ш. <*gāri- (*g^hrH-í-), авест. *gairi-* м. «кӯҳ, силсилакӯҳ», суғ. <γr-> /γar-, γər-/ м. «кӯҳ», хут. (g)gara-, ggari-, бох. γaro, паш γar, фор. *gar*, язғ. γar «санг» (*γərčig* «кӯҳ»), шуғн. *žir* «санг», яғн. γar «кӯҳ» [21; 210]. Бо вожаи γar дар гӯйиши тоҷикони Мастҷоҳ ва Варзоб, ки замоне минтакаи густариши забони шимолу шарқии эронӣ (суғдӣ) буданд, номвожаҳои *γarzāy* «номи замин» (ҷузъи аввал γar «кӯҳ» ва ҷузъи дуюм zāy «замини қорам»), *Šāvγar* «сиёҳкӯҳ, кӯҳи сиёҳ» (*šāv* «сиёҳ» ва γar «кӯҳ»), дар ноҳияи Варзоб номвожаҳои *Beγar* ва *Zāγar* (шакли таҳаввулфтаи *Zi(h)γar* яъне «зери кӯҳ, таги кӯҳ») метавон мушоҳида кард [15, 91-98]; *γərū* «гирех» <*grancīa- <*granθi(īa)-, суғ. <γr'nš> /γrāmš/ «бастан; гирех, пайванд, пайвастан», хут. *grantha-* «гирех», фор. *grih*, бал. *garanč*. ([21; 211], тоҷ. *gireh*; *γaz* дар таркиби калимаи мураккаби *kəramγaz* «қирмхӯрда, қирмгазида» <*gaza-, мук. ш. тоҷ. фор. *gaz* «асоси замони ҳозираи газидан», вах. *γazd* «навъи хӯроқи алафӣ»; *γāw* «дод, фарёд; сарзаниш, танбех», эҳтимолан аз эр. бос. *hada-gā-v(y)a- > *(h)ad-γāv «со-бычье» [1; 80], мук. ш. авест. *gav-* «фарёд задан», суғ. <γr> /zəγār/ «фарёд кардан, дод задан, гиря кардан, овоз додан» [21; 21]; вах. *alγow* «ҷангол; ихтилоф», шуғн. *γawγō* «садо; ҷанҷол, баҳс», рӯш., хуф. *deγōw* «баҳс», лаҳ. тоҷ. *alγow* [1; 80]; *pāγambar* дар таркиби калимаи мураккаби *pāγambarbāz* «он, ки бардурӯғ ё ноодилона бозӣ мекунад; қисмати дуҷуми он тоҷ. фор. асоси замони ҳозираи феъли бозидан,

бозӣ кардан *боз*» < *pāti-gāma-; суғ. < *p'č'ṣ'm* > /*pācsām*/ сиф. 'ғайри қобили эътимод, бардурӯғ' [21; 900], лаҳ. ванч. *ṽrambar* «фиребкор, хукқабоз» [9; 63-92]; **қеғар** «доду фарёд, ғалоғула», аз *pati-gāraja- суғ. < *pč'yr* > /*pac̄yēr: pac̄yirt*/ гр. 'дод задан, фарёд кардан' [21; 927]; дар таркиби форманти топонимсози **-rāy** < *raga «мансуб ба кӯх, кӯхӣ», чойномҳои **Sindrāy** (д. Висхарв), **Siyrāy** (д. Курговад), **Bidrāy** (д. Курговад), **Zingrāy** (д. Зинг), **Cawdirāy** (д. Кеврон), **Sādirāy**, **Wiskrāy** (н. Ванч).

Яке аз хусусиятҳои хоси фарқкунандаи гӯйиши Дарвоз дар он аст, ки таҳаввули овози *γ* ба *k* дар мавқеи аввал дар баъзе чойномҳо мушоҳида мешавад. Мисол: вожаи **kār** дар таркиби чойномҳои **Kərgāvad** «номи деҳа дар н. Дарвоз» ва **Kərdiv/f** «номи маҳалла дар деҳаи Бровги н. Дарвоз (ибора аз сангест, ки қисмати поёнии он чуқур буда метавон ба он ворид шуд)» ба маънои «кӯх» омадааст. Ин таҳаввул танҳо хоси гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ буда, дар дигар гӯйишҳо ва забонҳои эронии шарқӣ мушоҳида намешавад. Дигар хусусияти фарқкунандаи гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ ин хифзи ҳамсадои *g* ҳаст, ки ба нудрат дар чойномҳо дида мешавад. Эҳтимолан, дар чойноми **Gərgər** (д. Ёгед) «чойном, маконест, ки гирду атрофи онро кӯхҳо ихота намудаанд» овози *g* шакли таърихӣ худро нигоҳ доштааст, вале инро мо шартан намуна меорем, чун намунаи дигаре дастрас нест.

/γ/ дар дигар калимаҳо (луғати ареалӣ) дар аввал ва мобайни калима: **γūva** «шаршараи хурд», мук. ш. шуғн. *rigūv/riγūv* «шаршара» [3; 339], **γəžəm** «хӯшаи (нисбатан хурди) ангур», мук. ш. *γijum* «сар, хӯшаи ангур» [3; 124], **γərməqi** «хамири бо хокитар омехташуда (дар дегдон)», **γənc** «нармии пушти пой аз бучулак то зону», **γəliya** «мурдор, мумсик, хасис», **γədora** «зарфи гилин (дег), ки барои пухтани хӯрок истифода мешуд», **γərapīyan** «афтидан, дар ҳам задан», **γəš** «алафи лояш сахтшуда, ки дар лаби об мерӯяд», **γərew** «ғалоғула, доду вой», **γəžarak/γəžarag** «ифлосӣ, ахлот», **γəz** «ларзиши ноҳости бадан аз ғояти сардӣ»; **bəγūl** «навъи алави шифобахш, ки дар лаби чӯй мерӯяд»; дар аввал, мобайн ва охири чойномҳои **Əbarγun**, **Qərgānun**, **Ləγjun** (д. Рузвай), **Sayāc** (д. Курговад, д. Ёгед, д. Шкев), **Langari Mary**, **Rayjag**, **Layjak** (д. Курговад), **γarkif**, **γuli xarparu** (д. Шкев), **γanj**, **Čimčərgəy**, **γūzāli** (д. Пунишор), **γaibajāga**, **γədmāk**, **γədəm** (д. Ширговад), **čəšmai Nary**, **γvisk**, **Zingrāy**, **kalpi γūzək** (д. Зинг), **γəγjər** (д. Сангевни дароз), **γav** (д. Зев), **Rəγəd** (д. Кеврон), **γidust** (д. Сангевн), **γəzevən** (вулусволии Кӯфоби Дарвози Бадахшони Афғонистон).

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки таҳаввули низоми фонетикӣ забонҳои миёна ва муосири эронии шарқӣ дар таркиби вожагони субстратии гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ низ бетаъсир намондааст. Ҳамсадоҳои зичи шавшувдори *b* ва *d* шакли таърихӣ худро нигоҳ дошта, ҳамсадои *g* бошад ба ҳамсадои роғи шавшувдори *γ* табдил ёфтааст, ки ин таҳаввулот хоси забонҳои эронии шарқӣ аст.

КИТОБНОМА

1. Грюнберг, А.Л., Стеблин-Каменский, И.М. Ваханский язык. Главная редакция восточной литературы / А.Л. Грюнберг, И.М. Стеблин-Каменский. – Москва, 1997. – 669 с.
2. Мирбобоев, А. Мукаддимаи филологияи эронӣ / А. Мирбобоев. – Душанбе: 2015. – 342 с.

3. Мирзоев, С. Фарҳанги яғнобӣ-точикӣ-англисӣ (бо алифбои лотинӣ) / С. Мирзоев. Душанбе: Деваштич, 2008. – 436 с.
4. Мухторов, З. Таърихи забони тоҷикӣ / З. Мухторов. – Душанбе: Хумо, 2003. – 152 с.
5. Основы иранского языкознания: среднеиранские и новоиранские языки редкол.: М.Н. Боголюбов, В.А. Ефимов (отв. ред.), Д.И. Эдельман; Ин-т языкознания РАН. – 446 с. – М. Вост. лит. РАН, 2008.
6. Пахалина, Т.Н. Ишканимский язык. Очерк фонетики и грамматики. Тексты и словарь / Т.Н. Пахалина. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 268 с.
7. Пирумшоев, Х. Таърихи Дарвоз / Х. Пирумшоев. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 704 с.
8. Расторгуева, В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров / В.С. Расторгуева. – Москва, Наука, 1964. – 188 с.
9. Розенфелд, А.З. Номаи Пажӯҳишгоҳ. Фаслномаи пажӯҳишҳои эроншиносӣ / А.З. Розенфелд. – №21(9). – Душанбе, 2010. – С. 63-92.
10. Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка // Тр. ИЯ АН СССР. – 1956. –Т.4. – С. 196-227.
11. Розенфельд, А.З. Топонимы Ванджа // Топонимика Востока. – М., 1962. – С. 66-72.
12. Розенфельд, А.З. Ванджские говоры таджикского языка – Л., 1964. – 149 с.
13. Розенфельд, А. З. Таджикско-русский диалектный словарь. (Юго-Вос. Таджикистан). – Л.: ЛГУ, 1982.
14. Саймиддинов, Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2008. – 182 с.
15. Шарифова, Г. Таҳлили номвожаҳои чуғрофии суғдӣ дар ғӯйиши тоҷикони Мастҷоҳ дар муқоиса бо забони яғнобӣ / Г. Шарифова // Суханшиносӣ. – 2025. №2 (51). – С. 91-98.
16. Фарҳанги ғӯйишҳои чанубии забони тоҷикӣ (такмил ва тасҳех). Мураттибон: М. Махмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. Мухаррирони масъул С. Раҳматуллозода-доктори илми филология, А. Мирбобоев-дотсент. – Душанбе, 2017, – 842 с.
17. Эдельман, Д.И. Язгулямско-русский словарь. Академия наук ССР. Институт языкознания. Издательство «Наука» (Главная редакция восточной литературы). Москва. – 1971 г. – 354 с.
18. Эдельман, Д.И. Сравнительная грамматика восточноиранских языков. Фонология. – Москва «Наука», 1986. – 234 с.
19. Compendium Linguarum Iranicarum/ hrsg. Von Rudiger Schmitt. – Wiesbaden: Reichert, 1989, – 544 p.
20. Oranskij (Iosif M.) Les langues iraniennes. Traduit par Joyce Blau. Préface de Gilbert Lazard..p 239-br., VII 8-Klincksieck, 1977. In .Paris, Librairie C
21. Raham, Asha. A Compendious Sogdian dictionary, 7 Vols. Alain Mole, 2024, – 3000 p.
22. Morgenstierne, G. Etymological Vocabulary of Shughi Group. – Wiesbaden. 1974. 59 p.
23. ۲۹۵۵ص - تهران، ۱۳۹۵- ج۴. ریشناختی زبان فارسی . حسن دوست م.

БАҚО ВА ТАҲАВВУЛИ ҲАМСАДОҲОИ *b, *d, *g-И ЭРОНИИ БОСТОН ДАР ВОЖАГОНИ СУБСТРАТИИ ГӢЙИШИ ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур таҳаввули низоми фонетикии се ҷамсадои эронии бостон (**b, *d, *g*) дар забонҳои миёна ва муосири эронии шарқӣ хусусан боқимонӣ ва таҳаввули онҳо дар вожагони субстратии гӢйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар миёни гӢйишҳои мухталифи забони тоҷикӣ гӢйиши ҷануби шарқӣ мавқеи хос дошта, дар он вожаҳои қадимӣ ба таври фаровон мушоҳида мешаванд ва лугати субстратии забонҳои матрук дар он беитар боқӣ мондаанд. Ҳамсадоҳои эронии бостони **b, *d, *g* дар забонҳои миёнаи эронии шарқӣ ба ҷамсадоҳои роғӣ (*β, δ, γ*) табдил ёфтаанд.

Дар вожагони гӢйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ овозҳои *β*, ва *δ* мушоҳида намешавад, вале таҳаввули ҷамсадои эронии бостони **g* ба сойишӣ (*γ*) дар он, чун дигар забонҳои миёна ва муосири эронии шарқӣ дар мавқеи аввал ва мобайн сурат гирифтааст. Ҳамсадоҳои зичи шавишувдори *b* ва *d* бошанд шакли таърихии худро нигоҳ доштаанд.

Калидвожаҳо: ҷамсадо, фонетика, ҳодисаҳои савтӣ, забонҳои эронии шарқӣ, гӢйиши, гӢйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, субстрат.

СОХРАНЕНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ ДРЕВНЕИРАНСКИХ СОГЛАСНЫХ *b, *d, *g В СУБСТРАТНОЙ ЛЕКСИКЕ ЮГО-ВОСТОЧНОГО ГОВОРА ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается развитие фонетической системы трёх древнеиранских согласных (**b, *d, *g*) в среднеиранских и новоиранских восточноиранских языках, с особым акцентом на их сохранение и эволюцию в субстратной лексике юго-восточного говора таджикского языка. Среди различных диалектов таджикского языка юго-восточный диалект занимает особое место, поскольку в нём сохранилось значительное количество архаичной лексики и наиболее полно представлена субстратная лексика исчезнувших языков. В средне-восточноиранских языках древнеиранские согласные **b, *d, *g* развились в звонкие фрикативные согласные (*β, δ, γ*).

В лексике юго-восточного диалекта таджикского языка звуки *β* и *δ* не зафиксированы, однако развитие древнеиранского согласного *g* в виде фрикативного *γ*, как и в других среднеиранских и новоиранских восточноиранских языках, произошло в начальной и интервокальной позициях. В то же время звонкие смычные согласные *b* и *d* сохранили свою историческую форму.

Ключевые слова: согласные, фонетика, звуковые явления, восточноиранские языки, говор, юго-восточный говор таджикского языка, субстрат.

THE PRESERVATION AND EVOLUTION OF THE OLD IRANIAN CONSONANTS *b, *d, *g IN THE SUBSTRATE WORDS OF THE SOUTHEASTERN DIALECT OF TAJIK LANGUAGE

This article examines the development of the phonetic system of three Old Iranian consonants (*b, *d, *g) in Middle and Modern Eastern Iranian languages, with particular emphasis on their preservation and evolution in the substrate vocabulary of the southeastern dialect of the Tajik language. Among the various dialects of the Tajik language, the southeastern dialect holds a special position, with a large number of ancient words and the most preserved vocabulary of the substratum of the dormant languages. The Old Iranian consonants *b, *d, *g have become voiced consonants (β, δ, γ) in the Middle Eastern Iranian languages.

*In the words of the southeastern dialect of the Tajik language, the sounds β and δ are not observed, but the evolution of the Old Iranian consonant *g to the assimilation (γ) in it, as in other Middle and Modern Eastern Iranian languages, took place in the initial and medial positions. The affricate voiced consonants **b** and **d** have retained their historical form.*

Keywords: consonants, phonetics, sound phenomena, Eastern Iranian languages, dialect, southeastern dialect of Tajik, substrate.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Фарангис Худой – Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, профессор, доктори илми филология. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе хиёбони Рӯдакӣ 21. Email: farangis70@mail.ru

Шералиев Шерали Қурбоналиевич – ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, докторанти Ph.D-и кафедраи забони тоҷикӣ. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. E-mail: sherka1997@inbox.ru. Тел.: (+992) 988 50 94 93.

Сведения об авторах: Шарифзода Фарангис Худой – Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ, профессор, доктор филологических наук. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Email: Farangis70@mail.ru

Шералиев Шерали Курбоналиевич – научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки, НАНТ, докторант Ph.D кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. E-mail: sherka1997@inbox.ru. Тел.: (+992) 988 50 94 93.

Information about the authors: Sharifzoda Farangis Khudoï – Institute of language and literature named after Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan professor, doctor of Philology. **Address:** 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Email: farangis70@mail.ru

Sheraliev Sherali Qurbonalievich – Researcher, Institute of languages and literature named after Abuabduллоh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan, doctor Ph.D. student at the Tajik language department. **Address:** 734025, Dushanbe, 21.Rudaki Ave., E-mail: sherka1997@inbox.ru. Тел.: (+992) 988 50 94 93.

САРНАВИШТИ ЯК ВОЖАИ ҲАЗОРСОЛАИ ЭРОНИАСЛ

Абдучамол Ҳасанзода
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Ғачуров,
Солеҳҷон Собирҷонов
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Қиёси корбурди унсурҳои луғавӣ дар маъхазҳои аҳди бостон бо сарчашмаҳои дар даврони баъдӣ эҷодшуда нишон медиҳад, ки ҳар кадоми онҳо сайри муайяни таърихро паси сар карда, ҳам аз ҷиҳати қиёфӣ овозӣ, ҳам аз лиҳози маъноӣ гоҳ ба таҳаввулоти ҷузъӣ ва гоҳ ҷиддӣ дучор гардидаанд. Ин аст, ки имрӯз аз зоҳири ҳар кадоми онҳо на танҳо хонандаи оддӣ, балки ҳатто муҳаққиқи ботаҷриба низ сабаби бо ин ё он ном гардиш доштани наметавонад бидуни таҳлили амиқ ва ҷиддӣ ошкор созад. Иҷрои ин амал бар уҳдаи бахши этимологияи илми забоншиносӣ вогузор шудааст, ки он бояд вазифаҳои зеро ҳаллу фасл намояд: 1) баррасӣ кардани мансубияти забонии аносири луғавӣ бо зикри маъноӣ сохти онҳо; 2) нишон додани тасаввуроти дар шакли калима сабтгардида ба ҳайси номи шайъи ҳақиқати объективӣ; 3) ба риштаи таҳлил кашидани усули ташаккули воҳидҳои луғавӣ бо асоси ба онҳо марбут, ки сабаби зуҳури вожаҳо гардидааст; 4) барқарор кардани маъноӣ бостонии унсурҳои луғавӣ [19, 125; 29, 30].

Ошноӣ бо андешаҳои муаллифони осори илмӣ, шиносӣ бо муҳтавои фарҳангномаҳои асримиёнагиву даврони баъдӣ нишон дод, ки ҳанӯз дар ҳамон гузаштаи дур эшон ба ошкорнамоии шаклу маъноӣ нахустини аносири луғавӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, ҳар кадоме роҷеъ ба моҳияти онҳо мулоҳиза рондаанд ва аз таҳлилу қиёсу муқобала ба бардоште расидаанд, ки нишон додани қиёфӣ овозиву маъноӣ вожаҳоро наметавон бидуни баррасии этимологияи он муайян кард. Дар ин роҳ олимону фарҳангшиносони даврони асримиёнагӣ ҳар кадоме кӯшиш ба харҷ додаанд, ки баромади дастаи калони вожаву ифодаҳои аслии тоҷикӣ ва иқтибосиро мувофиқи савия ва дараҷаи илми замони ҳеш ошкор намоянд ва дар ин роҳ баъзан ба комёбиҳо низ ноил шудаанд. Фарҳангшиносони асрҳои баъдӣ, ки аз маводи луғатномаҳои садаҳои қаблӣ истифода кардаанд, дар мавридҳои муайян ба нақси онҳо дар масъалаи ташреҳи этимологияи аносири луғавӣ ишора намуда, бо пеш гирифтани ин усули таҳлил дар шинохти решаи аслии вожаҳо қадаме пеш гузоштаанд. Бо вучуди ин, дар назар бояд дошт, ки ҳанӯз дар он даврон решашиносии илмӣ ба маъноӣ имрӯзааш комилан ташаккул наёфта буд. Қаноатбахш набудани шарҳи этимологияи аносири луғавӣ, ба хусус вомвожаҳо, омехта кардани воҳидҳои луғавӣ асли аз иқтибосӣ, роҳ додан ба тасхиф ҳангоми қироату навишти воҳидҳои луғавӣ аз ҷумлаи нақсҳоест, ки дар бархе аз фарҳангномаҳо ба мушоҳида расидаанд, вале сарфи назар аз он ки дар онҳо тафсириҳои ғайриилмӣ, этимологияҳои халқӣ, унсурҳои схоластиқӣ мавҷуданд, набояд фаромӯш кард, ки дар мавридҳои алоҳида ин гуна ташреҳҳо нисбат ба решашиносии илмӣ муҳимтаранд [12, 54]. Ин усули таҳлилу ташреҳро

метавон дар мисоли сайри беш аз ҳазорсола ва таҳаввули шаклу маънои вожаи **атола** баррасӣ кард.

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ калимаи мавриди таҳлил дар шакли **атола** ба қор меравад. Қорбурди онро метавон дар осори адибоне монанди С. Айни, С. Улуғзода, Сорбон, У. Мурод ва дигарон дучор омад: Судхӯр аз пули худ нон шиканад гар ба масал, / Шиша сандон шиканад, **атола** дандон шиканад [2, 175]. Онҳо нағз медонанд, ки чамбилак, шумак ва лолакаҳаки гулисурхдорро ба **атола** меандозанд... [24, 38]. ...очаву апаҳшон ё боз худашон чуқрӣ, ров, ҳолмун...ва боз чандин рустаниҳои дигарро чӯшонда, хушконда, орд карда, **атолае** ё ноне пазанду гуруснагиро фиребанд [24, 39]. Дар хона агар ягон **атола** ё гармаке пазанд, бачаҳо ба ин ғариб як коса – ним коса бароварда медиҳанд [24, 111]. Дастурхон овард, **атола** кашид ва ба усто хӯронд (Сорбон). ...вале ...кӯдаконаш бе ордбирёну **атола** мемонданд, уболу савобро аз хотир мебаровард (У. Мурод) [8, 50].

Дар аксари фарҳангномаҳои тафсирии имрӯза агарчи маънои ин вожа шарҳ ёфтааст, аммо муаллифон ё мурағибонашон дар хусуси мансубияти забонии он хомӯширо ихтиёр кардаанд. **Атола** таоми сабуке шарҳ ёфтааст, ки «бо усули чӯшонидани орди бирён дар об омода карда мешавад» [25, 90], «таомест, ки орди бирёнро бо об чӯшонидани мепазанд [1, 35], «таомест, ки бо чӯшонидани омезаи орди бирён ва шир дар об омода мешавад» [8, 50].

Дар ғӯишҳои муосири тоҷикӣ калимаи мавриди таҳлил ба ду қиёфаи овозӣ, яъне **отала** / **атала** [13, 455], ё дар шаклҳои **атола** / **отала** / **утола** [20, 28, 143, 213] ба қор меравад.

Дар шакли меъёрии забони тоҷикӣ вожаи мазкур танҳо ба як маънои тазаккурёфта, вале дар ғӯишҳои тоҷикӣ бо вусъати маъно гардиш дорад. А. З. Розенфелд қорбурди **атоларо** дар ғӯишҳои чанубӣ-шарқӣ ба маънои «ордоба бо угро, нахӯд, лӯбиё, пиёзи кӯҳӣ, пудинаи бо шири туршшуда омехташуда» қайд намудааст [20, 28], мурағибони «Фарҳанги ғӯишҳои чанубии забони тоҷикӣ» онро: 1) **атола**, хӯроки хамирӣ; 2) **атола**, таомест, ки ордбирёнро бо об ё шир чӯшонидани мепазанд [13, 455], эзоҳ додаанд.

Унсӯри луғавии мазкур берун аз худуди забони тоҷикӣ дар забони ўзбекӣ ба гунаи **атала** дар баёни маъноҳои: 1) навъи хӯроки обакӣ, ки ордро дар об ҳал карда моеи оmodаро дар рағғани доғ мепазанд; 2) *мач*. ҳар навъ хӯроки обакӣ [10, 87] мустаъмал аст, дар забони форсии муосир дар шакли **ордола** маънои «ордоба; хӯроки моеъдор» [16, 63]-ро дорад.

Қиёси қорбурди ҳазорсолаи вожаи мавриди таҳлил нишон дод, ки шакли **атола** \ **отала** дар даврони хеле баъд пайдо шуда, гунаи бостонии он - **ордхола** дар гунаи мавҷудияташ дорои чанд мувозӣ будааст. Ин аст, ки муаллифон ё мурағибони фарҳангномаҳои асримиёнагӣ ва муосир аз як шакл то панҷ шакли онро қайд кардаанд. Чунончи, соҳибони бархе фарҳангномаҳо танҳо як шакли **атола**, **атала**, ё **ордола**, ё ки **ордхола**ро ишора намудаанд [1, с. 35; 10, с. 87; 11, с. 188; 16, с. 65], баъзеи дигар гунаҳои **отала**, **аталаро** зикр кардаанд [13, с. 455], дастаи дигар қаринаҳои **атола**, **отала**, **утола** [20, 28, 143, 213], иддае мувозиҳои **ордтула**, **ордола**, **ордхола** [3, 26], гурӯҳи дигар вариантҳои **ордтула**, **ордхола**, **орддула** [6, 48; 23, 86] ё шаклҳои **ордхола**, **ортола**, **ордола** [21, 24], **ордхола**, **ордола**, **ордолуро** ёдовар шудаанд [4, 80].

Дар «Фарҳанги форсӣ»-и М. Муин ҷаҳор гунаи он: **ордола, ордҳола, ордула, ордтула** [14, 42], дар «Фарҳанги Нафисӣ» низ қаринаҳои **ордҳола** (бо ҳе-и ҳавваз- Х. А.), **ордтула, ордула, ордҳола** (бо ҳе-и ҳуттӣ-Х. А.) [15, 20], тазаккур ёфта, дар «Луғатнома»-и А. Деххудо дар панҷ шакл: **ордҳола, ордувала, ордтула, ордола, ордала** мустаъмал будани ин унсуре луғавӣ қайд шудааст [7, 63].

Мушоҳида ва таҳлилу муқоисаи шаклҳои қорбурди вожаи зикргардида моро ба бардоште расонид, ки дар фарҳангномаҳои гузаштаву муосир дар маҷмуъ 13 шаклаш ишора шуда, аз байни онҳо гунаи нисбатан қуҳанаш **ордҳола** будааст. Далели бостонӣ будани мувозии номбурда ҳамин аст, ки онро ҳанӯз пизишк ва донишманди форс-тоҷики садаи Х Аҳавайнии Бухорой дар «Ҳидоят-ул-мутааллимин фӣ-т-тиб» истифода намуздааст: ...қаъкро бо сеякии райҳонӣ қавӣ бигдозанд, то чун ордҳола гардад [4, 80].

Баъдтар онро адибоне мисли Абуишқоки Атъима дар таркиби калимаи мураккаб дар шакли **ордтула** [Он ордтулаҳур, ки ба ман лутх(в)ор гуфт / Чун мостоба пухт, зи ман узрҳо бих(в)ост – 7, 63; ниг. инч. 23, 86] ба қор бурдааст.

Муаллифону мураттибони фарҳангномаҳои асримиёнагӣ ва муосир дар ташреҳи ин вожа гоҳ усули мухтасар ва гоҳ муфассали эзоҳро пеш гирифта чунин овардаанд: «номи таоме аст, ки дар айни қаҳтӣ аз орд созанд» [21, 24], «оше аст монанди қочӣ, ки аз орд пазанд» [14, ҷ. 1,42], «ғизое пухташуда аз орд монанди қочӣ», «навъе ашкана, ки орд дар он мерезанд» [4, 80], «навъе аз ош, ки бо орди гандум пухта кунанд, умоч, оши умоч» [3, 26], «як қисм ош, ки мардумони дарвеш ва фақир хӯранд» [15, 20], «таомест монанди қочӣ, ки ба арабӣ сахина гӯянд ва мардуми дарвеш хӯранд» [23, 86], «оше бошад монанди қочӣ, ки аз орд бипазанд ва бештар мардуми фақир мехӯранд ва онро ба тозӣ сахина гӯянд» [11, 188], «оше бошад монанди қочӣ, ки аз орд пазанд ва бештар мардуми дарвеш ва фақир хӯранд; ва онро ба арабӣ сахина гӯянд» [6, 48], «судае, ки аз ос қардани ғаллот ва ҳубубот ва монанди он ба даст ояд» [27, 34-35].

Дар чунин қайдҳои дар луғатномаҳои фавқ тазаккурёфта нуктаҳои зерин ишора шудааст: 1) танҳо аз орд омодагардии атола; 2) дар даврони қаҳтӣ пайдо шудани он; 3) хӯроқи мардуми дарвеш будани он; 4) ба қочӣ шабоҳат доштани он; 5) **сахина** будани муодили арабии он.

Дар баъзе фарҳангномаҳо омадааст, ки онро «ҳарира» ҳам меноманд [23, 90], вале бояд гуфт, ки тафовути атола аз ҳарира ё хуррак ин аст, ки аввалӣ «чӯшонидани омезаи қаймоқ ва орди бирён» буда, дуюмиро «бо чӯшонидани орду рағған мепазанд. Атола хӯроқи ғафстар аз хуррак аст» [8, 50].

Дар хусуси ҷузъи нахусти **ордҳола** ё гунаҳои дигари он, яъне **орд** ҷои баҳс нест, зеро онро муҳаққиқон аз решаи феълиаг-: ғ- ба маънои «майда қардан, кӯфтани» ҳисобида, гузаштаи тулонияшро чунин шарҳ додаанд: «аз ориёии *al-, *ag- «майда қардан, кӯфтани»; ба ҳ.-авр. *al- «майда қардан, кӯфтани». Ҳанӯз дар эронии бостон ин решаи феълий дар таркиби калимаҳои аз он сохташудаи марбут ба ҳиссаҳои номӣ боқӣ монда, [18, ҷ. 1, с. 200], яке аз онҳо ҳамин *ārta-«орд» аст [18, 201-202; 27, 34-35].

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки фарҳангшиногон асримиёнагӣ ва муосир дар бораи ҳиссаи дуҷоми вожаи мавриди таҳлил ба истиснои А. Деҳхудо, ки онро аз **аҳола**-и арабӣ иборат доништааст [7, 63], хомӯширо ихтиёр кардаанд.

Қиёсу муқобалаи гунаи куҳан ва баъдии **ордҳола** моро ба бардоште расонид, ки чӯзӣ **ҳола** ё **аҳола** арабӣ набуда, шакли таҳаввулфтаи **х(в)ор** / **х(в)ора** аст. Дар таърихи забони тоҷикӣ шаш вожаи ҳамшакл ё сермаъноӣ **хвора** вучуд дошт, ки яке аз онҳо маъноӣ «хӯрданӣ, таом, хӯрок, нӯша»-ро дорад [7, 8793-8796].

Ба гумони наздик ба яқини мо, гунаи **ҳола**-и **ордҳола** дар натиҷаи табдили ҳамсадоҳои «х» ва «р»-и таркиби калимаи **х(в)ор** / **х(в)ора** ба «х» ва «л»-и **ҳола** киёфаи ин унсурӣ луғавӣ дигар шудааст.

М. Ҳасандӯст тибқи тағйироти қонунӣ гузариши ҳамсадои *h*-и эронии бостонро аз *ḡ, s, g, d, f* ба форсии баъдӣ, инчунин баъдтар афзуда шудани ин ҳамсадо ба калимаҳое, ки дар оғоз вучуд надоштанд, қайд намудааст, вале роҷеъ ба табдили баръакс, яъне гузариши «х» ба «р» ишора накардааст [27, ҷ. 1, с. яксаду бисту чаҳор – яксаду бисту нух].

Муаллифони «Асосҳои забоншиносии эронӣ» низ дар мавридҳои алоҳида дар байн ва охири вожаҳо зуҳури ҳамсадои «х»-ро аз «х»-и эронии бостон қайд намудаанд, вале вуқуи чунин таҳаввулро дар оғози унсурҳои луғавӣ зикр накардаанд: *tahm* «далер, шучоъ» < порсии қадим *tahma*^o < эронии бостон *tahma* < *tak-ma*, порсии миёна *amāh* «мо» < эронии бостон *a^h māxam* [9, 44].

Дар робита ба усули таҳаввули ин гуна калимаҳо метавон ду нуктаро ёдовар шуд: 1) дар радифи дигаргунии қонунӣ дар таърихи забонҳои эронӣ, ба хусус тоҷикӣ тағйироти ғайриқонунӣ вучуд дошта [17, 30, 36, 38, 40, 42...], як даста калимаҳо бо тай намудани ҳамин ҳодиса киёфаи овоии худро дигар кардаанд; 2) дар давраи нави инкишофи забонҳои эронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ таҳти таъсири гӯишҳои асримиёнагӣ шаклҳои нав ба нави гурӯҳе аз аносири луғавӣ амсоли **ордҳола** зуҳур намудаанд. Чунин раванди таҳаввулот имрӯз низ дар гӯишҳои тоҷикӣ идома дорад [13, 708]. Ба гумони мо, вожаи **х(в)ора** ва **ҳола** низ ба ҳамин гуна таҳаввул дучор гардидааст.

Доир ба тағйирёбии ҳамсадои «р»-и **х(в)ора** ба «л» қайд кардан бамаврид аст, ки ба забонҳои эронии бостон ҳамсадои «л» бегона буда, он дар матнҳои порсии бостон дар чанд вожаи иқтибосӣ дида мешуд, дар матнҳои авестой умуман вучуд надошт (дар алифбои он низ аломате барои зикри ин овоз ба назар намерасад), он дар забонҳои миёнаи эронӣ зуҳур кард. Вазифаи онро дар забони эронии бостон ҳамсадои *r*, инчунин гурӯҳи ҳамсадоҳои *rd, rz* иҷро мекард [9, 82]: **лес** (асоси замони ҳозираи *лесидан*) < эронии бостон *raiz*, **ларз** (асоси замони ҳозираи *ларзидан*) < эронии бостон *ragz*, **пил** < форсии қадим *piru*, **пул** «кӯпрук» < порсии миёна *plhu* < эронии бостон *prdu*, **гулӯ** < порсии миёна *galōk / galōg* < *gar-*, **кал** < эронии бостон *karva*... [9, 83; 17, 46; 26, с. 211, 212, 213, 214].

Табдили «л» низ ба «р» ва баръакс, низ дар забонҳои эронӣ, ба хусус забони тоҷикӣ ҳодисаи қонунӣ аст [28, с. 210-218]: фиторидан / фитолидан 1) даридан, шикофтан; 2) парокандан; 3) баркандан «, болол / болор, торумор / толумол, полдум / пордум, сур / сул [19, 59, 68, 69, 107], девор / девол, барг / балг, сӯрох / сӯлох, шалвор / шалвол [26, 37], *ālūftan* < **ārufta*, *lištan* < **rištan*,

ālēxtan <*āraixta, pahlū < parsūka [27, ҷ. 1, с. яксаду ҳафт], халтум < хартум, ҳалил < ҳарир [13, 662, 703].

Ин гуна таҳаввулот на танҳо дар шакли меъёри забони тоҷикӣ, балки дар варианти ғуишии он низ маъмул аст. Масалан, шакли ҳозираи **ордҳола**, яъне **атола** дар ғуишҳои дарвозӣ atala, қаротегинӣ, кӯлобӣ utola otala, atola ва ғайра мустаъмал аст [22, 88].

Вожаи мавриди таҳлил дар забонҳои дигари муосири эрониву ғайриэронӣ дар шаклҳои ба худ хос ба қор меравад: ягнобӣ atolá, atóla, ўзбекӣ, қирғизӣ atala, вале йидға aṭilé.

Муҳаққиқ И. М. Стеблин-Каменский қорбурди ин вожаро дар шаклу маъноҳои ба худ хос таъкид намуда овардааст, ки он дар забонҳои тамилӣ ба гунаи attālam, малаямӣ attāgam «хӯроқи бегоҳӣ», париягӣ atila «шӯрбо» истифода шуда, асли онҳо ārdāla-и форсӣ аст [22, 88].

Ба забони арабӣ **ордҳола** ба гунаи муарраби **ордҳолач** [7, 63] ё **ардҳолач** ба маънои «як гуна ҳарира аз орди ҷав» [30, 16] интиқол ёфтааст.

Дар давраи имрӯзаи инкишофи забони тоҷикӣ ва бархе забонҳои дигари ғайриэронӣ **атола** дорои тобиш ё маъноҳои нави иловагӣ ё маҷозӣ гардидааст [8, 50; 10, 87; 18, 28, 143, 213; 23, 455].

Ба ин тариқ, аз баррасии гузашта ва ҳозираи вожаи **ордҳола** \ **отала** \ **атола** метавон ба бардоште расид, ки он дар давоми қорбурди беш аз ҳазорсолааш дар осори ниёгон дар шакли мутааддид ба қор рафта, дар оғоз ба як маънои мушаххас ва баъдан илова ба маънои асли боз ба бархе маъноҳои маҷозӣ гардиш доштааст.

Имрӯз ин унсур луғавӣ дар шакли меъёри забони тоҷикӣ танҳо ба як шаклу як маъно, вале дар ғуишҳои тоҷикӣ ба чанд гунаву чанд маъно мустаъмал аст.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик // С. Айнӣ. Куллиёт. Ҷилди 12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 563 с.
2. Айнӣ, С. Марги судхӯр / С. Айнӣ // Ахтарони адаб. Ҷилди 40. Мураттиб ва муаллифи сарсухан А. Кӯчарзода. – Душанбе: Адиб, 2020. – С. 169-345.
3. Амид, Ҳ. Фарҳанги форсии чайбӣ. Виростор: А. Ализода / Ҳ. Амид –Техрон, 1389. – 1088 с.
4. Анварӣ, Ҳ. Фарҳанги бузурги суҳан / Ҳ. Анварӣ. Ҷилди 1. – Техрон: Суҳан, 1381. – 812 с.
5. Аҳадов, Ҳ. Фарҳанги Рашидӣ ҳамчун асари лексикографӣ / Ҳ. Аҳадов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 119 с.
6. Бурҳон, М. Бурҳони қотей / М. Бурҳон. Ҷилди 1. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуоров. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
7. Деҳхудо, А. Луғатнома. Ҷилди аввал. – С. 1-1532; ҷилди 6. – С. 7723-9274. – Техрон: Муассисаи ингишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон. 1372.
8. Доро, Н. Фарҳанги Доро. Луғатномаи барҷидаи тафсирий ва решашинохтӣ / Н. Доро. Ҷилди 1. А-М. – Душанбе: МН Дониш, 2021. – 593 с.
9. Ефимов, В. А. Персидский, таджикский, дари // Основы иранского языкознания. Новоиранские языки / В. А. Ефимов, В. С. Расторгуева, Е. Н. Шарова. – М: Наука, 1982. – С.5-230.

10. Ёркин, М. Фарҳанги ўзбакӣ ба форсӣ. Ҷилди 1 / М. Ёркин, Ш. Ёркин. –Техрон: Сухан. 1386. – 779 с.
10. Инчу, Ҳ. Фарҳанги Чаҳонгирӣ. Ҷилди 1. Чопи дувум / Ҳ. Инчу. Виростаи дуктур Р. Афиӣ. Машҳад: Чопхонаи Машҳад, 1251. -1335 с.
11. Касарес, Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес. – М.: Изд-во иностр. литра, 1958. – 247 с.
12. Маҳмудов, М. Фарҳанги гуишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ (нашри дуюм бо илова ва тасҳех) / М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 841 с.
13. Муин, М. Фарҳанги форсӣ. Ҷилди аввал / М. Муин. –Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир. 1375. – 472 с.
14. Нафисӣ, С. Фарҳанги Нафисӣ. Ҷилди нахуст / С. Нафисӣ. – Техрон: Китобфурӯши Хайём. 1355. – 766 с.
15. Османов, М. Н. Персидско-русский словарь. Том 1 / М. Н. Османов, Д. Х. Дори, Л. Н. Киселева, С. С. Сарычев, К. Н. Еремина, Г. А. Галимова, Г. Ю. Алиев, Л. Н. Муравьева, Г. И. Козлов. Руководитель: Ю. А. Рубинчик. – М.: Русский язык. 1983. – 800 с.
16. Расторгуева, В.С. Среднеперсидский язык // Основы иранского языкознания. Среднеиранские языки / В. С. Расторгуева, Е. К. Молчанова. - М.: Наука, 1981. – С. 6-145.
17. Расторгуева, В.С. Этимологический словарь иранских языков. Том 1 / В. С. Расторгуева, Дж. И. Эдельман. –М.: Восточная литература, 2000. – 326 с.
18. Рауфов, Ҳ. Фарҳанги Чаҳонгирӣ ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс / Ҳ. Рауфов. –Душанбе: Дониш, 1973. – 191 с.
19. Розенфельд, А. З. Таджикско- русский диалектный словарь (Юго-восточный Таджикистан) / А. З. Розенфельд. – Л.: Изд-во Ленинградского университета. 1982. – 239 с.
20. Сарҳиндӣ, Ф. Мадор-ул-афозил. Ҷилди 1 / Ф. Сарҳиндӣ. - Лоҳур: Донишгоҳи Покистон. 1337 ш. – 480 с.
21. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка / И. М. Стеблин-Каменский Санкт-Петербург: СПб «Петербургское Востоковедение», 1999. – 478 с.
22. Таттавӣ, А. Фарҳанги Рашидӣ. Нимаи нахуст / А. Таттавӣ. Ба таҳқиқ ва тасҳехи М. Аббосӣ. – Техрон: Интишороти китобфурӯши Боронӣ. Бидуни зикри соли нашр. – 811 с.
23. Улуғзода, С. Восеъ. Роман / С. Улуғзода // Ахтарони адаб. Ҷилди 45. Мухаррири масъул Д. Сафар. – Душанбе: Адиб, 2020. – 479 с.
24. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 / Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. Душанбе, 2008. – 944 с.
25. Хонларӣ, П.Н. Дастури таъриҳии забони форсӣ / П.Н. Хонларӣ. Ба кӯшиши дуктур И. Мустаҳорниё. Чопи аввал, Техрон, 1372. – 279 с.
26. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди 1 / М. Ҳасандӯст. - Техрон, 1384. – 585 с.
27. Ҳасанзода, А. Авесто ва таъриҳи зуҳури як ҳамсадо ба забони ниёгон //А. Ҳасанзода. Асолати забон ва маҳорати баён. –Хучанд: Ношир, 2018. – С.210-218.
28. Шанский, Н. М. Очерки по русскому словообразованию и лексикологии. / Н. М. Шанский. - М., 1959. – 235 с.
29. Шуштарӣ, М. И. Фарҳанги вожаҳои форсӣ дар забони арабӣ / М. И. Шуштарӣ. – Техрон: Чопхонаи «Баҳман», 1347. – 811 с.

САРНАВИШТИ ЯК ВОЖАИ ҲАЗОРСОЛАИ ЭРОНИАСЛ

Дар мақола сайри таърихии вожаи **ордҳола** \ **отала** \ **атола** баррасӣ гардида, дар тули даврони дурудароз ба таҳаввули шаклу маъно дучоргардиш он ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст.

Аз таҳлил ва қиёси гузаштаву имрӯзаи вожаи мазкур муаллиф ба хулосае омадааст, ки он яке аз аносири лугавии таърихи беш аз ҳазорсоладошта маҳсуб ёфта, дар фарҳангномаҳои асримиёнагӣ ва муосир ба беш аз 13 шакл ба кор рафтааст.

Дар заминаи маводи аз осори гузашта ва ҳозира гирдомада нишон дода шудааст, ки гунаи нисбатан куҳани он **ордҳола** буда, баъдан зери таъсири гӯишҳои асримиёнагӣ чандин мувозии он зухур кардааст.

Бар ивази гунаҳои бостонӣ имрӯз ҳам дар забони меъёр, ҳам гӯишҳои муосири тоҷикӣ шакли нави он пайдо шуда, афзун ба маънои асли боз маъноҳои дигари маҷозӣ касб кардааст.

Вожаҳои калидӣ: фарҳангномаҳои асримиёнагӣ ва муосир, маъхазҳо, этимология (решиносоӣ), вожаҳои ҳамшакл ё сермаъно, қиёс, ордҳола, мувозиҳо, забони меъёр ва гӯишҳо, эронии бостон, форсии қадим, форсии миёна ва нав.

ИСТОРИЯ ОДНОГО ТЫСЯЧАЛЕТНОГО СЛОВА ИРАНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

В статье рассматривается историческая эволюция слова **ордҳола** / **отала** / **атола**, а также прослеживается изменение его формы из начения на протяжении длительного периода времени.

На основе анализа и сопоставления прошлых и современных употреблений данного слова автор приходит к выводу, что оно относится к числу лексических единиц с более чем тысячелетней историей и зафиксировано в средневековых и современных словарях более чем в 13 различных формах.

На базе материалов, собранных из письменных памятников прошлого и современности, показано, что наиболее древней формой является **ордҳола**, от которой в последствии под влиянием средневековых говоров возник ряд параллельных вариантов.

Вместо древних форм в современном литературном языке и диалектах таджикского языка сформировалась новая форма слова, которая, помимо основного значения, приобрела также ряд переносных значений.

Ключевые слова: средневековая и современная памятников, источники, этимология, омонимы или многозначные слова, сравнение, ордҳола параллельные, литературный и разговорный, древне иранский, среднеперсидский и новоперсидский разговор.

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF A THOUSAND-YEAR-OLD WORD OF IRANIAN ORIGIN

This article examines the historical development of the word **ordhola** / **otala** / **atola**, tracing the evolution of its form and meaning over a long period of time.

Based on the analysis and comparison of the past and present states of this word, the author concludes that it represents a lexical element with a history of more than a thousand years, having been used in more than 13 forms in both medieval and modern dictionaries.

Drawing on materials collected from both classical and contemporary sources, it is demonstrated that its relatively older form was ordhola, which later, under the influence of medieval dialects, gave rise to several parallel variants.

In place of the ancient forms, a new form has emerged in both the standard language and modern Tajik dialects. In addition to its original meaning, it has also acquired a number of figurative meanings.

Keywords: medieval and contemporary textual monuments, historical sources, etymology, homonymous and polysemous words, comparative linguistic analysis, orthographic parallels, literary and colloquial varieties of language, Old Iranian languages, medieval dialects, semantic evolution, lexical development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳасанзода Абдучамол Ашраф – доктори илмҳои филологӣ, профессори МДТ-и «ДДХ ба номи академик Б. Гафуров»; **Нишонӣ:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, кӯчаи Мавлонбеков; Тел.: +992-91-500-41-21; email abdujamol58@mail.ru

Собирҷонов Солеҳҷон, н.и.ф., ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ, АМИТ; **Нишонӣ:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: (+992) 907-907-003. E-mail; Solehjon47@mail.ru.

Сведения об авторах: Хасанзода Абдучамол Ашраф – доктор, филологических наук, профессор ГОУ, Худжанский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова. **Адрес:** 735700 Республика Таджикистан, г. Худжанд, ул. Мавлонбекова, Тел: +992-91-500-41-21

Собирҷонов Солеҳҷон – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени А. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. **Тел.:** (+992) 907-907-003; **E-mail:** Solehjon47@mail.ru

Information about the authors: Hasanzoda Abdujamol Ashraf – Doctor of Philological sciences, Professor at SEI, Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Street. Tel: (+992)-91-500-41-21

Sobirjonov Solehjon – Candidate of Philological Sciences (PhD in Philology), Leading Research Fellow at the Rudaki Institute of Language and Literature, National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 21 Rudaki Avenue, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. **Tel.:** (+992) 907-907-003; **E-mail:** Solehjon47@mail.ru

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПЕРЕХОД АБСТРАКТНЫХ
ПОНЯТИЙ К ПОЭТОНИМАМ В «ЯЗЫКЕ ПТИЦ»
ФАРИДДАДИНА АТТАРА**

Сафина Абдуллоева

Институт языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки НАНТ

Формирование поэтонимии – ономастики художественной литературы для определения истории развития и функционирования собственных имён в целях выявления авторских замыслов является основой рассмотрения каждого художественного произведения, в частности суфийской поэзии. В упомянутой поэзии определение ономастических единиц иногда становится сложным процессом, так как в них можно найти и прямые обозначенные онимы, и абстрактные понятия, переходящие на уровень собственного повествования имён. Для необходимости усовершенствования религиозно-философических суждений может послужить произведение Фаридаддина Аттара «Язык птиц», где упомянутые философские замыслы автора выражены в рамках перехода абстрактных философских категорий к более конкретным, то есть к собственным именам – поэтонимам.

Для более углубленного анализа данной тематики произведения необходимо привести некоторую информацию о суфийской философии и обобщение её в самой книге Аттара.

Суфизм – религиозно-мистическое течение в исламе, возникшее в VII-IX веках и получившее распространение в Арабском халифате. Согласно историческим источникам суть философского мышления суфийского течения состоит в: «признании реальным лишь существование Бога, а окружающие вещи и явления его эманацией». Последователи суфизма объявляют высшей целью жизни мистическое соединение души человека с Богом, требуя отречения от всего земного. «Соединение с божеством», по учению суфистов происходит в экстазе, до которого должен доводить себя верующий [13,469]. Представители суфийского течения считают: «... многие люди говорят «я верю только в Моисея» или «я верю в Христа». Некоторые говорят я верю в Веды или в другие древние писания. Но суфию всё равно кто сказал; ему важно только что сказано?. Если он находит Истину в словах Заратуштры, он принимает её».

Исходя из данного философского суждения суфистов, человек создан из света Божьего Хақ (Истина) и для достижения его нужно преодолеть множество преград (стадий) мирской жизни. Путь приближения к Творцу представляет собой такие ступени как покаяние, самоотчёт, страх, надежда, самоконтроль, а также нравственные качества: правдивость, искренность, терпеливость, которыми украшается мюрид-верующий в пути осязаемого познания Аллаха и достижения ихсана(араб.), состояние особой истовости мусульманской веры, трудно достижимое в других вероисповеданиях и поэтому часто воспринимаемое как фанатизм, которому нет предела. Под понятием

приближения к Аллаху не подразумевается предметная близость, так как Всевышний Бог велик от того, чтобы Его ограничивало время или место.

Поэтонимы являются одним из основных элементов формирования художественных замыслов в поэтических произведениях суфийских мыслителей. В поэзии Фаридаддина Аттара определение ономастических единиц иногда вызывает определенные затруднения, так как в них можно найти как прямые обозначенные ими, так и абстрактные понятия, переходящие на уровень собственных имён, которые выражают религиозно-мистические понятия. Ярким примером для определения высказанных суждений может послужить поэма Фаридаддина Аттара «Мантук-ут-тайр», где упомянутые мистические замыслы автора выражены в рамках перехода конкретного географического термина к более абстрактным, понятиям, с помощью которых отражены специфические суждения суфийского мыслителя.

Такая отчётливость философского понятия суфиев в поэзии Аттара выражено путём аллегоричного выражения мысли действующими лицами, которой являются птицы. Согласно легенде собиравшиеся все птицы земли посоветовавшись решили найти для себя одного лидера стаи, который мог бы привести их к намеченным целям. Их лидером была избрана птица Симург (Анко), которая живёт на горе Каф (Эльбрус), и которую увидеть удалется не каждому [16,460-470]. При согласовании между птицами для них нужно было достичь ту самую цель путём преодоления препятствий и прохождения степеней, которые в «Мантук-ут-тайр»-е обозначены как водь – «долина, широкое и просторное место между горной цепью» [12,238]. В поэме «Мантук-ут-тайр» были выявлены 7 абстрактных долин, преодоление которых открывают путь к Истине. В произведении Фаридаддина Аттара географический термин водь приобрёл другое значение, а именно – «достижение намеченной цели».

Первой стадией достижения Истины обозначена стадия *Водии Талаб* (просьба, заявка, поиск [12,311]) – самоотчёт – мусхаба – это состояние души и тела верующего, когда в нём постоянно присутствует состояние самоотчёта. В «Мантук-ут-тайр»-е стадия Водии Талаб выражена как категория достижения Высшего путём отчуждения от мирского, преодоление желаний путём отречение от земных благ, потребность достижение Высшего, Великого, Вечного:

*Чун фуру ой ба водии Талаб,
Пешат ояд ҳар замоне сад талаб.
Чун бало дар ҳар нафас ин чо бувад,
Тутии гардун магас ин чо бувад [14,154].*

*Когда ты спустишься в долину Талаб,
Перед тобою много желаний возникнет.
Когда горе в желании тебя достигнет,
Говорящая птица земли тебя настигнет.*

Преодоление этой стадии требует немало усилий вопреки всем желаниям:

*Чидду чаҳд ин чо бибояд солҳо,
З-он ки ин чо қалб гардад корҳо.*

*Мулки ин чо боядат андохтан,
Мулки ин чо боядат дарбохтан,
Дар миёни хун-т бояд омадан,
В-аз ҳама берун-т бояд омадан [14,155].*

*Стоит стараться здесь многие годы,
Чтоб из этой местности уйти навсегда.
Стоит эту местность в то время оставить,
Стоит эту местность на веки покинуть.
Стоит присутствовать в кровавой борьбе,
И среди воинствующих отличиться везде.*

Вторая стадия обозначена как долина *Водии Ииқ* – *Любовь*- «чувство привязанности к кому-либо, духовная зависимость» [11,517]. Любовь к Аллаху – это наивысшая степень из всех степеней. Любая степень после Любви к Аллаху является лишь её плодом. И нет степени, предшествующей ей, кроме как путь к Аллаху. Любовь к Аллаху невозможно определить словами. Всякое определение лишь обесценивает её. В поэзии Аттара с помощью *Ишқ-Любви* отражена главенствующая стадия, сущность достижения цели со стороны «стаи птиц» и сравнение её идёт наряду с Разумом, где преобладающую роль играет Любовь:

*Баъд аз ин водии Ииқ ояд падид,
Ғарқи отаи шуд касе, к-он чо расид.
Ииқ ин чо отаи асту Ақл дуд,
Ииқ к-омад даргурезад Ақл зуд.
Ғар зи ғайбат дидаи бахшанда рост,
Асли Ииқ ин чо бибинӣ к-аз кучост [14,155].
Любовь здесь огнем нарекают, Разум дымом,
Когда придет она, Разум исчезает мигом.
Если от сплетней взор простящий правильным стал,
Сможешь, найти любви источник откуда начало он взял.*

В следующих строках приведены предпочтения Разуму Любви:

*В-ар ба чаими Ақл бикишой назар,
Ииқро ҳаргиз набинӣ пову сар,
Марди кор афтода бояд Ииқро,
Мардуми озода бояд ииқро.
Ту на кор афтодаӣ на ошиқӣ,
Мурдаӣ ту, Ииқро кай лоиқӣ [14,160].*

*Когда глазом Разума на все это смотришь ты,
Никогда не увидишь у Любви руки и ноги.
Человеку дела нет в Любви, той нужды,
Чистый народ нуждается всегда в Любви.*

*Не занят ты делом ни Любви не подался,
Уже помер ты, ты не достоин Любви.*

Следующая долина – это долина *Водии Маърифат* (знание, наука, ознакомление [11,667]) – познание, осмысление сути существования. Этой стадией обозначено стремление верующего путём совершенствования желательного (сунны) и после обязательного (фарз), преобладание и предпочтение неисчисляемых благ милости Аллаха. В произведении долиной Маърифат обозначена категория самопознания суфия:

*Баъд аз он бинмоядат пеши назар,
Маърифатро водии бепову сар.
Ҳеч кас набвад, ки ӯ ин ҷойгоҳ,
Мухталиф гардад зи бисёри роҳ [14,166].*

*Следующей долиной виднеется долина,
Без рук и ног, Марифат та долина.
Никто не остановится у этого места,
Неопределенным среди путей множества.*

Следует обратить внимание на исконное понятие суфиев Марифа, что раскрывает нам картину для будущего исследования этой стадии. «Марифа – неопытное знание, которое достигнуто иррациональным путем в результате длительной практики опыта и субъективных ощущений. Источниками марифы являются такие иррациональные категории как дух, вдохновение, зов сердца и т.д. В отличие от науки, марифа не постигается путем объективного исследования рационального подхода к проблемам. Суфии называют марифу эзотерическим, тайным, скрытым (батин) знанием, которое принципиально отличается от экзотерического, явного (захир). В обычной науке профессионального ученого называют алимом, а знатока марифы – арифом. Арифы черпают путем вдохновения знания об Аллахе, Его атрибутах, проявлениях (марифат аль-илахийя), а также обо всем непознанном. В связи с этим их даже называют «получающими знания от Аллаха» (ариф биллах). В суфизме марифа обретается путем преданного служения аль-Хакку (Истинному). Если «путник» (салик) сумел приобрести высшие состояния духовной практики, то сам Бог открывает ему сокрытые знания. Многие из положений суфийской марифы отрицаются ортодоксальным Исламом. Близким по значению словом, которым также обозначают неопытное знание является «ирфан» [17].

В «Языке птиц» долиной Маърифат обозначена категория самопознания суфия:

*Ҳеч раҳ дар вай на ҳам он дигар аст,
Солики тан, солики ҷон дигар аст [14,169].*

*Нет никакого пути в местности той,
Последователь тела, следуя души той другой.*

Следующие строки долины Маърифат послужили основой познания сути существования верующего:

*Гар зи асрорат шавад завқе надид,
Ҳар замонат нав шавад шавқе надид.*

*Ташнагии баркамол ин чо бувад,
Сад ҳазорон хун ҳалол ин чо бувад [14,168].*

*Если от тайны твоей желания пробудит,
Каждое время новые стремления разбудит.
Жажда большая здесь найдена будет,
Стотысячную верную кровь здесь погубит.*

Водии Истигно – безразличие [11,505] - очередная долина преодоления пути птицами. В этой сфере всё сводится к одному, то есть созданное тысячелетием может в одночасье обратиться в прах:

*Гар шуд ин чо чузъу кул куллий табоҳ,
Кам шуд аз рӯи замин як барги коҳ,
Гар ба як раҳ гашиг ин на ташиг гум,
Қатрае дар ҳашиг дарё гашиг гум [14,172].
Если тут целое стало раздельным вообще,
Стало мало одного листа ненужного на земле.
На одном пути виднеется неизчезнувшее солнце,
Капля в восьми реках бесследно исчезнет.*

В целом *Истигно* является символом бессмысленности всего существующего окружающего в земном пространстве:

*Баъд аз он водии Истигно бувад,
На дар ӯ даъвою на маъно бувад,
Мечаҳад аз бениёзӣ сарсарӣ,
Мезанад барҳам ба як дам кишваре [14,172].*

*После этого придет долина Истигно,
Нет там борьбы нет значения там.
Прыгает от безнадобности безрассудно,
Сделает ничтожным страну в тот час бесследно.*

Пятая долина – *Водии Тавҳид* – *Единство*, вера в единого Бога [11,303]. Следует заострить внимание на общую информацию про философское понятие суфистов о Тавхиде. «Суть доктрины «единства бытия» сводится к тому, что существует только одно бытие и им является Бог. Помимо Него никаких сущностей не существует. Все они являются Его проявлениями и зависят от Его существования. То есть сущности материального мира находятся с Богом в таких же отношениях, как сущий объект и его тень. Без наличия объекта не могут существовать его тени. Согласно доктрине «единства бытия» немислимо существование какого-либо объекта без осознания существования в нем Божественных проявлений. Каждый суфийский «путник» (салик) в соответствии с этой доктриной убежден в том, что помимо Истинного (аль-Хакк) ничто не обладает истинным бытием. Причем знание об этом он может получить исключительно иррациональным, внеопытным путем, постоянно совершенствуя свой духовный потенциал посредством аскетической жизни, совершая большое количество богослужений. Духовная практика и ощущение бесконечной любви к Создателю приводят «путника» к осознанию единственно сущего бытия,

проявления которого пронизывают всю вселенную, в том числе его самого. В этом состоянии озарения он говорит: «Я – Бог» (Ана’ль Хакк). В этом состоянии «спутник» осознает то, что все его слова, действия, поступки являются исполненными самим Богом. Состояния самы, джама приоткрывают ему завесу этой сокровенной тайны. Это происходит в состоянии опьяненности от безмерной любви к Истинному (сукра) и религиозного экстаза (ваджа). В подобном состоянии суфии утверждают о своей божественности. Естественно, что эта практика противоречит Шариату и исламскому мировоззрению, которые сами суфии-пантеисты называют лишь внешними, видимыми проявлениями веры. По этой причине они подвергались и подвергаются ожесточенным нападкам со стороны представителей ортодоксального Ислама, которые обвиняют их в ереси боговоплощения, отрицаемой Исламом. Считается, что доктрина «единства бытия» была впервые введена со стороны Ибн Араби (ум. в 638/1240). Он считал, что все сущности и объекты бытия являются знанием Аллаха и на самом деле все это небытием, «праобразами» (айан ас-сабита). Далее Ибн Араби разделял состояние всех вещей на три стадии, из которых состоит Божественный процесс сотворения

1. Таайюн аль-авваль. Все философские категории в целом состоянии находятся в познании Аллаха и не отличаются друг от друга;

2. Таайюн ас- сани. Вещи находятся в состоянии «праобразов» (айан -ас-сабита) в знании Аллаха. При этом они разделены и являются собой.

3. Таайюн аль-хариджи. Вещи проявляются и появляются во внешнем мире.

Однако они проявления Бога и не являются самостоятельным бытием. Поэтому во всех объектах материального мира присутствует сам Бог.

Истинное единое бытие в философии Ибн Араби проявляется на различных ступенях. Первой ступенью является лахут, где нет сущностных и личностных понятий. Здесь пребывает только извечный Абсолют – Аллах. Следующей ступенью является джабарут. Здесь существует только единое бытие, не разделенное на отдельные объекты и субъекты. После этого происходит распад единого бытия на различные объекты, появляется сущностный мир творений, ангелов. Все эти ступени относятся только к сущности Аллаха.

Наконец последней ступенью является появление «совершенного человека» (инсан аль-камил), который является завершением всех этих ступеней. Именно человек содержит в себе все качества предыдущих творений. Он является носителем Божественных атрибутов. Согласно Ибн Араби, именно поэтому Пророк Мухаммад сказал, что Аллах создал Адама по своему подобию (этот хадис приводится у Бухари (Истизан, 1), Муслима (Бирр, 115) и Ибн Ханбалия (II, 224, 251)). Именно по этой причине человек стал халифом (наместником) Бога на земле» [4.10].

С помощью категории Тавхид отмечена основа единения душ, единство целей, достижение успокоения души:

*Баъд аз ин Водиш Тавҳид оядат,
Манзари тафриду таҷрид оядат,*

*Рӯйҳо чун з-ин биёбон дар кунанд,
Чумла сар аз як гиребон баркунанд [14,181].*

*После этой придет долина Тавхид,
Местность единства и единения.
Дарит в пустыне безводной растения,
Головы в воротнике сорочки поместит.*

Понятие *Единство* – *Тавхид* в приведённых строках обозначенно с помощью фразеологического оборота «аз гиребон сар баркашидан»- символ единения и совместного действия [11,303].

Водии Ҳайрат – долина Удивление, недоумение в произведении Аттара обозначена как категория преувелечения

*Баъд аз ин водии Ҳайрат оядат,
Кори доим дарду ҳасрат оядат,
Ҳар нафас ин ҷо чу теге бошадат,
Ҳар даме ин ҷо дареге бошадат.
Оҳ бошад, дард бошад, сўз ҳам,
Рӯзу шаб бошад, на шаб на рӯз ҳам [14,189].*

*После придет долина Хайрат,
Всегда дело имея, далеки опять.
Каждый вздох тут клинку подобен,
Каждое время тут сожалению подобно.
Вздох есть, боль есть и есть там болезнь,
День ночью станет, не ночь станет, не день.*

Водии Ҳайрат – категория заблуждения:

*Марди ҳайрон чун расад ин ҷойгоҳ,
Дар таҳайюр мондаву гум карда роҳ.
Ҳар чӣ зад Тавхид бар ҷонаш рақам,
Чумлае гум гардад аз ӯ гум низ ҳам [14,188].*

*Если дойдет до местности удивленный муж,
В удивлении падавший и потерявший путь.
Все, что дал Тавхид, от души его спасу,
Все будет потерянно, и оно тоже.*

Водии Ҳайрат – категория переосмысления двойственного состояния:

*Ошиқам аммо надонам бар киям?
На мусулмонам на кофир, пас чиям?
Лекин аз ишиқам надорам огаҳӣ,
Ҳам диле пур ишиқ дорам ҳам тихӣ [14,189].*

*Влюблен я, но не знаю в кого.
Ни мусульманин, ни неверующий, то кто?
Но о состоянии влюбленности своей ни знаю я,
Сердце наполнено любовью, и пустое оно у меня.*

Замыкающая стадия в собственном осмыслении является *Водии Фақр* – последняя стадия суфиста, фақри фидой-стадия самопожертвования [11,425]. Данное отражение собственного понятия в поэзии Аттара послужило категорией осознания сути, ощущение неземного:

*Баъд аз водии Фақр асту Фано,
Кай бувад ин чо сухан гуфтан раво,
Айни водии фаромӯшӣ бувад,
Лангиву кӯриву беҳушӣ бувад [14,189].*

*После этого долина Фақр и Фарук,
Здесь не принято говорить вслух.
Время долины забывчивости там,
Хромота, слепота и безрассудство все там.*

Водии Фақр также отмечена как категория воссоединения с первоначальной сутью:

*Лек агар покӣ дар ин дарё бувад,
Ў чу набвад дар миён, зебо бувад.
Набвад ўву ў бувад, чун бошад ин,
Аз хаёли ақл берун бошад ин [14,189].*

*Чистота скрывается в реке той,
Как ничтожество среди красоты той.
Ничтожным он был, и стал ничтожным вовек,
От подаренного разума он стоит в стороне.*

В философских источниках эта стадия отмечена как стадия Фана с последующим толкованием: «Фана – небытие, отсутствие существования. Состояние растворения своего «Я» в Боге и обретения истинной сущности. Фана является одной из наивысших ступеней духовного возвышения, которая открывается лишь для немногих. В этом состоянии личность исчезает и приобретает атрибуты Бога. Вместо «раба» появляется Господь. В то же время многие суфии считают, что несмотря на то, что человек в состоянии фаны теряет многие присущие ему качества, тем не менее он остается человеком. Если в это состояние суфий вошел посредством зикра, то такую фану называют «аль-фана фи'ль мазкур», а если посредством возвышенной любви – «аль-фана фи'ль-махбуб». А высшей ступенью фаны является «фана ани'ль-фана».

Различаются некоторые фазы фаны:

а) Фана аз-зат – состояние небытия, при котором истинным бытием мыслится только Аллах;

б) Фана ас-сифат – потеря человеком человеческих атрибутов; в) Фана аль-фиил – полная потеря контроля над своими действиями и поступками.

Существуют также ступени и разновидности фаны:

а) Фана фи'ль-ихван – возвышенное состояние чувства братства к своим единомышленникам из тариката, приоритет их интересов над своими;

б) Фана фи'ш-шейх – полное подчинение и подмена личной воли и желаний духовного «путника» (салика) воле и желаниям своего учителя (шейха);

в) Фана фи'р-расул – после обретения «путником» фаны в своем шейхе, обретение такого же состояния по отношению к личности пророка Мухаммада;

г) Фана филлах – обретение такого состояния «путника», когда личное его «Я» растворяется в Боге и личность заменяется атрибутами Бога» [4.10].

Таким образом, можно отметить, что в поэзии Атгара для определения множества граней суфийской поэзии абстрактные понятия перешли к собственным именам – поэтонимам, с помощью которых названы стадии и ступени достижения к Истине – Хақ верующих на основе изображения степеней трудностей с помощью аллегоричного – аллюзионного отображения картины художественного произведения поэта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Васильева, Н.В. Литературная ономастика и лингвистика текста: интегративный подход к собственным именам в художественном тексте / Н.В. Васильева // Известия ВГПУ. Сер. Филол. науки. – 2003. – № 4. – С. 49 -56.

2. Дядченко, Л.П. От поэтонима к крылатому имени / Л.П. Дядченко // Восточно - украинский лингвистический сборник. Вып.10, 2006. – С.42-52.

3. Зарринкуб А. Чустучу дар тасаввуфи Эрон / А. Зарринкуб. – Душанбе, 1992. – 396 с.

4. Зарринкуб А. Арзеш-е мирас-е суфий / А. Зарринкуб. – Техрон, 1344 х. – 1965.

5. Зинин С. И., Степанова А. Г. Имена персонажей в художественной литературе и фольклоре. (Библиография) / С. И.Зинин, А. Г. Степанова // Антропонимика. – М., 1970. – С. 330-354.

6. Курбонмамадов, С. Семантико-стилистические особенности поэтонимии «Шахнаме» Абулкасыма Фирдавси.: автореф. дис. канд. филол. наук.:10.02.22/ С.Курбонмамадов – Душанбе, 1985. – 20 с.

7. Мухторов, З. Лексикаи ирфонии газалиёти Саной / З. Мухторов. – Душанбе, 2001. – 127с.

8. Мухаммадҷонов, А. Андешаҳо перомуни ирфон ва фалсафа/ А.Мухаммадҷонов. – Душанбе, 2012. – 322 с.

9. Мухаммедходжаев, А. Гносеология суфизма/ А.Мухаммедходжаев. – Душанбе, 1990. – 113 с.

10. Сайид Иброҳими Ҳикмат. Куръон дар Маснави/ Ҳикмат Иброҳим Сайид. – Душанбе: 2007. – 480с.

11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 941с.

12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 946 с.

13. Философский словарь. – Москва, 1986. – 588 с.

14. فریدالدین عطار نیشابوری. منطق الطیر. - تهران، ۱۳۸۳-۴۲۲ صفحه

15. Шарифова, Г.Х. Тасвири хайвонот дар ашъори Мавлоно Чалолитдини Балхӣ (андешаҳо перомуни семиотика дар дафтари аввали «Маснави маънави») / Г.Х. Шарифова Суханшиносӣ, № 4 (53), Душанбе, 2025. – С. 197-204.

16. Энциклопедия персидско-таджикской прозы. – Душанбе, 1986. – 479 с.

17. <http://www.dissercat.com/content/sopostavitelny-analiz-religiozno-filosofskikh-idei-nosira-khusrava-i-dzhalaleddinarami>

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ПЕРЕХОД АБСТРАКТНЫХ ПОНЯТИЙ К ПОЭТОНИМАМ В «ЯЗЫКЕ ПТИЦ» ФАРИДАДИНА АТТАРА

В статье исследована тема лингвистического перехода абстрактных понятий к поэтономам на основе «Языка птиц» Фаридаддина Аттара, где определена история развития и функционирования собственных имён в целях выявления авторских замыслов поэта. Исследование показало, что в данном произведении Аттара наряду с прямыми онимами, также были применены абстрактные понятия, переходящие на уровень собственного повествования имён для необходимости усвоения религиозно-философских суждений самого автора. В «Языке птиц» Аттара упомянутые философские замыслы автора выражены в рамках перехода абстрактных философских категорий к более конкретным, то есть к собственным именам – поэтономам. Философские суфийские понятия в поэзии Аттара выражены путём аллегоричного выражения мысли действующими лицами, которой являются птицы – зоонимы.

В поэме «Язык птиц» («Мантик-ут-тайр») были выявлены 7 абстрактных долин – понятий: водии Талаб – просьба, заявка, поиск, водии Ииқ – любовь, чувство привязанности к кому-либо, духовная зависимость, водии Маърифат (знание, наука, ознакомление, водии Истиғно – безразличие, водии Тавҳид – единство, водии Ҳайрат – долина удивления, недоумение, водии Фақр – стадия самопожертвования, которые перешли к собственным именам – поэтономическим единицам, топонимам.

Ключевые слова: абстрактные понятия, переход, поэтонимы, зоонимы, религиозно-философские суждения, собственные имена, функционирование собственных имен, долины, философские категории.

ГУЗАРИШИ ЛИНГВИСТИИ МАФҲУМҲОИ АБСТРАКТ БА ПОЭТОНИМҲО ДАР «МАНТИҚ-УТ-ТАЙР»-И ФАРИДАДДИН АТТОР

Дар мақола мавзуи гузариши лингвистии мафҳумҳои абстракт ба поэтонимҳои дар асоси «Мантиқ-ут-тайр»-и Фаридуддини Аттор баррасӣ гардида, таърихи рушд ва қорбурди номҳои ҳос барои ошқор намудани фаҳмишҳои шахсии шоир хизмат намудааст. Таҳқиқ нишон дод, ки дар ин асар Аттор дар баробари онимҳои мустақим, ҳамчунин мафҳумҳои абстракте истифода шудаанд, ки ба номҳои ҳоси ривоятӣ гузаштаанд. Ин раванд ба хотири такмили андешаҳои динӣ-фалсафии ҳуди муаллиф амалӣ гардидааст. Дар «Мантиқ-ут-тайр»-и Аттор андешаҳои фалсафии зикришуда дар қорҷӯби гузариши категорияҳои абстракти фалсафӣ ба мафҳумҳои мушаххастар, яъне ба номҳои ҳос – поэтонимҳои ифода ёфтаанд. Мафҳумҳои фалсафии тасаввуфӣ дар шеъри Аттор тавассути баёни рамзӣ ва талмехотӣ аз ҷониби қаҳрамони амалкунанда – паррандагон (зоонимҳои) ифода шудаанд.

Дар достони «Мантиқ-ут-тайр» 7 водӣ (мафҳуми) абстракт муайян гардиданд: водии Талаб – дархост, ҷустуҷӯ, водии Ииқ – муҳаббат, дилбастагӣ, вобастагии рӯҳонӣ; водии Маърифат – дониш, шинохт; водии Истиғно – безҳутиҷӣ; водии Тавҳид – ягонагӣ; водии Ҳайрат – шигифтӣ, саргардонӣ; водии Фақр – марҳилаи фидокорӣ, ки ҳамчун мафҳумҳои абстракт ба воҳидҳои поэтонимӣ – топонимҳои гузаштаанд.

Калидвожаҳо: мафҳумҳои муҷаррад, гузарии, поэтонимҳо, зоонимҳо, андешаҳои динӣ-фалсафӣ, номҳои хос, корбурди номҳои хос, водиҳо, категорияҳои фалсафӣ.

**LINGUISTIC TRANSITION OF ABSTRACT CONCEPTS INTO
POETONYMS IN «THE LANGUAGE OF THE BIRDS» BY FARIDUDDIN
ATTAR**

The article examines the issue of the linguistic transition of abstract concepts into poetonyms based on «The Language of the Birds» by Fariduddin Attar, identifying the historical development and functioning of proper names in order to reveal the author's artistic intentions. The research demonstrates that in this work, alongside direct onyms, Attar also employs abstract concepts that transition to the level of proper narrative names, serving to enhance and deepen the author's religious and philosophical reflections. In «The Language of the Birds» the author's philosophical ideas are expressed through the transformation of abstract philosophical categories into more concrete forms, namely into proper names – poetonyms. The Sufi philosophical concepts in Attar's poetry are conveyed allegorically through the characters of the narrative, who are birds–zoonyms.

In the poem «The Language of the Birds» («Mantiq al-Tayr») are identified seven abstract valleys – conceptual stages: the Valley of Talab – request, quest, search; the Valley of Ishq – love, attachment, spiritual devotion; the Valley of Ma'rifat – knowledge, learning, cognition; the Valley of Istighna – detachment, self-sufficiency; the Valley of Tawhid – unity; the Valley of Hayrat – astonishment, bewilderment; the Valley of Faqr – the stage of self-sacrifice, which are transited into proper names – poetonymic units and toponyms.

Keywords: *abstract concepts, transition, poetonyms, zoonyms, religious and philosophical reflections, proper names, functioning of proper names, valleys, philosophical categories.*

Информация об авторах: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологичеких наук, главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки НАНТ, 734025, город Душанбе, улица Рӯдаки 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмии шӯбаи забони тоҷикӣ Институту забон ва адабиёт ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакии АМИТ, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Information about author: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of Philology sciences, Chief researcher at the Tajik department of the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki of NAST, 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

**ВИЖАГИҲОИ КОРБУРДИ ПЕШОЯНДУ ПЕШВАНДҲО ДАР МУТУНИ
ФОРСИИ МИЁНА ВА ЯК МАТНИ ТАРЧУМАИ КУҲАН**

**Умедҷон Саъдуллозода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Забони ширину гуворо ва тавоноии тоҷикӣ, ки ниғаҳбони фарҳангу тамаддуни халқи тоҷик буда, сарчашмааш забони форсии аҳди бостону миёна ба шумор меравад, аз куҳантарин ва пешрафтатарин забонҳои дуёнст ва месазад, ки соҳибзабонон хусусиятҳои дастурии ин забони куҳанбунёдро мавриди омӯзиши ҷиддӣ қарор дода, дар кашфи имконоти кашфнашудаи он саҳмгузор бошанд.

Забони форсии миёна (*pārsīg*) дар замони Сосониён ба ҳайси забони давлатӣ ва забони оини зардуштӣ ва набиштаҳои он мавриди корбурд қарор дошт. Аз ин рӯ ҳам дар даврони Сосониён ва ҳам дар қарнҳои аввали ислом ба ин забон осори гуногуни диниву фалсафӣ, ҳуқуқиву сиёсӣ ва таърихиву адабӣ офарида шудааст [13, 13].

Таркиби луғавии забони форсии миёна бинобар мақоми таърихии ин забон дар миёни забонҳои форсии бостон ва забонҳои тоҷикӣ ва форсии нав пули иртиботи байни се давраи забони форсӣ хидмат карда, дар баробари таҳаввули тамоми низоми сохтори забон инкишоф ёфта, то ба ҳолати имрӯзаи худ расид. Мавриди зикр аст, ки иртиботи забони тоҷикӣ ва форсии нав на ба таври мустақим, балки тавассути луғати забони форсии миёна сурат гирифтааст.

Забони форсӣ-тоҷикӣ дунбалаи табиӣ забони форсии миёна аст. Аз ин рӯ, табъан ин ду шакли ҳастии забон аз ҷанбаҳои гуногуни сохтори луғот, ово ва вожа бо якдигар ҳамхонии бунёдӣ доранд. Дигаргуниҳои забонӣ бештар аз роҳи таҳаввули вожа ва ово пеш меояд. Бо вучуди ин ҳаммонандиҳо ҳамгуниҳои овой ва вожагон миёни гунаи забони тарҷумаи «Қуръони Қудс» ва забони форсии миёна бисёр зиёд аст ва дар заминаи сохтор низ аз бархе ҳамгуниҳо бархурдор аст, ки дар дигар матнҳои форсӣ камтар мебинем [14, 39].

«Қуръони Қудс» нахустин бор ба ҳиммати Алии Равоқӣ дар соли 1364 ш. (мутобиқ ба соли 1986 м.) мунташир шуд. Ин нусха, ки дар ганҷинаи насхи хаттии Остони Қудси Разавӣ бо шумораи 54 ниғаҳдорӣ мешавад, аз ояи 213, сураи Бақара оғоз мешавад ва то сураи Аззуҳо идома дорад. Оғоз ва анҷоми нусха афтодааст ва ҳеҷ оғоҳие аз таърих ва нависандаи матни қуръонӣ ва тарҷумаи он надорем. Аммо бар асоси вижагиҳои забонӣ ва хаттии нусха, Жилбер Лазар ва Алии Равоқӣ ҳар кадом ба сурати ҷудогона маҳалли китобатро ҳудуди Сиистон мушаххас кардаанд. Аммо Жилбер Лазар бо тавачҷуҳ ба корбурди пешванди *ме-* ба ҷойи *ҳаме-* ва *дар* ба ҷойи *андар* ва шавоҳиди дигар, таърихи тарҷумаро ҳудуди нимаи дуоми қарни панҷуми ҳиҷрӣ доништааст [6, 240].

Вижагиҳои забонии тарҷумаи «Қуръони Қудс» нишон медиҳад, ки ин матн эҳтимолан дар маҳдудаи Систон навишта шудааст. Гунаи забонии ин матн ихтилофҳои бисёре бо форсии дарӣ дорад. Дар ҳақиқат, ин гуна забоне ҷуз дар

мавориде ҳамчун таҳаввулоти овой, ки хоси минтақае аст, ки дар ончо ба китобат даромадааст. Дар бокии маворид шабоҳати бисёр бо форсии миёна дорад [9, 53].

Матни ин тарҷумаи қуръонӣ ба таври возеҳ нишон медиҳад, ки дар оғози ташаккули забони форсии дарӣ вобаста ба манотиқи густариши лаҳҷаҳои форсӣ гунаҳои забони адабӣ вучуд доштааст, ки аз ин лаҳҷаҳо маншаъ гирифта, то ҳадде аз ҳамдигар тафовут доштаанд, ки дар низоми луғавию дастурии ин гунаҳо бозтобӣ шудаанд. Сабки нигориши тарҷумаи мазкур бархе аз тафовутҳои онро аз забони адабии порсии фарорудии асри X нишон медиҳанд ва зоҳиран ин тафовутҳо аз омезиши забони форсии сосонӣ бо забонҳо ва ғуишҳои маҳаллӣ сарчашма гирифтаанд. Чунончи маълум аст, дар аҳди пешин дар Систон (Сакастон, Сагзистон) яке аз ғуишҳои забони сақӣ (сағзӣ) дар қорбурд қарор дошт ва аз ин рӯ, маҳз ҳамин лаҳҷа дар ташаккули забони форсии минтақаи баррасишаванда таъсиргузор будааст.

Гарчанд чунин омезиши забони форсӣ бо гуфторҳои маҳаллӣ заминае барои қорбурди забони форсии нав шуда шуда бошад ҳам, вале сарфи назар аз ин, забони форсии миёна ҳамонро ҳамчун пояи аслии он дар ташаккули низоми луғавию дастурии форсии нав нақши бештар доштааст. Дар ин пажӯҳиш ба баррасии татбиқи ин тарҷумаи қуръонӣ ба забони форсии миёна пардохта шудааст, ки дар асоси муқоисаи бархе аз унсурҳои муҳими дастурӣ – пешвандҳои пешояндҳо ва хусусияти категориалию семантикии онҳо сурат гирифтааст.

Пешванди а- // **an.** Ин пешванд маънои инкор дошта, сифат ва ё хусусияти вожаҳоро дар ҳамин маъно ташхис менамояд [15, 6-8; 11, 75]. Пешванди мазкур дар забони форсии нав (точикӣ) мансӯх гардидааст. Баробариҳои он дар форсии нав пешвандҳои *bē-* ва *nā-* мебошанд. Бо ин пешванд аз чунин ҳиссаҳои нутқ сифат сохта шудааст: а) аз исм: *a-hus* «беписар», *a-dād* «бедод», *a-kār* «бекор», *an-āzār* «беозор», *an-āštīh* «нооштӣ» ва ғ.; б) бархе аз сифатҳои асливу нисбӣ: *a-weh* «нохуб», *a-pāk* «нопоқ», *a-paidāg* «нопайдо», *an-āgāh* «ноогоҳ», *a-pēnōzgartar* «нопирузгартар», *a-wardišnīg* «тағйирнопазир» ва ғ.; в) аз асоси замони ҳозираи чанд феъл: *a-dān* «нодон», *a-wēn* «нопайдо, нобуд»; г) аз сифати феълии замони ҳозираву гузашта: *a-rawāg* «нораванда, ғайри қобили рафтани» (*rawāg* «раванда»), *a-wēnāg* «нодидани» (*wēnāg* «дидани»), *a-kard* «нокарда» (*kard* «карда»), *a-dīd* «нодида, нопайдо» (*dīd* «дида»). Ин пешванд аз шакли тасдиқи масдар шакли инкорӣ низ месозад: *a-kārēnīdan* «аз қор андохтан, бекор қардан» (*kārēnīdan* «ба қор андохтан») [13, 137].

Пешванди **а-** дар тарҷумаи форсии «Қуръони Қудс» танҳо дар вожаи **ақор** (**а-қор**) қорбурд дорад ва ин калима ба маъноҳои **беҳуда**, **лавҳа** ва **бозӣ** истифода гардидааст: *Наяшнанд дар он ақор ба салом ва эшонро бӯҳад рӯзиашон дар он ба омадор (ба маънии субҳ) ва авёрғаҳ (шабонгоҳ)* (тарҷумаи нав: Он ҷо ҳеҷ сухани беҳуда нашунаванд, лекин «салом» (шунаванд) ва дар он ҷо субҳу шом барои онҳо рӯзиашон ҳаст) (Марям, 62). *Аз мардумон ҳаст, ки мефурӯшад ақор ҳадис то вераҳ қунад аз раҳи Худой ба ҷуд илм ва мегирад онро авсӯсӣ. Эшон эшонро бӯҳад азобе хорқунор* (тарҷумаи нав: Ва аз мардумон касе ҳаст, ки суханеро меситонад, ки барои бозӣ аст, то ба ғайри илм мардумро аз роҳи Худо гумроҳ қунад ва роҳи Худоро тамасхур гирад, барои ин ҷамоа азоби

хоркунанда аст) (Лукмон, 6). Дар тарчумаи зикргардида вожаи **акор** 12 маротиба ба кор рафтааст.

Пешоянди «бе (بی)»

Пешоянд ҳиссае нутқест, ки барои пайваст кардани калимаҳо дар ибораву чумла хизмат мекунад [12, 16]. Бо андешаи донишмандон пешоянди «бе» идомаи «*abi»-и эронии бостон аст ё аз «ب» арабӣ вориди ин мутун шудааст [8, 255] ва бархе бар ин боваранд, ки ин пешоянд идомаи «**be o**» дар мутуни форсии миёна аст, ки чузъи нахуст, яъне **be** пешванди феълӣ ва чузъи дуум ҳарфи изофаи **o** аст. Бар хилофи ин се андеша Муҳаммад Ҳасандӯст чунин менигорад: «**Бе** (bē)-бидун, форсии бостон ***araiu**, дар форсии миёна **abē**» [17, 555]. Жилбер Лазар [6, 214] андешаи сеюмро комилан дуруст медонад ва бо баррасии нақши «**бе (بی)**» дар як китъаи форсии яҳудӣ ва низ баррасии нақши «**be o**» дар мутуни форсии миёна нишон медиҳад, ки «**бе (بی)**» дар китъаи форсии яҳудӣ дақиқан ҳамон коркарди «**be o**» дар мутуни форсии миёнаро дорад ва «**bē**»-ро овознависӣ намуда, тавзеҳ медиҳад, ки пешванди «**bēh**»-и портӣ (bē=дар форсии миёна) дар ибтидо маънои «берун» доштааст. Баррасии Жилбер Лазар [7, 213] нишон медиҳад, ки «**by**» дар китъаи форсии яҳудӣ ва «**be o**» дар мутуни форсии миёна бо феълҳои баёнгари ҳаракат ба кор мераванд ва ҳамвора маъноии чиҳатнамо доранд. Ин феълҳо дар китъаи мазкур шомили **омадан, расидан, овардан, фиристодан** ва **додан** аст ва дар шавоҳиди форсии миёна низ бо феълҳои аз чумлаи **ōftādan, nimūdan, āwurdan, frēstādan, āmadan** ба кор рафтааст, ки чумлагӣ феълҳои чиҳатнамо ҳастанд [9, 56].

Дар ду матни куҳан ба хатти форсии арабиасос ин пешоянд бо имлои «**бе (بی)**» дида мешавад. Як бор дар «Таърихи Систон» дар шеър аз Муҳаммад бинни Васиф:

Эй амуре, ки амирони ҷаҳон, хо(с)саву ом,

Бандаву чоқару мавлою саги банду гулом.

Азалӣ хатте дар лавҳ, ки мулке бидиҳед,

Бе абе Юсуф Яъқуб бинал Лайси ҳумом [9, 57].

Пештар Жилбер Лазар дар ду мақола («Партаве нав бар шаклигири забони форсӣ» ва «Ҳуруфи изоваи **pad** ва **be o** дар форсӣ ва паҳлавӣ») ба вучуди ин пешоянд дар тарчумаи «Қуръони Қудс» ишора кардааст. Ӯ дар мақолаи нахуст нигоҳе гузаро ба мавзӯ дошта ва дар мақолаи дуум бештар ба мутуни форсии яҳудӣ пардохтааст [6]. Дар ин мақола ба шоҳиде ишора мекунем, ки метавонад нишонгари таҳаввули забоне ва ҷойнишине «**бе**» ба ҷойи «**o / be o**» бошад. Ҳамчунин шоҳиде аз корбурди пешоянди **o** дар «Қуръони Қудс» ба даст хоҳем дод.

Дар тарчумаи ояи 230, сураи Бақара чунин омадааст: «Базаҳ нест вар он дуво, ки як бе дигар возоянд» (Гуноҳе бар он ду нест, ки ба якдигар бозоянд // ...пас, бар он ҳар ду гуноҳе нест дар он, ки бо ҳам ба никоҳ бозгарданд...). Шоҳиди охир ошкоро нишон медиҳад, ки пешоянди «**бе**» дар тарчумаи «Қуръони Қудс» коркарди пешоянди **o** дар мутуни форсии миёнаро дорад. Донишмандон Макензӣ ва Жилбер Лазар таъкид кардаанд, ки ба мурури замон арзиши маъноии **o be** дар мутуни форсии миёна баробари **o** шудааст [6, 216], зеро баробари ин шоҳид дар мутуни форсии миёна ба шакли **ek o did...** хеле зиёд

ба назар мерасад. Саволе ба миён меояд, ки оё худ пешоянди **б** дар тарҷумаи «Қуръони Қудс» дида мешавад? Бештар Жилбер Лазар [7, 152] эҳтимол додааст, ки пешоянди **б** ба шакли «-а» дар иборати «азамон» дида мешавад, аммо дар мавриди «азамон» Равоқӣ [2] бар ин бовар аст, ки ҳамон «ҳазамон» (=ҳарзамон) аст. Бо тавачҷуҳ қорбурди «ҳазамон» дар «Шоҳнома» ба назар мерасад, ки назари Равоқӣ дуруст бошад ва эҳтимолан «-а» дар «азамон» иртиботе бо пешоянди **б** надорад. Жилбер Лазар шоҳиди дигаре, ки қорбурди ҳарфи изофаи **б** дар тарҷумаи «Қуръони Қудс»-ро таъйид кунад, ироа накардааст. Хушбахтона шоҳиде дар ояи 271, сураи Бақара ба даст омад: «*Ё эшон, к-бигаравистед, азамон як ва дигарро авом диҳед*». Ошкор аст, ки ин иборат баробар бо иборати форсии миёнаи **ek b did...** аст ва шоҳиди тарҷумаи ояи 231, сураи Бақара, яъне «**як бе дигар**» нишон аз он дорад, ки пешоянди «**б** -ва (у)» дар ҳоли фаромӯш аст ва «**be**» дар ҳоли ҷонишин шудан аст. Аз нигоштаҳои Жилбер Лазар метавон дар ин ҷо ба ду мавзуи муҳим тавачҷуҳ кунем: Нахуст он ки дар ояи 231, сураи Бақара: «**Як бе дигар** возоянд» феъли ҷиҳатнамост ва тибқи қоида пешоянди «**be**» ба қор рафтааст. Аммо дар ояи 271, сураи Бақара «**Ё эшон, к-бигаравистед, азамон як ва дигарро авом диҳед**» феъл ҷиҳатнамо нест, бинобар ин ниёзе ба қорбурди «**be**» набудааст. Эҳтимолан далели бар ҷо мондани ҳарфи изофаи «**в**» ҳамин нукта будааст. Нуктаи дуюм дар мавриди пасоянди «ро» аст. Ҳамон тавре, ки дар мавриди мутуни форсӣ-яхудӣ қайд гардидааст, дар шоҳиди ахир ҳарфи изофаи пасини «ро» дар наздикии ҳарфи изофаи «**б**» ба қор рафтааст ва ин мучовират дар давраҳои баъдӣ мунҷар ба ҳазфи «**б**» шудааст [16, 186].

Пешоянди «**be**» дар мутуни форсии миёна ба маъниҳои «аммо, берун» [8, 52], «балки» [5, 62], «ба ҷуз, магар» [3, 523] ба қор бурда шудааст.

Ин пешоянд дар тарҷумаи «Қуръони Қудс» барои маъниҳои «**магар**», «**ба ҷуз**», «**валекин**», «**ба сӯйи**», «**назди (пеши)**» ва «**пешоянди ба**» дар баробари луғати қуръонии «**ила-الا**» ва «**лакин-لكن**» ба қор рафтааст.

Бе – магар: *Эшон мехӯранд гӯш, (рибо) варнахезад, бе (магар) ҷунон вархезад ӯй, к-ме бисупурад ӯйро Дев аз девонае (ки Шайтон ба сабаби осеб расонидан ӯро девона сохтааст), он бад-он эшон гуфтанд: «Хариду фурӯхт ҳамчун гӯш аст. Ҳалол қард Худой хариду фурӯхт ва ҳаром қард гӯш, кӣ (агар касе) омад бад-вай панде аз Худованди ӯй воз шуд (боз монад), ӯйро аст он бигудаиш ва қори ӯй бе (ба) Худой аст. Кӣ дигар бор кунад, эшон аёрони отаиш банд (бошанд). Эшон дар он ҷо ҷовидонгон банд (Бақара, 275).*

Бе – ба ҷуз:

Набуд Муҳаммад бе (ба ҷуз) пайғомбаре, бигудаишанд аз пеши ӯй пайғомбарон. Эӣ ар бимирад ё қушта шуд (шавад), возгаишед вар пошнақаҳои шумо? Кӣ возгардад вар ду пошнак, зиён накунад Худойро чизе, ва анӯз подоиш диҳад Худой шукргуздордоронро (Оли Имрон, 144).

Бе – валекин:

Ки гуфт Ибраҳим: «Худованди ман! Бинамой маро, чун ме зинда кунӣ мурдагонро. (Худо) Гуфт: «Эӣ яқин нашудӣ?» Гуфт: «Бале (яъне, бовар доштам), бе (валекин) то биёромад дили ман. (Худо) Гуфт: «Бигир чаҳор аз мургон, ба ҳам кун эшонро бе (ба) туво, воз кун вар ҳар қуҳе (кӯҳе) з-эшон поре.

Воз бихон эшонро, то оянд ба туво ба давистан. Бидон, ки Худой Азизе Дурусткор аст (Бақара, 260).

Бе – ба маънии **ба сӯйи**:

Ар бимиред ё кушта шед, бе (ба сӯйи) Худой ҳашир карда шед (Оли Имрон, 158).

Бе – **назди, пеши**:

Ки гуфт Ибраҳим: «Худованди ман! Бинамой маро, чун ме зинда кунӣ мурдагонро. (Худо) Гуфт: «Эй яқин нашудӣ?» Гуфт: «Бале (яъне, бовар доштам), бе (валекин) то биёромад дили ман. (Худо) Гуфт: «Бигир чаҳор аз мургон, ба ҳам кун эшонро **бе (наздики, пеши)** туво, воз кун вар ҳар куҳе (кӯҳе) з-эшон поре. Воз бихон эшонро, то оянд ба туво ба давистан. Бидон, ки Худой Азизе Дурусткор аст (Бақара, 260).

Бе – ба вазифаи пешоянди **ба**:

Ар ашқаро кунед садақаҳо, та (нас) нек аст он, ва ар пинҳом кунед он ва диҳед он **бе (ба)** ҳоҷатмандон, он геҳ бухад (бошад) шуморо. Ва маҳо кунем аз шумо аз гасстиҳои шумо. Худой бад-он мекунад, Огаҳ аст (Бақара, 271).

Пешоянди «-ба»

Пешоянди «**-ба**» идомаи «**pad**»-и давраи миёна аст ва аз он чойе, ки дар бештари нусхаи форсии қуруни аввалия ва низ нусхаи «Қуръони Қудс» тамоюзе (бо ҳам фарқ доштан, чудо шудан) миёни ҳарфи «по» ва «бо» нест, эҳтимолан бояд дар тарҷумаи «Қуръони Қудс» низ ин ҳарфи изофа «ра» хонда шавад [6, с. 218]. Ин пешоянд дар тарҷумаи «Қуръони Қудс» ҳамроҳ ба шакли «**-ба**» пайваста бо ҳуруфи баъдӣ меояд ва танҳо дар пайванд бо замири *ӯ*, ин ва он ба шакли «бад» дида мешавад. Бархе аз коркардҳои ин пешояндро дар баробари «**pad**»-и форсии миёна дар киёс метавон чунин нишон дод:

А) Дар мутуни форсии миёна, чунончи «**pad**» ҳамроҳ бо исми маъно ба кор равад, метавонад баёнгарии кунишӣ (амалӣ) бошад [3, 275].

Форсии миёна	Қуръони Қудс	Тарҷумаи нав
<u>Pad hēnīh</u> Ба душмане (Корномаи Ардашери Бобакон) [1, 56].	Воз гирифтани ба некуӣ (بنیکوی) ё гусед кардан ба некуӣ (بنیکوی)... (Бақара, 229).	Ба некуӣ нигоҳ доштан ё ба некуӣ гусел кардан (Бақара, 229).

Б) «**Pad**» дар мутуни форсии миёна метавонад дар қолаби ибораҳои изофӣ барои баёни мафҳумҳои ҳамчун **дар бораи, нисбат ба, бар асоси, бар пояи, аз назари, бинобар** ба кор равад [3, 276].

Форсии миёна	Қуръони Қудс	Тарҷумаи нав
<u>Passāxt ī pad</u> Озмоиш бар асоси дин (Ардовирофнома, фасли 1, банди 10) [2, 121].	Онанд нишонҳои Худой. Мехонем он вар туво ба ҳақ (بحق) ва туво аз фиристодагон ҳай (Бақара, 252).	Он ҳастанд нишонаҳои Худо, онро бар ту ба ҳақ мехонем ва ту аз фиристодагон ҳастӣ (Бақара, 252).

Форсии миёна	Қуръони Қудс	Тарҷумаи нав
<u>Ādūr farrōbay pad tōzišn</u> <u>abāg mihrēn rāyēnišn kunēd</u> Озарфарнбағ (Одурфарӯбай) барои (гирифтани) товон алайҳи меҳрин тарҳи даъво кунад (Модаёни ҳазор додистон: 7. 59). [10, 57].	... Чун <i>ӯй</i> , к-ме хазин кунад моли <i>ӯй ба чашми</i> <i>диде</i> (<i>بچشم</i>) мардумон ... (Бақара, 264).	...Ҳамчун <i>ӯ</i> , ки моли худро барои намоиш додан ба мардумон ҳазина мекунад... (Бақара, 264).

В) Дар ҷумлаҳое, ки феъл мутааддӣ (бевосита) аст, **pad** метавонад нишондиҳандаи фоили мунқатеи дуҷум ё васила ва абзор бошад [3, 279].

Форсии миёна	Қуръони Қудс	Тарҷумаи нав
<u>Pad čašm be did</u> Ба чашм дид (Корномаи Ардашери Бобакон) [1, 46].	... <i>гуфт</i> : «Худой озмудори шумост ба <i>ҷӯйе</i> (<i>جوى</i>)... (Бақара, 249).	... <i>гуфт</i> : Худо озмоишкунандаи шумост ба василаи <i>ҷӯйе</i> ... (Бақара, 249).

Г) Пешоянди «**pad**» дар ибороти баёни илат ва сабаб, гоҳ-гоҳе дар форсии миёна ва аҳён-аҳён дар паҳлавии ашқонӣ қорбурд дорад [3, 284].

Форсии миёна	Қуръони Қудс	Тарҷумаи нав
<u>Ardaxšēr pad ān saxwan</u> <u>šād menišn be būd</u> Ардашер ба (сабаби) он сухан шодманиш (хотиршод) бибуд (Корномаи Ардашери Бобакон) [1, 72].	... <i>ку душхорӣ намуда</i> <i>маша</i> (<i>ماشاه</i>) модаре ба <i>фарзанди</i> (<i>فرزند</i>) <i>ӯй ва не</i> (<i>на</i>) <i>падаре ба фарзанди</i> (<i>فرزند</i>) <i>ӯй</i> ... (Бақара, 233).	... Гӯ (ҳеч) модаре ба сабаби фарзандаш душворӣ набинад ва на ҳеч падаре ба сабаби фарзандаш... (Бақара, 233).

Ғ) Иборат ҳамроҳи «**pad**» мумкин аст мақсади ҷунбиш ё ҳаракатеро нишон диҳад [3, 286].

Форсии миёна	Қуръони Қудс	Тарҷумаи нав
<u>Pad yazīšn ī yazdān ...</u> <u>ne hilēnd</u> Ба Язиши Яздон... наҳаланд (3, 55)	... <i>ва нагаравид ба Худой</i> (<i>بخداى</i>) <i>ва ба рӯзи он</i> <i>чаҳан</i> ... (Бақара, 264).	... ва ба Худо ва рӯзи вопасин нагаравад... (Бақара, 264).

Д) Нишон додани ҷойгаҳи замоне:

Дар мутуни форсии миёна «**pad**» метавонад дар сохти ибораҳои зарфӣ, ки мавқеяте аз замонро мушаххас мекунанд, ба қор равад [3, с. 272]. Мисол аз форсии миёна «*pad ān zatan – дар он замон*».

Форсии миёна	Қуръони Қудс	Тарҷумаи нав
<u>Pad gāh ī xwēš</u> Даргоҳи хеш (Ардовирофнома) [4, 97].	<i>Эшон, к-ме хазин кунанд</i> <i>молҳояшон ба шав</i> (<i>بشوا</i>) <i>ва рӯз</i> ,... (Бақара, 274).	Эшон, ки дар шаб ва рӯз ҳазина мекунанд (Бақара, 274).

Хулоса, боз чандин далелҳои дигар аст, ки аз иртиботи матни тарҷумаи форсии мазкур бо забони форсии миёна гувоҳӣ медиҳанд. Мавриди зикр аст, ки гунаи забонии ин матн тафовутҳои бисёре бо забони форсии дарӣ дорад. Дарвоқеъ, тарҷумаи зикршуда дар қатори дигар вижагиҳои луғавию дастурии

худ аз хусусиёти таҳаввулоти овоии вижае низ бархурдор аст, ки хоси минтақае мебошад, ки дар он ғуиши систонӣ роиҷ буд ва дар онҷо ин тарҷума ба китобат даромадааст. Дар дигар мавридҳо шабоҳати зиёд бо забони форсии миёнаро дорост.

КИТОБНОМА

1. Баҳроми Фарахвашӣ. Корномаи Ардашери Бобакон / Баҳроми Фарахвашӣ. – Техрон, 1390. – 183 с.
2. Brunner, C. J. A Syntax of Western Middle Iranian. New York. / Brunner C. J. – 1977.
3. Бруннер, К. Наҳви забонҳои эронии миёнаи ғарбӣ / Бруннер К. Тарҷумаи Саиди Урён. – Техрон, 1376. – С. 275-286.
4. Женев, Ф. Ардовирофнома. Тарҷума ва таҳқиқи Жола Омӯзгор / Женев Ф. – Техрон, 1376. – С. 45-50.
5. Жола, Омӯзгор, Аҳмади Тафаззулӣ. Забони паҳлавӣ. (Адабиёт ва дастури он) / Жола Омӯзгор, Аҳмади Тафаззулӣ. – Техрон, 1382. – 165 с.
6. Лазар, Ж. Шақлгирии забони форсӣ. Тарҷумаи Маҳастии Баҳрайнӣ / Лазар Ж. – Техрон, 1393. – С. 148-150.
7. Лазар, Ж. Мулоҳизоте дар бораи сабки тарҷумаҳои кӯҳани Куръон ва китоби муқаддас. Тарҷумаи Ситоиши Даштӣ/ Лазар Ж.– Техрон, 1396. – С. 58-61.
8. Макензи, Д.Н. Фарҳанги кӯчаки забони паҳлавӣ. Тарҷумаи Маҳшиди Мирфаҳрой / Макензи Д. Н.. – Техрон, 1394. - 428 с.
9. Нимо, Осифӣ. Мулоҳизоте перомуни «Куръони Қудс». Баррасии татбиқии вижагиҳои забонии тарҷумаи «Куръони Қудс» бо форсии миёна. // Забонҳо ва ғуишҳои эронӣ. – Техрон, 1400. С. 53-57.
10. Нодиё, Ҳочипур. Модаёни ҳазордодистон (модағони ҳазордодистон) / Нодиё Ҳочипур. – Техрон, 1397.
11. Расторгуева, В.С. Сравнительно-историческая грамматика западноиранских языков. Фонология. – Москва, 1990. – 253 с.
12. Раҳимзода, М.С. Таҳлил ва таснифи ибораҳои феълӣ бо пешояндҳо дар забони тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ / М.С. Раҳимзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 6. – С. 16-22.
13. Саймиддинов, Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Самиддинов. – Душанбе, 2001. – 310 с.
14. Саъдуллозода, У. Таҳаввули маъноии баъзе вожағони аслии тоҷикӣ дар тарҷумаи форсии «Куръони Қудс» / У. Саъдуллозода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – № 10. – С. 38-43.
15. Чхеидзе, Т.Д. Именное словообразование в персидском языке / Чхеидзе Т.Д.. – Тбилиси, 1969. – 141 с.
16. Paul, L. Early Judaeo-Persian in a Historical Perspective: The Case of the Prepositions *be*, *u*, *pa(d)*, and the Suffix *rā*. Persian Origins, Early Judaeo-Persian and Emergence of New Persian, Collected Papers of the Symposium, Göttingen 1999, ed. L. Paul, Wiesbaden, pp. 177-194. 2003.
17. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ / Ҳасандӯст Муҳаммад. Ҷ.1. – Техрон, 1393. -585 с.

Манбаъ:

18. Куръони Қудс. Бо кӯшиши Алии Равоқӣ. – Техрон: Муассисаи фарҳангии Шаҳид Равоқӣ, 1364 (Дар ду ҷилд).

ВИЖАГИҲОИ КОРБУРДИ ПЕШОЯНДУ ПЕШВАНДҲО ДАР МУТУНИ ФОРСИИ МИЁНА ВА ЯК МАТНИ ТАРЧУМАИ КУҲАН

Забони форсӣ-тоҷикӣ идомаи табиӣи забони форсии миёна аст. Аз ин рӯӣ табъан ин ду забон аз чанбаҳои гуногуни сохтор, овоз ва вожа бо якдигар ҳамхониӣ бунёдӣ дорад. Дигаргуниҳои забонӣ бештар аз роҳи таҳаввули вожа ва ово неш меояд. Бовучуди ин ҳаммонандиҳои ҳамгуниҳои овоӣ ва вожагон миёни гунаи забони ин тарҷума ва забони форсии миёна бисёр зиёд аст ва дар заминаи сохтор низ аз бархе ҳамгуниҳо бархурдор аст, ки дар дигар матнҳои форсӣ камтар мебинем.

Вижагиҳои забони тарҷумаи «Қуръони Қудс» нишон медиҳад, ки ин матн эҳтимолан дар маҳдудии Систон навишта шудааст. Гунаи забони ин матн ихтилофҳои бисёре бо форсии дарӣ дорад. Дар ҳақиқат ин гуна забоне ҷуз дар мавориде ҳамчун таҳаввулоти овоӣ, ки хоси минтақае аст, ки дар онҷо ба китобат даромадааст. Дар боқии маворид шабоҳати бисёр бо форсии миёна дорад. Дар тарҷумаи қуҳани мазкур пайвастиҳои баъзе вожаҳо бо форсии миёна ба назар мерасад.

Калидвожаҳо: забон, бостон, миёна, тарҷума, феъл, тоҷикӣ, форсӣ, пешоянд, пешванд, магар, валекин, зарф, сӯӣ, феъл, дарӣ, вожа.

ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПРЕФИКСОВ И ПРЕДЛОГОВ В СРЕДНЕПЕРСИДСКИХ ТЕКСТАХ И В ОДНОМ ДРЕВНЕПЕРСИДСКОМ ПЕРЕВОДЕННОМ ТЕКСТЕ

Персидско-таджикский язык является естественным продолжением среднеперсидского языка. Поэтому эти два языка имеют фундаментальное сходство друг с другом в различных аспектах структуры, звучания и лексики. Лингвистические изменения происходят главным образом за счет эволюции слов и звуков. Несмотря на эти сходства в звучании и лексике между языком этого перевода и среднеперсидским, существует много сходств в структуре и лексике, а также некоторые структурные сходства, которые реже встречаются в других персидских текстах.

Лингвистические особенности перевода «Коран Кадс» указывают на то, что этот текст, вероятно, был написан в Систане. Языковое вариант данного текста имеет много различий с дари-персидским. Фактически, этот язык не является отдельным языком, за исключением случаев звуковых изменений, характерных для региона написания трактата. В остальном же он имеет много сходств со среднеперсидским. В этом старом переводе некоторые слова связаны со среднеперсидским.

Ключевые слова: язык, древность, середина, перевод, глагол, таджикский, персидский, префикс, приставка, магар, валекин, наречие, в сторону, глагол, дари, слово.

PECULIARITIES OF THE USE OF PREFIXES AND PREPOSITIONS IN MIDDLE PERSIAN TEXTS AND IN THE ANCIENT PERSIAN TRANSLATED TEXT

Persian -Tajik is a natural continuation of Middle Persian. Therefore, the two languages share fundamental similarities in various aspects of structure, sound, and

---

vocabulary. Linguistic changes occur primarily through the evolution of words and sounds. Despite these similarities in sound and vocabulary, there are many structural and lexical similarities between the language of this translation and Middle Persian, as well as some structural similarities less common in other Persian texts.

Linguistic features of the translation of the *Quran Qads* indicate that this text was likely written in Sistan. The linguistic variant of this text differs significantly from Dari Persian. In fact, this language is not a distinct language, except for sound changes specific to the region in which the treatise was written. Otherwise, it shares many similarities with Middle Persian. In this old translation, some words are related to Middle Persian.

Keywords: language, antiquity, middle, translation, verb, Tajik, Persian, prefix, prefix, magar, valekine, adverb, aside, verb, dari, word.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллозода Умедҷон Қудратулло – н.и.ф., дотсенти кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

Сведения об авторе: Садуллозода Умеджон Кудратулло – к.ф.н., доцент кафедры истории языка и типологии ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

Information about the author: Sadullozoda Umejjon Kudratullo – c.ph.s., Associate Professor, Department of Language History and Typology, TNU. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe c., Rudaki Ave. 17. Tel. 918888832. E-mail: bejanumed@mail.ru

---

**РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ КОММУНИКАТИВНЫХ
СТРАТЕГИЙ МОДЕЛИРОВАНИЯ МЕДИАДИСКУРСА****Тахмина Хасанова****Филиал Московского государственного университета имени
М.В. Ломоносова в городе Душанбе**

Изученность темы трансформации коммуникативных стратегий моделирования медиадискурса в ретроспективной плоскости оценивается как достаточно низкая, в обозначенной нами формулировке тема практически не исследовалась, хотя материал для анализа достаточно широк и доступен. Актуальным на сегодняшний день считаются работы в области идиостиля, но, как правило, они акцентированы на лингвистических или литературоведческих воззрениях. При этом относительно новая, то есть 35-летняя, парадигма (основанная на опыте государственного суверенитета) переводит оптику научного взгляда на журналистов, публицистов, блогеров, которые благодаря своим речевым стратегиям и дискурсивной компетенции, способны влиять на общественное мнение, сознание, создавая необходимый / соответствующий / желаемый / идеологический ландшафт.

Рассмотрим данный аспект через призму определенных коммуникативных стратегий, которые во многом формируются посредством дейксисных единиц как важных элементов семантико-прагматической организации текста. В условиях трансдисциплинарности современного филологического знания, которое объединяет лингвистику, журналистику, культурологию, социологию и много других наук, фокус смещается на прагматические цели дискурса, где главными вопросами при создании текста становятся *зачем? с какой целью?*

Если автор нарратива смог организовать его в соответствии с этими вопросами и грамотно использовать потенциал дейксиса, то произведение будет способно вдохновить адресата как на узкопрофильные действия, так и крупномасштабные акции.

Одна из важных концепций дейксиса положена в основу классификации дейктических слов А.А. Уфимцевой:

«1) система средств субъективного указания (личные, указательные и притяжательные местоимения, местоименные наречия времени, места: *я, ты, наш, его, здесь, там, сейчас, сегодня, завтра, этот, тот* и т.п.);

2) система средств объективного указания (наречия времени, места, пространственного нахождения, глаголы перемещения, движения, предлоги, послелого, выражающие понятия соотношения: *внизу, вверху, справа, слева, впереди, позади, близко, далеко, выходить, входить, приходить, подходить* и т.п.).

3) система средств относительного внутривидового указания (относительные, указательные местоимения в их анафорической или

предваряющей функциях, вопросительные наречия, сочинительные и подчинительные союзы, различительные связки)» [15, 49-50].

Независимо от исторического периода и идеологических установок медиадискурс, равно как и любой другой, предполагает наличие трех параметров дейксиса – «лица, места и времени совершения активности», это позволяет адресату адекватно «воспринять информацию и совершить ту деятельность, в которой заинтересован отправитель сообщения» [11, 54].

Важно также отметить, что одной из важных контент-составляющих медиадискурса всегда были речи общественных и политических деятелей, в том числе глав государств. Речи лидеров адресованы конкретной, профессионально ограниченной группе людей (парламентарии, кабинет министров, дипломатические работники). Как правило, они ритуальны – очерчивают болевые точки и достижения внутренней и внешней политики, стратегии развития и пр. С дейктической точки зрения, а конкретно в срезе персонального дейксиса, в этих речах рельефно представлены приветствие и заключение, пожелания и напутствия, благодарственные слова в адрес присутствующих.

Однако здесь обратим внимание на то, что эта тенденция характерна не только для современного политического медиадискурса. Для сравнения приведем выступление Генерального секретаря ЦК КПСС Брежнев Л.И. на Пленуме ЦК КПСС 15 декабря 1969 г. [4] Из 6665 слов личное местоимение «я» было использовано 3, «мне» – 5, «нас» – 15, «мы» – 53 раза.

В Послании Президента Республики Таджикистан [13] от 28 декабря 2024 года местоимение «я» встречается 8 раз, «мы» – 19, «нас» – 2 раза на 7192 лексические единицы на весь текст выступления. При этом достаточно часто используются определённо-личные односоставные предложения, с указанием только сказуемого (*выражаю искреннюю благодарность, предлагаю объявить, поздравляю весь славный народ Таджикистана, желаю каждой семье*).

Почему важно обращение к политическим речам лидеров в контексте изучения того, как моделируется медиадискурс? Анализ показал, что подавляющая часть современного медиадискурса формируется парламентскими журналистами или политическим контентом, основу которого составляют речи национальных лидеров, особенно такой программный документ, как Послание Президента Парламенту страны. В этот список можно также включить встречи с региональными политическими активами, интеллигенцией, студенческой молодежью, профессиональными сообществами. «Исходя из политической позиции, эти аудитории этой речи можно охарактеризовать как политических единомышленников» [14, 111].

Отметим, что местоимение «мы», используемое в речи глав государств, в дискурсе медиа получает свое прагматическое прочтение в единстве аудитории, народа и государства, общности их мнений о ситуации в стране и в мире. С другой стороны, «мы» в президентской интерпретации – это политическая элита государства, иными словами, дипломаты и руководство страны, ответственные за решение вопросов государственного масштаба.

Соответственно, местоимение второго лица множественного числа «вы/вам», используемое главами государств для формирования желаемой интенции (*мы ждем от вас, хотим, чтобы вы*), в медиаинтерпретации преимущественно проявляется в морфологическом маркере отглагольных форм с использованием местоимения «мы» – *нам необходимо укрепить, стать опорой, преодолеть* и т.д. Таким образом практически стирается граница между среднестатистическим жителем страны и государственной управленческой элитой, потому что «мы – один народ/нация/страна».

Не менее значимыми являются дейктики, указывающие на экстралингвистическую ситуацию, в частности разногласия внутри страны или ее межгосударственные отношения, то есть маркерам оппозиции «свой – чужой». Здесь образ конкурента/антагониста/врага, создаваемый в тексте, повышает кредит доверия к политическому лидеру со стороны аудитории, объединяет народ вокруг национальной идеи.

Необходимо также учесть, что идеологическая установка и в целом медиадискурс не формируется отдельными дейктическими единицами в отдельных публикациях. «Индексные выражения являются «контекстно-привязанными» указателями, проявляющими свое истинное значение только в контексте целых текстов, будь то разговорные или письменные» [18, 754], в создании которых одна из основных ролей отводится идиостилю авторов.

За публицистическим ландшафтом стоят индивиды, несущие высокую социальную ответственность, а их идиостиль, по мнению А.Ф. Ашимовой, выражается в «эксплицитности и узнаваемости языковых средств» [2], «диапазоне речевых перевоплощений» [17]. Индивидуальная манера повествования во многом зависит от авторской картины мира и ее трансформационной парадигмы, информационного поля автора медиатекста, которое увеличивает или снижает рейтинг популярности и цитируемости материала, а следовательно, моделирует медиадискурс. Принципиальными являются и отношение автора к той проблематике, которую он поднимает в своем нарративе, и его речевая культура, гендерный и этнический факторы, биографические, социальные, коммуникативные, культурные и языковые статусы информационно-медийной личности, которая создает медианарративы.

Весь этот профиль продолжает оставаться стабильным сводом идиостилевых аспектов и инструментарием моделирования медиадискурса в том числе со стороны журналистов, испытавших шок идеологических трансформаций, опирается на просвещение и высокие образцы художественной литературы и несет эти классические нормы в массы. Коммуникативные стратегии медиадискурса периода государственной независимости основываются на разноплановых рисках и положительных тенденциях глобализации, основу которых составляют западноевропейские социально-политические тренды. Это, по сути, уже новый «политико-экономический» медиадискурс со свойственными ему векторами развития, со специфической внутренней цензурой и «разграничением элитарного и массового сознания» [8, 540]. Это разграничение происходит потому что историческое время для массового сознания «неприятно и непонятно, а элитарному сознанию

свойственно преодолевать «хронотоп современности» [8, 521]. Хотя сейчас массовое сознание находится на пороговых границах элитарного поля, поскольку, пусть даже упрощенно, но оно способно интерпретировать происходящие события.

Такая способность массового сознания делает актуальными несколько тематических блоков, которые моделируют медиадискурс: 1. Технологизация; 2. «Политизация СМИ» – массмедиа освещают и интерпретируют результаты политических действий и процессов [1, 64-65]; 3. Экономика – публикации, как правило, остаются событийными, а не направленными на систематическое осмысление; 4. Религиозная интенсификация; 5. Социально-гуманитарный спектр, культурно-историческое наследие, гражданско-патриотическое воспитание, международное сотрудничество, образование, здравоохранение, сельское хозяйство составляют отдельный тематический блок с опорой на национальный компонент.

Миссия медиадискурса видится в формировании национального характера, который обнаруживает себя как порождение культурно-исторических смыслов и ценностей. При этом ни СМИ, ни журналисты «не обладают монополией на некое специальное знание, а выступают в качестве хорошо информированных мирян, наделенных здравым смыслом» [5, 57]. Однако мнение журналистов отличает высокая степень влияния, и оно – это мнение – имеет вполне естественную «тенденцию превратиться в мнение» [16, 77] аудитории, формируя желаемый идеологический ландшафт с идейно-пропагандистскими элементами.

Рассматривая стратегии моделирования медиадискурса, подчеркнем, что его отличительной характеристикой является интертекстуальность, то есть создание «взаимосвязи между текстами» и генерирование соответствующего ракурса понимания аудиторией. Эта особенность добавляет определенную глубину тексту, позволяя оказывать разного рода влияние на читателя и на уровень понимания им материала, а также на концептуальное восприятие контекста.

Таким образом, медиадискурс моделируется на стыке информатизации и политизации современного общества, отсюда же проистекает высокая степень зависимости политики от медиаторской функции печати, радио, телевидения, интернет-изданий. Реверсный же алгоритм видится в том, что именно политика моделирует медиадискурс, объединяющий в себе хрестоматийное и инновационное, насущное и потенциальное. Такие грани позволяют изучать медиадискурс в координатах инновационных филологических идей – когнитивных, междисциплинарных и лингвометодических.

Здесь же важно отметить, что публицистика как синтез художественного и аналитического начал выступает формой осмысления и интерпретации социально-политической реальности, отражая дух эпохи через фактологичность, оценочность и образность [7, 159]. В этом контексте моделирование медиадискурса становится необходимым инструментом выявления механизмов конструирования общественных смыслов, ценностей и интерпретационных рамок в современных медиатекстах.

Медиадискурс формирует имидж не только высшего руководства страны, но и имидж государства на мировой арене. Полностью поддерживая мнение Е.В. Осетровой и лишь фрагментарно перефразировав ее определение, предлагаем понимать под имиджем «динамичный образ страны, который возникает в результате целостного восприятия пространства, центральной характеристикой которого является контрадикторность» [12, 12]. Эта контрадикторность формируется за счет участия различных типов информационно-медийных языковых личностей в создании медийного пространства. Они (информационно-медийные языковые личности), в свою очередь обладают разным потенциалом воздействия на медиасреду, при этом абсолютно неважным параметром становится площадка их (журналистов, публицистов) функционирования – локальная (известность в пределах страны), масштабная (известность за пределами страны). А их дискурсивные практики раскрывают сильное информационное поле, высокий рейтинг авторитета и доверия, стимулируют информационные волны и порождают информационное эхо не только в медиасфере, но и соответствующую реакцию аудитории.

С.Г. Корконосенко уверен, что «свободная пресса является продуктом общественного мнения и одновременно выступает его создателем» [10, 8]. Интерпретация этого высказывания через призму современного медийного знания позволяет констатировать высокий «социальный потенциал» медиадискурса ввиду трансформации средств массовой коммуникации, в результате которой в журналистику пришли люди, далекие от СМИ, но которые также видят свою миссию в «служении Отечеству», однако в несколько искаженном, «стихийно-гражданском» исполнении.

Сравнительно-сопоставительный анализ моделирования медиадискурса, показывает, что его основу составляет конкретный исторический период со свойственными ему идеологическими, экономическими, культурными, социальными характеристиками. Сдвиги, запущенные перестройкой, коснулись всех социальных сегментов и, «преодолев апатию и застой», сделали медиадискурс проводником новых непривычных для официальной советской пропаганды ценностей. Более того, современный медиадискурс – эта платформа, которая не столько сообщает новости, сколько разъясняет их сущность, что привлекает к нему массовую аудиторию, поскольку она (аудитория) «завалена информацией, но изголодалась по ее объяснению» [9, 40].

Влияние медиадискурса на аудиторию в целом, и на человека отдельности, очевидно, как и вопрос о степени и ракурсе этого влияния всегда будет актуальным.

Подводя итоги, отметим, что современный медиадискурс любой страны моделирует национальная повестка; журналистика (не)формально приобрела статус субъекта национальной политики, а СМИ стали площадкой «артикуляции национальных интересов и дискуссий о базовых общественных ценностях» [6] и продолжают выполнять важную интегративную, консолидирующую, функцию: приучать человека и гражданина «считать себя обязанным <...> государству за счастье быть элементом системы» [3, 326].

ЛИТЕРАТУРА

1. Ануфриенко, С.В. Медиатизация политики и политизация медиа. ВСб.: Универ. чтения – 2016 / С.В. Ануфриенко // Материалы научно-методических чтений ПГЛУ, 2016. – С. 62-66
2. Ашимова, А.Ф. Идиостиль как проявление языковой личности автора на примере романа «Доктор Живаго» / А.Ф. Ашимова // Вестник Мининского университета. – 2013. – № 3. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/idiostil-kak-proyavlenie-yazykovoy-lichnosti-avtora-na-primere-romana-doktor-zhivago> – Дата обращения: 3.12.2025
3. Виноградова, С.М., Мельник, Г.С. Психология массовой коммуникации / С.М. Виноградова, Г.С. Мельник. – М.: Юрайт, 2014. – 326 с.
4. Выступление Генерального секретаря ЦК КПСС тов. Брежнева Л.И. на Пленуме ЦК КПСС 15 декабря 1969 г. [Электронный ресурс] Режим доступа <https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1014781> Дата обращения: 10.09.2025
5. Дьякова, Е.Г., Трахтенберг, А.Д. Массовая коммуникация и проблема конструирования реальности: анализ основных теоретических подходов / Е.Г. Дьякова, А.Д. Трахтенберг. – Екатеринбург, 1999. – 130 с.
6. Значение концептов патриотизма в реализации духовно-идеологических функций журналистики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/8098009/page:5/> – Дата обращения: 16.12.2025
7. Зикиряева, М. Взгляд на факторы возникновения элементов документалистики в литературе конца XIX – начала XX века / М. Зикиряева // «Словесность» научный журнал Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. – № 1. – 2025. – С. 155-162.
8. Иконникова, С.Н., Большакова, В.П. Теория культуры: учебное пособие / С.Н. Иконникова, В.П. Большакова. – СПб.: Питер, 2008. – 592 с.
9. Конев, Е.Ф. Теория и практика зарубежной журналистики: пособие В 3 ч. Ч. 1./ Е.Ф. Конев. – Минск: БГУ, 2012. – 110 с.
10. Корконосенко, С.Г. Социология журналистики: учебное пособие для студентов вузов / С.Г. Корконосенко. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 320 с.
11. Курбакова, С.Н. Дейктическое измерение речевой коммуникации / С.Н. Курбакова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2008. – № 1 (1), Ч. II. – С.53-57.
12. Осетрова, Е.В. Речевой имидж: учебное пособие / Е.В. Осетрова. – Красноярск, 2004. – 219 с.
13. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики. [Электронный ресурс] Режим доступа <https://president.tj/event/missives/49237> Дата обращения: 10.01.2025
14. Софронова, Л.В. Дискурсивные и стилистические особенности президентской политической речи в зависимости от ее адресата / Л.В. Софронова // Политическая лингвистика. – 2020. – №3 (81). – С.110-118.
15. Уфимцева, А.А. Языковая номинация / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 358 с.
16. Шампань, П. Делать мнение: политическая игра. Пер с фр. / Перевод под ред. Осиповой Н.Г. / П. Шампань. – М.: Socio-Logos, 1997. – 317 с.
17. Энциклопедия Кругосвет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/IDIOSTIL_IND/IVIDUALNI_STIL.html – Дата обращения: 23.06.2025

18. Cornish F. «Strict» anadeixis, discourse deixis and text structuring. Language Sciences, 2011, no. 33, pp. 753-767.

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ КОММУНИКАТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ МОДЕЛИРОВАНИЯ МЕДИАДИСКУРСА

Цель исследования заключается в теоретико-практическом анализе коммуникативных стратегий моделирования медиадискурса в ретроспективном срезе. Актуальность данной проблемы обусловлена необходимостью идентификации путей и способов моделирования медиадискурса ввиду его глубочайшей интеграции в жизнь современного социума. Доказано, что, если автор нарратива смог организовать его в соответствии с этими вопросами и грамотно использовать потенциал дейксиса, то произведение будет способно вдохновить адресата как на узкопрофильные действия, так и крупномасштабные акции.

Моделируемый медиадискурс основан на концептуальных полях публицистов, однако их деятельность, которая элитарна по своей сути и основана на интенсивной интеллектуальной деятельности, в действительности находится в полной зависимости от аудитории.

Установлено, что медиадискурс моделируется на стыке информатизации и политизации современного общества, отсюда же происходит высокая степень зависимости политики от медиаторской функции печати, радио, телевидения, интернет-изданий.

Ключевые слова: медиадискурс, моделирование, дейксис, идиостиль, концептуализация, интертекстуальность, журналистика, публицистика.

ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ СТРАТЕГИЯҲОИ КОММУНИКАТИВИИ МОДЕЛСОЗИИ МЕДИАДИСКУРС

Ҳадафи таҳқиқот аз таҳлили назариявӣ-амалии стратегияҳои коммуникативии моделсозии медиадискурс дар буриши ретроспективӣ иборат аст. Мубрамияти масъалаи мазкур бо зарурати муайян намудани роҳҳо ва усулҳои моделсозии медиадискурс вобаста ба ҳамгироии амиқи он ба ҳаёти ҷомеаи муосир муайян мегардад. Исбот шудааст, ки агар муаллифи нарратив тавонад онро мутобиқи ин саволҳо ба таври дуруст таъкил намояд ва имкониятҳои дейксисро моҳирона истифода барад, асар қодир хоҳад буд, ки қабулқунандаро ҳам ба амалҳои маҳдуди соҳай ва ҳам ба иқдомҳои бузургмиқёс илҳом бахшад.

Медиадискурси моделиаванда ба майдонҳои концептуалии публицистон таъя мекунад, аммо фаъолияти онҳо, ки аз лиҳози моҳият элитарӣ буда ва бар фаъолияти шадиди зеҳнӣ асос ёфтааст, дар асл пурра аз аудитория вобастагӣ дорад. Муайян гардидааст, ки хусусияти фарққунандаи медиадискурс интертекстуалият мебошад, ки ба матн умқи муайян мебахшад ва робитаи байни наслҳоро барқарор мекунад.

Калидвожаҳо: медиадискурс, моделсозӣ, дейксис, идиостил, концептуализатсия, интертекстуалият, журналистика, публицистика.

**RETROSPECTIVE ANALYSIS OF COMMUNICATIVE STRATEGIES
FOR MEDIA DISCOURSE MODELING**

The aim of the study is to provide a theoretical and practical analysis of communicative strategies for modeling media discourse from a retrospective perspective. The relevance of this issue is based on the need to identify ways and means of modeling media discourse due to its profound integration into the life of contemporary society. It has been demonstrated that if the author of a narrative succeeds in organizing it in accordance with these questions and skillfully exploits the potential of deixis, the work is capable of inspiring the addressee both to narrowly focused actions and to large-scale initiatives.

It has been established that media discourse is modeled at the intersection of informatization and politicization of modern society; from this follows the high degree of dependence of politics on the mediating function of the press, radio, television, and online media. Thus, the influence of media discourse on the audience as a whole, and on the individual in particular, is evident, and the question of the degree and perspective of this influence will always remain relevant.

Keywords: media discourse, modeling, deixis, idiostyle, conceptualization, intertextuality, journalism, publicism.

Информация об авторе: Хасанова Тахмина Гаюровна – д.ф.н., филиал МГУ им.М.В.Ломоносова в г. Душанбе, кафедра лингвистика. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1.; **E-mail:** azamat99996@mail.ru **Тел.:** (+992) 93-510-11-16

Дар бораи муаллиф: Хасанова Тахмина Гаюровна – д.и.ф., Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар ш. Душанбе, кафедраи лингвистика. **Нишонӣ:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Бохтар, 35/1. **E-mail:** azamat99996@mail.ru **Тел.:** (+992) 93-510-11-16

Information about the author: Hasanova Takhmina Gayurovna – Doctor of Philological sciences, Moscow State university named after Lomonosov in Dushanbe, Linguistic Department. **Address:** 35/1 building, Bokhtar street, Dushanbe-city, the Republic of Tajikistan **E-mail:** azamat99996@mail.ru; **Phone number:** (+992) 93-510-11-16

**ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ РОЛЬ
КОНСТРУКТИВНЫХ СРЕДСТВ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ
ТАДЖИКСКОГО, АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ**

Сановбар Сабирова

**Филиал Московского государственного университета
имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе**

Экономика является «метатеоретическим и метаприкладным концептом познания экономической действительности», отражает процесс конструирования социума на разных уровнях, язык в данном процессе выступает «ретранслятором и регулятором» описывающий объективную реальность сквозь призму текстоцентризма [10, 457]. Известный русский учёный Гальперин И.Р. структурирует текст не только как произведение речетворческого процесса, завершённого в виде письменного документа и объединённого разными типами лексической, грамматической, логической, стилистическими связями, а также графическим воплощением обладающим определённой целенаправленностью и прагматической установкой [2, 19]. Вышеперечисленные элементы структуры текста относятся к интертекстовым параметрам. Научный текст можно считать письменным жанром дискурса с устойчивой конвенциональной структурой, актуализирующий научную проблематику, прежде всего посредством применения терминологических единиц, репрезентирующих категориально-научный аппарат экономической отрасли. Научный текст также обладает специфическими стилевыми особенностями, эмоциональной нейтральностью и логичностью. В научном тексте систематически излагаются частные и фундаментальные парадигмы, основы знаний определённой предметной области экономики, воплощающие в себе действительные или предполагаемые профессионально-коммуникативные интенции в реальной или предполагаемой ситуации. С текстоцентрической позиции в научном жанре реализуются главные языковые свойства, синтаксическая, грамматическая и сочетаемостная валентность терминов. С антропоцентрической позиции роль субъекта многоплановая и объёмная, возникновение дискурса, объединённого единой и отраслевой тематикой, связано с экстралингвистическими, прагматическими и социо-экономическими факторами, центральную роль в которой играет субъект. Принимая во внимание типологические свойства научного текста, связи и структурно-семантические особенности конститuentов, адресатом научного текста является реципиент, партиципant, интерпретатор как субъект экономического дискурса, который в достаточной мере владеет терминологией, способный к контекстуальному восприятию и распознаванию, а также интерпретации получаемой профессионально-ориентированной информации. Следовательно, автор как адресант, продуцент и субъект экономического дискурса при создании научного текста учитывает дискурсивные особенности и соблюдает

композиционное построение аппарата ориентировки согласно требованиям. В научном тексте «синтаксические атомы» в сочетании с терминами представляют конструктивную связанность в объективации дискурсивной реальности.

Местоимения:

в таджикском языке:

- Қарзи хориҷии Тоҷикистонро шартан ба 4 гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: ба **кӣ** ва **чӣ** қадар имрӯз мо қарздорем [11, 322];

- Ҳиссаи воридот **кадом** қисми маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакатро ташкил кардан ва **ҳамчунин** маҳдудияти захиравиши онро дар истеҳсолоти молҳои зарурӣ нишон медиҳад [11,21];

- Проблемаҳои асосии иқтисодии ҳама гуна ҷамъият: **чӣ**, дар **қучо**, дар **кадом** миқдор ва барои **кӣ** истеҳсол кардан боқӣ мемонад [11, 133];

- Дар вобастагӣ ба он, ки ҳукумат ба мубодилаи асъор **чӣ гуна** маҳдудиятро мегузорад, ҳамаи асъорҳо ба асъорҳои маҳдуд (қобилияти табдил надошта) қисман табдилишаванда ва озод табдилишаванда тақсим мешаванд [11, 299];

- Ҷумҳурии Тоҷикистон: ба **кӣ** ва **чӣ қадар** имрӯз мо қарздорем [11, 322];

- **Чӣ тавр** мамлакатҳои дорои иқтисодиёти давраи гузариши сармои инсонии вучудоштаро нигоҳ дошта онро ба шароити нав мутобиқ карда метавонанд [11, 322];

- Дар **ин** ҳолат сиёсати бучаву андоз ва пулию кредитии давлат воситаҳои муҳими ислоҳоти бозорӣ мебошанд [11, 398];

- Азбаски дар вақти истифодаи қурби тағйирёбандаи асъор ҳаракати асъори хориҷӣ ба базаи пул таъсир намекунад, мамлакат метавонад сиёсати хусусии пулию кредитиро бе таъсири аз **он**, ки таъсири **ин** ба баланси пардохт чӣ гуна аст, гузаронад [11, 398];

- Мувозинат дар бозори молҳо дар вақти истеҳсоли молҳо ва хадамот баробар будан ба тақозо ба **ҳамин** миқдори молҳо ва хадамот барқарор мешавад [11, 364];

- Ҳеч як мамлақати ҷаҳон имконияти самаранок истеҳсол намудани **ҳамон** миқдори молҳо ва хизматҳоро надорад, ки пурра талаботи аҳолии онро қонеъ гардонад [11, 16];

- **в английском языке:**

- *Firstly, trade policy became a policy on international exchanges, duties, and customs, in a historical phase during which the state was gradually called upon to enact new interventionism in addition to its classic subsidiary functions* [16, 14];

- *In the first place are governmental regulations, which free market environmentalism rejects as much for their inefficiency as for their offering ample opportunities for rent seeking* [16, 194];

- *Given the cost of public intervention, it's best to let the social and market process change of its own accord, readapting itself little by little: business activity will end up bringing about the legal and technical innovations required to solve the problems* [16, 94];

• Knowing that **they** might be reserve-constrained, **it** seems unlikely that banks would expose **themselves** to the risk that **they** could face a substantial surge in loan demand in a situation of reserve shortage [16, 182];

• This corresponds to recent experience whereby banks becoming concerned about each other's creditworthiness raise interbank rates, from which many other bank products are priced [16, 177];

• Obviously, **these** elements are linked to **one another**, the working activity, apart from the time that **it** requires, also conditions in an indirect way the possibilities of enjoying the remaining time and the consumption of goods [16, 109].

• **This** minimal bioeconomic program must take into account both the present and future generations [16, 106];

• **These** cyclical profits in turn induce the firms to increase **their** investments, and in **this** way a further increase in income is generated in accordance with a cumulative process [16, 51];

• The economic progress achieved by the countries **that** adopted protectionism was enormous; maybe more rapid than **that** of countries which followed the opposite system and which are now gradually turning towards the protection offered by duties [16, 11];

• In practical terms the acquisition of productive skills requires a formal training process and a solid education background, education being the most important factor for the success of **those** economies willing to be based on knowledge [16, 205];

в русском языке:

• **Они** (меры) способствовали кратковременной стабилизации на фондовых рынках, временно восстанавливали платежный баланс корпораций, но не снимали причин кризиса [4, 11];

• С начала года **она** (инфляция), по различным оценкам, составила от 4 до 7% [4, 11];

• **Оно** (падением ВВП) может составить как минимум 4-5%, а как максимум оказаться кратно выше [4, 12];

• В настоящее время **он** (кризис) находится на ранней стадии, затронув главным образом финансовую сферу [4, 12];

• Разобрав происхождение и природу глобального кризиса, **мы** (субъекты экономики) можем спрогнозировать его развитие [4, 24];

• Государство примет на **себя** финансовую поддержку крупнейших российских компаний, предоставляя **им** субсидии и низкопроцентные займы **оно** также возьмет на **себя** оплату неотложных долгов корпораций [4, 34];

• Кризис знаменует **собой** смену понижательной волны в развитии мировой экономики повышательной (как кризис смены волн, **он** окажется тяжелым и продолжительным) [4, 7];

• Россия погружается в кризис быстрее многих **иных** стран, хотя еще год назад «видные экономисты» обещали совсем обратное. В 2009-2010 годах **нашу** страну (Россию) ожидает необычайно тяжелое время – начнется полоса

хозяйственного падения и депрессия после глубокого падения, что само по себе не выход из кризиса, а продолжительное пребывание на дне [4, 237];

- Несмотря на высокую рентабельность сырьевых отраслей, отечественные корпорации крайне неэффективно строят **свой** бизнес [4, 34];

- На **его** (потребительского рынка) долю по различным оценкам приходилось от 20 до 25% мирового товарного сбыта (доля США – 40%) [4, 85].

В этом контексте интересная позиция М.Ё. Вализода о том, что многие термины легко «читаются» носителями таджикской и англоязычной лингвокультур, что объясняется наличием большого количества терминов в их жизненном и культурном опыте, в частности образовательном (*тавозуни мактаби олі* (баланс вуза), *допишҷӯи бучавӣ* (бюджетный студент), *кредит* (кредит), *усули интиқоли қарз* (система переноса зачетных единиц), *этирофи диплома* (признание диплома), *тавсифкунадағони тахассус* (дескрипторы квалификации), *давраҳои маълумоти олі* (циклы высшего образования) [1, 118].

Изучение специфики функционирования дискурсообразующих конструктивных средств в «когнитивно-прагматическом аспекте позволяет выделить когнитивные связи в дискурсе в контексте трансдисциплинарности» [9, 295]. Высокий функционал и распространённость местоимений в экономическом дискурсе сопоставляемых языков обусловлен разнообразием характеристик лексико–семантического класса. Именно они свидетельствуют о связи терминов с экономической объективной действительностью и отсылают к процессу профессиональной коммуникации субъектов дискурса, к текстовой реализации дискурса. Некоторые исследователи подчёркивают способность местоимений усилить воздействие на субъектов дискурса и непосредственно обращаться к адресату [3, 56].

В лексическом аспекте местоимения – это «класс слов с конкретным реальным значением, который всецело определяется ситуацией» [5, 7]. Статус местоимений и информация, представленная в описательных грамматиках [12, 273], наделяют эту самостоятельную часть речи заместительной функцией [13, 83–86]. В представленных выше примерах их субститутивная функция проявляется в рамках классификации по лексическим и грамматическим принципам. Лексический принцип предполагает неограниченные функциональные возможности в плане реализации разнообразных конкретных значений, а грамматический – предполагает выявление частеречной принадлежности местоимений.

Классификация прагматических характеристик местоимений проводится по логико-семантическому принципу, который также отражает специфику местоимений и выделяет их связь с субъектом или объектом дискурса. Субъектами экономического дискурса выступают специалисты сферы экономики, простые обыватели, так как экономический дискурс представляет собой сложившийся социально-исторический конструкт [7, 629].

Так как местоимения относятся к наиболее употребительным частям речи, нами были проанализированы три основные семантические функции местоимений: дейктическая, анафорическая и кванторная. Отметим, что для

сопоставляемых языков вопросительные, указательные, определённые, неопределённые и общие местоимения являются наиболее частотными в текстовой реализации дискурса. Исключительно важной деталью считается непродуктивное применение личных местоимений, которое связано с избеганием авторизации в рамках научного дискурса экономики; более того, авторское самообозначение является нежелательным [6, 314].

Однако в англоязычном тексте употребление местоимения 1-го лица единственного числа считается приемлемым, в данной лингвокультуре автору в разной степени дозволено «демонстрировать» свое присутствие в тексте. В текстах таджикского и русского языков наблюдается контрастная ситуация: авторы стараются максимально ограничить использование личных местоимений, подвергая текст генерализации, своего рода метатеоретическому обобщению.

Использование 2-го лица отражает наиболее общую или абстрагированную референцию в тексте. В сопоставляемых языках прослеживается тождественность функций подавляющего большинства местоимений. В частности, в научном дискурсе экономики фиксируется явное преобладание вопросительных, указательных, определённых, неопределённых и общих местоимений.

Дейктическая функция местоимений рассмотрена в предложениях с дистальными и проксимальными демонстративами, указывающими на пространственные или временные отношения в экономическом дискурсе. Как семантический подкласс местоимений дистальный демонстратив указывает на удаленный объект (он – that – тот), а проксимальный ссылается на близлежащий объект (ин – this – этот).

Информационная наполненность и частотность применения этих демонстративов тоже отличается. Для сопоставляемых языков свойственна двучленная система определения дейктического центра, они активны в употреблении и функционируют без медиального значения. Дейктическую функцию сменяет анафорическая – это отсылка к объектам, событиям, тенденциям и явлениям, которые ситуационно ранее упоминались в тексте. По функциональному признаку существует определённая специфика, то есть в плане соотносённости местоимения служат для выражения объекта, тенденции и явления в дискурсе экономики:

– **объект:**

- *Этот метод породил стабилизацию, объявленную в августе 2009 года «окончанием рецессии», «дном кризиса» и «завершением падения» [4, 52];*
- *Себестоимость биотоплива всегда была выше, иначе этот «инновационный» продукт давно нашел бы широкое применение в мире [4, 82];*
- *Учитывая намеченное повышение тарифов, этот сектор должен был «приспособиться» еще лучше [4, 137];*
- *Сейчас он падает, и девальвация рубля значительно ускоряет этот процесс на внутреннем рынке [4, 137];*

– **тенденция:**

- В **том** момент в американском национальном хозяйстве уже отмечался рост безработицы и первое сокращение объемов промышленного производства [4, 46];

- В России **этот** прогноз реализовался особенно остро [4, 93];

- Этот нарастающий ком пройдет по всей экономике [4, 187];

- Спад **этот** основан на невозможности сбывать товары в прежних количествах без радикального их удешевления и стимулирования потребления [4, 192];

– **явления:**

- **Этот** кризис наложился на крайнее финансовое ослабление американского государства, все менее справлявшегося с ролью глобального гегемона [4, 17];

- **Этот** переломный момент ознаменовался не только перестроением всей глобальной экономической системы, но и качественными переменами в искусстве [4, 75];

- В марте **этот** показатель составил 17,1%, ввоз товаров в страну в апреле упал на 23% [4, 127];

- В будущем **этот** «блестящий» метод борьбы с проблемами в экономике грозил привести к значительной инфляции и подорвать позиции доллара как международной валюты №1 [4, 128];

- Несмотря на высокие в **том** момент цены на нефть, «Роснефть» единожды уже обращалась к государству за финансовой поддержкой [4, 161].

Таким образом, проведённый анализ показал, что неограниченные возможности применения неспециализированных языковых знаков приводят к проявлению разнообразных когнитивных стратегий и конкретных значений тексте, даже «интонационных изменений (с официального на неофициальные), смешений и/или смещений жанров» [14, 4]. Местоимения, зафиксированные в текстах, отражают: совокупность производственных отношений; ступени развития производительных сил общества; хозяйство на определённой юридически охраняемой территории; управление хозяйством; народное хозяйство; условия и элементы производства; сфера производительной деятельности человека; сфера обеспечивающая его жизнь; экономия; сокращение затрат; бережливое, рациональное, эффективное расходование ресурсов; научная дисциплина; система [8, 289]. Местоимения, отличающиеся функциональной характеристикой и последующим приобретением содержательных свойств, входят в пространство дискурса и функционируют в нем наряду со специализированными терминами.

Экономический дискурс требует конкретизации, особенно в случаях, когда местоимение выполняет субститутивную функцию, то есть выражает явление, тенденцию, субъектно-объектное отношение к экономической действительности. Актуализация деталей в виде экономических ситуаций сопровождается повторным употреблением, например, указательных, вопросительных местоимений, которые транслируют идею привычности этих

событий и из которых складывается объективная экономическая действительность.

По семантическим параметрам кванторная функция местоименной репрезентации в предложениях соотносит ранее использованный термин с объектом, классом объектов и признаком. Посредством информационной наполненности передаётся всеобщность и существование логического оператора в данной предметной области, конструктивные средства сопоставляемых языков репрезентируют «стратегические и дискурсивные тактики» [15, 21]. Текстформирующая и текстосвязующая функции, участвующие в структурировании экономического текста, способствуют логическому выстраиванию цепочки языковых единиц и терминов.

Представленные предложения отражают не только дискурсивное взаимодействие, но и одноименную реализацию местоимений в тексте. Денотативно они не называют понятия, а указывают на них. Рассмотренный практический материал позволил выявить не только семантические особенности, но и определить синтагматическую и парадигматическую роли прономинализации как лексического средства когезии и одной из первостепенных составляющих структуры сложного целого, которая также формирует сверхфразовое единство экономического текста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вализода, М.Ё. Ориентированность терминов при анализе терминосистемы высшего образования в таджикском и английском языках / М.Ё. Вализода // «Словесность» научный журнал Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. – № 1. – 2025. – С. 117-125.
2. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – Изд. 5-е, стереотипное. – М.: КомКнига, 2007. – 144 с.
3. Добросклонская, Т.Г. Вопросы изучения медиатекстов (опыт исследования современной английской медиаречи) / Т.Г. Добросклонская. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 288 с.
4. Колташов, В. Кризис глобальной экономики / В. Колташов. – М.: Институт глобализации и социальных движений, 2009. – 481 с.
5. Майтинская, К.Е. Местоимения в языках разных систем / К.Е. Майтинская. – М.: Наука, 1969. – 307 с.
6. Нефёдов, С.Т. Автореференция в научном лингвистическом дискурсе/ С.Т. Нефёдов // XVIII Международная филологическая конференция. Избранные труды. – СПб.: СПбГУ, 2015. – С. 313-320.
7. Сабирова, С.Г. Идеологический и манипулятивный потенциал терминов экономического дискурса русского языка / С.Г. Сабирова // Когнитивные исследования языка. Язык и мышление в эпоху глобальных перемен: материалы Международной научной конференции по когнитивной лингвистике. Вып. № 3 (46). – Москва: Флинта. – 2021. – С. 629-632.
8. Сабирова, С.Г. Концепт «экономика» как глобальная модель категоризации научного и профессионального знания / С.Г. Сабирова // Когнитивные исследования языка Вып. № 2 (49): Когнитивная лингвистика и межкультурная коммуникация, сборник научных трудов. – Москва – Тамбов: Издательский дом «Державинский», 2022. – С.287-291.

9. Сабилова, С.Г. Когнитивно-прагматическая интеграция в экономическом дискурсе таджикского, английского и русского языков / С.Г. Сабилова // Когнитивные исследования языка Вып. № 3 (54): Когниция, коммуникация, дискурс: современные аспекты исследования. – Москва –Тамбов: Издательский дом «Державинский», Часть I. 2023. – С.296-299.

10. Сабилова, С.Г. Концептуализация профессиональных знаний в экономическом дискурсе/ С.Г. Сабилова // Когнитивные исследования языка Вып. № 1 (57): Современные языки и культуры: вариативность, функции, идеологии в когнитивном аспекте. – Москва: Издательский дом РУДН, 2023. – С.456-459.

11. Саидмуродов, Л.Ҳ. Иктисодиёти байналхалқӣ: назария, таърих, сиёсат / Л.Ҳ. Саидмуродов. – Душанбе, Нашриёти «Ирфон», 2002. – 383 с.

12. Севбо, И.П. Структура связного текста и автоматизация реферирования / И.П. Севбо. – М.: Наука, 1969. – 136 с.

13. Стеблин-Каменский, М.И. Труды по филологии / М.И. Стеблин-Каменский // Отв. ред. Ю.А. Клейнер. - СПб.: Филологический ф-т СПбГУ, 2003. - 928 с.

14. Хасанова, Т.Г. /Специфика освещения в СМИ локальных конфликтов и инициатив по их урегулированию (на примере Республики Таджикистан) / Т.Г. Хасанова. – Изд. ФМГУ имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – Д.: 2021. – 158 с.

15. Хасанова, Т.Г. Концепт в журналистике: теоретическое осмысление проблемы / Т.Г. Хасанова. – Изд. ФМГУ имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. – Д.: 2022. – 150 с.

16. Miguel-Angel, G. M. & Cristina, N. S. Issues in economic thought // Economic issues, problems and perspectives. Nova Science Publishers, Inc. 2010. – 268 p.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ РОЛЬ КОНСТРУКТИВНЫХ СРЕДСТВ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ТАДЖИКСКОГО, АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена сопоставительному анализу функционирования местоимений в научном экономическом дискурсе. Научный текст рассматривается как письменный жанр с устойчивой конвенциональной организацией, обусловленной прагматическими, экстралингвистическими и социоэкономическими факторами. Особое внимание уделяется интертекстовым параметрам, когезии и когерентности, а также тесному взаимодействию терминологических и неспециализированных языковых средств.

Местоимения в сопоставляемых языках обладают высокой частотностью и функциональной гибкостью, выступают важным механизмом репрезентации экономической действительности. Три базовые семантические функции местоимений дейктическая, анафорическая и кванторная демонстрируют их участие в структурировании и текстоформировании дискурса. Выявлено преобладание указательных, вопросительных, определённых, неопределённых и обобщающих местоимений. Личные местоимения характеризуются ограниченным употреблением, данный фактор связан с принципом деавторизации научного изложения. Лингвокультурные различия отражают доминирующую тенденцию генерализации и метатеоретическое обобщение в таджикском и русском экономическом дискурсе и выраженное присутствие автора в английском языке.

Проминализация выступает как ключевое средство когезии, обеспечивает связность, логическую последовательность и интерпретируемость экономического текста. Полученные результаты расширяют представления о прагматическом и когнитивном потенциале местоимений в научном дискурсе экономики.

Ключевые слова: когезия, когерентность, дискурс, термин, экономическая действительность, дейксис, научный текст, структура, семантика, прагматика.

НАҚШИ ФУНКЦИОНАЛӢ ВА ПРАГМАТИКӢИ ВОСИТАҲОИ СОЗАНДА ДАР ДИСКУРСИ ИҚТИСОДИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ, АНГЛИСӢ ВА РУСӢ

Ин мақола ба таҳлили муқоисавии корбурди ҷонишинҳо дар гуфтумон (дискурс)-и иқтисодии илмӣ бахшида шудааст. Матни илмӣ ҳамчун жанри хаттӣ бо сохтори анъанавии устувор, ки бо омилҳои прагматикӣ, экстралингвистӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ вобаста мебошад, ҳисобида мешавад. Таваҷҷуҳи махсус ба параметрҳои байниматнӣ, ҳамоҳангӣ ва мувофиқат, инчунин ба таъсири мутақобилаи наздики воситаҳои забони истилоҳотӣ ва гайримахсусӣ дода мешавад.

Ҷонишинҳо дар забонҳои муқоисаванда чандомади зиёд дошта, аз ҷиҳати функционалӣ инъитофпазиранд ва ҳамчун механизми муҳими ифодаи воқеияти иқтисодӣ хизмат мекунанд. Се вазифаи асосии семантикии ҷонишинҳо – деиктикӣ, анафорикӣ ва миқдорӣ – нақши онҳоро дар сохторбандӣ ва ташаккули матнии гуфтумон нишон медиҳанд. Бартарии ҷонишинҳои ишоратӣ, саволӣ, муайянӣ, номуайянӣ ва умумикунанда ошкор карда шудааст. Ҷонишинҳои шахсӣ бо корбурди маҳдуд доранд ва ин омил бо принциби гайриичозати баёни илмӣ алоқаманд мебошад. Тафовутҳои забонӣ ва фарҳангӣ тамоюли бартаридоштаро ба сӯи умумӣ ва умумикунии метаназариявӣ дар гуфтумони иқтисодии тоҷикӣ ва русӣ ва ҳузури чашираси муаллиф дар забони англисӣ инъикос мекунанд.

Проминализатсия (ба гурӯҳи ҷонишинҳо гузаитани дигар ҳиссаҳои нутқ) ҳамчун воситаи асосии ҳамоҳангӣ амал карда, алоқамандӣ, мувофиқати мантиқӣ ва тафсирпазирии матнҳои иқтисодиро таъмин мекунанд. Натиҷаҳои бадастомада фаҳмиши моро дар бораи потенциали прагматикӣ ва маърифати ҷонишинҳо дар гуфтумони илмӣ иқтисодӣ зиёд мекунанд.

Калидвожаҳо: ҳамоҳангӣ, мувофиқат, гуфтумон, истилоҳ, воқеияти иқтисодӣ, дейксис, матни илмӣ, сохтор, семантика, прагматика.

THE FUNCTIONAL AND PRAGMATIC ROLE OF CONSTRUCTIVE MEANS IN THE ECONOMIC DISCOURSE OF THE TAJIK, ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES

This article is devoted to a comparative analysis of the functioning of pronouns in scientific economic discourse. Scientific text is considered a written genre with a stable conventional organization conditioned by pragmatic, extra-linguistic, and socioeconomic factors. Particular attention is paid to intertextual parameters,

---

cohesion and coherence, as well as the close interaction of terminological and non-specialized linguistic resources.

Pronouns in the compared languages are highly frequent and functionally flexible, serving as an important mechanism for representing economic reality. Three basic semantic functions of pronouns—deictic, anaphoric, and quantifier—demonstrate their role in structuring and textual formation of discourse. A predominance of demonstrative, interrogative, definite, indefinite, and generalizing pronouns is revealed. Personal pronouns are characterized by limited use, a factor associated with the principle of deauthorization of scientific discourse. Linguistic and cultural differences reflect the dominant tendency toward generalization and metatheoretical generalization in Tajik and Russian economic discourse, and the pronounced presence of the author in English.

Pronominalization acts as a key means of cohesion, ensuring coherence, logical consistency, and interpretability of economic texts. The obtained results expand our understanding of the pragmatic and cognitive potential of pronouns in scientific economic discourse.

Keywords: *cohesion, coherence, discourse, term, economic reality, deixis, scientific text, structure, semantics, pragmatics.*

Дар бораи муаллифон: Сабирова Сановбар Ғаниевна – доктори илмҳои филология, дотсенти кафедраи забоншиносии Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе. **Нишонӣ:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Бохтар, 35/1; Тел: (+992) 935-82-32-02. E-mail: ssanovbar@mail.ru

Об авторах: Сабирова Сановбар Ғаниевна – доктор филологических наук, доцент кафедры «Лингвистика» Филиала Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Бохтар, 35/1.; Телефон: (+992) 935-82-32-02. E-mail: ssanovbar@mail.ru

About the authors: Sabirova Sanovbar Ganievna – Doctor of Philology, Associate professor of Linguistics Department of Moscow State University in Dushanbe named after Lomonosov. **Address:** 35/1 building, Bokhtar street, Dushanbe-city, the Republic of Tajikistan Tel: (+992) 935-82-32-02. E-mail: ssanovbar@mail.ru

---

**СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
БЕЗЛИЧНЫХ И ИНФИНИТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В
АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ****Зухра Мухамадиева****Таджикский государственный медицинский университет
имени Абуали ибни Сино**

Изучение типов простого предложения, и в частности односоставных, является важной частью синтаксиса. Безличные предложения, как один из типов односоставных, представляют особый интерес, и их изучение становится особенно актуальным в последние десятилетия.

Теоретико-методологическую базу исследования составили фундаментальные труды отечественных и зарубежных ученых в области системно-структурного синтаксиса, сравнительно-исторического языкознания, иранистики, истории английского языка и теории семантических ролей.

Исследование базируется на следующих научных концепциях и подходах:

В области общей теории грамматики и синтаксиса простого предложения: классические положения А. Востокова о грамматическом строе [2]; концепция синтаксиса простого предложения П.А. Леканта [3]; а также системные описания современного русского языка, представленные в трудах Н.С. Валгиной, Д.Э. Розенталя и М.И. Фоминой [1].

В области истории английского языка и лингвистического шекспироведения: фундаментальное исследование шекспировской грамматики Э.Э. Аббота (E.A. Abbott); труды Ч. Барбера (C. Barber) и Н.Ф. Блейка (N.F. Blake) по истории английского языка и специфике ранненовоанглийского периода (Early Modern English) [9; 10; 11]. Эмпирической основой данного направления послужило творческое наследие В. Шекспира [6].

В области системного описания английского языка: многоаспектная концепция грамматики, изложенная в фундаментальном труде Р. Кверка, С. Гринбаума, Дж. Лича и Я. Свартвика, ставшая базой для сопоставительного анализа синтаксических структур [13].

В области иранистики и сопоставительного изучения восточных языков: грамматические концепции таджикского и персидского языков, разработанные В.С. Расторгуевой [4], Ю.А. Рубинчиком [5] и М.Ш. Шукуровым [8], что позволило выявить типологические параллели и специфические особенности иранских языков в сопоставлении с германскими и славянскими.

В области семантического синтаксиса и универсалий: теория глубоких падежей и семантических ролей Ч. Филлмора (C.J. Fillmore), послужившая методологическим инструментом для интерпретации падежных значений и синтаксических позиций в разноструктурных языках [12].

Методологическую основу работы составил комплексный лингвистический подход, включающий:

– общенаучные методы (анализ, синтез, классификация, обобщение);
– специальные лингвистические методы: сравнительно-сопоставительный метод (ведущий метод для выявления межъязыковых эквивалентов); диахронический (историко-лингвистический) метод (для анализа языка В. Шекспира в контексте эпохи); описательный метод; метод компонентного анализа семантики и метод контекстуальной интерпретации.

Вопрос о природе односоставных предложений, включая безличные, имеет свою историю в языкознании. Сейчас выделение односоставных предложений как самостоятельного типа не вызывает сомнений. А.Х. Востоков более ста лет назад выделил безличные предложения в отдельную категорию [2, 234].

Безличные предложения – это живой и развивающийся элемент любого языка, активно используемый и вытесняющий личные конструкции. Эта тенденция соответствует общему направлению эволюции синтаксиса [3, 56].

Исследование направлено на анализ особенностей употребления безличных предложений в произведениях на английском и таджикском языках. Предполагается, что безличные конструкции являются важным средством выражения мироощущения писателей, поэтов и играют роль выразительных риторических фигур в поэтических и художественных текстах.

Исследование опирается на структурно-семантический анализ безличных и инфинитивных предложений. Материалом для анализа послужило 149 предложений (112 безличных и 37 инфинитивных), отобранных из произведений английских и таджикских авторов.

Безличные предложения отличаются разнообразием конструкций и стилистических функций. Они используются для описания различных состояний (природы, человека, чувств) и создают ощущение предопределенности и независимости от субъекта действия.

Изучение особенностей синтаксиса английского языка эпохи Возрождения представляет значительный интерес для исторической лингвистики. Пьесы Уильяма Шекспира, являясь выдающимися образцами литературного языка той эпохи, предоставляют богатый материал для анализа различных синтаксических конструкций, в том числе безличных и инфинитивных предложений. Данные конструкции, в силу своей специфики, играют важную роль в выражении определенных смыслов и создании стилистического эффекта. Актуальность исследования обусловлена необходимостью более глубокого понимания эволюции английского синтаксиса и роли отдельных конструкций в формировании литературного языка.

Безличные предложения в английском языке характеризуются отсутствием субъекта, выраженного существительным или местоимением. В качестве подлежащего часто выступает формальное местоимение «it», которое не несет смысловой нагрузки. Семантически безличные предложения могут выражать различные значения: состояния природы (It rains), физиологические ощущения (I am cold - в данном случае, используя древнюю структуру, схожую с безличной), временные отношения (It is late), а также модальные значения необходимости или возможности.

Инфинитивные предложения характеризуются наличием инфинитива в качестве главного члена предложения. Они могут выполнять различные синтаксические функции: быть подлежащим (To err is human), дополнением (I want to go), обстоятельством (He went there to see her). В контексте исторического анализа важно учитывать изменение роли и функций инфинитива в английском языке.

Для достижения цели исследования был сформирован корпус текстов, включающий ряд ключевых пьес Уильяма Шекспира: Гамлет, Макбет, Король Лир, Отелло, Ромео и Джульетта [6]. Из данного корпуса были отобраны примеры безличных и инфинитивных предложений. Анализ проводился на основе следующих методов:

Метод сплошной выборки: для выявления всех релевантных примеров в выбранных текстах.

Метод контекстуального анализа: для определения семантики и функции предложений в конкретном контексте пьесы.

Метод сравнительного анализа: для выявления сходств и различий в использовании конструкций в разных пьесах и в сравнении с современным английским языком.

Анализ корпуса текстов позволил выявить ряд характерных особенностей безличных и инфинитивных предложений в пьесах Шекспира.

Преобладание конструкций с «it»: Наиболее распространенными являются безличные предложения с формальным подлежащим «it», выражающие состояние природы, времени, моральные оценки: «*It is a nipping and an eager air*» (Гамлет), «*It is a tale told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing*» (Ин таърихи як аблаҳ аст, ки нур аз садо ва хашим аст, аммо аҳамияте надорад. - Это история, рассказанная идиотом, полная шума и ярости, но не имеющая никакого значения) [6, с. 34].

Выражение эмоционального состояния:

Безличные конструкции часто используются для передачи эмоционального состояния персонажей, особенно в сочетании с модальными глаголами: «*Methought I heard a voice cry 'Sleep no more!*» (Гумон кардам, ки овозе шунидам, «Дигар хоб накун») [7, с. 36]. Обратите внимание на архаичное употребление *methought*, которое, по сути, является безличной конструкцией, выражающей субъективное ощущение.

Более свободный порядок слов. В отличие от современного английского, в шекспировском языке порядок слов в безличных предложениях может быть более вариативным: «*Well may it sort that this portentous figure comes armed through our watch*» - (Хуб, шояд чунин кунад, ки ин шахсияти аҷиб тавассути соати мо мусаллаҳ мешавад. - Ну, может быть, эта зловеющая фигура появится вооруженной в наши часы) [7, 45].

Инфинитивные предложения:

Широкое использование в качестве подлежащего: Инфинитивные предложения часто выполняют функцию подлежащего, подчеркивая абстрактность и обобщенность выражаемой мысли: «*To be or not to be, that is the*

question» (Будан ё набудан, ин аст савол. - Быть или не быть, вот в чем вопрос) [7, 56].

Выражение цели и намерения: Инфинитивные обороты активно используются для выражения цели действия: «*He went to Wittenberg to study» (Вай барои таҳсил ба Виттенберг рафт. - Он отпразился в Виттенберг учиться)* [7, 60].

Инфинитив после модальных глаголов: Наблюдается активное использование инфинитива после модальных глаголов, выражающее возможность, необходимость или долженствование: «*I am bound to speak» (Ман ҳатман гап мезанам. - Я обязан говорить)* [7, 67].

Анализ безличных и инфинитивных предложений в пьесах Шекспира позволяет сделать вывод о значительной роли данных конструкций в формировании выразительности и стилистического своеобразия языка автора. Безличные предложения, часто используемые для описания состояний природы и передачи эмоционального состояния персонажей, создают атмосферу трагизма и предопределенности. Инфинитивные предложения, в свою очередь, акцентируют внимание на абстрактных понятиях и выражают цели и намерения персонажей.

Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение влияния безличных и инфинитивных конструкций на формирование литературного языка и их эволюцию в последующие периоды развития английского языка. Также перспективным направлением является сравнительный анализ использования данных конструкций в произведениях других авторов эпохи Возрождения.

Следующий этап нашего исследования посвящен специфике безличных и инфинитивных предложений в таджикском языке.

Безличные и инфинитивные предложения представляют собой важный аспект синтаксической системы таджикского языка. Они обладают специфическими грамматическими и семантическими характеристиками, которые позволяют выражать широкий спектр значений, связанных с субъективным восприятием, необходимостью, возможностью и другими модальными оттенками. Изучение данных конструкций позволяет углубить понимание особенностей функционирования таджикского языка и его выразительных возможностей.

Актуальность исследования определяется недостаточной разработанностью данной темы в таджикском языкознании, особенно в сопоставительном аспекте с другими иранскими языками. Целью данной статьи является выявление и анализ основных семантико-грамматических особенностей безличных и инфинитивных предложений в таджикском языке на основе анализа теоретических работ и конкретных примеров.

В таджикском языкознании, как и в общей лингвистике, безличные предложения определяются как предложения, в которых отсутствует формально выраженный субъект действия. Действие или состояние, выраженное сказуемым, не соотносится с конкретным лицом или предметом. В таджикском языке безличность может выражаться различными способами, включая

использование безличных глагольных форм, модальных слов и конструкций с пассивными причастиями [8, 23].

Инфинитивные предложения – это предложения, в которых инфинитив выступает в роли главного члена предложения (сказуемого) или его части. В таджикском языке инфинитив (масдар) имеет широкую сферу применения и может выполнять различные синтаксические функции, включая функцию подлежащего, дополнения и обстоятельства [4, 123].

Для достижения поставленной цели были использованы следующие методы:

Метод описательного анализа: для выявления и описания грамматических и семантических особенностей безличных и инфинитивных предложений.

Метод контекстуального анализа: для определения значения и функции предложений в конкретных контекстах.

Метод классификации: для систематизации различных типов безличных и инфинитивных предложений в таджикском языке.

Метод примеров: для иллюстрации теоретических положений конкретными примерами из художественной литературы и других источников.

Результаты исследования и их обсуждение.

В таджикском языке на основе анализа фактического материала можно выделить следующие типы безличных предложений:

Предложения с безличными глагольными формами: Некоторые глаголы в таджикском языке имеют только безличные формы, выражающие состояние природы, физиологические ощущения или психическое состояние. Например: Борон меборад. (Идет дождь.); Дили ман беҳуда месузад (Мое сердце беспричинно горит/болит).

Дар шеъри «Сукут», ки дар навъи озод гуфта шудааст, олами рӯҳи нуртуғёнӣ шоир дар пеши назари хонанда намоён мегардад:

Сипас... Сукут, Оромии ту

Аз гулӯ нолаи ман,

Аз қалби волаи ман

Аз чокҳои он Бигардад пора-пора...

Рафта расад ба Ҳақ...

*Шоир дародитарин ҳаводиси атроф образи назаррасеро кашф мекунад, дарди ҷонсӯзеро ифода месозад, ки хонанда зимни мутолиа дарди худ, орзуву омоли худро аз он дармеёбад. Аз ҷумла, сукуту оромие, ки илҳомовару таъсирпазир аст, барои ӯ лаҳзаи нурқимат ба ҳисоб меравад: Мушкил аст бар сукут намудан одат, Сукут – бо галаён асту ҳам сокин. Дар сукут зиставу гоҳи Онро вайрон намуда, **дил ёбад таскин**. Сукут, Як шабе Ба ман деҳ имкон... Фармон Тошев дар шеърҳои худ, ки бо ҳиссиёти наҷиб суруда шудаанд, дар боби шеъри шоирӣ, тақдирӣ шоирона низ фикру андешаҳои худро баён намуда, хонандаро ба фикр водор менамояд. Аз ҷумла, дар хусуси шеърнависи худ мегӯяд: Чаро шеър гӯям? Бувад шеър изҳори ишқ, Ба пазмониҳо **қалб таскин биёбад**: Шабу рӯз васфаи Сароям, Зи баски, ман бибояд ӯ шуда зиҳам! [15]. – В стихотворении «тишина», сказанном в свободной форме, перед читателем предстаёт мир бурлящего духа поэта: затем... Ты-моя душа. Идите к истине...*

Поэт обнаруживает в самых обычных событиях вокруг себя замечательный образ, выражающий жгучую душевную боль, от которой читатель узнает во время чтения о своей боли, своих мечтах и желаниях. В частности, внушающая благоговейный трепет тишина считается для него драгоценным моментом: трудно привыкнуть к тишине, тишина – скользкая и неподвижная. Он нарушает покой в тишине и временах, и сердце обретает покой. Тишина, дай мне шанс на ночь... В своих стихах Фармон Ташев поет с благородными чувствами, в стихах поэтической поэзии судьба поэта также выражает свои мысли и заставляет задуматься читателя. В частности, он говорит о своем сочинении стихов: почему я должен писать стихи? Если бы он не был таким же, как я.

Предложения с модальными словами и частицами: Безличность может выражаться с помощью модальных слов и частиц, таких как *бояд* (нужно), *мумкин аст* (возможно), *даркор аст* (необходимо): *Бояд рафт* (Нужно идти); *Мумкин аст, ки борон биборад* (Возможно, пойдет дождь).

Қарори дигар ҳам ба сарам омад, ки аз рафтани партофтан бехтар он ки наравам. Модоме ки омадам бояд илоче карда, корро пеш барам, чунки аз пешбурди кор тақдири фаъолияти эҷодиш нафароне, ки қабл аз ман бо умед ба идораи рӯзнома ба кор омадаанд низ, ҳал мегардад. Аксар ҷавон ҳам бошанд, нақша ва нияти эҷодию зиндагии бехтарро доранд [15]. – Я принял другое решение, которое лучше не принимать, чем уйти и быть брошенным. при приезде я должен найти выход и продолжить работу, потому что от продвижения по службе также зависит судьба творческой деятельности тех, кто до меня приходил на работу в надежде управлять газетой. Большинство из них-молодые люди, и у них есть планы и намерения создать лучшую жизнь.

Предложения с пассивными причастиями: Пассивные причастия могут использоваться в безличных конструкциях для выражения действия, совершаемого неизвестным субъектом: *Китоб хонда шуд* (Книга была прочитана). В данном случае, акцент делается на факт совершения действия, а не на агента.

Предложения с конструкциями типа «*лозим аст*» (необходимо) или «*мумкин аст*» (возможно) + инфинитив: Эти конструкции активно используются для выражения модальности: *Лозим аст ки хонда шавад*. (Необходимо чтобы было прочитано = Нужно прочитать).

Инфинитивные предложения в таджикском языке.

В таджикском языке инфинитив (масдар) играет важную роль в построении различных типов предложений:

Инфинитив в роли подлежащего: Инфинитив может выступать в роли подлежащего, выражая общее действие или понятие: *Хондан муфид аст* (Читать полезно).

Мо аз ин сафар хеле қаноат ҳосил намудем, зеро ба роҳ мондани ҳамкориҳо дар соҳаи хизматрасонӣ ба мардум ҳамеша ба нафъи кор мебошад. Дар кишвари мо низ чунин ниҳоди хизматрасонӣ ба роҳ монда мешавад ва таҷрибаи ходимони ин соҳаи кишвари ҳамсоя ба мо хеле муфид хоҳад буд, – гуфтааст Ҷавоҳирлаъл Музаффарӣ.

Вай афзудааст, ки онҳо аз мамолики дигар низ чунин таҷрибаҳоро мавриди омӯзиши ва татбиқ қарор медиҳанд [15]. – Мы были очень довольны этой поездкой, потому что налаживание сотрудничества в сфере обслуживания людей всегда идет на пользу работе. В нашей стране также будет создан аналогичный сервисный институт, и опыт работников этой отрасли в соседней стране будет нам очень полезен, – сказал Джавахарлал Музаффар. Он добавил, что они изучают и применяют подобный опыт из других стран.

Инфинитив в роли дополнения: Инфинитив может быть прямым или косвенным дополнением к глаголу: *Ман рафтаи мехоҳам. (Я хочу уйти); Ба вай хондан маъқул аст. (Ему нравится читать).*

Инфинитив в роли обстоятельства: Инфинитив может выражать цель, причину или условие действия: *Барои хондан омадам. (Я пришел, чтобы почитать); Аз хондан хаста шудам. (Я устал от чтения).*

Инфинитивные обороты с предлогами: Инфинитив может использоваться с предлогами для выражения различных обстоятельственных значений: *Баъд аз хондан ба хона рафтам. (После чтения я пошел домой); Пеш аз рафтаи хабар дех. (Перед уходом сообщи).*

Безличные и инфинитивные предложения представляют собой важные элементы синтаксической системы таджикского языка. Они позволяют выражать широкий спектр значений, связанных с субъективным восприятием, необходимостью, возможностью и другими модальными оттенками. Анализ различных типов безличных и инфинитивных предложений показал их функциональное разнообразие и значимость для выражения различных смыслов в таджикском языке.

Перспективы дальнейших исследований связаны с более глубоким изучением семантических нюансов безличных и инфинитивных конструкций в таджикском языке, а также с сопоставительным анализом данных конструкций в других иранских языках.

Сопоставительный анализ семантико-грамматических особенностей безличных и инфинитивных предложений в английском и таджикском языках выявляет как общие тенденции, обусловленные универсальными принципами языковой организации, так и специфические черты, отражающие типологические различия и историческое развитие этих языков.

Общие черты:

Функциональное сходство: Оба языка используют безличные предложения для выражения состояний природы, физиологических ощущений, модальных значений необходимости и возможности. Инфинитивные конструкции в обоих языках выполняют схожие синтаксические функции, выступая в роли подлежащего, дополнения и обстоятельства.

Экспрессивность: Как в английском, так и в таджикском языках, безличные и инфинитивные предложения могут служить средством выражения субъективной оценки, эмоционального состояния говорящего и придания высказыванию большей выразительности.

Специфические черты:

В английском языке безличность часто выражается с помощью формального подлежащего «it», который не несёт смысловой нагрузки. В

таджикском языке безличность выражается более разнообразными способами, включая использование безличных глагольных форм, модальных слов и пассивных причастий. Синтаксическая структура инфинитивных предложений также различается в зависимости от языка.

Частотность использования безличных и инфинитивных конструкций может варьироваться в зависимости от стиля речи и жанра текста. Вполне возможно, что в определенных жанрах или стилях, один язык будет активно использовать определенные конструкции, в то время как другой – избегать.

Специфика семантического наполнения: Несмотря на общее функциональное сходство, семантическое наполнение безличных и инфинитивных предложений может иметь нюансы, обусловленные культурными и лингвистическими особенностями каждого языка. Например, способы выражения эмоционального состояния через безличные конструкции могут отличаться.

В заключение следует отметить, что исследование безличных и инфинитивных предложений в английском и таджикском языках позволяет не только углубить понимание грамматической структуры этих языков, но и выявить общие тенденции в развитии синтаксиса и специфические черты, отражающие их типологические различия и культурные особенности. Дальнейшие исследования в этой области могут быть направлены на более детальный сопоставительный анализ семантики и прагматики данных конструкций в различных контекстах и жанрах.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Валгина, Н.С. Современный русский язык: учебник / Н.С. Валгина, Д.Э. Розенталь, М.И. Фомина. – М.: Логос, 2002. – 528 с.
2. Востоков, А. Русская грамматика / А. Востоков. – М.: Nobel Press, 2025. – 428 с.
3. Грамматикаи забони адабиҳои ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1985. – Ҷ. 1 – 224 с.
4. Лекант, П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П.А. Лекант. – М.: Высшая школа, 1974. – 160 с.
5. Расторгуева, В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка / В.С. Расторгуева. – М., 1963. – 540 с.
6. Рубинчик, Ю.А. Грамматика современного персидского литературного языка / Ю.А. Рубинчик. – М., 2001. – 601 с.
7. Шекспир, В. Полное собрание трагедий / В. Шекспир. – М.: СЗКЭО, 2025. – 1216 с.
8. Шекспир, В. Полное собрание сочинений в 14 томах / В. Шекспир. – М.: Терра, 1997. – 544 с.
9. Abbott, E.A. A Shakespearian Grammar / E.A. Abbott. – Macmillan, 1870. – 511 p.
10. Barber, C. Early Modern English. – Andre Deutsch, 1976.
11. Blake, N. F. A History of the English Language / N. F. Blake. – Macmillan, 1996. – 40 p.
12. Fillmore, C. J. The case for case. In E. Bach, R. T. Harms (Eds.) // Universals in linguistic theory / C. J. Fillmore. – Holt, Rinehart, Winston. – 1968. – p.p. 1-88.
13. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – Longman, 1985. – 372 p.

14. Британский корпус английского языка. [Электронный ресурс]. – <https://www.english-corpora.org/bnc/x1.asp> (дата обращения 14. 04. 2025).

15. Национальный корпус таджикского языка. [Электронный ресурс]. – <http://tajik-corpus.org/> (дата обращения 27.08. 2024).

СЕМАНТИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ БЕЗЛИЧНЫХ И ИНФИНИТИВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена исследованию семантико-грамматических особенностей безличных и инфинитивных предложений в английском языке эпохи Возрождения, с акцентом на их функционирование в пьесах Уильяма Шекспира. Анализ корпуса текстов позволяет выявить специфические характеристики данных конструкций, отражающие как общие тенденции развития английского языка, так и индивидуальный стиль автора. Особое внимание уделяется семантическому наполнению предложений, их роли в создании определенной атмосферы и выражении эмоционального состояния персонажей. Следующий аспект посвящен исследованию семантико-грамматических особенностей безличных и инфинитивных предложений в таджикском языке. Анализируются структуры, значения и функции этих типов предложений в различных контекстах. Особое внимание уделяется выражению различных типов безличности и способов реализации инфинитивных конструкций в таджикском языке. Исследование опирается на данные современных грамматик таджикского языка и примеры из художественной литературы.

Ключевые слова: английский язык, Шекспир, историческая лингвистика, семантика, таджикский язык, синтаксис, безличные предложения, инфинитивные предложения, грамматика, конструкция, модальность.

ХУСУСИЯТҲОИ МАЪНОӢ-ГРАММАТИКИИ ҶУМЛАҲОИ БЕШАҲС ВА МАСДАРИ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Ин мақола ба омӯзиши хусусиятҳои семантикӣ-грамматикии ҷумлаҳои бешаҳс ва масдарӣ дар забони англисии давраи Эҷӯ бо тавачҷуҳ ба қорбурди онҳо дар пьесаҳои Вилиям Шекспир баҳшида шудааст. Таҳлили маҷмуаи матнҳо ба мо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои хоси ин конструксияҳоро муайян кунем, ки ҳам тамоюлҳои умумии рушди забони англисӣ ва ҳам услуби инфиродии муаллифро инъикос мекунанд. Ба мазмуни семантикии ҷумлаҳо, роли онҳо дар ба вуҷуд овардани муҳити муайян ва ифодаи ҳолати эмотсионали персонажҳо диққати махсус дода мешавад. Ҷанбаи дигари мақола ба омӯзиши хусусиятҳои маъноӣ ва грамматикии ҷумлаҳои бешаҳс ва масдарӣ дар забони тоҷикӣ баҳшида шудааст. Сохтор, маъно ва вазифаҳои ин навъи ҷумлаҳо дар контекстҳои гуногун таҳлил карда мешаванд. Ба ифодаи навъҳои гуногуни бешаҳс ва роҳҳои татбиқи таркибҳои масдарӣ дар забони тоҷикӣ тавачҷуҳи хос дода мешавад. Таҳқиқот дар асоси маълумоти грамматикаи муосири забони тоҷикӣ ва мисолҳо аз адабиёти бадеӣ таҳия шудааст.

Вожаҳои калидӣ: забони англисӣ, Шекспир, забонишносии таърихӣ, семантика, забони тоҷикӣ, синтаксис, ҷумлаҳои бешаҳс, ҷумлаҳои масдарӣ, грамматика, сохт, модалият.

SEMANTIC -GRAMMATICAL FEATURES OF IMPERSONAL AND INFINITIVE SENTENCES IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

Annotation. This article is devoted to the study of the semantic and grammatical features of impersonal and infinitive sentences in Renaissance English, with an emphasis on their functioning in the plays of William Shakespeare. The analysis of the corpus of texts makes it possible to identify the specific characteristics of these constructions, reflecting both the general trends in the development of the English language and the individual style of the author. Special attention is paid to the semantic content of sentences, their role in creating a certain atmosphere and expressing the emotional state of the characters. The next aspect is devoted to the study of semantic and grammatical features of impersonal and infinitive sentences in the Tajik language. The structures, meanings, and functions of these types of sentences in various contexts are analyzed. Special attention is paid to the expression of various types of impersonality and ways of implementing infinitive constructions in the Tajik language. The research is based on data from modern grammars of the Tajik language and examples from fiction.

Keywords: English, Shakespeare, historical linguistics, semantics Tajik language, syntax, impersonal sentences, infinitive sentences, grammar, construction, modality.

Сведения об авторе: Мухаммадиева Зухра Абдуманоновна – ГОУ «Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино», заведующая кафедрой латинского языка, кандидат филологических наук, доцент; **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, район Сино, ул. Сино 29-31. **Тел.:** 902997000; **E-mail:** zmuhamadieva@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухаммадиева Зухра Абдуманоновна – МДТ «Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино», мудири кафедраи забони лотинӣ, номзади илмҳои филологӣ, дотсент; **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, н. Сино, кӯч. Сино 29-31. **Тел.:** 902997000; **E-mail:** zmuhamadieva@mail.ru

Information about the author: Mukhammadieva Zukhra Abdumanonovna – SEI «Avicenna Tajik state medical university», Head of Latin Language department, Candidate of Philological sciences, associate professor; **Address:** 734003, Tajikistan, Dushanbe, Sino district, 29-31 Sino street. **E-mail:** zmuhamadieva@mail.ru

**БАРРАСИИ ШЕВАҲОИ ТАРЧУМА ВА ИНТИҚОЛИ
ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО АЗ ЗАБОНИ МАБДАӢ БА
ЗАБОНИ МАҚСАД**

Зебониссо Бобоалиева
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улугзода

Зарбулмасалу мақолҳо аз зумраи жанрҳои хурди адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ буда, тарҷума ва интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар аз мутарҷим истеъдод ва маҳорату дониши фаровонро тақозо менамояд. Перомуни ин масъала осори зиёде таълиф гардидааст, аммо ҳанӯз ҳам ҷиҳати нишон додани роҳи шеваи тарҷума ва интиқоли онҳо гуногунандешӣ мавҷуд аст. Дар ин миён китоби «Основы общей теории перевода»-и А.В. Федоров яке аз муҳимтарин таълифот дар ин ҳусус маҳсуб меёбад. Дар ин асар метавон роҳ ва усулҳои тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳоро мушоҳида намуд, ки аз ҷониби дигар мутахассисони соҳа низ эътироф гардиданд. А.В. Федоров се роҳи тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳоро пешниҳод менамояд, «Аввалан, дар як қатор ҳолатҳо, тарҷумаи наздики зарбулмасалу мақолҳо мумкин аст, ки маънои аслии калимаҳои таркиби онро ифода менамояд. Ба замми ин, маънои умумии онро ҳамчун як формулаи муайян ва яқлукхтӣ аз ҷиҳати фразеологӣ том пурра нигоҳ медорад. Навъи дигари тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо, роҳи маълуми тағйир додани маънои зохирии қасматҳои алоҳидаи таркиби воҳиди аслии мебошад, ки ҳанӯз ба зарбулмасал, мақол ва ифодаи дар забони мақсад мавҷуд буда мувофиқат намекунад, аммо таассуроти монандӣ бо ибораҳои ҳамин категорияи нутқро эҷод менамояд. Усули сеюм –истифодаи зарбулмасал, мақол ва умуман воҳидҳои фразеологӣ дар забони мақсад, ки дар воқеъ вучуд доранд, ба ҳисоб меравад» [12, 165].

Дар ин маҳдуда мо тарҷумаю интиқоли зарбулмасалу мақолҳоро ғолибан, дар асоси ҳамин китоб баррасӣ намуда, ҳамчунин ба асари «Непереводимое в переводе» С. Влахов ва С. Флорин низ тавачҷуҳ кардаем. Дар ин асар роҳҳои дигари тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳоро метавон пайдо кард, ки дар заминаи он Ф.М. Турсунов вучуд доштани усули чоруми тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳоро чунин тавзеҳ медиҳад: «Бояд қайд кард, ки дар нақшаи А.В. Фёдоров тарҷумаи тафсирий ба назар гирифта нашудааст, ки аҳамияти онро ба таври инкорнопазир таҷрибаи тарҷумонӣ нишон додааст ва ҷонибдорони назарӣ низ (Влахов, Флорин, 1988) дорад. Бисёр ҳолатҳое дида мешаванд, ки тарҷумон ба ин усули ғайрифразеологӣ рӯй меорад. Сабаби ба ин усул рӯй оварданро метавон ҳадафи муайяни дар ҳолати мушаххас пайгиришавандаи тарҷумон муқаррар кард: тавассути тарҷумаи тафсирий тарҷумон метавонад, ки баъзе хусусиятҳои образҳои маҳсули миллиро дар матни тарҷумашуда ва хусусиятҳои тарзи тафаккури мардуми соҳиби матни аслиро нигоҳ дорад. Таҳлили тарҷумашиносии зарбулмасалу мақолҳо дар асар маҳз аз нуқтаи назари истифодаи онҳо дар ҳолатҳои мушаххас ва интиҳоби воситаҳои мувофиқтарини баёни онҳо ба забони тарҷумакунанда ба роҳ монда мешаванд» [11, 27].

Аз баррасии масъалаи мазкур равшан мегардад, ки дар илми тарҷума бештар аз ҳама ҷаҳор усул маъмул аст ва мо низ мекӯшем, тарҷума ва интиқоли зарбулмасалу мақолҳоро бо ин роҳҳо таҳлил ва баррасӣ намоем.

1. **Тарҷуман таҳтуллафзӣ.** Дар рафти истифодаи ин усул мутарҷим зарбулмасалу мақолҳои матни аслиро дар тарҷума чи аз нигоҳи шакл ва чи аз нигоҳи мазмун яксон тарҷума менамояд, ки дар натиҷа онҳо таҳтуллафзӣ тарҷума карда мешаванд. Бояд хотиррасон намуд, ки одатан калимаи «таҳтуллафз» дар тарҷума оҳанги манфӣ дорад, зеро усули мазкур бештар ба ҷузъиёт диққат намуда, ба образнокӣ камтар тавачҷуҳ менамояд. Аммо дар ин маврид он бештар хусусияти мусбатро дорад: агар тарҷумаи таҳтуллафзӣ дуруст ва бо сифат анҷом дода шавад, он метавонад забони мақсадро бо мафҳумҳои нав ғанӣ намояд. Тарҷумонро зарур аст, ки дар истифодаи чунин усул бисёр ҷиддӣ, бомасъулият ва бодикқат муносибат намояд.

Дар раванди эҷоди киссаи «Алвидоъ, Гулсарӣ!» Чингиз Айтматов зарбулмасалу мақоли халқи қирғизро, ки аз зиндагии суннатии мардум гирифта шудааст, бамаврид истифода кардааст ва Фазлиддин Муҳаммадиев бо истифода аз усули аввал онро ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст:

«Но, как говорится, если беда свалится на коня – конь будет взнузданным воду пить, если беда свалится на молодца-молодец и вброд пойдет в сопогах» [3, 271].

«Лекин дар урфият мегӯянд, ки агар ба сари асп фалокат ояд, бо лачом ҳам об хӯрдан мегирад ва агар ба сари йигит мусибат расад, мӯза накашида худро ба дарё мезанад» [4, 8].

Вижагии аксарияти зарбулмасалу мақолҳо дар он зоҳир мегардад, ки онҳо муъҷазу равонанд ва бо ҷумлаҳои сода ифода меёбанд, ки қорбурди онҳо дар нутқ бисёр саҳлу осон буда, ба он ҳусни дигар зам мекунад. Аммо ҳастанд зарбулмасалу мақолҳое, ки аз ҷумлаҳои мураккаб сохта шуда, ҳикмат ва хусусиятҳои миллии ҳамон халқро дар худ таҷассум менамоянд. Зарбулмасали мазкур дар матни асли низ он хусусиятеро, ки жанри зарбулмасал – муъҷазнокиро тақозо менамояд, доро нест. Дар нусхаи тарҷума низ он айнан чи аз нигоҳи шакл ва чи аз назари мазмун ба тариқи таҳтуллафзӣ тарҷума гардидааст. Ин зарбулмасал тарзи зиндагии мардуми қирғизро тасвир намуда, ҳамин вижагӣ дар забони мақсад низ маҳфуз мондааст.

Пушида нест, ки зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехта мавзӯҳои мухталифро дар бар мегиранд, ки роҷеъ ба ин масъала муҳаққиқони дохилию хориҷӣ ибрази андеша намудаанд. Муҳтавои ин жанр ба замону макон, соҳти давлатдорӣ, ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангию сиёсӣ, иқтисодӣ, зисту зиндагонии мардум, урфу одат, расму анъана ва амсоли инҳо иртибот дорад. Ҳамчунин, боиси зикр аст, ки баъзе аз зарбулмасалу мақолҳо бо тағйир ёфтани соҳти давлатдорӣ ҷомеа низ кам истеъмол мегарданд ва ё аз байн мераванд, зеро онҳо мақсаду маром ва принципҳои пешгирифтаи он давлатро инъикос менамуданд. Мавридҳои дигар низ ба назар мерасад, ки зарбулмасалу мақолҳо гоҳо аз нав умри тоза пайдо менамоянд. Дар романи «Қиёмат»-и нависанда Чингиз Айтматов зарбулмасалу мақолҳои машҳури замони шуравӣ қорбасти шудааст, ки онҳоро мутарҷим бо истифода аз усули аввал ба тоҷикӣ тарҷума намудааст:

«У всех ныне на устах расхожий афоризм – спасибо к делу не пришьешь, деньги это деньги!» [5, 84]

«Имрӯз дар забони ҳама як гап ба панду андарз мубаддал шудааст: «ташақкур»-ро дар чувздон дӯхтан имкон надорад» [6, 132].

Зарбулмасали мазкур дар забони русӣ муодилҳои зиёд дорад, ки дар ин миён яке аз машхуртарин ва серистеъмолтарини онро нависанда дар романи худ истифода бурдааст, ки ба мухтавои матн наздик аст. Дар зер намунаи чунин зарбулмасалҳоро, ки ба он шабоҳат доранд, меорем: «Из спасибо шубы не сошьешь»; «Из спасибо шапки не сошьешь» [15].

Ин зарбулмасал дар миёни мардуми русзабон бисёр машхур будааст, ки баъдан дар миёни дигар халку миллатҳои узви Иттифоқи Шуравӣ, аз ҷумла тоҷикон низ роиҷ гардидааст. Аммо бояд қайд намуд, ки он дар миёни мардуми тоҷик дар нусхаи асл, яъне бо забони русӣ бештар мавриди истифода қарор дорад.

Дар романи фавкуззир Ч. Айтматов барои тасвир намулдани хислати хӯи қаҳрамонҳои асараш аз зарбулмасалу мақолҳои пурмазмун истифода бурдааст. Ҳамчунин, ҳар яке аз қаҳрамонҳо ва образҳо зарбулмасалу мақолҳоро бодарназардошти ҷаҳонбинӣ, симои зоҳирӣ, мақоми ҷамъиятии хеш ва вазъияту ҳолате, ки дар он қарор доранд, истифода мебаранд.

Бояд зикр кард, ки баъзе аз зарбулмасалу мақолҳо дар худ реалия (мафҳумҳои хосси миллӣ, ки тарҷумаи онҳо ғайриимкон аст), номҳои ҷуғрофӣ ва мафҳумҳоеро доранд, ки хусусияти тарзи зисту зиндагонӣ ва ё маданияту урфу одати миллии он халқро нишон медиҳанд. Дар ин хусус А.В. Федоров чунин мефармояд: «Сохтани нусхаи зарбулмасали забони хоричӣ дар он ҳолат зарур мешавад, ки дар он ягон воқеаи таърихӣ ё номи ҷуғрофӣ дарҷ гардида бошад ва ин истифодаи муродифи тайёрро номумкин мекунад» [12, 165].

Ҳамин вижиро Ф. Муҳаммадиев дар рафти тарҷумаи қиссаи «Алвидо, Гулсарӣ!», ба инобат гирифта, зарбулмасали қирғизии: «**Не потому ли киргизы издавна говорят: если считаешь, что ты беден,-попробуй перекочуй**» [3, 332]-ро ба тоҷикӣ айнан баргардон намулдааст: «**Бехуда ҳам қирғизҳо аз замони қадим нагуфтаанд, ки агар худатро камбағал шуморӣ, як кӯчида бин**» [4, 124].

Ин зарбулмасал муодили худро дар забони тоҷикӣ ба сурати: «**Лулиро агар камбағал шуморӣ, кӯчиданаширо бин**» дорад. Аммо агар тарҷумон ин зарбулмасалро мавриди истифода қарор медод, он вижагии миллии мардуми қирғизро, ки дар гузаштаи на он қадар дур мардуми кӯчӣ будаанд, ба забони тоҷикӣ дода наметавонист. Зеро дар зарбулмасали мазкур номи халқи қирғиз ва расми кӯчманчигии онҳо махсусан зикр гардидааст.

2. Тарҷумаи маъноӣ. Дар рафти чунин тарҷума зарбулмасалу мақолҳо дар матни асли ва нусхаи тарҷума аз нигоҳи мазмун мутобиқат мекунанд, вале аз нигоҳи шакл не. Яъне, калимаҳои матни аслии зарбулмасалу мақолҳо қисман нигоҳ дошта мешавад, ки аз назари шакл ҷузъӣ менамояд, аммо аз нигоҳи маъно ва мазмун пурра мутобиқат мекунанд. Ин усул дар мавридҳои истифода мешавад, ки тарҷума намулдани воҳидҳои забонӣ ба роҳи тахтуллафзӣ имконнопазир мешавад. Масалан, дар романи «Қиёмат» И. Қосимзода маҳз ҳамин усули тарҷумаро қор гирифтааст, ки зайли намуна мисоли зеринро меорем: «Базарбай взмолился, вспомнил **богов**, которым в другие дни, **бывало, плевал в бороды**» [5, 220].

«Ҳамин вақт ба ёди Бозорбой Худо расид, ба Худо зорию таваллоро сар кард. Дигар вақт қай парво дошт, **соия Худоро аз замин метарошид**» [6, 342].

Дар матни асли маъно дар ду таркиб «богов» ва «плевал в борода» баён шудааст ва тарҷумон онро «сояи Худо» ва «аз замин метарошид» тарҷума намудааст, ки аз назари маъно ба асл наздик аст. Дар ин ҷо ивази таркибҳо ба назар мерасад, вале ин амал ба маврид буда, дар таҷрибаи тарҷумаи бадеӣ бисёр ҳам ҷои мебошад, зеро дар рафти ҷунин ивазкунии мантиқи дохилӣ ва принципи бадеии асар маҳфуз мемонад.

3. **Пайдо намудани муодили (эквивалент) зарбулмасалу мақолҳои омода дар забони мақсад.** Роҳи сеюми тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо ҷунин аст, ки дар забони тарҷума муодил ва муродифи онҳо вучуд дорад ва тарҷумонро зарур аст, ки дар матни тарҷума аз зарбулмасалу мақолҳои мавҷудбуда истифода намояд. Ин усул асосан дар мавридҳои истифода мешавад, ки дар матни аслии он ҷу рағи милли вучуд надошта бошад. Агар зарбулмасалу мақолҳо ҷунин хусусиятро дошта бошанд муодили онҳо комилан бо маъно, мазмун ва шакл ба асл мутобиқат бикунанд, мутарҷимро зарур нест, ки ба роҳу воситаҳои дигари тарҷума муроҷиат намояд. Аммо ин усул низ ҷиҳати мусбӣ ва ҳам ҷиҳати манфӣ дорад. А.В. Федоров ҷунин мешуморад, ки «Метавон ин равандро мусбат арзёбӣ кард, зеро истифодаи онҳо ба асари тарҷумашуда рангубори фразеологӣ медиҳад, ки на ҳамаи формулаҳои фразеологӣ матни аслиро бо воҳидҳои фразеологӣ ифода кардан мумкин аст. Ҷанбаи манфии истифодаи ин усул дар он дида мешавад, ки истифодаи аз ҳад зиёди он дар худуди як асар метавонад обурани миллии матни аслиро нобуд созад» [12, 27].

Мо низ гуфтаҳои А.В. Федоровро ҷонибдорӣ намуда, дар он назарем, ки тарҷумон бояд кӯшиш ба харҷ диҳад, то ки хусусияти миллии матни аслиро дар тарҷума интиқол диҳад ва аз истифодаи ин усули тарҷума суистифода накунад.

Усули сеюми тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо яке аз роҳҳои мебошад, ки он миёни тарҷумонҳои мо бештар мавриди истифода қарор доштааст. Онҳо мазмуни матни мабдаъро ба назар гирифта, аз забони мақсад муодилу муродиф ва баробариҳои тайёр ва омодаи зарбулмасалу мақолҳоро пайдо намуда, истифода бурдаанд.

Дар матни аслии қиссаи «Ҷамила» зарбулмасали зер бо усули сеюм ба забони тоҷикӣ интиқол ёфтааст:

«—Ты чего это, Джамалтай, **овод тебя укусил**, что ли? — добродушно удивился Орозмат» [1, 70].

«—Ҳа, Ҷамалтай, ба ту чӣ шуд, магар **бо дасти чап аз хоб хестӣ?** — бо тааҷҷуб табассумқунон пурсид Ӯрозмат» [2, 54].

Дар рафти тарҷумаи қиссаи «Алвидо, Гулсарӣ!» аз усули сеюми интиқоли зарбулмасалу мақолҳо бештар Ф. Муҳаммадиев дар мавриди мафҳумҳои вақту замонро баён намудан истифода намудааст. Муҳтавои ин мақолҳо марбут ба гузашти замон ва аҳаммияти вақт дар таъйини ин ё он амр мебошанд. Дар онҳо гоҳо мафҳуми вақт бо маънои аслии худ истифода шудааст ва дар ҷанд маврид хислати носабур ва ё таҳаммулпазирии қаҳрамонҳоро баён менамояд, ки мутарҷими тоҷик вобаста ба завқу салиқа ва тавоноии хеш муодили онҳоро пайдо намуда, ба қор бурдааст:

1. «Как говорится, **лучше поздно, чем никогда**» [3, 400].
2. «А ты **судишь обо всем раньше времени**» [3, 333].

3. «Не хотелось ворошить прошлое, не хотелось думать об этом» [3, 400].

Матни тарчума:

1.»Мақоли халқ ҳам мегӯяд, ки дер ояду шер ояд» [4, 284].

2.»Ту бошӣ, аз пода пеш чанг мекунӣ» [4, 127].

3.»**Қоҳҳои кӯҳнаро дигар бод қардан**, дар ин хусус фикр қардан намехост» [4, 248].

Дар қиссаи мазкур зарбулмасалу мақолҳои гуногунмавзуи зиёде истифода шудааст, ки таҳлилу баррасии онҳо аз имконияти мо берун аст. Ин ҷо ҳаминро қайд мекунем, ки Ф. Муҳаммадиев тавонистааст, муодили мутаносиби онҳоро истифода намояд.

4. **Тарҷумаи тасвири ва ё шарҳи маъноӣ.** Дар рафти истифодаи усули чорум тарҷумонро зарур аст, ки зарбулмасалу мақолҳои матни аслиро, ки вазъияту ҳолатеро шарҳ медиҳанд, дар матни тарҷумашаванда тасвир ва ё шарҳи маъноӣ бидиҳад. Истифода аз ин усул бештар барои нигоҳ доштани обу ранги миллии зарбулмаслу мақолҳо бисёр зарур аст.

Усули чорумро низ мутарҷимон мавриди қорбурди худ қарор додаанд. Аз қиссаи «Чамила» мисоли зеринро замима менамоем:

«—Для кошки то мясо вонючее, что высоко на шесте висит...» [1, 29]

«—Гурба ба дунба расида натавониста, «пуф-ф, бӯйнок!» гуфта будааст...» [2, 17]

Худи интиҳоби усули тарҷума дар намунаи боло аз ҷониби мутарҷим дуруст аст ва чуноне ки ба мушоҳида расид, дар ин ҷо тарҷумон эҷодкорӣ намудааст.

Аз қиссаи «Алвидоъ, Гулсарӣ!» низ чанд намуна меорем:

1. «...кто сидит дома, век свой доживает» [3, 270].

2. «—Ты что, с луны свалился?» [3, 326].

1. «...зинда мондагиҳо рӯзҳои охирини худро дар хонахошон мегузаронанд» [4, 6].

2. «— Чӣ, ту аз ягон мамлақати дигар омадӣ?» [4, 114]

Мисолҳои боло ҳар ду дар матни тарҷума тасвир ва шарҳи маъноӣ ёфтаанд. Ҳарчанд ки муодили мисоли дуҷум дар забони тоҷикӣ дар шакли «Гаҳворааш аз осмон афтадааст» [8, 41] вучуд дошта бошад ҳам, мутарҷим бодарназардошти матни асли лозим донистааст, ки муодили тайёрро истифода накарда, онро бо усули чорум ба забони тоҷикӣ тарҷума намояд. Ҳамчунин, шоёни зикр аст, ки тарҷумаи тасвири маъмулан «шакли зарбулмасал»-ро надорад, вале чанде аз мисолҳо дар болоовардаи мо қолаби зарбулмасалро доштанд.

Бояд тазаққур намуд, ки дар асарҳои мавриди таҳқиқ тарҷумонон дар рафти тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо ва ё ҷумлаҳои алоҳида аз мисраву байтҳои адабии классикии тоҷикӣ форс бо маҳорат истифода намудаанд, ки он ба асари тарҷумашаванда боз ҳам қимати бадеӣ афзун намудааст.

Ба ҷои ҷумлаҳои одии матни асли қиссаи «Алвидоъ, Гулсарӣ!», дар матни тарҷума Ф. Муҳаммадиев мисраҳои машҳури адабии классикро истифода бурдааст:

1. «...знал, что и где надо говорить, а что не следует» [3, 342].

2. «Ну что ж, работать-значит работать» [3, 341].

1. «**Хар сухан чоеву хар нукта маконе дорад**» [4, 144].

2. «Хайр майлаш, **бе ранч ганч муяссар намешавад**» [4, 142].

Ин мисраъҳо дар миёни мардуми тоҷик мавриди истеъмоли зиёд қарор доранд, ки ҳатто кӣ будани муаллифи онҳо аз ёдҳо рафтааст.

Бояд зикр намуд, ки истифода аз мисраъву шохбайтҳо дар нутқи хаттино шифоҳӣ дар миёни ақвоми форсу тоҷик ҳукми маъмул буда, он аз дониш ва табъи шоиронаи онҳо дарак медиҳад, ки ин падида дар адабиёти бадеӣ низ мавриди истифодаи зиёд қарор дорад. Баъзе аз ин мисраъву байтҳои адабиёти классик дар байни мардум бисёр машҳур ва қорбурди фаровон доранд, ки минбаъд ба ҳайси зарбулмасалу мақол пазируфта шудаанд ва ағлаб муаллифи онҳо фаромӯш гашта, аз зумраи эҷодиёти даҳонакии халқ шуморида мешавад.

Дар қиссаи «Чамила» дар вақти тарҷумаи ҷумлаҳои матни аслии Ф. Муҳаммадиев панҷ зарбулмасалу мақолҳои хушобу ранги тоҷикиро дар миёни ҷумлаҳо истифода намудааст, ки дар зер бо овардани мисоле иктифо мекунем:

«—Поезжай... Оперились вы и по-своему крыльями машете... Да откуда нам знать, высока ли взлетите?» [1, 67].

«—Бирав... ҳамаатон акнун қанот бароварда парронҷак шудаед... **дили модар ба фарзанду дили фарзанд ба фарсанг...**» [2, 68]

Фазлиддин Муҳаммадиев бо далели ҳислат ва табиати қаҳрамонҳои асар, мақсад ва матлаbero, ки дар матни асли ба сурати ҷумлаи одӣ омадааст, дар забони тоҷикӣ ба зарбулмасалу мақоли пурҳикмате табдил додааст. Тарҷумони тоҷик ҳислати носабури қаҳрамони марказии қисса Танабой, ҳислат ва ахлоқи қаҳрамони дигари қисса, дӯсти Танабой – Чоро, ки бисёр марди хоксор ва содиқи қори колхоз аст ва инчунин, ҳомии падар будани писари Чороро бо зарбулмасалу мақолҳои бисёр ҳам пурҳикмат ба маврид шарҳу тавзеҳ ва таквият додааст. Ҳамзамон, зарбулмасалҳои дигарро бо мақсади бозгӯии ҳислатҳои қаҳрамонҳои, ки шахсони бадқаҳр ва бадҷаҳл ҳастанд дар асар истифода намудааст:

«Вот она накиннулась на не повинного ни в чем старика» [3, 402].

«Келин **алами Исоро аз Мӯсо гирифта**, ба пирамарди бегуноҳ дарафтод» [3, 252].

Аз зарбулмасалу мақолҳои истифоданамудаи тарҷумон, хонандаи тоҷикзабон метавонад ҳислату ҳӯи ҳар як персонажро ба ҳубӣ дарк намояд, ки аз маҳорати баланди тарҷумонии устод Ф. Муҳаммадиев дарак медиҳад.

Ф. Муҳаммадиев баъзе аз зарбулмасалу мақолҳоро, ки мазмуни ҷумла ва матнҳои нусхаи аслро шарҳ медиҳанд, дар чанд маврид такроран истифода намудааст. Аз ҷумла, дар матни асли ҷумлаҳои «Привыкнешь, все пойдет на лад» [3, 288] ва «А послушаешь речи – будто все идет хорошо» [3, 334]-ро ба зарбулмасалу мақолҳои зерин иваз намудааст, ки бисёр ҳам мутаносиб омадааст: «Одат мекуни, **олам гулистон шуда меравад**» [4, 41] ва «Аз рӯи нутқҳо хулоса барорӣ – **олам гулистон**» [4, 128].

Ҳамин усулро тарҷумони дигар И. Қосимзода низ бо маҳорат истифода намудааст. Дар романи «Қиёмат» мавридҳои зиёд ҷой дорад, ки дар он қаҳрамонҳо ва ё муаллифи романи мазкур андеша ва баҳсҳои фалсафӣ мекунанд.

Тарҷумони тоҷик ҳамин вижагии асарро ба назар гирифта, дар мавридҳои муносиб ҷумла ва матлабҳои, ки дар худ андешаҳои файласуфонро доро мебошанд ба зарбулмасалу мақолҳои мантиқан бисёр пурмазмуни тоҷикӣ иваз намудааст. Бисёр ҷолиб аст, ки тарҷумон вазъиятҳои гуногуни матни аслиро ба эътибор гирифта, зарбулмасалу мақолҳои танзомезро истифода бурдааст:

«Человеку так много насылили со дня творения, каких только чудес не наобещали униженным и оскорбленным» [5, 120].

«Ба одам аз вақти пайдоиши ӯ чихоро ваъда карданд, бағалашро чи қадарҳо бо чаҳормағзи пучу фиребу найранг пур карданд» [6, 187].

Барои дастбӯии амини тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳои, ки мазмуни дохилии асарро ифода намудаанд, тарҷумонҳо аз ҷаҳор усули фавқуззикр бо маҳорат истифода карда, ҳамзамон худ низ зарбулмасалу мақолҳои ноби тоҷикиро қор гирифтаанд. Инчунин, мавзуи зарбулмасалу мақолҳои истифодагардида, драмавӣ, мазҳакавӣ ва фарогири дигар вазъиятҳо мебошанд ва намунаи мисолҳои дар боло матраҳгардидаи мо баръало нишон доданд, ки чи гуна ва то кадом андоза маъно ва сифати эстетикӣ зарбулмасалу мақолҳои аслии дар забони тоҷикӣ тасвири худро ёфтаанд.

КИТОБНОМА

1. Айтматов, Чингиз. Джамиля. Повесть. Перевод с киргизского А. Дмитриевой / Чингиз Айтматов. – М.: Правда, 1959. – 71 с.

2. Айтматов, Чингиз. Чамила. Повест. Аз русӣ дар тарҷумаи Фазлиддин Муҳаммадиев / Чингиз Айтматов. – Сталинабад, Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1961. – 71 с.

3. Айтматов, Чингиз. Прощай, Гульсары! Повесть / Чингиз Айтматов – М.: Молодая гвардия, 1967. – 205 с.

4. Айтматов, Чингиз. Кишти сафед; Алвидоъ, Гулсарӣ! Повестҳо. Тарҷумонҳо: Сорбон ва Ф. Муҳаммадиев / Чингиз Айтматов. – Душанбе, 1978. – 304 с.

5. Айтматов, Чингиз. Плаха. И дольше века длится день: Роман и повесть / Чингиз Айтматов. – Рига: Лиесма, 1986. – 606 с.

6. Айтматов, Чингиз. Қиёмат. Роман. Тарҷумон Истад Қасимзода / Чингиз Айтматов. – Душанбе: Адиб, 2006. – 474 с.

7. Асрорӣ, В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик: Дастур барои факултаҳои филологӣ / В. Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 256 с.

8. Баёзи фолклори тоҷик (Зарбулмасал, мақол, чистонҳо). Ҷ. 2. мурат.: Б. Тилавов, Қ. Ҳисомов, Ф. Муродов, Ф. Зехниева. – Душанбе: Адиб, 1990. – 252 с.

9. Муллоджанова, З. А. Стиль оригинала и перевод (Издание второе переработанное и дополненное) / З.А. Муллоджанова. – Душанбе, 2014. – 191 с.

10. Саъдӣ, Шайх Муслиҳиддин Муҳаммади Шерозӣ. Гулистон / С. Шерозӣ. – Душанбе: Маърифат ва маданият, 2008. – 232 с.

11. Турсунов, Ф.М. Лексико-семантический анализ и особенности перевода пословиц и поговорок произведений Ф. Муҳаммадиева на материалах таджикского и русского языков / Ф. М. Турсунов. – Душанбе, 2006. – 135 с.

12. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А. В. Федоров. – М.: Высшая школа, 1983. – 303 с.

13. Фирдавӣ, Абулқосим. Шохнома / Абулқосим Фирдавӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.

14. Ҳофиз, Шерозӣ. Куллиёт / Шерозӣ Ҳофиз. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 268 с.

15. Русские пословицы и поговорки // [Электронный ресурс] //http://www.Posl.ru/html.html (санаи рӯчӯъ 02.03.2025).

**БАРРАСИИ ШЕВАҲОИ
ТАРЧУМА ВА ИНТИҚОЛИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲО АЗ
ЗАБОНИ МАБДАЪ БА ЗАБОНИ МАҚСАД**

Дар мақола муаллиф перомунӣ тарҷумаю интиқоли яке аз жанрҳои хурдтарини адабиёти шиғоҳӣ ва хаттӣ - зарбулмасалу мақолҳо аз забони мабдаъ ба забони мақсад пажӯҳиши анҷом дода, бар мабнои осори илмӣ таълифгардида ҷаҳор шеваи маъмули он: тарҷумаи таҳтуллафзӣ, тарҷумаи маъноӣ, пайдо намудани муодили зарбулмасалу мақолҳо, тарҷумаи тасвирий ва ё шарҳи маъноиро таъйин намудааст.

Муаллиф дар заминаи ин ҷаҳор усул зарбулмасалу мақолҳоеро, ки Чингиз Айтматов дар раванди навиштани асарҳои худ - қиссаҳои «Ҷамила», «Алвидоъ, Гулсарӣ!» ва романи «Қиёмат» корбурд намудаасту мутарҷимони тоҷик Фазлиддин Муҳаммадиев ва Истад Қосимзода онҳоро ба забони тоҷикӣ тарҷумаю интиқол додаанд, пажӯҳиши анҷом додааст.

Ба андешаи муаллиф, дар раванди тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо мутарҷимон аз ин роҳҳо бо маҳорат истифода намудаанд. Аммо аз ин миён шеваи сеюм, яъне пайдо намудани муодили зарбулмасалу мақолҳо дар забони мабдаъ, беиштар мушоҳида гардид, ки аз ин лиҳоз, он яке аз усулҳои муассиртар ҳисобида шуд.

Нигоранда ба он андеша расидааст, ки тарҷумонҳо аз худ ибтикорот нишон дода, дар раванди тарҷумаи зарбулмасалу мақолҳо ва ё ҷумлаҳои алоҳидаи осори Чингиз Айтматов онҳоро ба мисраъву байтҳои адабиёти классикӣ тоҷику форс бо маҳорат иваз намудаанд, ки ин ташаббус ба асари тарҷумашаванда боз ҳам қимати бадеӣ афзун намудааст.

Хулоса, дар мақола роҷеъ ба истифодаи бо маҳорати тарҷумонҳо аз ҷаҳор усулу равиши пажӯҳиши анҷом дода шуда, мавридҳои хосси истифода аз зарбулмасалу мақолҳои ноби тоҷикӣ аз ҷониби мутарҷимин низ баррасӣ гардидааст. Инчунин, муайян карда шудааст, ки мавзӯи зарбулмасалу мақолҳои истифодагардида фоҷиавӣ, мазҳакавӣ, иҷтимоӣ ва фароғири дигар вазъиятҳо мебошанд. Бо таҳлили мисолҳои дақиқ муаллиф тавонистааст, баръало нишон диҳад, ки чи гуна ва то кадом андоза маъно ва сифати эстетикӣ зарбулмасалу мақолҳои аслии дар забони тоҷикӣ тасвири худро пайдо намудаанд.

Калидвожаҳо: тарҷума, интиқол, зарбулмасал, мақол, тарҷумаи таҳтуллафзӣ, тарҷумаи маъноӣ, муодилнокӣ, тарҷумаи тасвирий, шарҳи маъноӣ, забони мақсад, забони тоҷикӣ, осор, Чингиз Айтматов, Фазлиддин Муҳаммадиев, Истад Қосимзода.

**ОБЗОР СТИЛЯ И МЕТОДОВ ПЕРЕВОДА И ПЕРЕДАЧИ
ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК С ИСХОДНОГО ЯЗЫКА
НА ЯЗЫКЕ ПЕРЕВОДА**

В статье автор провел исследование перевода и передачи одного из жанров устной словесности - пословиц и поговорок - с языка оригинала на язык перевода. И установил, что по сути существует четыре эффективных способа перевода и передачи пословиц и поговорок, включая дословный перевод, семантический перевод, поиск эквивалентов пословиц и поговорок, образный перевод или семантическое объяснение.

На основе этих четырех методов автор провел исследование пословиц и поговорок, которые использовал киргизский писатель Чингиз Айтматов при создании своих произведений, повести «Прощай, Гульсары!» и романа «Плаха», которые были переведены на таджикский язык таджикскими переводчиками Фазлиддином Мухаммадиевым и Истадом Косимзода.

Исследование показало, что в процессе перевода пословиц и поговорок переводчики умело использовали эти четыре метода. Однако третий метод, а именно замена эквивалентов пословиц и поговорок в исходном языке, наблюдался чаще, и в связи с этим он был признан наиболее эффективным методом.

Автор пришел к выводу, что переводчики проявили собственную инициативу в процессе перевода пословиц и поговорок или отдельных предложений из произведений Чингиза Айтматова искусно заменяли их стихами и строфами из классической таджикской и персидской литературы, что еще больше повысило художественную ценность переведенного произведения.

Подводя итог, в статье рассматривается умелое использование переводчиками четырех методов и подходов, а также обсуждаются конкретные случаи использования переводчиками таджикских пословиц и поговорок. Также было установлено, что тематика использованных пословиц и поговорок драматична, юмористична и включает в себя другие ситуации. Анализируя конкретные примеры, автору удалось наглядно показать, как и в какой степени смысл и эстетическое качество исходных пословиц и поговорок нашли свое выражение в таджикском языке.

Ключевые слова: *перевод, передача, пословица, поговорка, дословный перевод, семантический перевод, эквивалентность, образный перевод, семантическая интерпретация, язык перевода, таджикский язык, произведения, Чингиз Айтматов, Фазлиддин Мухаммадиев, Истад Косимзода.*

**REVIEW OF THE STYLE AND METHODS OF TRANSLATION AND
TRANSMISSION OF PROVERBS AND SAYINGS FROM THE SOURCE
LANGUAGE INTO LANGUAGE OF TRANSLATION**

In the article, the author conducted a study of the translation and transmission of one of the genres of oral literature - proverbs and sayings - from the original language to the translation language. And he found that there are essentially four effective ways to translate and convey proverbs and sayings. Including literal

translation, semantic translation, searching for equivalents of proverbs and sayings, figurative translation or semantic explanation.

Based on these four methods, the author conducted a study of proverbs and sayings that the Kyrgyz writer Chingiz Aytmatov used when writing his works, the story «Farewell, Gulsary!» and the novel «The Block», and which were translated into Tajik by Tajik translators Fazliddin Mukhammadiev and Istad Kosimzoda.

The study showed that the translators skillfully used these four methods in the process of translating proverbs and sayings. However, the third method, namely, replacing the equivalents of proverbs and sayings in the source language, was observed more often, and therefore it was recognized as one of the most effective methods.

The author came to the conclusion that the translators showed their own initiative in the process of translating proverbs and sayings or individual sentences from the works of Chingiz Aytmatov, skillfully replacing them with verses and stanzas from classical Tajik and Persian literature, which further increased the artistic value of the translated work.

In conclusion, the article examines the skillful use of four methods and approaches by translators and discusses specific cases of translators' use of Tajik proverbs and sayings. It was also established that the subject matter of the proverbs and sayings used is dramatic, humorous and includes other situations. By analyzing specific examples, the author was able to clearly show how and to what extent the meaning and aesthetic quality of the original proverbs and sayings found their expression in the Tajik language.

Key words: *translation, transmission, proverb, saying, literal translation, semantic translation, equivalence, figurative translation, semantic interpretation, translation language, Tajik language, works, Chingiz Aytmatov, Fazliddin Mukhammadiev, Istad Kosimzoda.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забоншиносӣ муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Нишонӣ:** 734019, Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел: (+992) 931038191.

Сведения об авторе: Бобоалиева Зебониссо Пирмуродовна – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, кандидат филологических наук, доцент кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. **Адрес:** Таджикистан, 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6. E-mail: zebosh@list.ru, тел: (+992) 931038191.

Information about the author: Boboalievа Zebonisso Pirmurodovna – The Tajik international university of foreign languages named after Sotim Ulughzoda, Candidate of Philology, associate professor at the comparative linguistics and translation theory department. **Address:** Tajikistan, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev street. E-mail: zebosh@list.ru, Phone: (+992) 931038191.

**ВИЖАГИҲОИ ЛУҒАВИЮ МАӢНОӢ ВА ГРАММАТИКИИ
ОЙКОНИМӢОИ «ТАӢРИХИ СИСТОН»**

Салтанат Қодирова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ойконимҳо муҳимтарин ва асоситарин унсури топонимияи миллий ба шумор мераванд ва ҳатто дар сурати аз байн рафтани забон, номҳои таърихӣ боқӣ мемонанд. Мо ба воситаи таърихи ҷойномҳо ба вазъи таърих, фарҳанг, сатҳи донишу ҷаҳонбинии гузаштагонаномон шинос мегардем.

Ойконимия номи мавзёҳои ҷуғрофие мебошанд, ки дар онҳо мардум сукунат доранд ва аз номи шаҳр, деҳот, ҷамоат, кӯчаҳо, гузар, маҳалҳо ва ғайра иборат мебошанд.

Китоби «Таърихи Систон», яке аз сарчашмаҳои муътамади илмӣ буда, дар он ҷойномҳо, яъне номвожаҳои ҷуғрофӣ, мавқеи хос доранд.

Мо аз «Таърихи Систон» 85 ойконимро пайдо намуда, онҳоро мавриди таҳқиқ қарор додем.

Ба андешаи топонимшиноси тоҷик Ҷ. Алимӣ, «топоформант гуфта, суффикс ва калимаҳои алоҳидаеро номбар кардан мумкин аст, ки тавассути онҳо дар як ҳудуд ва ё минтақа ё замони алоҳида гурӯҳе (қаторе) аз топонимҳо ташаккул ёфтаанд ва сониян, бе истифода аз онҳо топоним-калима ҳамчун номи мавзеи ҷуғрофӣ вучуд дошта наметавонад» [2, 96].

Аз ин бармеояд, ки анҷомаҳо ва пасвандҳои топонимсоз дар шакл гирифтани ойконимҳо нақши хос доранд, ки ҳамаи муҳаққиқони илми топонимия ба ин унсур тавачҷуҳ намуда, дар таҳлили маводи топонимии ин ё он минтақа хусусиятҳои онҳоро қайд намудаанд.

Муҳаққиқ О. Муҳаммадҷонзода хусусиятҳои сохтори номҳои ҷуғрофии Ромитро чунин гурӯҳбандӣ намудааст: «а) топонимҳое, ки дар заминаи исмиҳо ва бидуни анҷома (формант) ташаккул ёфтаанд; б) топонимҳои мураккаб, ки дар заминаи ду асос ба вучуд омадаанд» [5, 96]. Ба ақидаи топонимшинос Б.Б. Тӯраев «Дар илми номшиносӣ (ономастика) пасвандҳоро бо термини аврупой (ва умуман хидуаврупоиносӣ) бо истилоҳи формант ёд мекунанд, ки муодили тоҷикии он пасванд аст ва барои сохтани топонимҳо нақши хоса дорад» [10, 26-38].

Номвожаҳои ҷуғрофӣ ба сифати воҳиди луғавии забон ҷузъи ниҳоят устувору тағйирнопазири забон буда, дар минтақаҳои алоҳида ва марзҳои таърихӣ ҳамчун оина марҳилаҳои гуногуни ташаккул ва таҳаввули забони куҳанро инъикос менамоянд [14, 96].

Дар «Луғати тафсирии калимаҳои русӣ-интернатионалӣ» омадааст, ки формант аз калимаи *formans*-и забони лотинӣ гирифта шуда, маънояш бавучудоваранда мебошад ва дар илми забоншиносӣ: 1) айнан ҳудуди вандҳо (аффикс); 2) пасванд (суффикс) бо ҳамроҳии анҷома, бандак мебошад [15, 146].

Дар китоби «Таърихи Систон» ойконимҳое, ки аз калимаҳои сода таркиб ёфтаанд, - тополексемаҳо ва ё микротопонимҳои навъи сода ниёз ба анҷомаҳо, яъне пасвандҳо надоранд, яъне бе иштироки пасвандҳои ёвар, дар танҳои омада, маънои мушаххасро ифода мекунад. Мисол: *Рум, Гос, Хоф, Сӯс, Хош* ва ғайра.

Аммо формант (топоформант) бошад, чӯзӣ ёвари (ёрирасон) аз маънои луғавӣ ори мебошад. Ба ин формантҳои топонимсоз, асосан пасвандҳои шаклсозу маънисозӣ -а, -й, - он, -ак, -ор, -гоҳ, -истон, -от, -чӣ, -гарон, -шон, -ча, -вара, -зор, -вор дохил мешаванд.

Дар шаклирии ойконимҳои «Таърихи Систон» навъи сохта ва мураккаби формантҳо, яъне анҷомаҳои топонимсоз (пасвандҳо) нақши муҳим мебозанд. Мисол: *Сурушана* ва ғайра.

Форманти ё анҷомаи **-а** бо пасванди тоҷикии **-а** баробар аст ва дар топонимҳо ва микротопонимҳо ба исмиҳо ҳамроҳ гардида, навъҳои гуногуни номҳои чуғрофино ба вучуд меоварад.

Анҷомаи **-ак** пасванди ифодакунандаи хурдӣ ва навозиш, калимаи нав месозад ва инчунин барои шакли нав гирифтани калимаҳо мусоидат намуда, дар забони порсии қадим **-ак** < п. м. - ак> п. н. -ак. нисбатан сермаҳсул аст. Он дар «Таърихи Систон» чунин номҳо сохтааст: *Нишак, Синак* ва ғайра.

Анҷома ё форманти ёвари топонимсозии **-истон** // **-истун** дар забони х.қ. – *stāhanam* (чӯй, зистгоҳ, чӯйи зист, сукунатгоҳ) >ав. *stāna* > п.қ.-*stāna* > п.м.- *stān* // - *estān* > п. н. - *estān*, - *iston* [5, 38], дар забони яғнобӣ – *stan* // *stwn*» [14, 469-470], дар забонҳои мустаъмали помирӣ – *stān* [1, 69-74], дар «Таърихи Систон» бо ин навъ омадааст: - *iston* –истон. Мисол: *Зобулистон* ва ғайра.

Дар шаклирии топоним ва микротопонимҳои навъи сохта ва мураккаб формантҳо, яъне анҷомаҳои топонимсоз (пасвандҳо) нақши муҳим мебозанд. Мисол: *Сафзор, Нишак, Зобулистон, Сурушана* ва ғайра.

Ойконимҳо дар китоби «Таърихи Систон» вобаста ба таърихи пайдоиш ва мавзеи воқеи чӯйгирифташон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд, ки мо викаҷҳои луғавию маъноӣ ва грамматикӣ онҳоро низ муайян намудем

Бам. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шахр). «Шаҳре, дар Кирмон, ки имрӯз ҳам ба ҳамин ном дар шоҳроҳи Кирмон-Зоҳидон, дар масофаи 193 км. аз Кирмон вучуд дорад» [8, 236].

Бандон. калимаи сохта, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳа). «Номи деҳаи марказӣ дар ноҳияи ҳамноми он, ки дар шимоли Систон, наздики Неҳ воқеъ будааст» [8, 236].

Бахра (Шаҳра). калимаи сохта, бо анҷомаи **- а**, ба пасванди тоҷикии **-а** баробар аст, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шахр). «Муарраби Фаҳраҷ, шаҳраке дар Кирмон, ки роҳ ба Систон аз он убур мекардааст. Деҳаи имрӯзаи Фаҳраҷ дар масофаи 58 километр ба шарқ аз Бам дар шоҳроҳи Бам-Зоҳидон чӯйгир шудааст» [8, 72, 94].

Бузистон. калимаи сохта, бо анҷома ё форманти ёвари топонимсозии – **истон**, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шахр). «Ин шахрро Сомӣ Наримон (бобои Рустами достон, падари Золи Зард) обод кард. Сомӣ Наримон паҳлавон

ва лашкаркаш буд, дар зери дасти худ дар чор шаҳр, чор гурӯҳи калони чанговарон дошт» [8, 32, 33].

Гос (Гох). калимаи сода, тополексема, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи давлат). Ба қавли М.Баҳор: «номи давлате, ки дар сарзамини Қафқоз ҷойгир шуда будааст» [8, 156].

Зобулистон. калимаи сохта, бо анчома ё форманти ёвари топонимсози – **истон**, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи давлатҳо, кишвар). «Кишваре бо номи Нимрӯз будааст, ки шаҳрҳои Систон, Замини Довар, Турон, Ғазна Қандаҳор ва Кобулро дар бар мегирифтааст. Зобулистон инчунин ба маънии минтақае будааст, ки Ғазнин шаҳраки он буда, дар замони Султон Маҳмуд обод ва пойтахти давлати Ғазнавиён гардидааст» [8, 237].

Зӯзан. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи русто). «Номи русто ва шаҳри марказии он дар вилояти Кӯҳистон» [8, 24].

Каркӯя (Каркӯй). калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр) «Шаҳре дар Систон, воқеъ дар масофаи як манзил аз самти шимолии Заранҷ. Харобаҳои биноҳои қадимии Теппаи Каркӯй имрӯз дар назди деҳаи Каркӯй дар масофаш 4,5 км. Аз Миён-Кангӣ – деҳаи бузурги резишгоҳи дарёи Ҳирманд, мавҷуд аст» [8, 145, 337].

Карух. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Шаҳре дар вилояти Ҳирот, ки дар масофаи як манзил аз шимолу шарқи Ҳирот ҷойгир шудааст» [8, 122].

Кувайн (Гувайн). калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Шаҳри начандон бузург, ки дар масофаи се манзил аз Заранҷ ҷойгир шуда ва макони асосии хаворич будааст. Ин шаҳр то имрӯз номи худро нигоҳ доштааст» [8, 337].

Кулморӯд. калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи русто). «Рустои қадимӣ дар роҳи тичоратие, ки Систонро бо Халиҷи Форс ва вилоятҳои шимол, шарқ ва ғарб мепайваст» [8, 337].

Кухандиз. калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи қалъа шаҳр). «Ин ном метавонад ба ҳар як қалъаи қухна мансуб бошад. Дар гузашта бо номи Кухандиз ё Кухандиз қалъаҳои дар Балх, Самарқанд, Бухоро, Нишопур ва Марв вучуд доштаанд. Ҳоло аз қалъаҳои мазкур ва бо ҳамин ном танҳо қалъае дар қисмати шарқии Балх ва ғарбии Бадахшони Афғонистон боқӣ мондааст, ки онро Кундуз меноманд» [8, 337].

Қавқа (Қуқах). калимаи сохта, бо анчомаи –а, бо пасванди тоҷикии –а баробар аст, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр) «Номи шаҳре дар Систон» [8, 338].

Қайсария. калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Номи шаҳре дар Фаластин, ки Муовия ибни Абӯсуфён онро соли 639 бо як ҳамла фатҳ намудааст» [8, 338].

Қалъаи Дурух. ибора-топоним бо алокаи изофӣ, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Ҳисоре дар самти чанубии роҳи Табаси Кӯҳистон» [8, 96].

Қандобил. калимаи сохта, бо анчома ё форманти ёвари топонимсоз –**ил**, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Шаҳре, ки дар роҳи аз Болис ба Қучдор воқеъ будааст ва имрӯз бо номи Гандав чун сарзамини ҳосилхез дар вилояти Балучистони Покистони ғарбӣ вучуд дорад» [8, 338].

Қарнин. калимаи сохта, бо анчома ё форманти ёвари топонимсоз - **ин** *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳа). «Деҳае дар Нишак, ки гӯё охури Раҳши Рустам дар он чо будааст» [8, 33, 76].

Қиннасрин – (Қиннисрин). калимаи мураккаб, бо анчома ё форманти ёвари топонимсоз – **ин**, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи вилоят). «Вилояте будааст дар Шом (Сурия), ки шаҳри Ҳалаб аз ҷумлаи шаҳрҳои тобеи он ҳисоб меёфтааст. Аз Қиннисрин то Ҳалаб як манзил роҳ будааст. Ин шаҳр соли 351 ва ба қавли дигар соли 355 дар натиҷаи ҳучуми румиён хароб гардида, дигар барқарор карда нашудааст» [8, 338].

Қирнин. калимаи сохта, бо анчома ё форманти ёвари топонимсози – **ин**, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳае). «Деҳае будааст дар роҳи Буст, дар масофаи 6 км аз Заранг» [8, 32].

Қодисия. калимаи сода, тополкесема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Шаҳре будааст дар канори дарёи Фурот дар масофаи бисту панҷ фарсах (150 км) аз Куфа. Ба қавли баъзе маъхазҳо, ин шаҳр дар наздикии Карбало будааст. Ҳоло бо номи Куфа шаҳри калоне дар Ироқ ҳаст» [8, 17, 22, 1].

Қойин. калимаи сохта, бо анчома ё форманти ёвари топонимсози – **ин**, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Яке аз шаҳрҳои асосии вилояти Кӯҳистон дар асрҳои миёна, ки аҳамияти бузурги тичоратӣ доштааст» [8, 338].

Қуздор. калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр) (Коздар). «Шаҳре, ки имрӯз низ бо номи Хуздар дар масофаи 85 мил аз шаҳри Келат (Покистони ғарбӣ) вучуд дорад. Дар гузашта он шаҳри асосии музофоти Турон ҳисоб меёфтааст ва ба воситаи он роҳи тичоратӣ аз Систон ба Ҳинд мегузаштааст» [8, 338].

Макка. *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Яке аз шаҳрҳои асосии ҷойи ибодати арабҳо, ки дар Қуръони Карим зиёрати он чоро ба ҳар фарди мусулмон фарз ва суннат донидаанд» [8, 61, 65, 66].

Морҷӯя (Моргӯ). калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳа). «Деҳае дар Миён-Кангӣ, дар Систон, ки то имрӯз бо ҳамин ном вучуд дорад» [8, 338].

Навбандчон. калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Маркази кӯраи Шопур будааст ва шаҳри Козарун ҳам тобеи ин кӯра (иқлим) ҳисоб меёфтааст» [8, 339].

Надандун (ал-Базандун). калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Номи шаҳре, ки имрӯз бо номи Бозанти дар Осиёи Хурд, дар масофаи 60 км аз Тарсус воқеъ гардидааст» [8, 339].

Них. калимаи сода, тополкесема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Шаҳре дар Систон, дар қисмати ғарбии кӯли Зирех, дар масофаи ду манзил аз Тарк» [8, 318].

Нишак (Нишк). калимаи сохта, бо анчома, ё форманти ёвари топонимсози – ак, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи музофот, шаҳр). «Музофоте дар Систон, ки байни худуди Систон ва Буст қарор доштааст» [8, 233].

Пешзирех. калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи ноҳия). «Ноҳияе дар қисмати чанубии кӯли Зирех ва имрӯз бо номи Пешоб дар Афғонистон вучуд дорад» [8, 96].

Рошид (Росак, Рошак). калимаи сохта, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи ноҳия). «Ноҳияе дар як гӯшаи биёбони Кирмон дар роҳи Систон ва дар масофаи 23 фарсах аз Заранч» [8, 340].

Рум. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи ноҳия). «Дар матни «Таърихи Систон» дар шакли «Рамм Бизонҷон» ҳам зикр шуда, зоҳиран ноҳияи кӯҳистон ва асосан курднишин будааст ва ғайра» [8, 340].

Рухад (Рухач). калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Номи музофот ва номи шаҳри марказии он, ки дар қисмати шарқии Систон воқеъ будааст» [8, 125, 162].

Сафзор. калимаи сохта, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Бо номҳои Исфизор ва Сабзавор низ номи ин шаҳр ба назар мерасад. Ин шаҳр имрӯз бо номи Сабзавор ва чун ҷузъи вилояти Ҳирот мавҷуд аст ва ин Сабзаворе нест, ки дар минтақаи Хуросони Эрон воқеъ гардидааст» [8, 340].

Сирҷон. калимаи модалӣ (навозиш), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Муарраби Сиргон шаҳри марказии вилояти Кирмон дар масофаи дурӯза роҳ аз Заранч воқеъ гардида будааст. Номи ин шаҳр имрӯз дар номи яке аз Остонҳои Форс боқӣ мондааст» [8, 340].

Синак. калимаи сохта, бо анчома, ё форманти ёвари топонимсози **-ак**, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳа, кӯча). «Номи кӯчае, ки дар Заранч будааст» [8, 340].

Сипиҳ (Испих, Исфиҳ). калимаи сода, тополексема, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи ноҳия). «Ноҳияе, ки дар биёбон, дар байни рустои Паҳра ва шаҳри Заранч воқеъ будааст» [8, 340].

Систон. *исми хос*, ономастика-ойконим (номи вилоят). «Вилояте дар поёноби дарёи Ҳирманд ва шаҳри марказии он Заранг (Заранч) буда, харобаҳои он дар атрофи деҳаи Зоҳидони Афғонистон боқӣ мондааст» [8, 29, 340].

Сурушана (Усрушана). калимаи сохта, бо анчомаи **-а**, ки ба пасванди тоҷикии **-а** баробар аст, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Дар тасхеҳи устод Баҳор мавқеъ ва асли ин шаҳр муайян нашудааст. Дар истинод ба таҳқиқоти муаррихони Тоҷикистон ва хориҷи он ва ба далели он ки номи «Усрушана» дар «Таърихи Систон» дар радифи Самарқанд, Шош, Фарғона ва Хучанд зикр шудааст, метавон гуфт, ки он Истаравшани кунунӣ аст» [8, 152, 341].

Сӯс (Шӯш). калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Номи шаҳре, ки имрӯз бо номи Тӯс дар масофаи 10 километр аз Машҳад вучуд дорад ва зодгоҳи Ҳаким Фирдавсӣ мебошад» [8, 96].

Ток. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи қалъа, шаҳр). «Қалъае, ки дар масофаи як манзил аз Заранҷ ба чануб воқеъ буда бо ҳафт қатор девор ихота гардида будааст. Харобаҳои ин қалъа дар байни мардум бо номи «Сар Пар» маълум буда, дар масофаи 25 километр аз Қалъаи Фатҳ ба ҷониби шарқ боқӣ мондааст» [8, 239].

Фарох. калимаи сода, тополексема, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи музофот, шаҳр). «Музофоте дар Систон буда, дар соҳили дарёи ҳамноми худ воқеъ гардида будааст. Имрӯз яке аз рустоҳои Афғонистон номи «Фарох»-ро ба худ гирифтааст» [8, 341].

Ҳабушон. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Шаҳре, ки имрӯз бо номи Кӯчон дар қисмати шимоли ғарбии Радғони Хуросон вучуд дорад» [8, 342].

Ҳайсун (Хисун). калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳа). «Деҳае, ки дар масофаи 5 фарсах аз шимол ё шимолу ғарбии Карқӯй воқеъ будааст. Харобаҳои ин деҳа имрӯз бо номи Тахти Шоҳ боқӣ мондааст» [8, 342].

Хорбор. калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳа). «Деҳае, ки дар роҳи Ҳирот-Буст воқеъ гардида будааст» [8, 342].

Хоф. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи давлатҳо, шаҳрҳо). «Деҳаи бузурге аз ҷумлаи музофотҳои Нишопур буда, имрӯз тобеи Машҳад аст» [8, 34, 314].

Хош. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи вилоят). «Яке аз вилоятҳои Систон будааст ва ҳоло ҷузъе аз Балучистон ҳисоб меёбад ва дар хоки Ҷумҳурии Исломии Афғонистон аст» [8, 35, 342].

Ҳабак. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи русто, шаҳрҳо). «Номи ду рустое, ки дар Кирмон будааст» [8, 96].

Ҳабис. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Шаҳре дар вилояти Кирмон, дар масофаи се манзил аз Моҳон» [8, 316].

Ҳалобод (Ҳалафобод). калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳа) «Номи деҳае дар наздикии Заранҷ будааст» [8, 233].

Ҳанноб. калимаи сода, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Шаҳре дар Кирмон, ки дар байни шаҳрҳои Бам ва Сирҷон, дар масофаи се манзил аз Сирҷон воқеъ шуда будааст» [8, 342].

Ҳирот. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр). «Яке аз шаҳрҳои машҳури Хуросон, ки имрӯз ҳам бо ҳамин ном дар Ҷумҳурии Исломии Афғонистон мавҷуд аст. Сокинони Ҳиротро ҳиротӣ, ҳиравӣ ва ҳарева меномиданд» [8, 164, 298].

Хурбандон. калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика - ойконим (номи маҳал). «Ба эҳтимол номи маҳалле дар наздикии Заранг ё дар дохили рабази шаҳр» [8, 342].

Чарвотикон (Гарвотикон). калимаи мураккаб, *исми хос*, ономастика-ойконим (номи деҳа). «Деҳае дар Систон, ки байни дарвозаи Таом ва деҳаи Нех воқеъ гардида будааст ва ғайра» [8, 342].

Чибол а. калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи давлатҳо, минтақа). «Минтақаи кӯҳсор, ки дар шимоли Хузистон воқеъ будааст» [8, 342].

Чируфт (Чирафт). калимаи сода, тополексема (маънои мушаххасро дар алоҳидагӣ ифода мекунад), *исми хос*, ономастика-ойконим (номи шаҳр) «Шаҳре дар қисмати ҷанубии Кирмон, ки то истилои муғулҳо маркази муҳими тиҷоратӣ будааст. Харобаҳои ин шаҳр ҳоло дар наздикии Каримобод боқӣ мондааст» [8, 343].

Хулоса. Дар ташаккули ойконимҳои «Таърихи Систон» анҷомаҳо, яъне пасвандҳои топонимсозии **-а, -ак, -зор, -истон** серистеъмом мебошанд.

Аз таҳлили вижагиҳои луғавию маъноӣ ва грамматикӣ ойконимҳои «Таърихи Систон» ба натиҷае расидем, ки ойконимҳо дар ин асар дар панҷ қолаб сохта шудаанд:

1. Ойконимҳое, ки аз калимаҳои сода таркиб ёфтаанд, тополексема ва дар алоҳидагӣ маънои мушаххасро ифода мекунад. Мисол: *Бам, Ниҳ, Сӯс, Тоқ, Рум, Гос, Хоф, Хош ва ғайра*.

2. Ойконимҳои навъи калимаҳои сохта бо анҷомаҳои топонимсоз (пасвандҳо). Мисол: *Баҳра, Нишак, Сафзор, Қойин, ва ғайра*.

3. Мушоҳида намудем, ки ғайр аз тополексемаҳо, калимаҳои сода, сохта ва мураккаб боз калимаҳои модалӣ - эмотсионалӣ (навозиш) низ дар «Таърихи Систон» қорбурд шудаанд. Мисол: *Бурҷон, Арфаҷон, Сирҷон* ва ғайра.

4. Ойконимҳои навъи калимаҳои мураккаб. Мисол: *Кӯҳандиз, Қӯздор, Қандобил, Хурбандон, Морҷӯя, Хорбор, Ҳалофобод, Ромхурмуз, Бакровоз, Майсон* ва ғайра.

5. Инчунин ҳангоми таҳқиқи вижагиҳои луғавию маъноӣ ва грамматикӣ ойконимҳои «Таърихи Систон» ибора-топонимҳо бо алоқаи изофӣ, бо алоқаи ҳамроҳӣ, вобастагиро мушоҳида намудем. Мисол: *Қалъаи Дуруҳ, Хӯраи Ардашер, Хӯраи Истаҳр, Хӯраи Дороб, Хӯраи Шопур* ва ғайра.

КИТОБНОМА

1. Абдуллоева, С. Ю. К вопросу об изучении ономастической лексики суфической поэзии./С.Ю. Абдуллоева – Вестник ТГНУ Серия филология. – 2015. №4/5 (174). - С. 69 - 74.

2. Алимӣ, Ҷ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб /Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2015. – 420 с.

3. Исмоилов, Ш. Формантҳои -ар ва -вор дар топонимияи Тоҷикистон / Ш. Исмоилов. / Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филология. – 2014. – № 4-6 (146). – С. 123-130.

4. Муҳаммадҷонзода, О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик /О. Муҳаммадҷонзода. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 84 с.

Дар оёконимҳои «Таърихи Систон» бештар анҷома (пасвандҳо), ё формантҳои ёвари топонимсози *-а*, *-ак*, *-зор*, *истон* хеле серистеъмол аст.

Калидвожаҳо: Таърихи Систон, ономастика, оёконим, анҷомаҳо, пасвандҳо, тополексема, грамматика, калимаи сода, калимаи сохта, калимаҳои модалӣ, калимаи мураккаб, иборатопонимҳо.

ЛЕКСИКО – СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОЙКОНИМОВ В «ИСТОРИИ СИСТАН»

Рассмотрение оёконимии «История Систана» в таджикском языкознании является одним из актуальных проблем и на практике способствует носителям языка в изучении процесса становления и развития исторической ономастики таджикского языка. В статье оёконимы «Тарих-и Систана» в зависимости от истории их возникновения и фактического местоположения подразделяемы на группы, и определяемы их лексико-семантические и грамматические особенности. Крупный исторический труд «Тарих-и Систан» наряду с другими достоверными научными источниками является ценным произведением, в котором географические названия, то есть топонимы, занимают особое место.

В статье с точки зрения лингвистического анализа оёконимы «Тарих-и Систана» исследуются по пяти моделям:

1. Оёконимы, образованные из простых слов (тополексемы).
2. Оёконимы, представляющие собой производные слова с топонимобразующими аффиксами (суффиксами).
3. Оёконимы, образованные от модально-эмоциональных слов (ласкательных форм).
4. Оёконимы сложного словообразовательного типа.
5. Оёконимы-словосочетания: с изафетной связью, с сочинительной связью и с подчинительной связью.

В оёконимах «Тарих-и Систана» особенно широко употребляются топонимобразующие форманты (суффиксы), такие как *-а*, *-ак*, *-зор*, *-истон*.

Ключевые слова: «Тарихи Систан», ономастика, оёконим, аффиксы, суффиксы, тополексема, грамматика, простое слово, производное слово, модальные слова, сложное слово, оёконимические словосочетания.

LEXICAL-SEMANTIC AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE OIKONYMS IN THE «HISTORY OF SISTAN»

Oikonimics in «History of Sistan» in Tajik linguistics is considered one of the important issues and, in practice, helps language speakers to study the process of the formation and development of historical onomastics in the Tajik language. In this article, the oikonims of «History of Sistan» are divided into groups based on the history of their origin and their actual geographical location, and their lexical-semantic and grammatical features are identified. The major historical work «History of Sistan» alongside other reliable scientific sources, is a valuable piece of literature, in which geographical names (i.e., toponyms) hold a special place.

From a linguistic analysis perspective, the oikonyms in «History of Sistan» are examined in five models:

1. Oikonyms formed from simple words (topolexemes).

2. Oikonyms that are derived from words with toponym-forming affixes (suffixes).

3. Oikonyms derived from modal-emotional words (diminutive forms).

4. Oikonyms of a complex word-formation type.

5. Oikonyms as word combinations: with izafet relations, with coordination relations, and with subordination relations.

In the oikonyms of «History of Sistan» toponym-forming affixes (suffixes) such as -a, -ak, -zor, -iston are especially widely used.

Keywords: *«History of Sistan», onomastics, oikonym, affixes, suffixes, toponym, grammar, simple word, derived word, modal words, complex word, oikonymic phrases, Old.*

Дар бораи муаллиф: Қодирова Салтанат Абдуллоевна – номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Нишонӣ: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21, Email: saltanatkodirova632@gmail.com. Телефон 900- 92- 02-43.

Об авторе: Кодирова Салтанат Абдуллоевна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник языкового отдела Института языка и литературы имени Рудаки АМИТ. Адрес: Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки 21, Email: saltanatkodirova632@gmail.com. Телефон: 900-92-02-43.

About the author: Kodirova Saltanat Abdulloevna – Candidate of Philology, Senior researcher, Institute of languages and literature named after Abuabduhloh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan. Address: Republik of Tajikistan, Dushanbe. 21 Rudaki Avenue, Email: saltanatkodirova632@gmail.com. Phone: 900-92-02-43.

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ БАЗА И РОЛЬ ТЕРМИНОВ В
СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАУЧНО-ПОЛИГРАФИЧЕСКОГО ТЕКСТА****Мадина Махмадкаримзода****Таджикский международный университет иностранных языков
имени Сотима Улугзода**

Полиграфические термины и понятия совершенствуются по мере развития технологий и изменения потребностей рынка, в котором они функционируют. Причина данного процесса заключается в том, что полиграфические услуги включают в себя широкий спектр действий, связанных с печатью и изготовлением различной печатной продукции, в которой нуждаются люди.

По мнению терминоведа А. Мартынюка, «...роль терминов в совершенствовании научно-полиграфического текста рассматривается как минимальный поток, раскрывающий научный потенциал текста в процессе его исследовательского характера и совершенствования» [4, 239].

В предлагаемой статье исследование использования специальной терминологии проводится на материале научно-популярных текстов образовательного и научного направления, где широко представлены в текстах по полиграфическому направлению, необходимых для изучения и исследования значимых оценок. Для анализа полиграфических терминов необходимо использовать полиграфическую литературу, исторические и современные издания в области книгопечатания, которые соответствуют современному стандарту. Исходя из этого, проводится анализ специальной терминологии, использующейся в научно-популярных текстах сферы «полиграфии» или издательского направления. Тематика обсуждаемых проблем в сфере печатной деятельности следующая: выбор материалов и оформление продукции функционирующего характера в области полиграфии; термины, описывающие рабочую процедуру; термины, имеющие иностранный характер происхождения, включающие в себе сложную процедуру исследования и анализа.

В результате аналитического обзора избранного материала выявлена, что такие формулировки «термины-слова», как *полиграфия*, *типография*, *печать*, *тираж*, *макет*, *формат*, *бумага*, *выворотка*, *теснение*, *переплёт*, *высечка*, согласно структурной классификации, относятся к группе терминов-слов, имеющих характер употребительности в своей профессиональной среде.

Полиграфические термины связаны с современной текстологической наукой. Её характерные черты и научные свойства обуславливаются основной научной задачей, которая, по мнению П. Я. Черных, «состоит в объяснении популяризации научных знаний для широкой читательской аудитории, которая изучается науками» [10, 176].

Термины, играющие ключевую роль в лингвистической науке, появились в процессе совершенствования литературы, раскрывающие её профессиональный характер.

В полиграфии используется термины-словосочетания, образованные по большей части при помощи синтагматического способа, это может быть – печатная форма, офсетная печать, цифровая печать, трафаретная печать, допечатная подготовка, прогресс, постпечатная подготовка, постпресс, плотность бумаги, белизна бумаги, они имеют свою процедурную особенность и терминологические названия. В терминах словах – семантическая классификация обнаруживает тесную связь с классификацией по способу образования терминов позитивного направления, согласно классификации по структуре термина, описанной В. М. Лейчиком [3, 103].

Специальная терминология в научно-популярных текстах может быть разделена на две большие группы противоречивых своими назначениями:

- термины-слова (однозначные);
- термины-словосочетания (многозначные) .

Для более подробного исследования специальной терминологии в данной статье используется метод количественного анализа, где описывается его общеупотребительная особенность в полиграфии. Согласно использованному подходу, в структурной классификации выявленных терминов доминируют термины-слова, как термины, состоящие из одного слова, что составляет 53,6% от общего количества проанализированных полиграфических терминов в полиграфической системе русского и таджикского языков. Несколько реже в анализируемых научно-популярных текстах используются термины-словосочетания разных структурных моделей. При рассмотрении структурной классификации специальных терминов в научно-популярных текстах различными учёными было установлено, что термины по способу образования делятся на пять основных групп:

- термины, образованные синтагматическим способом и грамматическими свойствами;
- термины, образованные при помощи разных словообразовательных моделей и заимствованные из других языков;
- заимствованные термины (иноязычные), не подлежащие переводу;
- термины, образованные при помощи переноса значения с общеупотребительных единиц (частично-собранные) - окказиональные;
- термины, образованные графическим способом (нумераторные в алфавитном порядке) или по определённой тематике [7, 35].

Эти способы терминообразования проявляют свои значения в процессе их научно-профессионального рассмотрения и считаются наиболее востребованными. Проведенный количественный анализ позволил выявить доминирующее положение в данной классификации терминов, образованных синтагматическим способом, т.е. терминов, представляющих собой слова и словосочетания конкретного научного континуума, имеющих профессиональный характер.

В данную группу не вошли аббревиатурные термины, которые в структурной классификации также отнесены к словосочетаниям в связи с тем, что при расшифровке аббревиатуры термины не имеют однословную структуру, они являются окказионально-образованные. «Аббревиатурные термины входят в

группу терминов, образованных методом словообразования, при помощи различных словообразовательных моделей какого-то иностранного языка» [9, с. 104].

Эта группа терминов находится на втором месте по количеству единиц или лексических (словесных) свойств. Результаты количественного анализа представлены в проанализированных терминах, обнаруженных в научно-популярных текстах, где выявляется пять семантических групп: это - термины объектов (*полиграфия*); - термины процессов (печать); - термины признаков (*иллюстративность, техничность*); - термины величин (*газеты, книги, журналы*).

Дополнительным методом исследования специальной терминологии в научно-популярном тексте является метод перевода и его анализа, над которым работают специалисты переводчики. Термины, обнаруженные в русских научно-популярных статьях, анализируются на предмет способов их перевода, предлагаемых в русско-таджикских переводных словарях. Для выявления оптимального способа перевода учитывается контекст, как специальный терминообразовательный цикл в полиграфической науке, а также его сочетаемость с другими единицами текста, технического уровня.

Семантическая классификация специальных терминов включает себя несколько групп.

К первой группе относятся термины, обозначающие графические элементы и особенности оформления текста: **буквы, начертания, набор, графика, строка, гарнитура, шрифт.**

Вторая группа – это термины процессов, находящихся в рабочем состоянии. К ним относятся: **технология, операция, направление, продукция**, а также виды печатной продукции – **книги, журналы, газеты, листовки**.

Третью группу составляют термины технических элементов, включающие такие единицы, как **слова, фразы, определения, аббревиатуры и окказионализмы.**

Четвёртая группа – термины признаков, основанные на семантических особенностях слов. Сюда относятся: **наука, техника, искусство, экономика, политика, агрария** [11, 207].

Наконец, выделяется группа терминов - величин исконно языкового и иноязычного характера. В неё входят термины, относящиеся к конкретному языку, а также заимствования, кальки, клише, реалии и экзотизмы.

Таким образом, семантическая классификация специальных терминов в научно-популярных текстах имеет различный характер своего проявления. Если рассматривать особенности методологической базы исследования терминов в полиграфической системе, то можно выявить следующую особенность их проявления:

- термины объектов полиграфии – слова, которые обозначающие физические объекты и материалы, с которыми работает полиграфия (*бумага, шрифт, гарнитура*);

- термины процессов – слова, которые обозначают действия и операции, связанные с печатной деятельностью (*печать, вёрстка, постпечатная обработка*);

- термины технических элементов – слова, обозначающие части оборудования или технологические элементы (*печатные элементы, пробельные элементы, аббревиатуры*);

- термины признаков – слова, которые описывают качества или свойства объектов и процессов (*техничность, иллюстративность, научность*);

- термины величин / иноязычные термины – слова, которые обозначают количественные единицы, заимствованные понятия и термины другого происхождения (*книги, журналы, газеты, тираж, калька*) [1, 67].

В рамках исследования под термином понимается специальная лексическая единица, обозначающая профессиональное понятие и функционирующая в системе научного знания. При этом термин обладает относительной однозначностью, системностью и функциональной закреплённостью в определённой предметной области. Особое значение для терминологических исследований имеют работы таджикских учёных – Султонова М., Назарзода С., Нурова П., Джаматова С., в которых рассматриваются вопросы формирования, стандартизации и перевода терминов в таджикском языке.

Поскольку терминология рассматривается не только как совокупность слов, но как система научных понятий, то в данной статье мы ссылаемся на работы таджикского терминоведа Султонова М., который подчёркивает, что терминология формируется в процессе сознательного упорядочивания профессиональной лексики. Исследователь отмечает, что заимствованные единицы в таджикском языке проходят этап адаптации. Например:

офсет → *офсет*

сканер → *сканер*

Это пример подтверждает факт постепенной интеграции международной терминологии в национальную систему.

Другой известный таджикский терминолог Назарзода С. рассматривает терминологию с точки зрения языковой нормы и стандартизации. Он отмечает, что наличие нескольких вариантов перевода одного термина приводит к терминологической нестабильности:

допечатная подготовка → *омодасозии пеш аз чоп / тайёрии пеш аз чоп*

Таким образом, на наш взгляд, требуется унификация терминов.

В свою очередь, Нуров П. выделяет основные способы перевода русско-интернациональных терминов на таджикский язык:

- транскрипция,
- транслитерация,
- калькирование.

Джаматов С. рассматривает структурную организацию терминов, выделяя термины-слова и термины-словосочетания как основные единицы системы.

В процессе исследования методологической базы и роли терминов в совершенствовании научно-полиграфического текста необходимо изучить

процессы печати в сфере их совершенствованных мотивов. Это производство печатной продукции, где происходит система обработки информации внутри объекта использования, где появляются различные изменения и разные носители комплекса. Это могут быть такие термины как *слайд, негатив на пленке, цифровой файл, пленка, печатная форма, оттиск, печатный лист, конечный продукт* и т.п. Они используются носителями, определяются применяемыми способами печати.

Отметим следующие процедуры:

Печатный процесс в производстве – это процесс переноса краски на бумагу и плёнку в нужный момент. Печатный процесс служит для размножения (репродуцирования) информации в рекламных целях, полученной и обработанной в соответствии с определенным регламентом.

Существующие способы печати подразделяются, прежде всего, на традиционные способы с печатной формой и так называемые бесконтактные способы, нуждающиеся в «материальных» печатных формах или вариативности своих совершенствований. Способы печати с печатных форм, это печать плоская (офсетная), глубокая, высокая и трафаретная печать, конкретно дополняющие друг - друга и абсолютно непохожие используемые как термины [11, 29].

Существуют бесконтактные термины – это, главным образом, электрофотография световая и струйная поочерёдная печать. Для всех традиционных способов печати печатная форма является элементом – носителем информации. Весь объем информации передается через печатающие и пробельные элементы с вмешательством техники и терминологического вмешательства в процессы становления и развития в научных изъяснениях.

Примеры терминов:

- *Электрофотография световая* – «Электрофотография применяется в производстве рекламных буклетов»;

- *Струйная поочерёдная печать* – «Струйная поочерёдная печать позволяет быстро создавать прототипы упаковки»;

- *Печатная форма* – «Печатная форма используется для тиражирования газет и журналов»;

- *Печатающие элементы* – «Каждый печатающий элемент формы принимает краску и переносит изображение на бумагу»;

- *Пробельные элементы* – «Пробельные элементы обеспечивают четкое разделение текста и изображений на странице»;

- *Передача краски* – «Красочный слой формы передаётся на бумагу с помощью офсетного валика»;

- *Репродуцирование информации* – «Тираж газеты репродуцируется с точностью до каждого элемента макета»;

- *Вмешательство техники и терминологии* – «Современные принтеры учитывают специфику терминологии и расположение элементов макета для точного воспроизведения»;

- *Печатающие элементы* – это участки печатной новой формы, которые в процессе печати воспринимают красочный слой и придают запечатываемому

материалу новый статус и облик. Он делает конструктивный материал научным в своей формулировке;

- *Печатный элемент* – это может быть участком запечатываемого материала как понятие или своего рода термин, который принимает красочный слой от печатающего элемента формы или видовые сюжеты с определёнными изъяснениями;

- *Пробельные элементы* – это могут быть организационные новые участки печатной формы или запечатываемого технического материала, которые не несут красочный слой в рекламе и репрезентации материалов, для презентации своей формы [3, с. 94].

Создание на печатной форме печатающих и пробельных элементов достигается их пространственным разделением или приданием им научной информативности.

Методологическая база и роль терминов в совершенствовании научно-полиграфического текста требует рассмотреть следующие особенности, влияющие на совершенствование полиграфического текста, для его более глубокого ознакомления:

Рассмотрение роли сведений о печатных машинах на современном полиграфическом этапе его развития и становления.

В устройстве печатных машин независимо от того, для каких способов печати они предназначены в производстве в современной технологии, можно выделить следующие части его совершенствования, как легализованного процесса, это могут быть:

1. бумагоподающая система в функционировании процесса работы (самонаклад или рулонная система производительности);

2. печатное устройство с механизмом натиска, создающим давление на бумагу в процессе работы или совершенствования, там применяются новейшие технологии;

3. красочный аппарат – для нанесения краски на форму и объём бумаг в репродукции материалов и производственных баз;

4. выводное устройство – для отделения оттиска от формы или офсетного цилиндра и вывода его из зоны печатания после завершения работы или полной приостановки работ в производстве;

5. приемное устройство – для укладки оттисков в стопу или сматывания бумажного полотна в рулон в рабочем процессе на материале современных технологий и передовых инноваций [10, 45].

Существует офсетная печать, которая используется как ротационно-печатное устройство, состоящая из трех цилиндров: формного, печатного и офсетного, покрытого резиноканевым полотном или бумагой.

В данной статье нами исследована методологическая база полиграфических терминов, которые включают в себя систему понятий и определений, используемых в полиграфии и печатной системе. Она рассматривает основные результаты количественного анализа представленных терминов. Эти термины появились и были обнаружены в научно-популярных текстах, где выявляется пять семантических групп:

- термины объектов: *бумага, шрифт, гарнитура, набор, строки, макет, формат, обложка;*

- термины процессов: *печать, допечатная подготовка, постпечатная обработка, вёрстка, репродуцирование, передача краски, электрофотография, струйная печать;*

- термины признаков: *иллюстративность, техничность, научность, визуальная выразительность, качество печати, точность, читаемость;*

- термины величин: *тираж, книги, журналы, газеты, страницы, экземпляры, плотность бумаги, размеры макета.*

В целом, можно констатировать, что полиграфическая терминология выполняет системообразующую функцию в научно-полиграфическом тексте, обеспечивая его логическую структурированность, точность и профессиональную направленность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Березин, Б. И. Полиграфическое материаловедение. – М.: Книга, 1984. – 84 с.
2. Джаматов, С.С. Становление и развитие лингвистической терминологии таджикского и английского языков. – 2016. – 407 с. (диссертационная работа)
3. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – Изд. 3-е. – Москва: URSS, ЛКИ, 2007. – 254 с.
4. Мартинюк, А.П. Словник основных терминов когнитивно-дискурсивной лингвистики: учебник. – Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. – 196 с.
5. Нуров, П.Г. Таджикская научно-техническая терминология. – Душанбе: Дониш, 2009. – 182 с.
6. Назарзода, С. Таджикская общественно-политическая терминология: история, направления и перспективы. – 2004. – 309 с. (диссертационная работа)
7. Стефанов, С.И., Филин В. Н. Краткий словарь полиграфических терминов. – Москва: Издательство МПИ «Мир книги», 1993. – 82 с.
8. Султон, М.Х. Язык науки и терминология: сборник статей. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 201 с.
9. Термин и слово [Текст]: межвуз. сб. / Горьков. гос. ун-т им. Н.И. Лобачевского; редкол.: Б.Н. Головин (отв. ред.) и др. – Горький: ГГУ, 1979. – 191 с.
10. Черных, П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. – М.: Русский язык, 1994. – 1184 с.
11. Шахкельдян, Б.Н., Загаринская, Л.А. Полиграфические материалы. – Москва: Книга, 1988. – 330 с.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ БАЗА И РОЛЬ ТЕРМИНОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ НАУЧНО-ПОЛИГРАФИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Статья посвящена комплексному исследованию методологической базы и роли полиграфической терминологии в совершенствовании научно-полиграфического текста. Актуальность работы обусловлена активным развитием полиграфической отрасли, модернизацией печатных технологий и расширением профессионального лексического фонда, что приводит к постоянному обновлению и усложнению терминологической системы. В условиях интенсивного внедрения инновационных производственных процессов возрастает потребность в систематизации и научном осмыслении

специальной лексики, функционирующей в научно-популярных текстах по полиграфии. Семантическая классификация позволила выделить несколько групп терминов: термины объектов, термины процессов, термины технических элементов, термины признаков, а также термины величин. Наиболее частотными являются термины объектов и процессов, что обусловлено спецификой производственного цикла печатной продукции. Отдельное внимание уделено анализу терминологии печатного процесса, включающей такие ключевые понятия, как печатная форма, печатающие элементы, пробельные элементы, оттиск, печатный лист. Рассмотрена классификация способов печати, а также систематизированы основные виды печатных машин по способу печати, конструкции и количеству наносимых красок. Переводческий анализ продемонстрировал, что в русско-таджикской практике наиболее продуктивными способами передачи терминов являются транскрипция, транслитерация, калькирование и полукалька. Дополнительно применяются описательный перевод, модуляция, генерализация и грамматические трансформации. Выбор способа перевода определяется контекстом и степенью терминологической закреплённости единицы в профессиональной среде. В результате исследования подтверждено, что полиграфическая терминология выполняет системообразующую функцию в научно-полиграфическом тексте, обеспечивая его логическую структурированность, точность и профессиональную направленность.

Ключевые слова: полиграфическая терминология, семантическая классификация, синтагматический способ образования, заимствованные термины, количественный анализ, перевод терминов, транскрипция, транслитерация, калькирование, печатный процесс, способы печати, печатные машины.

ПОЯИ МЕТОДОЛОҒИ ВА НАҚШИ ИСТИЛОҲОТ ДАР ТАКМИЛИ МАТНИ ИЛМӢ-ПОЛИГРАФӢ

Мақола ба таҳқиқи ҳамаҷонибаи пояи методолоғи ва нақши истилоҳоти табъу наишр дар такмили матни илмӣ-табъунаишрӣ баҳшида шудааст. Аҳаммияти мавзӯ бо рушди босуръати соҳаи табъу наишр, навсозии технологияҳои чоп ва густариши захираи луғавии касбӣ вобаста мебошад, ки ин раванд ба навишавӣ ва мураккабшавии доими низоми истилоҳот меоварад. Дар шароити ҷорӣ гардидани фаъолони равандҳои инноватсионии истеҳсоли зарурати низоммандсозӣ ва дарки илмии луғати махсус, ки дар матнҳои илмӣ-оммавии соҳаи табъу наишр истифода мешавад, меафзояд. Таснифоти маъноӣ имкон дод, ки чанд гурӯҳи истилоҳот ҷудо карда шаванд: истилоҳоти объектҳо, истилоҳоти равандҳо, истилоҳоти унсурҳои техникӣ, истилоҳоти аломатҳо, инчунин истилоҳоти миқдор. Аз ҷама бештар истилоҳоти объектҳо ва равандҳо истифода мешаванд, ки ин бо хусусиятҳои давраи истеҳсолии маҳсулоти чопӣ вобаста аст. Таваҷҷуҳи махсус ба таҳлили истилоҳоти раванди чоп равона гардидааст, ки чунин мафҳумҳои калидиро дар бар мегирад: шакли чопӣ, унсурҳои чопкунанда, унсурҳои фосилавӣ, нақши чоп, варақи чопӣ. Ҳамчунин таснифоти усулҳои чоп баррасӣ гардида, навъҳои асосии мошинҳои

чопӣ аз рӯйи усули чоп, сохтор ва шумораи рангҳои татбиқишаванда низ низомманд карда шудаанд. Илова бар ин, тарҷумаи тавсифӣ, модулятсия, умумисозӣ ва тағйироти грамматикӣ низ истифода мешаванд. Интиҳоби усули тарҷума аз матн ва дараҷаи устувории истилоҳ дар муҳити касбӣ вобаста мебошад. Дар натиҷаи таҳқиқот собит гардид, ки истилоҳоти табуӣ наир дар матни илмӣ-табуӣнаирӣ вазифаи низомсозро иҷро намуда, сохторнокии мантиқӣ, дақиқият ва равонагии касбии онро таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: истилоҳоти табуӣ наир, таснифоти маъноӣ, роҳи синтагмати ташиаккул, истилоҳоти иқтибосӣ, таҳлили миқдорӣ, тарҷумаи истилоҳот, транскрипсия, транслитератсия, калка, раванди чоп, усулҳои чоп, мошинҳои чопӣ.

METHODOLOGICAL BASIS AND THE ROLE OF TERMS IN IMPROVING THE SCIENTIFIC AND PRINTING TEXT

The article is devoted to a comprehensive study of the methodological basis and the role of printing terminology in improving the scientific and printing text. The relevance of the research is bed by the active development of the printing industry, the modernization of printing technologies, and the expansion of the professional lexical stock, which leads to the constant renewal and complication of the terminological system. In the context of the intensive introduction of innovative production processes, the need for systematization and scientific interpretation of specialized vocabulary functioning in popular science texts on printing is increasing. The semantic classification made it possible to distinguish several groups of terms: object terms, process terms denoting technical elements, terms denoting technical elements, terms denoting, terms denoting, terms denoting, terms denoting, terms denoting, terms denoting, as well as terms of quantities. The most frequent are object and process terms, which are determined by the specifics of the production cycle of printed products. Special attention is paid to the analysis of the terminology of the printing process, including such key concepts as printing form, printing elements, non-printing elements, impression, and printing sheet. The classification of printing methods is examined, and the main types of printing presses are systematized according to the printing method, design, and the number of applied colors. It is shown that technological evolution directly influences the expansion and refinement of the terminological apparatus. The translation analysis demonstrated that in Russian Tajik practice, the most productive ways of rendering terms are transcription, transliteration, calquing, and semi-calquing. In addition, descriptive translation, modulation, generalization, and grammatical transformations are used. As a result of the study, it has been confirmed that printing terminology performs a system-forming function in the scientific and printing text, ensuring its logical structuring, accuracy, and professional orientation.

Keywords: printing terminology, semantic classification, syntagmatic formation method, borrowed terms, quantitative analysis, translation of terms, transcription, transliteration, calquing, printing process, printing methods, printing presses.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳмадкаримзода Мадина Маҳмадкарим – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти рус. **Нишони:** 734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ф. Муҳаммадиев 17/6. **Телефон:** +992888858887, **почтаи электронӣ:** *E-mail* madinatoshova1988@gmail.com

Сведение об авторе: Махмадкаримзода Мадина Махмадкарим – Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода, старший преподаватель кафедры теории и истории русской литературы. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Ф Мухаммадиева 17/6, **Телефон:** +992888858887, **электронная почта:** *E-mail* madinatoshova1988@gmail.com

About the author: Makhmadkarimzoda Madina Makhmadkarim – Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda, Senior Lecturer at the Department of Theory and history of Russian Literature, **Address:** 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, F. Muhammadiyev Street 17/6 , **Phone:** +992 888858887 **E-mail:** madinatoshova1988@gmail.com

---

**ФОРМИРОВАНИЕ КОРПУСА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ
КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА В ПЯТИ СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ:
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ**

Ху Сюэцзюнь

**Институт международных культурных обменов Синьцзянского
педагогического университета**

Введение. История взаимоотношений Китая со странами Центральной Азии насчитывает тысячелетия. После распада Советского Союза страны Центральной Азии обрели независимость, и их сотрудничество с Китаем стало быстро развиваться. Более чем тридцатилетний опыт сотрудничества был обобщён и сформулирован как «дух Китай–Центральная Азия» [1, 1]. Казахстан, Узбекистан, Киргизия, Таджикистан и Туркменистан (далее вместе – пять стран Центральной Азии) стали первыми государствами, поддержавшими инициативу «Один пояс – один путь», и являются странами с наиболее быстрыми темпами строительства и заметными результатами среди государств вдоль маршрута [2, 65]. Образование представляет собой фундаментальную и пионерскую проектную область в совместном строительстве «Одного пояса, одного пути», а также важную связующую нить для содействия взаимопониманию между народами и консолидации консенсуса в области развития. В 2016 году была официально опубликована «Продвижение совместных образовательных действий в рамках строительства „Одного пояса, одного пути“», в которой чётко прописано «содействие сближению народов через образовательное сотрудничество, продвижение взаимосвязи, совместного строительства и совместного использования образования в странах вдоль маршрута», что обеспечило политическое руководство и ориентиры для действий по углублению образовательных обменов и сотрудничества между Китаем и странами Центральной Азии. Китай и страны Центральной Азии совместно вступают в новый путь по продвижению общей модернизации посредством высококачественного сотрудничества [3, 3513].

Пять стран Центральной Азии, расположенные в глубине Евразийского континента, являются важными участниками инициативы совместного строительства «Одного пояса, одного пути», стратегическим коридором для открытости Китая на запад и ключевым узлом Нового экономического пояса Шёлкового пути. В последние годы частыми стали взаимные визиты на высоком уровне между Китаем и пятью странами Центральной Азии, продолжает углубляться политическое доверие, достигнуты значительные результаты в сотрудничестве в области торговли, энергетики, культуры и образования, что создало благоприятную, толерантную, прагматичную и эффективную среду для развития международного китайского образования в Центральной Азии.

С 2005 года был основан Институт Конфуция в Ташкентском государственном институте востоковедения Узбекистана. Затем сформировалась

сеть, включающая 13 Институтов Конфуция и 24 класса Конфуция, охватывающая основные центральные города и ключевые вузы, сформировав всестороннюю многоуровневую сеть продвижения китайского языка. Эта сеть стала важной платформой для местного населения в систематическом изучении китайского языка, углублённом понимании китайской культуры и формировании способностей к межкультурной коммуникации.

По мере углубления продвижения китайского языка в Центральной Азии наблюдается устойчивая тенденция роста числа изучающих китайский язык, а социальный спрос продолжает расти. Однако противоречие между предложением педагогических кадров и спросом становится всё более очевидным. В частности, возникают трудности с въездом преподавателей, направляемых из Китая, и их ротацией, в связи с чем местные преподаватели китайского языка постепенно становятся основной силой, обеспечивающей функционирование преподавания китайского языка. Тем не менее, в настоящее время местные преподаватели китайского языка в Центральной Азии по-прежнему сталкиваются с очевидными недостатками в таких аспектах, как количественное предложение, профессиональная квалификация, стабильность состава кадров и поддержка профессионального развития, что затрудняет полную адаптацию к реальным потребностям локализации и устойчивого развития международного китайского образования.

Поэтому необходимо провести системное исследование, углублённо проанализировать коренные причины проблем, изучить пути оптимизации и предоставить теоретическую ссылку и практическое руководство для повышения эндогенной способности развития международного китайского образования в Центральной Азии. Исходя из этого, данная статья фокусируется на необходимости строительства корпуса местных преподавателей китайского языка в Центральной Азии, систематически обобщает текущую ситуацию в его развитии, анализирует ключевые вызовы и предлагает целенаправленные пути оптимизации для содействия высококачественному развитию международного китайского образования в контексте инициативы «Один пояс – один путь».

1. Мультидисциплинарная теоретическая база подготовки преподавателей китайского языка для международного образования.

Теоретическая основа подготовки преподавателей китайского языка как иностранного не является единой или статичной; она отличается множественностью и интеграцией, что особенно проявляется в следующих перспективах:

Стандартизированное формирование компетенций: Данная перспектива находится под значительным влиянием теорий педагогического знания и делает особый акцент на интеграции различных типов знаний. Ключевой рамкой здесь выступает ТРАСК, которая требует от преподавателя не только глубокого знания китайского языка, но и умения органично интегрировать технологические, методические и содержательные (лингвистические) знания для создания эффективных учебных программ. Практика подготовки строится вокруг этой рамки, проектируются курсы, помогающие преподавателям развивать такие комплексные знания.

Ситуационное практическое участие: Данная перспектива основывается главным образом на теориях ситуативного обучения и конструктивизма. Она исходит из того, что компетенции преподавателя формируются не в вакууме, а «делаются» в реальных сообществах практики. Поэтому широко используются такие методы, как наставничество, взаимное наблюдение коллег, совместное планирование уроков, что позволяет начинающим преподавателям учиться через взаимодействие с опытными коллегами в реальных педагогических ситуациях.

Исследовательский профессиональный рост: Эта перспектива рассматривает преподавателя как «рефлексивного практика» и «преподавателя-исследователя». Программы подготовки направляют преподавателей на выявление проблем в их собственной педагогической практике, проведение исследований действием и систематическую рефлекссию для совершенствования преподавания, реализуя таким образом цикл «исследование в преподавании, преподавание в исследовании»

2. Активизация подготовки преподавателей китайского языка в Центральной Азии: современное состояние и результаты

2.1. Постоянное совершенствование строительства Институтов Конфуция и стабильный рост потребности в китайском языке. После почти двадцати лет развития Институты Конфуция в пяти странах Центральной Азии достигли определённых масштабов. По состоянию на 2025 год, они охватили основные города и вузы Центральной Азии, включая Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан и Таджикистан, сформировав многоуровневую и широкоохватную систему образования на китайском языке. Институты Конфуция постепенно расширились от простого преподавания языка до многофункциональных платформ, включая популяризацию культуры, академическое сотрудничество и экономико-торговые услуги, став важной опорой регионального образования на китайском языке.

В то же время институционализация китайского языка в Центральной Азии значительно повысилась. Казахстан включил китайский язык в учебные программы средних и начальных школ в качестве иностранного языка по выбору; Узбекистан ввёл обязательные курсы китайского языка в некоторых средних и начальных школах; Кыргызстан, Таджикистан и другие страны открыли программы бакалавриата по китайскому языку в университетах, стремясь готовить междисциплинарных языковых специалистов. Углубление сотрудничества в рамках «Одного пояса, одного пути» способствует устойчивому росту спроса в обществе на изучение китайского языка, открывая более широкие возможности для развития местных преподавателей китайского языка.

2.2. Местные преподаватели постепенно станут основной силой в преподавании. В условиях ограниченной международной мобильности персонала, трудностей с въездом направленных из-за рубежа преподавателей и увеличения сроков их ротации местные преподаватели китайского языка постепенно берут на себя ключевые учебные задачи. В настоящее время местные преподаватели в Центральной Азии ведут повседневное преподавание

китайского языка, охватывая такие уровни, как школьные программы, общественные курсы и базовое обучение в Институтах Конфуция.

Местные преподаватели обладают двуязычной компетенцией, хорошо знакомы с местным культурным контекстом, системой образования и особенностями восприятия учащихся, что позволяет им более точно разрабатывать содержание и методы преподавания, эффективно компенсируя ограничения направленных преподавателей в области культурной адаптации и языковой коммуникации. Например, преподаватель из Узбекистана Ли Цинцин благодаря практике локализованного преподавания не только ведёт занятия, но и участвует в наборе студентов, управлении, разработке учебных программ, демонстрируя высокие способности к межкультурной адаптации. Развитие местных преподавателей свидетельствует о постепенной реализации «локализации» и «устойчивого развития» образования на китайском языке в Центральной Азии.

2.3. Постоянная оптимизация модели преподавания «китайских и иностранных специалистов». Для повышения качества обучения в большинстве Институтов Конфуция в Центральной Азии сформировался механизм совместного преподавания «направленные преподаватели из Китая + местные преподаватели». Китайские и иностранные преподаватели имеют чёткое разделение обязанностей и взаимодополняют друг друга в преподавании: направленные преподаватели в основном отвечают за углублённые языковые курсы, преподавание культуры и подготовку педагогов, выполняя роль профессиональных наставников; местные преподаватели отвечают за базовое обучение, управление классом, культурную интерпретацию, обеспечивая соответствие содержания обучения местным потребностям.

Примечательно, что некоторые опытные местные преподаватели превратились из «помощников» в «соавторов», активно участвуя в разработке курсов, составлении учебных планов, адаптации материалов и подготовке новых педагогов. Например, преподаватель из Казахстана Гупнай после завершения докторантуры самостоятельно занялся написанием и исследованием местных учебных пособий, способствуя адаптации ресурсов для преподавания китайского языка к региональным особенностям. Такая модель сотрудничества не только повышает эффективность обучения, но и способствует всестороннему росту профессиональной компетенции местных преподавателей.

3. Основные проблемы в формировании контингента местных преподавателей китайского языка в Центральной Азии

3.1. Серьёзная нехватка преподавательских кадров и низкий уровень профессионализации. В настоящее время острая нехватка местных преподавателей китайского языка в Центральной Азии стала ключевой проблемой, сдерживающей устойчивое развитие образования на китайском языке. По статистике, общее число сертифицированных местных преподавателей в регионе недостаточно, соотношение преподавателей и учащихся серьёзно нарушено, что затрудняет обеспечение качества обучения.

В то же время уровень профессионализации преподавательского состава в целом остается низким. Например, у местных преподавателей Туркменистана

уровень владения китайским языком сравнительно низок. Большинство местных преподавателей работают на условиях совместительства, их состав включает выпускников китайских специальностей вузов, энтузиастов китайского языка, а также членов семей преподавателей, направленных из Китая, и другие группы. Они в целом лишены стабильных штатных позиций, рациональной системы оплаты труда и четких карьерных перспектив. Преподаватели-совместители часто совмещают несколько должностей, не могут полностью посвящать себя педагогической деятельности, а также характеризуются высокой текучестью, что не только негативно влияет на преемственность и качество обучения, но и препятствует профессионализации и долгосрочному развитию местного преподавательского корпуса.

3.2. Несовременная система подготовки и неоднородный профессиональный уровень. В Центральной Азии еще не создана систематизированная и стандартизированная система подготовки местных преподавателей, что приводит к значительному разбросу в их профессиональной компетенции и затрудняет соответствие требованиям современного международного образования на китайском языке. В части методов подготовки большинство преподавателей полагается лишь на краткосрочные курсы, самообразование или фрагментарный педагогический опыт, испытывая недостаток систематической подготовки в области лингвистики, теории усвоения второго языка, педагогической психологии и современных методик преподавания. Наблюдается заметный разрыв между теоретическим пониманием и практическими навыками преподавателей, а их способности к разработке локализованных учебных ресурсов остаются ограниченными [5, 272].

В аспекте профессиональной компетенции, языковой уровень части преподавателей соответствует лишь уровню HSK-5, при этом наблюдаются пробелы в базовых языковых знаниях, таких как фонетика и грамматика, что напрямую сказывается на качестве преподавания. В области методик многие преподаватели по-прежнему делают акцент на объяснении грамматических правил и заучивании лексики, а их осознанное поведение находится под прямым влиянием культурного контекста [6, 2595]. Недостаточное интерактивное взаимодействие в классе затрудняет эффективное стимулирование интереса учащихся. Кроме того, способности преподавателей в таких аспектах, как межкультурная коммуникация, адаптация учебных материалов к местным условиям и применение мультимедийных технологий в обучении, остаются слабо развиты, что не соответствует разнообразным потребностям учебного процесса.

3.3. Отсутствие поддержки профессионального роста и долгосрочных механизмов отслеживания. В настоящее время для профессионального роста местных преподавателей китайского языка в Центральной Азии отсутствуют системные механизмы мониторинга и поддержки, а также не сформирована полноценная система карьерного развития, что приводит к разрыву между содержанием подготовки и реальными потребностями преподавания. С одной стороны, в регионе нет единой базы данных о преподавателях, что не позволяет получить полное представление об их образовании, педагогическом опыте,

потребностях в повышении квалификации и динамике развития, а также затрудняет оказание адресной поддержки.

С другой стороны, мероприятия по повышению квалификации в основном носят краткосрочный характер и не предусматривают долгосрочной оценки их эффективности и последующего сопровождения. Содержание подготовки часто фокусируется на общих знаниях и не дифференцируется с учётом этапа педагогической деятельности и уровня компетенций конкретных преподавателей. После завершения обучения отсутствует непрерывная методическая поддержка и обратная связь по преподавательской практике, в результате чего не формируется цикл «обучение – практика – оценка – оптимизация». Кроме того, возможности преподавателей в отношении карьерного роста, дополнительного образования и материального стимулирования ограничены, а профессиональные перспективы неясны, что снижает их вовлечённость и мотивацию к развитию.

3.4. Игнорирование межстрановых различий и унификация моделей подготовки. Русскоязычные страны вдоль «Пояса и пути» имеют сложные исторические, этнические, политические, религиозные и языковые взаимосвязи. Это также обуславливает сложность языкового регулирования в этих государствах в контексте глобального управления и демонстрирует как сходства, так и различия в основных направлениях их языковой политики [7, 272]. Пять стран Центральной Азии имеют различия в языковой среде, системе образования, культурном контексте и потребностях в изучении китайского языка. Например, Казахстан и Кыргызстан в значительной степени подвержены влиянию русского языка, и учебные ситуации часто связаны с многоязычным переключением между «китайским – русским – местным языком»; Узбекистан и Туркменистан больше внимания уделяют сохранению национального языка, а обучение китайскому в основном ориентировано на базовые навыки; Таджикистан начал развивать образование на китайском языке относительно поздно, и ощущается значительная нехватка местных преподавательских кадров.

Однако существующие модели подготовки преподавателей в основном используют универсальный подход и не разрабатываются дифференцированно с учетом конкретных условий каждой страны. Содержание подготовки и учебные материалы в целом не адаптированы к специфике стран, что ограничивает эффективность подготовки и затрудняет полное использование преимуществ местных преподавателей в области географического положения, языка и культуры.

4. Пути оптимизации: построение регионализированной и страновой системы развития местных преподавательских кадров

4.1. Создание динамической базы данных для укрепления основы подготовки преподавателей. Предлагается совместными усилиями создать исследовательскую группу на базе китайских университетов, Институтов Конфуция в Центральной Азии и китайско-иностранных платформ образовательного сотрудничества, чтобы системно учредить «Базу данных местных преподавателей китайского языка Центральной Азии». В неё должны быть полностью внесены ключевые сведения, включая уровень образования

преподавателей, педагогический стаж, уровень владения китайским языком, опыт повышения квалификации и карьерные ожидания, с обеспечением регулярного динамического обновления информации. На этой основе необходимо проводить долгосрочные лонгитюдные исследования, периодически анализируя траектории профессионального роста преподавателей и изменения в результативности их преподавания, точно выявляя структурные и компетентностные пробелы в формировании кадрового состава. Это станет эмпирической основой для постоянной оптимизации стратегий подготовки преподавателей. Помимо направления китайских преподавателей и волонтеров, следует также готовить больше местных преподавателей в Центральной Азии, чтобы расширить масштабы международного образования на китайском языке, реализовать локализацию преподавания китайского языка и педагогических кадров, сформировав позитивную и устойчивую модель развития [8, 14].

При этом необходимо одновременно усилить совместные китайско-иностранные исследования, обобщить эффективные модели и типичные препятствия в профессиональном развитии местных преподавателей Центральной Азии, поэтапно сформировать соответствующие региональным реалиям профессиональные стандарты и систему оценки, обеспечив теоретическую основу для научного и систематического продвижения работы по формированию преподавательских кадров. Кроме того, преподаватели также являются обучающимися [9, 20]. Следует научиться использовать новые технологии для повышения эффективности преподавания [10, 57].

4.2. Создание трехкомпонентного механизма подготовки для системного повышения профессиональной компетентности преподавателей. Следует способствовать формированию поэтапной системы подготовки, основанной на «формальном образовании в вузах как фундаменте, предварительной подготовке в Институтах Конфуция как поддержке и непрерывном профессиональном развитии в процессе работы как ядре», обеспечивая всестороннюю поддержку местных преподавателей от вхождения в профессию до становления зрелыми специалистами.

Укрепление основы формального образования в вузах. Китайские вузы-партнёры должны оказывать поддержку в разработке учебных программ, создании учебных материалов и направлении преподавателей, делая акцент на практических аспектах, таких как методика преподавания китайского языка, межкультурная коммуникация и образовательные технологии, чтобы усилить профессиональную компетентность и педагогические практические навыки преподавателей китайского языка.

Стандартизация системы предварительной подготовки. Профессиональная подготовка преподавателей должна соответствовать потребностям их развития и основываться на научно обоснованной программе [11, 4782]. Пусть Институты Конфуция возглавят организацию предварительной интенсивной подготовки новых преподавателей, сосредоточившись на практических навыках, таких как обучение произношению, управление классом и использование учебных материалов, чтобы помочь преподавателям как можно быстрее адаптироваться к требованиям должности и повысить стандартизацию преподавания. Благодаря

сотрудничеству человека и машины можно достичь взаимодополняемости преимуществ обеих сторон в теории и на практике, создавая тем более эффективные системы образовательной поддержки и поддержки принятия решений [12, 455].

Совершенствование механизма профессионального развития в процессе работы. Создать региональный центр развития преподавателей, который будет регулярно проводить методические мероприятия, конкурсы педагогического мастерства и тематические курсы повышения квалификации, а также внедрить механизм наставничества (передача опыта, помощь и сопровождение). В сотрудничестве с китайскими университетами следует расширять онлайн-программы повышения квалификации, предоставляя преподавателям разнообразные возможности для повышения уровня образования и углубления профессиональной подготовки.

4.3. Содействие внедрению страновых стратегий подготовки для соответствия дифференцированным учебным потребностям. Разработка глобальной учебно-исследовательской платформы для преподавателей китайского языка может поддержать межстрановое взаимодействие педагогов, способствуя обмену и интеграции образовательных ресурсов китайского языка в мировом масштабе [13, 33]. С учетом различий в языковых особенностях, образовательной политике и этапах обучения в странах Центральной Азии следует разрабатывать дифференцированные программы подготовки, избегая универсального подхода.

Осуществление организации обучения за рубежом в Центральной Азии является важной частью стратегии «выхода вовне» в интернационализации китайского образования [14, 31]. В многоязычных странах, таких как Казахстан и Кыргызстан, следует уделять особое внимание укреплению межъязыковой педагогической компетенции преподавателей в контексте взаимодействия китайского, русского и местных языков, а также разрабатывать многоязычные учебные ресурсы. В странах, где преподавание китайского языка в основном сосредоточено на базовом уровне, таких как Узбекистан и Туркменистан, необходимо акцентировать подготовку методик обучения фундаментальным аспектам, включая фонетику и иероглифику, повышая увлекательность и практическую направленность занятий. В регионах с острой нехваткой преподавательских кадров, таких как Таджикистан, следует расширять масштабы местной подготовки, одновременно усиливая стабильность кадрового состава посредством стимулирующих мер.

Содержание подготовки должно гибко соответствовать этапам развития образования на китайском языке в каждой стране, делая акцент на ориентации «китайский язык + профессиональные навыки». Преподаватели станут лидерами и движущей силой для учащихся [15, 9]. Повышение комплексной адаптивной способности преподавателей

4.4. Совершенствование механизмов стимулирования и гарантий для усиления профессиональной привлекательности и стабильности. Необходимо установить многоуровневые карьерные траектории, включив в оценочную систему такие критерии, как педагогические результаты, участие в

повышении квалификации и вклад в учебно-методическую работу, чтобы стимулировать осознанное профессиональное саморазвитие преподавателей. Одновременно следует учредить премию «Лучший местный преподаватель китайского языка в Центральной Азии» для поощрения и награждения выдающихся специалистов. Важно создать региональную сеть обмена для преподавателей, организовывать конкурсы педагогического мастерства, взаимно – посещения занятий коллегами, а так же мероприятия по обмену методическим опытом, укрепляя чувство профессиональной принадлежности и сплоченность преподавательского сообщества.

5. Заключение и перспективы

На фоне углубления инициативы «Одного пояса, одного пути» и устойчивого построения сообщества единой судьбы Китая и Центральной Азии стратегическая ценность международного образования на китайском языке в регионе Центральной Азии становится всё более очевидной. Местные преподаватели китайского языка, являясь ключевой движущей силой в локализации и устойчивом развитии образования на китайском языке, непосредственно влияют своим профессиональным уровнем на качество и глубину этого образования, а также определяют широту и эффективность гуманитарных обменов между Китаем и странами Центральной Азии.

В настоящее время достигнуты определённые результаты в формировании корпуса местных преподавателей китайского языка в Центральной Азии, включая начальное становление сети Институтов Конфуция, постепенное принятие местными преподавателями основной учебной нагрузки и формирование модели совместного преподавания с китайскими специалистами. Тем не менее, такие проблемы, как нехватка преподавателей, неравномерность профессиональной компетенции, несовершенство механизмов подготовки и игнорирование страновых различий, остаются острыми и сдерживают качественное развитие образования на китайском языке в Центральной Азии.

Обращаясь к будущему, для соответствия новым требованиям, которые высококачественное развитие «Одного пояса, одного пути» предъявляет к гуманитарным обменам и подготовке кадров, необходимо перейти от «аварийного пополнения» местных педагогических кадров к их «системному выращиванию», поместив этот процесс в центр языковой образовательной стратегии региона. Основываясь на принципах регионализации и учёта страновой специфики, следует системно способствовать переходу местных преподавателей от «роста численности» к «повышению качества» путём создания трёхкомпонентной системы подготовки «вуз – Институт Конфуция – повышение квалификации в процессе работы», реализации дифференцированных стратегий обучения, а также совершенствования механизмов карьерного роста, стимулирования и гарантий. Это поможет образованию на китайском языке по-настоящему глубоко укорениться и достичь устойчивого развития в Центральной Азии.

В будущем, по мере совершенствования системы подготовки местных педагогических кадров, внутренний потенциал развития международного образования на китайском языке в Центральной Азии будет расширяться. Это позволит подготовить больше междисциплинарных специалистов, владеющих

китайским языком, обладающих профессиональной компетенцией и навыками межкультурной коммуникации, обеспечивая тем самым прочную гуманитарную движущую силу для сближения народов Центральной Азии и построения сообщества единой судьбы Китая и Центральной Азии. Кроме того, практика и опыт Центральной Азии в построении корпуса местных преподавателей китайского языка могут послужить полезным ориентиром для других стран вдоль «Одного пояса, одного пути», способствуя локализации и устойчивому развитию международного образования на китайском языке в глобальном масштабе.

ЛИТЕРАТУРА

1. 顾炜. «中国—中亚精神»的价值引领与命运共同体建设[J]. 南京社会科学, 2025, (09): 1-11. (ГуВэй. Ценностное руководство «духа Китай-Центральная Азия» и строительство сообщества единой судьбы. // Нанкинские социальные науки, 2025, (09): 1-11.)
2. 安亚伦, 黄诗涵, 刘宝存. 中国与中亚五国教育战略对接的现实困境与机制创新[J]. 新疆大学学报(哲学社会科学版), 2025, 53(04): 65-76. (Ань Ялунь, Хуан Шихань, ЛюБаоцунь. Практические трудности и инновации механизмов согласования образовательных стратегий Китая и пяти стран Центральной Азии. // Вестник Синьцзянского университета (философии и общественных наук), 2025, 53(04): 65-76.)
3. Arisada Laowattanabhongse. China's soft power ascendancy in Central Asia[J]. *Social Science and Humanities Journal*, 2024, 8(4): 3513-3521
4. 缙世宇, 曾小燕. «一带一路»背景下土库曼斯坦高等教育阶段中文教育现状及发展论略[J]. 国际汉语教学研究, 2022, (01): 45-53+77 (ГоуШиюй, ЦзэнСяоянь. Современное состояние и развитие преподавания китайского языка в высшем образовании Туркменистана в контексте инициативы «Пояс и путь» // Исследования преподавания китайского языка как иностранного, 2022, (01): 45-53+77.)
5. Chunlin Yao, Beibei Wang. Educational Technology Competence of International Chinese Language Teachers in Confucius Institutes in Central Asia[J]. *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 2025, Vol. 23(6): 272-282.
6. Lai, Chun, Shi, et al. Teachers' digital initiatives to bridge students' in-class and out-of-class language learning and the influencing factors[J]. *British Journal of Educational Technology*, 2025, Vol. 56(6): 2595-2622.
7. Changyu Yang. Commonalities and Differences of the Language Policy in Russian-speaking Countries along «The Belt and Road»[J]. *Ūridičeskaâ Nauka V Kitae I Rossii*, 2023, (5).
8. 王新青, 池中华. 丝绸之路经济带中亚五国语言状况考察与思考[J]. 云南师范大学学报(哲学社会科学版), 2015, 47(05): 14-20. (ВанСиньцин, ЧиЧжунхуа. Исследование и размышления о языковой ситуации в пяти странах Центральной Азии в рамках Экономического пояса Шёлкового пути. // Вестник Юньнаньского педагогического университета (философия и общественные науки), 2015, 47(05): 14-20.)
9. 于忠海. 教师作为学习者的专业化发展理念及路径[J]. 教师发展研究, 2020, (1): 20-26.
26. (ЮйЧжунхай. Концепция и пути профессионализации развития учителя как обучающегося. // Исследования развития учителей, 2020, (1): 20-26.)
10. 王陈欣, 宋柯, 金慧, 等. 基于远程教学的教师数字胜任力发展路径 — 以国际中文教师为例[J]. 现代教育技术, 2022, 32(07): 57-65. (Ван Чэньсинь, Сун Кэ, Цзинь Хуэй и др. Пути развития цифровых компетенций учителей на основе дистанционного

обучения: на примере преподавателей китайского языка как иностранного. //Современные образовательные технологии,2022,32(07):57-65.)

11.Romero-Tena R,Barragán-Sánchez R,Llorente-Cejudo C,etal.The challenge of initial training for early childhood teachers:A cross sectional study of their digital competences[J].Sustainability,2020,(11):4782.

Järvelä, SannaCAa,Zhao,et al. Hybrid intelligence: Human–AI coevolution and learning[J]. British Journal of Educational Technology,2025,Vol.56(2): 455-468.

12.Järvelä, SannaCAa,Zhao,et al. Hybrid intelligence: Human–AI coevolution and learning[J]. British Journal of Educational Technology,2025,Vol.56(2): 455-468.

13.王肖玥,吴勇毅.共享与跨界: 国际中文教师学习共同体的建构[J].天津师范大学学报(社会科学版),2025,(05):33-43. (Ван Сяюэ, У Юньи. Совместное использование и междисциплинарность: построение учебного сообщества преподавателей китайского языка как иностранного. // Вестник Тяньцзиньского педагогического университета (общественные науки), 2025, (05):33-43.)

14.李雅,夏添.»一带一路»背景下中亚汉语国际教育与中华文化传播机遇与挑战[J].当代教育与文化,2019,11(06):31-36. (Ли Я, Ся Тянь. Возможности и вызовы международного образования на китайском языке и распространения китайской культуры в Центральной Азии в контексте инициативы «Шелковый путь». // Современное образование и культура, 2019,11(06):31-36.)

15.Wanwan Zhao. Analysis of the Effective Teaching in the Classroom of International Chinese Language Education[J]. Journal of Education and Educational Research, 2023, 5(3).

ФОРМИРОВАНИЕ КОНТИНГЕНТА МЕСТНЫХ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ КИТАЙСКОГО ЯЗЫКА В ПЯТИ СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РАЗВИТИЯ

С углубленным продвижением инициативы «Шелковый путь», Центральная Азия, являющаяся ключевым регионом Экономического пояса Шёлкового пути, развивает всё более тесное и прагматичное сотрудничество с Китаем в таких сферах, как образование и культура. Институты Конфуция, как важная платформа международного образования на китайском языке, сформировали в Центральной Азии первоначальную структуру развития, став ключевым носителем содействия межцивилизационному обмену и взаимному обучению. Однако корпус местных преподавателей китайского языка в Центральной Азии по-прежнему сталкивается с такими проблемами, как нехватка кадров, несбалансированная структура, несовершенный механизм подготовки и отсутствие системы профессиональной поддержки, что ограничивает устойчивое развитие локализованного образования на китайском языке. Основываясь на цели качественного развития международного образования на китайском языке, в данной статье систематически обобщаются текущее состояние и результаты подготовки местных преподавательских кадров в Центральной Азии, углубленно анализируются ключевые вызовы в области профессионального развития, институционального обеспечения и межкультурной адаптации. С учётом региональных особенностей

предлагаются пути построения региональных и страновых механизмов подготовки преподавателей. Исследование показывает, что за счёт усиления системной подготовки местных учителей, совершенствования сети поддержки профессионального развития и создания механизмов динамического мониторинга и оценки можно эффективно способствовать «укоренению» международного образования на китайском языке в Центральной Азии, подготовке большего числа междисциплинарных талантов с компетенциями «китайский язык + профессиональные навыки» для инициативы «Шелковый путь» и содействию построению сообщества единой судьбы Китая и Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия; местные преподаватели китайского языка; международное образование на китайском языке; Институты Конфуция; «Пояс и путь»; профессиональные навыки; региональная подготовка.

**ТАШАККУЛИ КОРПУСИ ОМУЎЗГОРОНИ МАҲАЛЛИИ
ЗАБОНИ ЧИНӢ ДАР ПАНЧ КИШВАРИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ:
ҲОЛАТИ ИМРӢЗА, МУШКИЛОТ ВА РОҲҲОИ РУШД**

Бо баробари пеирафти умдаи ибтикори «Камарбанд ва роҳ», Осиеи Марказӣ, ки минтақаи асосии Иқтисодии Роҳи Абрешим мебошад, ҳамкориҳои амалии таълимӣ ва фарҳангиро бо Чин торафт афзоиши медиҳад. Институтҳои Конфусий, ҳамчун платформаи муҳими таълими байналмилалӣ забони чинӣ, дар Осиеи Марказӣ сохтори ибтидоии инкишофро ташиқил доданд ва ба воситаи асосии таълиқи мубодилаи фарҳангҳо ва омӯзиши мутақобила табдил ёфтанд. Аммо, корпуси омӯзгорони маҳаллии забони чинӣ дар Осиеи Марказӣ ҳанӯз бо мушкилоте чун камбудии шумора, таркиби номутавозин, низоми нопурраи тайёр намудан ва нуқсон дар системаи дастгирии касбӣ рӯ ба рӯ мебошанд, ки ин рушди устувори маҳаллисозии таълими забони чиниро маҳдуд мекунад. Бо истинод ба ҳадафи сифати баланди таълими байналмилалӣ забони чинӣ, ин мақола вазъи имрӯза ва натиҷаҳои омода кардани кадрҳои омӯзгори маҳаллиро дар Осиеи Марказӣ ба таври систематӣ ҷамъбаст карда, мушкилоти асосии онро дар соҳаҳои тараққиёти ихтисосӣ, таъмини ниҳодӣ ва мутабиқшавии фарҳангӣ таҳлили амиқ мекунад. Бо назардошти хусусиятҳои минтақавӣ, роҳҳои ташиқили механизмҳои тайёр намудани омӯзгорони минтақавӣ ва кишварӣ пешниҳод мешаванд. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки бо тақвияти тарбияи систематии омӯзгорони маҳаллӣ, такмили шабакаи дастгирии рушди касбӣ ва ташиқили механизмҳои назорату арзёбии динамикӣ, метавон ба таври муассир ба «решагирии» таълими байналмилалӣ забони чинӣ дар Осиеи Марказӣ, тарбияи шумораи зиёди истеъдодҳои байнисоҳавии дорои салоҳияти «забони чинӣ + малакаи касбӣ»-ро барои ибтикори «Роҳи Абрешим» ва ба бунёди ҷомеаи тақдири муштаракӣ Чин ва Осиеи Марказӣ мусоидат намуд.

Калидвожаҳо: Осиеи Марказӣ, омӯзгорони маҳаллии забони чинӣ, таълими байналмилалии забони чинӣ, Институтҳои Конфусий, камарбанд ва роҳ; малакаи касбии омӯзгорон; тайёр намудани омӯзгорони минтақавӣ.

THE CONSTRUCTION OF LOCAL CHINESE LANGUAGE TEACHER WORKFORCE IN FIVE CENTRAL ASIAN COUNTRIES: CURRENT STATUS, CHALLENGES, AND DEVELOPMENT PATHWAYS

With the deepening advancement of the Belt and Road Initiative, Central Asia, as a core region of the Silk Road Economic Belt, has increasingly close and practical cooperation with China in education, culture, and other fields. Confucius Institutes, as a crucial platform for international Chinese language education, have formed an initial development framework in Central Asia, serving as a key vehicle for promoting cultural exchanges and mutual learning. However, the local Chinese language teacher workforce in Central Asia still faces challenges such as insufficient numbers, an unbalanced structure, an inadequate training system, and a lack of professional support, all of which constrain the sustainable localization of Chinese language education. Based on the goal of high-quality development in international Chinese language education, this paper systematically reviews the current status and achievements of local Chinese language teacher development in Central Asia, deeply analyzes the core challenges in professional development, institutional support, and cross-cultural adaptation, and proposes pathways for constructing regional and country-specific teacher training models tailored to the characteristics of the region. Research indicates that by strengthening systematic training for local teachers, improving professional development support networks, and establishing dynamic tracking and evaluation mechanisms, international Chinese language education can be effectively promoted to achieve «localized implementation» in Central Asia. This will contribute to cultivating more «Chinese + vocational skills» interdisciplinary talents for the Belt and Road Initiative and support the building of a China-Central Asia community with a shared future.

Keywords: Central Asia; local Chinese language teachers; international Chinese language education; Confucius Institutes; Belt and Road Initiative; teacher professional development; regionalized cultivation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ху Сюэчүн – муаллими Донишкадаи мубодилаҳои байналмилалии фарҳангии Донишгоҳи омӯзгории Шинҷян. **Суроға:** шаҳри Урумчӣ, Чин. **E-mail:** 512892504@qq.com

Сведения об авторе: Ху Сюэцзюнь – преподаватель Института международных культурных обменов Синьцзянского педагогического университета. **Адрес:** г. Урумчи, Китай. **E-mail:** 512892504@qq.com

Information about the authors: Hu Xuejun – teacher at the Institute of International Cultural Exchange, Xinjiang Normal University **Address:** Urumqi, Xinjiang, China. **Email:** 512892504@qq.com

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ /
LITERARY STUDIES

ТДУ:889.550

БОЗТОБИ НАМОДИ ШЕЪРУ ШОИР
(дар мисоли ашъори Мирзо Турсунзода)

Аскар Ҳаким

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Амри воқеъ аст, ки шинохти шахсияти ҳаётиву бадеии шоир ниҳоят марғуб буда, дар баробари он дарёфти назари шоир ба намоди шеъру ҳам ҳамин гуна ҷаззобият дораду пураҳаммият аст, зеро калиде барои кушоиши рамзу рози осораш хоҳад буд. Шахсияти шоир дар шеъри ғиноӣ, ки дар ин ҷо аз ин навъи шеъри М. Турсунзода сухан меравад, маъмулан дар суратҳои гуногуни шахсияти ғиноӣ, «ман»-и шоир, муаллиф, ровӣ ва монанди инҳо зоҳир мешавад. Аз инҳо «... «ман»-и ғиноӣ «шакли аз ҳама мувофиқтар аст, ки ин ҳолат (ҳолати чудагонаи характер –А.Ҳ.)-ро ифода мекунад» [4, 68].

Шубҳае нест, ки ақидаи шоир оид ба мавқеъ ва моҳияти инсон ва маҳсусан, инсонии эҷодкор, ки масъулияти тӯдакаширо низ бар дӯш дорад, дар ашъоре, ки бевосита оид ба шоир ё ба худ мегӯяд, равшантару барҷастатар ифода меёбад. Дар шеърҳои «Суруди ман» (с.1946), «Назми ёд кардам» (с.1959), «Шоиро» (с.1962), «Таронаи ишқ» (с.1962), «Шеъри ман» (с.1972), «Гуфтугӯ бо худ» (с.1977) -и М. Турсунзода, ки дар байни бештар аз сӣ сол эҷод шуда, дар бораи мақому манзалат ва рисолати шеъру шоир мебошанд, сол ба сол дигартар шудани назари ӯ ба ин масъалаҳо мушоҳида мешавад. Шахсияти ғиноӣ дар эҷодиёти М.Турсунзода дар солҳои 60-70 бештар ба андешаҳои отифӣ фуру меравад, ки мавқеи шеъру шоирро дар ҷомеа ба намоиш мегузорад.

Маълум аст, ки шахсияти ғиноӣ дар шеъри ғиноӣ амал мекунад ва шеъри ғиноӣ «...гуфтори субъективӣ ва ботинӣ буда, манзураш таъсир ба ботини мост». [3, 291]. ва дар баробари он муҳтавои онро «... субъект (шахс – А. Ҳ.) ва ҳамаи он чизе, ки аз ӯ мегузарад, ташкил медиҳад» [1, 44]. Дар ашъори мазкур ҳам маҳз андешаҳои, ки субъект – шоир оид ба мақоми шеър дар ҳаёти шоиру ҷомеа дорад, баён мешаванд. Аз рӯи чунин маънидод «субъекти лирика (идеали инсон)- ҳамон гуна шакли шуурест, ки аз шуури фардии муаллиф бартар буда, ...ин мафҳумро бо ... («ман»-и лирикӣ, қаҳрамони лирикӣ, персонажи лирикӣ) муқоиса кардан мумкин аст» [13, 11]. Дар субъекти лирика, ба ин маънӣ, идеали эстетикӣ инсонии муосир пайваста бо талаботи иҷтимоӣ инъикос мешавад, ки ин хусусият дар ашъори дар зер баррасишрвандаи М. Турсунзода равшан ба назар мерасад.

Аз шеъри «Шоиро» минбаъд афқору ҳиссиёти шоир дар бораи ин масъала бештар гармӣ, табутоб ва мушаххасӣ пайдо мекунад. «Шоиро» яке аз ҳосиятноктарин шеърҳои М.Турсунзода аст, ки дар он шуури иҷтимоӣ бо шуури

фардӣ, мавқеи ҷамъиятии эҷодкор бо ҳаёти шахсии ӯ пайванд гирифтааст. Ин шеър, ки аз анғезаи ҳисси оғоз шудааст, ба тариқи ифодаи амудӣ боло рафта, мисраъ ба мисраъ пуртабутобтар мешавад. Ба шахсияти ғиноӣ, ки дар айни ҳол ҳуди шоир аст, мансуб будани ин эҳсосоти андеша чехраи ӯро пуррангтар менамояд.

*Шоиро, аз сӯхтан дорӣ хабар,
Пас макун аз оташи сӯзон ҳазар.
Сӯхтан нӯлоду оҳан офарад,
Аз шароре тоза гулхан офарад [10, 62].*

Азбаски дар байтҳои баъдӣ дар баробари мазмунҳои ошиқона мазмунҳои иҷтимоӣ низ ҷойгузин шудаанд, онҳо дар як ҳолат, бо як тир ба ду нишон мерасанд, яъне ҳам эҳсоси ошиқона ва ҳам андешаҳои иҷтимоиро ифода менамоянд, ки яке аз вижагиҳои ибрази эҳсосоти андешаҳои шоир аст.

Дар шеъри «Таронаи ишқ» суҳан умуман аз шоир ва маҳбуба аст, ки шахсияти ғиноӣ бардошти худро аз рисолат ва ҳастии ҳар дуи онҳо баён менамояд. Ибрази шуури иҷтимоӣ бар шуури шахсӣ боло мегирад, вале самимияте, ки сарчашма дар шахсияти шоир дорад, онро дилрас месозад, зеро шахсияти М. Турсунзода бо сифатҳои беҳтарини як фарди иҷтимоӣ бисёр табиӣ ба ҳам омадааст. Ӯ дар ин шеър дар бораи худ ҳамчун шоир суҳан меронад ва бо ишора ба ин байти машҳури Ҳофиз:

*Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро [14, 6], –*

чунин мегӯяд:

*Холи ҳинду мулки дилҳоро гирифт,
Ҳам Самарқанду Бухороро гирифт.
Мо, ки аз шерозиён кам нестем,
Дар саховат камбағал ҳам нестем,
Ҳар чӣ хоҳад ёр инъомаш кунем,
Ҷону дилро садқаи номаш кунем [7, 22].*

Дар байтҳои баъдӣ ба ҳам омехтани шуури шахсии шоир бо шуури иҷтимоӣ, дар айни ҳол, дарки озодии зан дар ҷомеа ва ифтихор аз фаъолиятмандии ӯ, барои М. Турсунзодаи шоир табиӣ ба назар меояд, зеро он яке аз дастовардҳои асосии замон ва ҷомеаи наво буд, ки ӯ худ ҳам аз эҷодкорони пешраваш маҳсуб мешуд.

Шахси муаллиф, ки дар шеърҳои ба шеърӯ шоир бахшидаи М. Турсунзода руҳ менамояд, қабл аз ҳама чехраи инсонии эҷодкори ошиқ аст, ки анғезаи ишқ дар дили ӯ оташи шавқи навиштанро дармедихад ва ӯ бо ҳамин оташ ба ҳар мавзӯ, ки даст мезанад, онро пурҳарорату ҳаяҷонбахш ва пур аз эҳсосот ифода менамояд. Воқеан, «...ҳеҷ чиз – на калимот, на афкор, на ҳатто рафтори мо – ҳуди мо муносибати моро ба ҷаҳон ҷунон равшан ва дуруст ифода намекунад, ки эҳсосоти мо: дар онҳо чигунагии на фикри алоҳида, на ҳалли алоҳида, балки тамоми муҳтаво ва сохти дилу ҷони мо фаҳмида мешавад» [12, 118]. Ба ин сиришти ғиноии истеъдоди ӯ, ки ҳамаи ашӯро дар дили худ гунҷонида, пасон дарку таассуротеро, ки аз онҳо бармедорад, яққоя бо самимият

ва шавку шӯре, ки дар чону дили сӯзонаш дорад, ба хонанда пешиниход мекунад, мадад менамояд.

Мавзуи асосии шоири ғиноӣ шахси худӣ ӯ, ҷаҳони ботин ва шуури ӯст, ки дар натиҷаи муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ маънавияш бо олами хорич ва дигарон шакл мегирад. Чашми ӯ на фақат ба чашмаи дили худ, балки бо чашмаи дили дигарон низ нигариста, акси худро меҷӯяд ва агар меёбад, шеъраш ба ҷаҳон сурати ошноӣ мегирад ва агар намеёбад, эҳсоси ғурбат ва бегонагӣ мекунад. Ин назари ботинбин, ки андешаҳои отифиро бор меорад, ба авзои руҳии шоир, ниёзҳои иҷтимоӣ маънавии ӯ сахт вобастааст. Дар шеърҳои «Офарин, дил!» (с. 1967), «Рӯди ман» (с. 1971), «Шеъри ман» (с. 1972), «Сайри китъаҳо» (с. 1975), «Гуфтугӯ бо худ» (с. 1977) ҳамагон таъйиноти иҷтимоӣ, ки ҳастиҳои фард барои ҷомеа аст, таъкид мешавад. Дар ин ҳолат танҳо ғинояте, ки ба сиришти шоирии М. Турсунзода хос аст, ин таъйинотро аз даъвати беруҳ шудан ҳалос карда, ба он самимият мебахшад.

Ашъори М. Турсунзода бо таҷрибаи зиндагиаш пайванди ногузастанӣ дорад. Ӯ, ки дар мақомҳои баланди Давлати Шуравӣ хидмат мекард, намоёндаи мардум дар Шурои Олии ИҶШС, Раиси Кумитаи яқдили кишварҳои Осиеву Африқо буда, мартабаи як шахси олии мамлакатро дар дохилу хоричи кишвар дошт, маънии зиндагии хешро дар ташвиқу тарғиби ғояҳои музаффарӣ замони худ, талқини бунёдкорӣ, бахту саодат ва ҳамдили мардум меид. Вақте ки аз зовияи маънии зиндагии шоир ба эҷодиёташ назар карда мешавад, дар он ҳолат дуруст дарёфтани мумкин аст, ки ӯ чаро маҳз ба ҳамин мавзӯҳо рӯй меоварад ва чаро маҳз ҳамин гуна менависад. Шоири асил ва маҳсусан, шоири ғиноӣ наметавонад, ки дар зиндагӣ як навъ ақида дошта, дар эҷодиёташ ба тариқи дигар зухур кунад. Бинобар ин номи ҳар як шоири бузург дар зехни хонанда мавзӯ ва мафкураеро падидор менамояд, ки на танҳо ашъораш, балки шахсияташ ҳам бо он даромехтааст. Шахсият ва эҷодиёти М. Турсунзода ҳам ҳамин гуна мебошад. Аз ин рӯ дар ашъори ғиноӣ андешаҳои отифонаш ҳам ҳамеша руҳияи шод ва фавол доштани шахсияти ғиноӣ ӯ набояд мавриди нофаҳмӣ қарор гирад. Ва чунин ибрази замири худ аз ҷониби шахси шоир дар шеъри «Замин» дар матни эҷодиёти М. Турсунзода комилан табиӣ ба гӯш мерасад:

*Зинда кардам дар замин ман шӯълаи хомӯширо,
Бо суҳан дар ҷӯш овардам дили бечӯширо,
Ман ба ҳар як тифли аз модар ба дунё омада,
Боз кардам аз сари ишқу вафо оғӯширо [7, 77].*

Ҳамин тарик, дар шеъри «Офарин, дил!» ҳам, ки муҳотабаш дили шоир, яъне худӣ шоир аст, ягонагии фарди эҷодкорро бо олам, бо мардум, ки дар аксари ашъори ғиноӣ гузаштагон ноҷӯру фоҷиаомез буд, мутаносиб ва ҳампайванд нишон медиҳад.

*Офарин, дил, занги аввалро надодастӣ ҳанӯз,
Дар мақомат бетанаффус истодастӣ ҳанӯз.
Меҳурӣ гамҳои оламрову шод астӣ ҳанӯз,
Андаруни оташӣ, оҳанниҳодастӣ ҳанӯз [8, 61].*

Дар шеъри «Рӯди ман» шахсияти ғиноӣ, ки худи шоир аст, андешаҳои шаҳрвандии худро иброз дошта, ба рӯд нукта мегирад, ки давру замон дигар ва «сарзаминат пурсамар шуд», яъне ба дастовардҳои шоёни таҳсин ноил гашт, вале ту то ҳол ҳамон сон ки будӣ, ҳастӣ. Дар ин нукта ғояи иҷтимоии шоир, ки пирӯзиҳои даврони нави зиндагии кишварашро таъкид мекунад, баён шудааст. Азбаски ин манзур на рӯирифт, балки ба воситаи гуфтугӯ бо рӯд ба забон меояд, ба зеҳн ҳамчун таблиғот барнахӯрда, табиӣ садо медиҳад:

*Рӯди ман олам дигар шуд,
Ту ҳамон астӣ, ҳамон,
Сарзаминат пурсамар шуд,
Ту ҳамон астӣ, ҳамон.
Даври ман даври ҳунар шуд,
Ту ҳамон астӣ, ҳамон,
Дидаю дил пуришарар шуд,
Ту ҳамон астӣ, ҳамон [9, 115].*

Шоир барои он ки андешаҳои иҷтимоияшро аз ибтидо муассир баён созад, ба рӯд муроҷиат карда, онро ҷондор меангорад ва бо он чун бо инсон гуфтугӯ мекунад. Ин воситаи услубӣ дар фаҳлавиёти халқ фаровон ба назар мерасад, Мирзо Турсунзода ҳам бар асари гароиши бисёр доштани ба ин адабиёт, онро барои ифодаи барҷаставу дилчаспи манзури бадеияш ба истифода мегирад. Танҳо баъд аз ин гуфтугӯи худ бо рӯд, шоир ба нигориши он шуруъ менамояд:

*Осмон дар синаи ту аксандозӣ кунад,
Бо ҷамоли ту ситора шӯхию бозӣ кунад,
Оламеро ҳусни ту аз хештан розӣ кунад,
Моҳи гардун дар дили шаб гарданафрозӣ кунад [9, 115].*

Шоир, аз як ҷиҳат, ба рӯд барои «ҳамонасту ҳамон» мондани нукта гирифта, аз ҷиҳати дигар, мафтунӣ ва муҳаббату ифтихорашро аз рӯде, ки дар синаи он осмон аксандозӣ, ситора бо ҷамоли он шӯхию бозӣ ва моҳ дар дили он гарданфарозӣ мекунад, баён намуда, онро бо сураҳои дилфиреб ба қалам мекашад. Дар ин шеър воситаҳои тасвир яке дигарро пайдарҳам инкишоф надода, балки пушти ҳам омада, пайваст мешаванд, масалан, сар ба санғо задан, чун уштури маст ҷавлон кардан, қатраҳоро ба кӯҳи пош додани рӯд олами ашёвии тасвирро ғанӣ ва манзараро ба назар манзур намуда, андешаи таассуроти шахсияти ғиноиро муассир ифода месозанд. Тасвири рӯд асосан дар банди сеюми шеър сураат мегирад, ки шоир онро дар «давидану сар ба сангон» ва ҳамчун «уштури маст» ҷавлон задан мебинад ва дар банди чаҳорум боз ба тавсифи лаҳзаҳои дар канори он хуш гузаронидани як дами зиндагӣ пардохта, дар банди панҷум ба тасвиру тавсифи рӯд баргашта, оби онро «тезтар, бурротар... аз дами шамшер», «софтар аз оби ҷаҳми тифли бетақсир», «пурзиётар аз руҳи хуршеди оламгир» ва «тундтар аз бод ҳам, аз бодпо нахчир ҳам» ба қалам медиҳад:

*Як назар кун, рӯди ман, атрофи ту тағйир ёфт,
Аз дами ту дашти бирён чораву тадбир ёфт,
Гарчи бепарво дили ман раҳ ба сӯят дер ёфт,
Ҳарчи бошад ҳусни ту дар шеъри ман тасвир ёфт [9, 116].*

Дар мисраи охири ин банде, ки иктибос шуд «Ҳар чи бошад ҳусни ту дар шеъри ман тасвир ёфт», муаллиф ба хонанда зимнан гӯшзад менамояд, ки инҳо ҳарфи шахси шоиранд, яъне шоир ин чизҳро меписандад ва талаб дорад, ки рисолаташ аст.

Назари М. Турсунзода ба намоди шеъру шоир ҳар гуна ба қалам омадааст, ба он маънӣ, ки он дар баъзе шеърҳо алоқаманд ба мавзуи шеър баён шудааст, яъне мавзуи асосии шеър дигар асту намоди шеъру шоир дар онҳо вобаста ба он ба забон омадааст, вале баъзе шеърҳо маҳз ба ҳамин мавзӯ эҷод шудаанд ва амри воқеъ аст, ки рисолати онҳо дар ин гуна ашъор муфассалу муассиртар нигориш карда шудааст. Аз ин гуна ашъор ҳоло ду шеър, ки дар давраҳои гуногуни эҷодӣ шоир навишта шудааст, шеъри «Марҳабо» (с. 1958) ва «Ба Расул Ҳамзатов» (с. 1966) мавриди мулоҳиза қарор мегирад, ки вижагиҳои назари ӯро дар замонҳои гуногун нишон медиҳад.

Шеъри «Марҳабо», ки аз 36 байти маснавӣ иборат буда, дар вазни рамали мусаддаси маҳзӯф (мақсур), бо сабки ҳикоятӣ навишта шудааст, симои шоираи занро пеши назар мучассам менамояд. Бо сабаби сабки ҳикоятӣ доштан ва бо тарзи уфуқӣ сурат гирифтани сужаи ғиноӣ шеър муфассал аст, аммо самимияташ намегузорад, ки дилгиркунанда бошад. Азбаски шеър ғиноист, таассуроти шоир аз воқеа нисбат ба ривочи ҳуди воқеа муҳимтар аст, бинобар он воқеаҳо танҳо зикр гашта, таассурот муфассалу муассир баён мешавад. Шеър аз мурочиати хоҳишмандонаи шоир ба шахсияти шеър оғоз мегирад:

*Духтари ўзбек, моро гӯш кун!
Дигаронро андаке хомӯш кун.
Гӯш кун! Гапҳои мо беҳуда нест,
Ин садоҳои дили осуда нест.
Шавқи ту моро ба илҳон оварад,
Рӯ ба сӯи Ўзбекистон оварад.
То суҳан чун қоматат мавзун шавад,
Дар сари ҳар мисрае дил хун шавад [6, 211].*

Аз ин мурочиат маълум аст, ки ин «духтари ўзбек» мухлисони бисёр дорад, зеро шоир «Дигаронро андаке хомӯш кун» мегӯяд, то рози дили пурмуҳаббат ва мафтунии худро чун қомати ӯ мавзун карда тавонад ва шеъре дар баробари ҳусну чамоли ӯ бигӯяд. Аммо шиква мекунад, ки «рӯдакиқудрат» забон надорад, то ин манзури худро бароварда созад, зеро ин «духтари ўзбек» на танҳо ҳусну малоҳати шахсӣ дорад, балки тамоми зебоиву саодатмандии ватанаш – Ўзбекистонро дар худ таҷассум намуда, ҳатто бо як нигоҳ тамоми Шарқро пурсафо кардааст. Як мурочиатро бо ин қадар ҳиссиёту таассурот тавбаам баён кардани шоир далели дар ин шеър бар воқеа афзалият доштани эҳсосоту таассурот мебошад. Азбаски мавзуи озодии зан дар эҷодӣ Мирзо Турсунзода мақоми муҳимме дорад, дар ин ҷо ҳам ӯ дар сурати «духтари ўзбек» тимсоли зани озод ва саодатманди Шарқи Шуравиро меофарад. Аз мисраҳои

*Аз сари минбар суҳангӯи ту,
Хотири аҳли адабҷӯи ту,
Сомеонатро ба ҷӯи андохтанд,
Дил ба даст овардаву дил бохтанд [6, 211].*

якин ҳосил мешавад, ки шеър дар ситоиши шоира Зулфия ва дар сурати ӯ тамҳиди заноне мебошад, ки «аз камюю костӣ бегона» буда, «мамлакат дар ихтиёр» доранд. Шоир сифатҳои шахсӣ, зебӣ ва ҳусну малоҳати шахсияти шеърро баробари фазилатҳои иҷтимоии ӯ тавсиф карда, таассуроти шахсиро моҳирона бо иҷтимоӣ пайванд медиҳад. Дар ин байт тавсифи суннати ба моҳ шабоҳат додани чехраи зан паҳлугардон шудааст, ки дар натиҷа таровату тозагӣ пайдо карда, бар бадеияти шеър афзудааст:

*Акси рӯятро ба об андохтӣ,
Моҳро аз Нил берун сохтӣ [6, 212].*

Дар ин байт ба сурати суннати «моҳ», ки маъмулан ба маъшуқа ва чехраи ӯ нисбат дода мешавад, нигоҳи дигаргуна андохта, он бо ҳарфҳои тоза баён шудааст. Агар ба таъсири пешинаи ҳиссии сурати суннатӣ, ба қавли донишманди шеър Ю. Тинянов, «... каме тозагӣ бахшида шавад, вай аз таъсири ҳиссии сурати нав пурзӯртар ва амиқтар аст» [11, 254], ки дар ин байт ҳамин ҳолат рух додааст. «Духтари ӯзбек», Зулфия, шахсест, ки шеър ба унвони ӯ навишта шудааст, аммо он пас аз байти

*Ҳаст дар ёдам, ки ҳангоми сафар,
Карда будӣ дӯстонатро хабар [6, 212].*

– ранги дигар гирифта, ӯ ба шахсияти ғиноии шеър табдил меёбад ва дар симои худ хулқу атвори таъминии иҷтимоии зани озодро таҷассум менамояд.

Дар ин шеър ғояе, ки минбаъд дар осори дигари шоир ривочу раванг пайдо мекунад, ғояи «ба давлат ёр» шудани зан баён мешавад, ки меҳвари ашъори ба мавзӯи зан навиштаи ӯ қарор мегирад.

Шеъри «Ба Расул Ҳамзатов» бехтарин шеъри ғиноии шахсиятии Мирзо Турсунзода аст, ки ба дӯсташ, шоири маҳбуби чаҳоншумул, бахшида шудааст. Дар он назари шоир ба моҳияти шеър, шахси шоиру вижагиҳои онҳо самимона ба забон оварда мешавад. Он пас аз баргузории Рӯзҳои адабиёти тоҷик дар Доғистон ба қалам омада, таассуроти шоирро аз ин сарзамин бо лаҳни бисёр ҳам табиӣ дилнишин баён менамояд. Аз ҷиҳати муҳтаво ин шеър бисёр инсонӣ буда, суннати зиндагӣ ва ҳислатҳои ҳамидаи мардумро тавсиф мекунад, ки ҷо-ҷо лаҳни шӯхӣ зарофат ҳам дорад ва он ҳақиқатро таъйид мекунад, «... ҷое, ки зиндагист, он ҷо шеър аст». [2, 337]. Масалан, дар ин банд:

*Гар ба китфи ман набошад бурка, ханҷар дар миён,
Бо чӣ фаҳрам пеши доғистони абрӯкамон?
Тӯпи худро агар сад бор дар ҷои папах
Сӯяш андозам, ба ман сад бор баргаронад он [10, 68].*

Дар ин ҷо, дар банди ҳафтум, шахсе, ки шеър ба унвони ӯст, ба шахси ғиноӣ табдил меёбад, ки шоир аст. Шахси ғиноӣ дар ин ҳарфҳои худ аз аҷдоди шухратӣ тоҷикон, ҳаким Хайём, ёд меорад, ки дар осори ӯ «... мавзӯи май навъе андеша ва гуфтугӯ аз фалсафаи ҳастӣ ва мақсади вучуди инсон мебошад» [15, 329]. ки мардумро бо риштаи ҳамқадаҳӣ мепайвандад, то дар ғаму шодии ҳамдигар шарик бошанд:

*Тоҷикон авлоди Хайёманд, гуфтӣ, дӯстам,
Шод фарзандони айёманд, гуфтӣ, дӯстам.*

*Ҳамқадаҳ ҳастанд бо Хайём доғистониён,
Бо шумо ҳамкасбу ҳамноманд, гуфтиӣ, дӯстам [10, 68].*

Ва дар ин шеър ҳам маҳаки санчиши инсон, чун дар аксари ашъори Мирзо Турсунзода, ошиқпешагии ўст. Дар давраҳои охир дар эҷодиёти Мирзо Турсунзода назари шоир ба зиндагӣ бештар рангу равшани ошиқонаву ҳақимона пайдо менамояд.

Дар «Шеъри ман», ки М. Турсунзода дар солҳои ҳафтод, дар охири умраш гуфтааст, суҳан аз забони шахси шоир мебошад, ки дар он дарки фардии ӯ аз масъулияти шеърӯ шоир ифода шудааст. Дар оғоз шоир бо аз меҳнати саҳту мушкили худ, ки дар гуфтани шеър мекунад, бо лаҳни воқеии самимӣ ҳарф мезанад:

*Шеъри ман!
Хуни ҷигар, ё пораи дил гӯямат,
Ё шитоби корвон дар роҳи манзил гӯямат,
Ё хурӯчи мавҷ дар домони соҳил гӯямат,
Роҳатат аз ҳад зиёду заҳматат з-он бештар,
Мухтасар сар то ба по савдои мушикил гӯямат [10, 55].*

Ва чун ба банде мерасад, ки аз эҳтимоли «хомӯш» мондани шеър суҳан ба миён меояд, он рангу равшани баланди ҳаёлпардозона гирифта, эҳсосоти шадид пайдо мекунад. Шоир бо бардоштҳои муболиғаомези ғулуви меҳонад, аз як ҷиҳат, ҷӣ андоза муҳим будани кори шеърро барои худ таъкид кунад ва, аз ҷиҳати дигар, арзиши баланди онро дар ҷомеа гӯшзад намояд. Агар шахсияте ҳамчун Турсунзода барои шеър ба ҳамон қадар меҳнату қорҳои хориқулудӣ омода бошад, он пас барои ҷомеа арзише дорад. Бинобар ин ӯ дар бораи шеър бо така ба шахсияти арзишманди иҷтимоии худ бо чунин бардошту шахомат суҳан ронда мегӯяд:

*Гар даме хомӯш монӣ, шӯру исён мекунам,
Баҳрҳоро ман ба ҷӯш оварда, тӯфон мекунам [10, 55].*

Ва монанди ин мисраъҳои пурғулуву ҳаёлпардозонаро ба забон меорад, ки ба шеъри ғиноӣ оҳанги ҳамосӣ медиҳад, зеро «... дар ҳамоса гуфтори шоир дар бораи умуре аст, ки дар дастраси таҷриба ва тааққул нест ва аз ҳавзаӣ андешаҳое, ки аз ҳиссу озмунҳои рӯзонаӣ зиндагӣ сарчашма мегирад, берун аст» [5, 309], аммо ғинояти шеър, ки ба замири хонанда таъсир мекунад, ӯро вомедорад, ки ба он бовар кунаду бипазирад.

Яке аз сабабҳои асосии марғубию маҳбубии шахсияти Мирзо Турсунзода ҳамчун шоир боз дар он аст, ки ӯ дар баробари тарғибгари ғояҳои сиёсӣ иҷтимоӣ буданаш инсонӣ воқеӣ, ҳассос, самимӣ, ҳамдард, ошиқпеша, меҳрубон ҳам ҳаст. Шахсияти ғиноӣ ӯ бетақаллуф, дилнишин суҳбат қарда, масъалаҳои бузурги ахлоқӣ, сиёсӣ иҷтимоиро бе таъкиди маҳсус, балки ҳамчун як ҷузъи рӯзгори худ самимона ба забон меорад. Дар ин шеър ин вижагӣ бештар доман паҳн қарда, дурахшонтар ба қалам омадааст, ки банди мактаб ба он далел аст, ки мегӯяд:

*Шеъри ман!
Медонамат зебо саманди ман тӯӣ,
Рӯзи майдон беамон тиру қаманди ман тӯӣ,
Осмони беғубори дилписанди ман тӯӣ,*

*Дуртар, болотар аз арзу само парвоз кун,
Чунки танҳо кавкаби бахти баланди ман туй [10, 56].*

Дар умум, дар аксари ашъори М.Турсунзода, ки ба мавзуи мавқеи шеърӯ шоир дар ҷомеа навишта шудаанд, назари иҷтимоӣ ба адабиёт, ки як шоҳаи шуури иҷтимоист, равшан падидор аст, вале азбаски хусусияти ғиноии истеъдоди шоир қавист, онро ҳамроҳ бо ифодаи ҳастии шахсии худ ба қалам медиҳад. Ин сифат ба ин гуна ашъори ӯ самимияту гармӣ бахшида, шуури иҷтимоии ӯро дар дили мо ҳамчун таровишҳои қалбии ӯ ҷойгузин менамояд.

КИТОБНОМА

1. Белинский, В.Г. Собрание сочинений: в 3 т. Т. 2 / В.Г. Белинский. – М.: ОГИЗ, 1948.
2. Белинский, В.Г. Полное собрание сочинений. Т. 7 / В.Г. Белинский. – М., 1955.
3. Гегель. Сочинения. Т. 3 / Гегель. – М., 1958.
4. Гусев, В.И. В середине века / В. И. Гусев. – М.: Советский писатель, 1967.
5. Кадаканӣ, М.Р.Ш. Суварӣ хаёл дар шеърӣ форсӣ / М.Р.Ш. Кадаканӣ. – Техрон, 1368. – 588 с.
6. Турсунзода, М. Асарҳои мунтахаб: дар 2 ҷилд. Ҷ. 1 / М. Турсунзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1961. – 480 с.
7. Турсунзода, М. Гулчини ашъор / М. Турсунзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 552 с.
8. Турсунзода, М. Гулчини ашъори Мирзо Турсунзода / М. Турсунзода; ба кӯшиш ва интиҳоби М. Ранҷбар. – Душанбе, 2011. – 283 с.
9. Турсунзода, М. Ошёнӣ баланд / М. Турсунзода. – Душанбе: Маориф, 2016. – 128 с.
10. Турсунзода, М. Ҳамеша бо Ватан будам / М. Турсунзода. – Душанбе, 2021. – 298 с.
11. Тынянов, Ю. Н. Проблемы стихотворного языка / Ю. Н. Тынянов. – М.: Советский писатель, 1965.
12. Ушинский, К. Д. Собрание сочинений. Т. 9 / К. Д. Ушинский. – М., 1960.
13. Флорова, К. П. Развитие форм художественного отражения действительности в украинской советской лирике / К. П. Флорова. – Киев, 1971.
14. Ҳофизӣ Шерозӣ, Ш. М. Куллиёт / Ш. М. Ҳофизӣ Шерозӣ. – Техрон: Замон, 2001. – 358 с.
15. Шарифзода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х. Шарифзода, Н. Мисбоҳиддин. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 416 с.

БОЗТОБИ НАМОДИ ШЕЪРУ ШОИР (дар мисоли ашъори Мирзо Турсунзода)

Дилбастагиҳои шахсӣ эҷодиҳои шоир барои муайян намудани вижагиҳои осораи аҳаммияти муҳим доранд, зеро маҳз дар ҳамин ҷо онҳо бештар аз ҳама дурахшонтар ифода мешаванд. Амри воқеъ аст, ки барои ҳар шоир, аз ҷумла барои Мирзо Турсунзода ҳам, мавзуи шеър ва шоир яке аз муҳимтаринҳо ба шумор меояд, зеро ба сарнавишти зиндагиаш, ки шоирӣ, иртибот мегирад. Дар ин мақола ҳамин мавзӯ дар муҳимтарин давраҳои эҷодиҳои шоир, ки аз солҳои ҷиҳилими қарни XX то охири умри ӯро дар бар мегирад, таҳқиқ карда шудааст. Бояд таъкид кард, ки дар ашъори Мирзо Турсунзода симои шоир дар «шахсияти ғиноӣ», «ман», «ровӣ», «шоир» ва монанди инҳо зоҳир шуда, дар

бораи шоир ва шеър, ки охирӣ маҳсули зиндагии ӯст, суҳан меронад. Дар мақола хосиятноктарин шеърҳои, ки оид ба ин мавзӯ навишта шудаанд, аз ҷумла «Марҳабо», «Шоиро», «Таронаи ишқ», «Ба Расул Ҳамзатов», «Шеъри ман» таҳлил карда, вижагиҳои муҳтаво ва бадеияти онҳо нишон дода мешаванд.

Калидвожаҳо: шеър, шоир, тасвири образи шоир, лирика, Мирзо Турсунзода, қаҳрамони лирикӣ, ҳудушиноси шоир, таҳлили бадеӣ, эҷодиёти шоирона.

ОТРАЖЕНИЕ ПОНЯТИЯ ПОЭЗИИ И ПОЭТА (на материале поэзии Мирзо Турсунзаде)

Личные и творческие пристрастия поэта имеют важные значения для определения содержательных и художественных качеств его произведений, потому как они ярче всего проявляются именно здесь. Совершенно естественно, что для каждого поэта, в том числе и Мирзо Турсунзаде, тема поэзии и поэта является одной из значительных, так как она связана с его судьбой жизни – быть поэтом. В данной статье эта тема рассматривается в основных периодах его творчества, охватывающих с сороковых годов XX столетия до последних годов его жизни. Следует отметить, что в стихотворениях Мирзо Турсунзаде образ поэта возникает в «лирической личности», «я», «рассказчике», «поэте» и тому подобные, говоря о поэте и поэзии, последнее, которое является творением его жизни. В статье анализируются самые характерные стихотворения, посвященные этой тематике, в том числе «Марҳабо» (Добро пожаловать), «Шоиро» (О поэт), «Таронаи ишқ» (Песня любви), «Ба Расул Ҳамзатов» (Расулу Гамзатову), «Шеъри ман» (Мой стих), и на конкретных примерах показываются их содержательные и художественные особенности.

Ключевые слова: поэзия, поэт, образ поэта, лирика, Мирзо Турсунзаде, лирический герой, художественный анализ, самосознание поэта, поэтическое творчество.

REFLECTION OF THE CONCEPT OF POETRY AND THE POET (based on the Poetry of Mirzo Tursunzoda)

A poet's personal and creative predilections play a significant role in determining the thematic and artistic qualities of his works, as they are most vividly manifested therein. It is therefore quite natural that, for every poet, including Mirzo Tursunzoda, the theme of poetry and the poet occupies a prominent place, since it is inseparably connected with his life's destiny—to be a poet.

This article examines the representation of this theme across the principal periods of Tursunzoda's literary career, spanning from the 1940s to the final years of his life. It should be noted that in Mirzo Tursunzoda's poetry, the image of the poet is embodied through various forms, including the «lyrical persona,» the lyrical «I,» the narrator, the poet himself, and similar figures. Through these poetic voices, the author reflects upon the nature of the poet and poetry, the latter being the central creation and purpose of his life.

The article analyzes the poet's most representative poems devoted to this theme, including «Marhabo» («Welcome»), «Shoiro» («To the Poet»), «Taronai Ishq» («Song of Love»), «Ba Rasul Hamzatov» («To Rasul Gamzatov»), and «She'ri Man» («My Poem»). Through a close reading of these works, their thematic content and artistic features are examined and illustrated with specific examples.

Keywords: poetry, poet, image of the poet, lyric poetry, Mirzo Tursunzoda, lyrical hero, self-reflection of the poet, artistic analysis, literary creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Аскар Ҳаким – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими шӯбаи адабиёти муосири тоҷики Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, Тел.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

Сведения об авторе: Аскар Хаки́м – доктор филологических наук, главный научный сотрудник отдела таджикской современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ, тел.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

Information about the author: Askar Hakim – Doctor of Philology, Chief Researcher of the Department of Tajik Modern Literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki NAST, tel.: 901-61-01-77. Email: askar_hakim@mail.ru

---

**ҲОФИЗ ДАР «ДЕВОНИ ҒАРБӢ-ШАРҚӢ»-И ГЁТЕ:
АЗ ИЛҲОМИ ЭҶОДӢ ТО ТАҒСИРИ БАДЕӢ****Шодӣ Шокирзода****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Равобити фарҳангиву адабии халқҳои эронинаҷод бо мардуми Мағрибзамин собиқаи тулонӣ дорад ва ин пайванду натиҷагирӣҳо дар таърихи тамаддуни башарӣ меваҳои пурфайзеро ба армуғон овардаанд. Ин гуна робитаҳо бахусус, аз садаи ХҶ ба баъд вусъати бештар ёфтанд ва бештарин намунаҳои осори саромадони адабиёти форсу тоҷик Абулқосим Фирдавӣ, Умари Хайём, Саноии Ғазнавӣ, Аттори Нишопурӣ, Ҷалолуддини Балхӣ, Низомии Ганҷавӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ ва дигарон ба забонҳои мухталифи дунё тарҷума ва нашр гардиданд. Аврупоиён ба ин васила бо олами хиёлотӣ рангин, руҳу равони бешикаст, ҷилову дурахши каломӣ сеҳромезӣ форсӣ ошноӣ ёфта, ба он ҷалби тавачҷуҳ намуданд ва дар андак муддат дар пайравӣ ва ё бевосита зерӣ таъсири он осори фаровони руҳӣ шарқидошта арзи вучуд намуд, ки «Девони ғарбӣ-шарқӣ»-и Иоханн Волфганг Гёте (1749-1832) аз ҳамин зумра аст. Адиби маъруфи олмонӣ дар ҳаёти адабии худ ду дӯст ва ҳамсухбат пайдо кард, ки бузургтарин асарро дар фикру зиндагиаш барҷой гузоштаанд. Яке аз онҳо Фридрих Шиллер (1759-1805) - шоири бузурги олмонӣ ва дигаре Ҳофизи Шерозӣ (1325-1389/1390) буд, ки солҳои охири умри Гёте тахти нуфузи афқору ақоид ва фалсафай ӯ гузашт. Ҳосили ин ишқу шефтагии аҷибӣ Гёте ба Ҳофиз ёдгории адабии бузурги «Девони ғарбӣ - шарқӣ»-ро барҷой гузошт, ки аз олитарин осори манзумӣ забони олмонӣ ба шумор меравад. Бешак, «Девони ғарбӣ - шарқӣ» аз замони Гёте то кунун «бузургтарин муаррифи Ҳофиз дар назди миллионҳо мардуми Мағрибзамин аст ва дар ин китоб Гёте ҳадди аълои таҷлиро, ки мумкин аст як шоири бузург аз шоирони дигар бикунад, ба кор бурдааст» [8, 204].

Ин асар баъди нашри нахустин (1819) аз ҷониби муҳаққиқон бо хушнудӣ пазируфта шуд ва аввалин тақризи муфассалу холисонае, ки сабабу заминаҳои пайдоиши онро бозгӯ менамуд, ба қалами донишманди ҳамзамони адиб И.Г.Л. Козегартен (1792-1860) мутааллиқ буд. Ба андешаи ин муқарриз, «дар «Девон...»-и Гёте бештар руҳи Шарқи мусулмонӣ ба мушоҳида мерасад ва он офариниши ғарбӣ - шарқист, ки то андозае осори шарқиро дар шакли ғарбӣ ва ашъори ғарбиро дар услуби назми шарқӣ ифода намудааст. Ҳадафи шоир аввалтар аз ҳама, тавассути маъниву мухтавои офаридаҳои ҷаҳони Шарқро ба мо шиносонидан аст ва хушбахтона, дар ин ҷода ӯ комёб гардидааст. Асари Гёте то ба он ҳадде, ки андешаву тасаввурот ва қаҳрамонҳои ба сурати умум маъмули шарқӣ ва ё андешаву эҳсосӣ шахсиятҳои наҷибӣ алоҳида ва кутуби Шарқро ифода мекунад, мундариҷаи шарқӣ дорад» [6, 502].

Муносибатҳои эҷодии адиби шинохтаи олмонӣ бо Шарк ва фарҳанги деринсолу ғании форсӣ-тоҷикӣ аз дер боз тавачҷуҳи аҳли таҳқиқро ба худ ҷалб намуда меояд. Дар ин замина бештар ҷанбаҳои адабӣ, таърихӣ ва фалсафӣ то андозае мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифта, таълифоти фаровоне низ рӯи қор омадаанд. Аксари муҳаққиқон иддао доранд, ки адиби олмонӣ тавассути «Девон...»-и худ на чун мушоҳидачӣ, балки бештар ба ҳайси идомадиҳандаи бехтарин дастовардҳои эҷодии Машриқзамин, баҳусус, назми форсизабон, ба назар мерасад (1, 298).

1. Сарчашмаҳои ошноии Гёте ба Шарк ва бозтоби ин руҳия дар «Девони ғарбӣ - шарқӣ». Шоир ва мутафаккири бузурги олмонӣ Иоханн Волфганг Гёте дар тамоми давраҳои ҳаёти адабиву илмиаш бо фарҳангу адабиёти сарзаминҳои бегона иртибот дошт ва ғолибан онҳоро дар қолиби назм месурӯд ва ӯ мавриди баррасӣ қарор меод. Лозим ба ёдоварист, ки тавачҷуҳи дилбохтагии шоири олмонӣ ба Машриқзамин аз айёми ҷавонияш оғоз ёфта буд ва дар навбати аввал зери таъсири тасвириҳои гуногуни ҳамзамононаш, ки аз Эрон баргашта буданд, қарор дошт. Дониши Гёттеро роҷеъ ба тамаддун, таърих, ҷуғрофиё, сиёсат, иқтисодиёт ва руҳи миллии ақвоми мамӯлики Шарк асарҳои сайёҳ ва шарқшиноси фаронсавӣ Жан Шарден (1643–1713) «Саёҳат ба Форс ва дигар мавзӯҳои Шарк», сайёҳ ва адабиётшиноси итолиёӣ Петро делла Валле (1586-1652) «Тасвири саёҳатҳо ба Маскав ва Форс», генерал-майори англис, ходими давлатӣ ва муаррихи англис Чон Малколм (1769-1833) «Таърихи Форс», шарқшинос ва муаррихи машҳури англис Уилям Оузлей (1767-1842) «Коллексияҳои шарқӣ оид ба таърихи қадимаи Осиё» (дар се ҷилд, солҳои 1797-1800), шарқшинос ва китобдори пруссӣ Ҳ.Ф. Дитс (1751-1817) «Ёддоштҳо оид ба санъат, илм, урфу одатҳо, таърихи дин, қонунҳои сиёсии Осиё», донишномаи бузурги «Китобхонаи шарқӣ» («Библиотека Ориентал»), ки мурағибаш шарқшиноси фаронсавӣ Бартеlemi д'Эрбело де Моленвиле (1625-1695) буд, инчунин тарҷумаи олмонӣ «Таърих»-и Херодот қомилтар намуданд. Мутолиаи тарҷумаи фаронсавӣ «Ҳазору як шаб» тавассути шарқшиноси фаронсавӣ Антуан Галлан (1704-1717) илҳомбахши шоири олмонӣ гардид ва ин бархӯрд ҳам аз лиҳози шакл ва ҳам аз ҷиҳати мазмун дар баъзе асарҳои ба мушоҳида мерасад. Услуби ҳосаи насли классикии мо – қисса андар қисса ва ӯ ҳикоят андар ҳикоят тавачҷуҳи Гёттеро ба худ ҷалб мекард ва ин таъсир дар асари «Устод Вилгелм»-и ӯ ба хубӣ ҳувайдост. Аз лиҳози мазмун муҳити афсонаҳои шарқӣ ва эҷоди саҳнаҳои бошаҳомату воқеаҳои ҷодуӣ дар достони парӣни «Лайло», ки дар замони сисолагияш навиштааст, инчунин асарҳои «Пориси ҷадид», «Афсона», «Шанбеи ҷодугарон», дар қисмати дувуми «Фауст»-и Гёте ба мушоҳида мерасад. Гёте ба тарҷумаи олмонӣ китоби муқаддаси муслимин Қуръони азимушшаън ошноӣ ёфта, аз он ёддоштҳо мекунад ва баъди мутолиаи асари Турен «Зиндагии Муҳаммад – қонунгузори араб» нусхаи аввали намоишномаи «Муҳаммад»-ро таълиф намуд, вале дигар аз пайи такмили он нашуд ва он дар сурати тарҳе монд, ки қисмати кӯчаке аз он то ба ҳол боқӣ мондааст. Гёте фоҷиаи «Муҳаммад»-и Волтерро аз фаронсавӣ ба олмонӣ тарҷума карда бошад ҳам, ба иллати тасвири якҷонибаву манфиаш онро нарасонид. Ӯ дар «Суруди Муҳаммад»-и худ каломии пайғамбари ислоро бо

чашмае муқоиса намуд, ки ҷӯйборҳои бешуморро дар худ гунҷонида, ба рӯдхонаи азиме табдил меёбад. Вале ифои вазифа дар мақоми гуногуни давлатӣ дар Веймар муддате ба Гёте имконият надод, ки ба омӯзиши ҳар ҷи бештаре аз Шарқ машғул бошад.

Дар давраи таълифи «Девони ғарбӣ - шарқӣ» Гёте тахти таъсири ду ҳиссиёти бузург қарор дошт, ки яке баъди омӯзиши шоҳкорҳои адабию фарҳангии шарқӣ, бавижа, арабиву форсӣ, зухур намуда буд. Дигаре сафарҳои адиб ва Рейн ва Майн дар солҳои 1814 ва 1815, ки ҳар қадам аз ҷаҳор то шаш моҳ идома ёфта, ҷаҳони то ин дам барояш номакшуфи санъату ҳунари олмониёни қадимро ошно намуд (7, 616-617). Бо вучуди ин ҳама донишу таҷрибаи андӯхта Гёте ҳанӯз ба иншои «Девон...» омода набуд ва дар адабиёти илмӣ андешае маъмул аст, ки тавачҷуҳи адиб нисбат ба Шарқ ва тамаддуни он баъди мутолиаи ғазалиёти Шамсиддин Муҳаммад Ҳофизи Шерозӣ ба забони олмонӣ яқбора ранги дигар гирифт, маҳз ҳамин устоди ғазал ва хоҷаи риндон шоири олмониро ба тавассути лирикаи баландпарвозаш ошиқи Шарқ қард (9, 61-62). Қаломи саршори меҳру ҳикмат ва андешаҳои волои шоири мутафаккири форсу тоҷик аз ҳудуди Машриқзамин берунтар рафта дар қаламрави қитъаҳои дигар шефтагону ҳаводорони сершуморе пайдо кард ва эшонро ба дунёи пур аз розу рамзи гӯяндагони форсу тоҷик роҳбаладӣ намуд. Албатта, яке аз пӯяндагони содики ин ҷодаи душвор И.В.Гёте буд ва «Девони ғарбӣ - шарқӣ»-и ӯ дар шумули беҳтарин шоҳкорҳои адабиёти ҷаҳонӣ ёдрас мешавад.

Муҳаққиқ М.Сарахонзода дуруст мегӯяд, ки «яке аз ҳадафҳои аслии ҳамкориҳои илмиву адабӣ ва фарҳангӣ, ки тавассути тарҷума ба вучуд омадааст, муқолаҳои сиёсӣ ва ахлоқӣ мебошад» (11, 137). Ба аҳли таҳқиқ маълум аст, ки донишманд, сафир ва сайёҳи олмонӣ Адам Олеарий аввалин нафаре буд, ки Фирдавсӣ, Саъдӣ ва Ҳофизро чун ситораҳои дурахшони назми ҳама давру замонҳо барои аврупоиён муаррифӣ (соли 1639) ва ҳамзамон намунаҳои аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, «Ғулистон»-и Саъдӣ ва девони Ҳофизро ба олмонӣ тарҷума намуд (3, 226). Гёте ӯро «марди шариф» номида, ростиву садоқат ва осори некашро бисёр фараҳбахшу омӯзанда ва сазовори арҷгузориву қадрдонӣ меҳисобад (4, 207). Вале адиби маъруф «Девони ғарбӣ - шарқӣ»-и худро ҷузъ-ҷузъ маҷнун марди шарифи дигари олмонӣ, шарқшиноси машҳур Йофез фон Ҳаммер Пургштал (1774-1856) медонист (4, 215), ки бо тарҷумаи девони Ҳофиз гӯё дунёи дигарро ба рӯи аврупоиён боз намуд. Ба андешаи Гёте, се навъи тарҷума вучуд дорад. «Нахустин, моро дар қолиби мафҳуми ҳудумон бо бегона ошно мекунад ва дар ин роҳ беҳтар як тарҷумаи сода ва мансур аст. Баъд аз он даврае меояд, ки мекушанд ба даруни муносиботи бегона дароянд, мунтаҳо сирфан ба ин ҳадаф, ки мафҳуми хоричиро бигиранд ва бо мафҳуми худӣ нақшу намудаш бубахшанд. Моилам чунин давраеро ба маънии воқеии калима давраи иқтибос биномам. Дар олитарин ва охири давра мекушанд, ки тарҷумаро чунон ҳамсони асл кунанд, ки на яке ба ҷойи дигаре, балки худӣ он гирифта шавад. Кӯшиши Ҳаммер дар тарҷумаи осори устодони Машриқзамин ағлаб нишоне аз равиши сеюм дар худ дорад» (4, 215-216).

Дар солҳои 1812 ва 1813 аввалин бор тарҷумаи муқаммалӣ девони Ҳофиз ба забони олмонӣ дар ду ҷилд ба нашр расид. Ношир Й.Ф.Котт соли 1814 дар

Рейн ба Гёте девони мазкурро эҳдо намуд, ки тарҷумони он мутарҷими дарбор, сафири собиқи Утриш (Австрия) дар Истанбул шарқшинос Йозеф фон Ҳаммер Пургштал буд. Дар дафтари қайдҳои Гёте номи Ҳофиз бори аввал дар таърихи 6-уми июни соли 1814 сабт ёфта бошад ҳам, муҳаққиқ А.В.Михайлов бар он аст, ки девони Ҳофиз ба адиби олмонӣ рӯзи 18-уми май дастрас гардидааст (7, 620). Ба қавли муҳаққиқ ва адабиётшиноси олмонӣ Г.И.Вейтс, Гёте феврал ба мутолиаи ашъори Ҳофиз малакутӣ пардохт ва аллакай баъди як рӯз (19-уми май) тахти таъсири он шеърӣ «Зулфҳо» арзи вучуд намуд, ки он баъдан бо унвони «Мубтало» шомили «Девони ғарбӣ - шарқӣ» гардид (13, 166). Ҳарчанд Гёте аз носаҳеҳии тарҷумаи комили ашъори Ҳофиз ба забони олмонӣ борҳо ёдовар мешавад, маҳз ба тавассути ҳамин тарҷума ӯ имкон ёфт, ки руҳи шоири нодирагуфтори форсизабонро дарк намояд. Дар ин хусус Гёте дар дафтари қайдҳои менависад: «Қаблан ҳар кучо қитъаҳои мухталиферо аз ашъори ин шоири бузург мутолиа мекардам, чизи қобили мулоҳизаеро намеёфтам, вале акнун ашъори тадвинёфтаи ӯ ба ман таъсири ҳар чи бештаре мерасонад ва ончунон маро шефтаи худ сохта, ки ба тағйири назари қаблаам маҷбур ҳастам (5, 321-322).

Ҳамин тариқ, «Девони ғарбӣ - шарқӣ» самараи ошноии адиби олмонӣ бо каломии оламгири Хоҷаи Шерозист. Гёте дар ибтидо маҷмуаи шеърҳои ин силсиларо «Ҳофиз» номида буд, вале баъдтар унвони кунунии девонро муносибтар донист. Ҳамаи дуvozдаҳ фасли «Девон...»-и шоири мутафаккир унвони форсӣ доранд: «Муғаннинома», «Ҳофизнома», «Ишқнома», «Такфирнома», «Ранҷнома», «Ҳикматнома», «Темурнома», «Зулайхнома», «Соқинома», «Масалнома», «Форснома» ва «Хулднома». Номи Ҳофиз дар ин асар бештар аз адибони дигар ёд мешавад ва ҳатто як фасли он «Ҳофизнома» ном дорад ва Гёте ба андозаи ӯ васфи дигареро намекунад. Ин фасл аз 10 шеър иборат буда, дар аввалин шеърӣ он, ки ба тариқи муколама байни шоир (Гёте) ва Ҳофиз сурат гирифтааст, адиби олмонӣ аз кунунии шоири бузурги форсӣ пурсон мешавад ва ӯ дар ҷавоб мегӯяд, ки чун китоби муқаддаси Куръонро ба сурати комил азбар намуда, дар ҳама вазъу ҳол имону қаноату парҳезгориро пеша намудам, мардум маро Ҳофиз номиданд. Шоир (Гёте) ҳам дар ин ҷода бо Ҳофиз ҳамгуну ҳампаймон буданашро изҳор дошта, таъкид мекунад, ки каломии китобҳои осмониро бо лавҳи ҷон пазируфта, аз шодобии гавҳари имон дар синааш пайваста тозагӣ ёфтааст (4, 30). Гёте дар як шеърӣ ба адиби нобиғаи Шарқ бахшидааш, ки аз «Девон...» берун монда, дар шумули ашъори наздик ба рӯҳияи шарқӣ омадааст, мегӯяд:

Ҳофизо, бо ту баробар будан?

Чӣ хилест муҳол!

Хешро чун ту ба қадр афзудан?

Нест ҷуз айни вубол!

Ту чун он киштии паррон биравӣ,

Карда оғард дили дарёро.

Нашавӣ дастхуши тӯфоне,

Ғул-гул андозӣ ҳама паҳноро.

(Тарҷумаи Лоик Шералӣ) (10, 70).

Гёте дар ин чо иддао дорад, ки харчанд ашъори Ҳофиз ба зоҳир ором менамояд, дар замири он шӯру иштиёқи фаровоне нухуфтааст. Ӯ Ҳофизро ба киштии азиме мушобеҳ медонад, ки дар укёнус бо шукӯҳу азамати хос шиноварӣ дорад ва тӯфони ногаҳонӣ низ дар баробари ӯ ёрои муковимату истодагарӣ кардан надорад. Дар интиҳо адиби олмонӣ худро аз муридони адиби шерозӣ доништа, талқин месозад, ки ишқу зиндагиаш чун Ҳофиз саршори хуррамиву шодмониҳо буда:

*Ман муриде зи муридони туам, эй устод,
Баски дар кишвари нуронӣ чу Шерози ту
Умр варзидаму ошиқ шудаму будам шод.*

(Тарҷумаи Лоик Шералӣ) (10, 70).

Дар шеъри дигаре бо унвони «Бепоен» Гёте ба Ҳофиз нидо мекунад:

*Бигзор фуру равад ҷаҳоне,
Ман боки шикасти он надорам.
Хоҳам, ки миёни шодию гам
Худро чу бародарат шуморам.*

*Ҳофиз, ману ту чу тавъамонем,
Ҳамқисмати рӯзгори фонӣ.
Гар ҳамдиду ҳамдами ту бошам
Он аст ҳаёту шодмонӣ.*

(Тарҷумаи Лоик Шералӣ) (10, 68-69).

Аммо бо Ҳофиз даъвии баробарӣ кардани адиби олмонӣ ба ҳеч вачҳ таоруфи шоирона нест, балки руҳу андешаи шоири даҳои форсӣ дар ашъори Гёте як навъ навпардозиву муъҷазбаёнӣи хоси шаркиро ворид намуд. Вале шоири олмонӣ ин ҳамаро бо дилу дарду шеваи худ мехонад ва ин маъниро Гёте дар банди охири шеъре, ки қаблан аз он иқтибос намудем, мегӯяд:

*Эй шеър,
Ту лек дар амон бош,
Такрор машав: ки ҷовидон бош.
Ту дер зи мою пиртар ҳам
Ҳам дер бимон зи мо дар олам!*

(Тарҷумаи Лоик Шералӣ) (10, 69).

«Девон...»-и адиби олмонӣ «танҳо баҳси хушк бо гузаштаи дур нест, балки Гёте дар баробари Ҳофиз ва Шарқ зиндагӣ ва афкори ҳудашро қарор медиҳад ва таҷассуми зебой аз маҳсусоти Гёте дар девон пайкари Марианна фон Виллемер аст, ки ин чо таҳти номи Зулайхо сутуда мешавад» (2, 73). Ин зани хунарманду равшанзамир истеъдоди нодири шоириву мусиқӣ дошт ва шавҳараш яке аз бонқдорони Франкфурт буд. Дар моҳи августи соли 1815 Гёте меҳмони оилаи Виллемер шуда, бонқдорро пиру нотавон ва Марианнаро хеле ҷаззобу дилрабо мебинад. Ин боздид ба шефтагиву ишқбозиҳои адиби шастушашсолаву Марианнаи қариб сисола сабабгор мегардад. Байни ин ду нафар мукотиба ба тавассути номаҳои саршори эҳсосу рамзи ошиқона сурат мегирифт ва тарҷумаи олмонии ашъори Ҳофиз барояшон ба сифати мушқилкушо хидмат менамуд. Гёте худро Ҳотам ва Марианнаро Зулайхо номид ва ин чуфт аз ихтироҳҳои

адиби ошикпеша мебошад. Марианна ба номаҳои лабреси ишқу мухаббати ӯ аксаран бо шеър ҷавоб мегуфт ва адиби тавоно онҳоро бо ислоҳи андак дар фасли «Зулайхнома»-и «Девон...»-аш гунҷонидааст, ки аз ҷумлаи зеботарин ашъори ошиқона ба ҳисоб мераванд. Ҳамин тариқ, «Ҳофизи Шарқ ва Зулайҳои Ғарб муҳимтарин илҳомдихандагони девонанд ва ин ду намуди имтизочест аз Шарқ ва Ғарб, ки дар девон ба вуқӯ мепайванданд» (2, 73).

Бисёр муҳаққикон кӯшидаанд, ки дар мисоли ашъори Ҳофиз муайян кунад, ки «Девон...»-и Гёте то чӣ ҳад шарқӣ, то кадом андоза ғарбӣ ва билохира то кадом андоза ғарбиву шарқист. Албатта, аркони шарқии девон дар ҳама ҷо қобили мулоҳиза аст ва дар он шеъре нест, ки ҳадди ақал як мазмуни шарқӣ ва ё ишораи маҳфие ба он надошта бошад. Вале ҳеч мазмун ба сурати асл ва ё ягон ғазали Ҳофиз ё шеъре аз шоири дигари форсӣ дар тарҷумаи олмонӣ дар девони Гёте ба ҷашм намерасад. Руҳи шарқии асари адиби олмонӣ бештар дар корбурди номи ашъу сурат, аниқтараш, луғати арабиву форсие аз қобили *булбул*, *худхуд*, *соқӣ*, *таълиқ* ва амсоли инҳо ба мушоҳида мерасад ва Гёте ҳатто истилоҳи *бедимог буданро* бидуни тарҷума ба кор бурдааст. Ӯ дар нахустин шеъри фасли «Ишқнома» («Сармашқҳо») аз шаш ҷуфт ошиқу маъшукҳои арабиву форсӣ – Рустаму Рудоба, Юсуф ва Зулайҳо, Фарҳоду Ширин, Мачнуну Лайлӣ, Ҷалил ва Ботийна, шоҳ Сулаймону шоҳдухтар Билқис ба сифати намунаҳои беҳтарин ёдовар шуда (4, 37), дар шеъри дигари ҳамин фасл («Ду дилдодаи дигар») аз Вомиқу Узро (4, 37) низ ном мебарад. Вале як фасли муфассали девон («Зулайхнома») ба ҷуфти дигари содиқ - Ҳотаму Зулайҳо, ки маҳсули тахайюли инфиродии Гёте мебошад, бахшида шудааст (4, 69-91). Дар ин бахш асосан гуфтушуниди Гётеи Ҳотам ва Марианнаи Зулайҳо ба силки таҳрир даромада, шӯру иштиёқи ошиқу маъшуқи хирадмандро баёнгар аст. Ба ин номҳо тасвиру мазмунҳои шарқии *ҷашмаи оби ҳаёт*, *ойинаи Сикандар*, *боди сабо*, ки номарасони ошиқ аст, *иштиёқи хоки даргоҳ* илова мегардад. Дар девони Гёте тасвиру қиёсҳои шарқиро чун ташбеҳ қардани *зулф* ба *занҷир*, тамсилу ҷуфтҳои мачозии *садафу марворид*, *гулу булбул*, муҳити шарқие аз табиату либос – *воҳаву хаймаҳо*, *дастору аммома*, *ҷодари маъшуқа*, *ангуштарӣ*, *муҳру тилисм* ба мушоҳида мерасанд ва ӯ борҳо ба абёти Ҳофиз мурочиат намудааст.

Билохира, руҳи шарқии девони Гёте дар тақсими он ба фаслҳои гуногуне, ки ҳамагӣ номҳои форсӣ-тоҷикӣ доранд, барои нафаре ғайри қобили қабул буда наметавонад.

2. Аносири ғарбии «Девони ғарбӣ - шарқӣ». Ба назари аввал чунин менамояд, ки девони Гёте аз лиҳози муҳтаво ғарбӣ ва аз ҷиҳати шакл бо корбурди рамзу киноя ва саноеъи фаровони шеъри форсӣ-тоҷикӣ шарқӣ мебошад, вале дар асл чунин нест. Ба қавли И.С.Брагинский, «шакли шарқии «Девон...» аз сохтори ғарбии он, яъне усули шеърӣ, истифода аз унсурҳои сурудҳои халқии олмонӣ, тимсолҳои ғарбӣ, минҷумла, устураҳои қадим имтиёзе надорад. Агар ба муҳтавои «Девон...» бо дидаи таҳқиқ бингарем, бо боварӣ метавон гуфт, ки дар он ғоя, тимсол ва сюжетҳои шарқиясл низ фаровонанд» (1, 577).

Дар Аврупо «Девони ғарбӣ - шарқӣ» баъд аз «Фауст» аз асарҳои бисёр муҳимми адиби маъруф И.В.Гёте ба ҳисоб меравад. Бисёр вақт муҳаққиқон ба забони олмонӣ иншо шудани асарро аз унсурҳои асосии ғарбӣ будани он дониста, таъкид мекунанд, ки фаҳми забони «Девон...» сахлу сода нест. Гёте аз навҳои асосии шеъри форсӣ-тоҷикӣ - ғазалу рубой, ки бештар эҳсосоти ошиқонаро баён мекунанд, ба хубӣ иттилоъ дошт. Адиби нобига дар ибтидо барои ба забони олмонӣ ғазал гуфтан ҷаҳде намуда, вале баъдан самарайи беҳин наовардаи кӯшишҳои ӯро иқро намуда, аз баҳри он мегузарад.

Шоир дар фасли «Ҳофизнома» ёдовар мешавад, ки аз лиҳози шакл низ бо Ҳоҷаи Шероз пайравӣ карда, мехост шеърҳои қофиядор бигӯяд, аммо мутаассифона, ба муваффақияти қобили мулоҳизае даст ёб нашуд:

*Табиист, авзони мавзун дилкашанд,
Ва табъ аз пардохтан ба онон шӯре меёбад.
Вале ин ниқобҳои бехуну пуч,
Чи зуд дилзор мешаванд.
Ҳатто ҷон ҳам, агар ки дар пайи роҳи нав барнаояд,
Ва он қолиби мурдари ба дур наандозад,
Бар хеш низ таҷалли шодмона надорад.*

(Тарҷумаи Маҳмуди Ҳаддодӣ) (4, 34)

Бад-ин тарик, Гёте шакли ғазалро танҳо муносиби Шарқ дониста, таъкид мекунад, ки он дар забони олмонӣ шавқу имтиёзи инфиродиро монёе мешавад ва боистӣ бо шакли наву зиндатаре иваз карда шавад. «Девон...» аз лиҳози мазмун низ бештар ғарбӣ мебошад. Ба ҳамагон рӯшан аст, ки ҳар байте аз ғазалҳои Ҳофиз аз ҷиҳати мазмун бо сари худ мустақил аст ва фаразан аз як ғазали ҳафтбайтии ӯ метавон ҳафт ва ҳатто бештар аз он маънӣ бардошт. Яъне ғазали Ҳофизро, ба қавли Гёте, «оғозу анҷоме нест». Шоири олмонӣ ин амро далели азамати табъи Ҳоҷаи Шероз дониста, ӯро чун осмон беинтихову номаҳдуд меҳисобад:

*Ҳофиз, ту мисоли ҷовидонӣ
Чун умри абад надорӣ поён.
Ҳар як ғазалу чакомаи ту,
Ҳар нақши сарири хомаи ту,
Вобаста фақат ба хеш бошад,
Чун чанбари осмони гардон.*

(Тарҷумаи Лоик Шералӣ) (10, 68)

Вале ҳар як шеъри «Девон...»-и Гёте мутобиқи услуби ашъори аврупоӣён ибтидову интиҳои муайян дорад ва аз як гул ба гули дигар нишастан кори адиби олмонӣ нест. Байти нахустину машҳури яке аз ғазалҳои Ҳофиз

*Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро* (12, 9).

буда, ҳашт байти баъдии он ҳар кадом маъниву мазмуни мутафовут доранд. Гёте дар ду шеъри фасли «Зулайхонома» мазмуни байти фавқуззикро истифода бурда, чанбаҳои мухталифи онро мавриди баррасӣ қарор медиҳад ва дар ҳар ду маврид аз оғоз то анҷом аз ҳадди ҳамон як мазмун берунтар

намеравад. Дар шеъри аввал, ки аз даҳ банди чаҳормисрай иборат аст, шоир бо он чи дорад, шукрона мегӯяд, вале танҳо дар мавриде, ки дар хусуси Зулайхо меандешад, хоҳишу орзуҳояш афзунтар мешаванд. Мехоҳад кулли олам дар тобеияташ бошад, то маҳбубаашро шодмон бисозад. Орзу дорад, ки ба Зулайхо мамолики ишғолнамудаи Темурро бо тамоми сарвату салтанаташ – лаъли Бадахшон, меваҳои асалини Бухоро, ҳарири Самарқанд, парчаву матоъҳои ҳиндӣ, марвориду санғҳои қиматбаҳо ҳада созад:

*Аммо аз ин ҳама колоҳои шоҳона,
Чуз ошуфтагии нигоҳ чӣ ҳосил?
Чонҳои ба ростӣ ошиқ,
Саодатро танҳо дар вучуди якдигар меёбанд (4,75).*

Ба ин тартиб, шеъри Гёте анҷоми мантиқӣ ва аз лиҳози ахлоқӣ ризоиятбахш медиҳад. Дар шеъри дуввуми Гёте ҳам чунин низом риоя шудааст. Яъне шоир бо ёдоварӣ аз мазмуни ҳамон байти Ҳофиз дар ҳар се банди чаҳормисрай аз доираи маҳлуди як мавзӯ берунтар намеравад:

*Оё ҳаргиз парво кардаам, эй чони ҷаҳон,
Ки Балху Бухоро ва Самарқандро
Пешкаши ту кунам?
Зарқу барқ ва қолу мақоли ин шаҳрҳоро?*

*Вале аз султон бипурс,
Ки оё ба ин бахшиши ризо медиҳад?
Оре, ӯ бузург асту фарзона,
Бо ин ҳама аз рози ишиқ бехабар аст.*

*Султоно, ту ҳаргиз ризо намедиҳӣ,
Зеро ки бахшиши ончунонро
Маъшуқае чунин бояд,
Ва гадое чун ман!*

(Тарҷумаи Маҳмуди Ҳаддодӣ) (4, 75).

Вале дар ин шеър андешаи Гёте ба каломи Ҳофиз муҳолиф аст ва шоири олмонӣ ба турки шерозӣ бахшидани Самарқану Бухороро аз назарбозие бештар намедонад. Ба қавли Гёте, шоҳу ҳокиме, ки ба ин амр ризоият медиҳад, дар ҷодаи муҳаббат камтаҷриба аст. Ҷодаи муҳаббат танҳо ба эҳтиёҷмандони ҳақиқии ишқ ниёз дорад. Бо ишора ба байти Ҳофиз, Гёте дар доираи сабуку услуб ва маъниву мазомини роиҷи аврупоӣ сухани худро мегӯяд.

3. Таҷзияи унсурҳои ғарбиву шарқӣ дар «Девони ғарбӣ - шарқӣ». Девони Гёте аз ду ҷониб ғарбиву шарқист. Аввалан дар таркибҳои маъмулии мазмунҳои ғарбиву шаркидошта ва баъдан эҳсоси ягонаи суфиёнае, ки Гётеи солхӯрдаро бо Ҳоҷаи Шерозӣ қарин намудааст. Ғарбиву шарқӣ будани девони Гёте танҳо иборат аз он нест, ки ин унсурҳои дугона дар канори ҳам омадаанд. Ҳамчунин мазомини шарқиро дар руҳияи ғарбӣ парваронидани шоир ҳам маҳаки асосӣ нест, балки ба навъи аҳсан ва ҳамзамон пӯшида аз назар мавридҳое ба чашм мерасанд, ки Гёте худро бо Ҳофиз дар мувофиқат дармеёбад. Замоне ки инсон

Ҳофизро мешиносад, ин мувофиқат дар назари Гёте нисбат ба дунё, зиндагӣ ва огаҳиҳояш аз мақоми шоирӣ чеҳранамо мегардад.

Адиби олмонии садаи XIX дар шеъри «Бепоен»-аш худро мӯнисӣ Ҳоча Ҳофиз медонад, зеро зистан бо эҳсоси саршор, ноогаҳии ҳамзамонон ва худро дар вазъи ноҳинҷор тасаввур намудани Ҳофиз ба руҳияи Гёте низ созгор омадааст. Дар масоили динӣ низ Ҳофиз ва Гёте назари яқсон доранд. Ҳочаи Шероз мегӯяд:

*Ҳама кас толиби ёранд, чи ҳушёру чи маст,
Ҳама ҷо хонаи шиқ аст, чи масҷид, чи кунит* (12, 103).

Адиби олмонӣ як сол пеш аз Ҳавташ худро пайрави фирқаи эпикурӣ медонист ва ҷонибдорони ин равия аз ҷумлаи муътақидони тамоми адён – бутпарастон, масеҳиён, яҳудиёну мусулмонон буданд ва мақсудашон аз ҳар кадоми ин динҳо беҳтарину комилтарин нуқоти ба илоҳиёт наздикро пазируфтани парастидан буд. Муҳаққиқи олмонӣ К.Бюргел дар робита ба ин мавзӯ бар ин назар аст, ки «бозии нимшӯҳӣ ва нимчиддӣ бо тасаввуроти динӣ, ки дар бархе аз ашъори Ҳофиз мавҷуд аст, ба наҳви аҳсан ҳамтирози худро дар «Девон...»-и Гёте, хусусан, дар баҳши «Хулднома» меёбад» (2, 78). Вале ба назари мо, ин андешаи муҳаққиқ саҳеҳ нест, зеро бо боварҳои динӣ ҳазлу бозии нимшӯҳиву нимчиддӣ қардан кори Ҳофиз нест. Ӯ чун фарди соҳибхиради замони хеш дар диёнат чизе ҷуз ахлоқи қаримаву малакоти фозила намедид. Албатта, инсон фаришта нест ва Ҳофиз ҳам аз ҳамин қабил аст ва тавре Гёте таъкид мекунад, «дар бархе хурдамасоил по аз ҳитаи шаръ берун мегузорад», вале дар ҳама ҳол аз гуноҳ мепарҳезад (4, 31-32) Ҳофиз танҳо мутолиаи китобҳои муқаддаси нозилшударо қофӣ намедонад, балки мутобиқи таълимоти онон амал намуданро низ талқин менамуд. Дар акси ҳол аз намозу рӯза ва мутолиаи Қуръон суде набошад:

*Худо з-он хирқа безор аст сад бор,
Ки сад бут бошадаш дар остине* (12, 611).

Он чи ба назари муҳаққиқи олмонӣ ба сифати «ҳазли нимшӯҳиву нимчиддӣ» ёд мешавад, бе тардид, баъзан дар девони ашъори Ҳофиз ба мушоҳида мерасад, вале на дар ҳоле, ки суҳан аз боби муътақидот меравад, балки дар мавриде, ки рафтору амали зоҳиди худбину суратпараст дар миёна аст. Адиби олмонӣ низ чун Ҳофиз мавриди интиқоди тангназарони замон қарор гирифта буд ва ӯ низ чун устои маънавии хеш аз зоҳиди зоҳирпараст лаб ба шиква мекушояд. Гёте дар фасли «Ранчнома» алайҳи олами ноаён, аҳмақони кӯтоҳназар, роҳибони беҳирқаю дастор шикоят мекунад ва ин афрод ҳарчанд либоси зоҳидӣ надоранд, аз назари ботин бо хирқапӯшоне, ки мавриди сарзаниши Ҳофиз қарор гирифтаанд, қобили муқоиса мебошанд:

*Ҳофизу Улриш Хуттен низ
Дар муқобала бо ин азракпӯшон,
Бояд, ки аслиҳа бармедоштанд,
Ҳарифони ман аммо бо ҷомаи одӣ мегарданд.*

*Мегӯед: - Номашонро баланд бигӯям?
Ҳамон беҳтар, ки ангушт бар онон нагирам,*

*Ки бе он ҳам дар иҷтимоъ,
Ба кифоят аз онон дар ранҷам.*

(Тарҷумаи Маҳмуди Ҳаддодӣ) (4, 54)

Дар фасли «Хулднома» баъди ашъоре аз қабили «Мисол», «Мардони муҳикк», «Занони баргузида» дар остонаи бихишт гуфтугӯи Ҳур ва Шоир ба вуқӯ мепайвандад (шеърҳои «Пазириш» ва «Парвоз ва пазириш»). Манзур аз Шоир, албатта, худӣ Гёте мебошад ва Ҳур аз ӯ мепурсад, ки магар ту ҳам мучоҳиди роҳи ҳақ ва каломии ростини Қуръон ва аз зумраи дӯстони баргузидаи Паямбар (с) ҳастӣ ва ростӣ, вурудат ба бихишт оё подоши амали ҳасанаи туст? Ва агар дар воқеъ ҳамин тавр ҳаст, пас бигӯӣ, ки дар ин чода чӣ корномае нишон додаву чӣ қарохате бардоштаӣ, то бо эътирофи шуҷоату мардонагиат дари бихиштро ба рӯят бикӯшоям? Шоир дар ҷавоб мегӯяд:

*Писханд мазан ту бар мусофир,
Бикшо дари равзае ба рӯям,
- Инсон будаам дар ин ҷаҳон, пас
Ин аст далел бар набардам.*

*Бо дидаи ҳақ нигар ба чашиам,
- Бархон ба рӯшанӣ ту ҳолам.
Афсонаи ишқ захмиям кард,
Талбиси замон фузуд захмам.¹*

(Тарҷумаи тахтуллафз)

Бад-ин минвол, шоир захмӣ гаштааст, вале на дар чиҳоди роҳи ҳақ, балки дар набардҳои чодаи ишқу зиндагӣ. Шоир илова мекунад, ки дар тӯли умр ба тавассути калом ба дилҳо рӯшанӣ бахшида, начобату адолату ростиро талқин менамуд ва ин хунар барояш, албатта, номи ҷовид хоҳад бахшид. Байни ин пора ва байти зерини Ҳофиз:

*Субҳидам аз ариш меомад хурӯше, ақл гуфт:
Кудсиён гӯӣ, ки шеърӣ Ҳофиз аз бар мекунад (12, 217).*

умумияту ҳамоҳангиеро ба мушоҳида мерасад. Дар «Девон...»-и Гёте Ҳур ба сурати маъшуқаи шоир намоён мешавад ва албатта, дар воқеъ Зулайхо нест, вале бениҳоят мушобеҳи ӯст. Сарчашмаи ин ҳаммонандиро муҳаққиқи олмонӣ К.Бюргел дар фармуаи Паямбари ислом (с) мечӯяд, ки мутобиқи он хурон бояд ба сурати маъшуқаи шуҳадо зоҳир шаванд (2, 74). Шоир ва Ҳур ба гуфтугӯ мепардозанд ва эҳсос мешавад, ки ҳар ду ҳам ба тавофуқ расидаанд. Ин бархӯрду ягонагӣ низ ба руҳияи Ҳофиз тааллуқоте дорад. Дар масоили динӣ низ Гёте дар фаслҳои «Муғаннинома», «Ҳофизнома», «Хулднома», бавижа, дар мавриде, ки аз номи худ сухан мегӯяд, бо Ҳофиз ҳамдаму ҳамдил аст. Дар масъалаи ягонагии шаклу мазмун низ байни ин ду адиби нобиға иртиботе ба чашм мерасад ва агар Ҳофиз мефармояд:

*Кас чу Ҳофиз накашид аз руҳи андеша ниқоб,
То сари зулфи суханро ба қалам шона заданд (12, 212).*

¹ Азбаски тарҷумаи устод Маҳмуди Ҳаддодӣ ба наср аст, мо дар баъзе мавридҳо кӯшидем, ки намунаҳои овардамонро аз матни русӣ дар қолаби назм ба тоҷикӣ тарҷума кунем.

Гёте лафзро арӯс ва маъниро домод доништа, таъкид бар он дорад, ки инчунин ҳамбастагиро танҳо шахси аз ашъори Ҳофиз бохабар идрок намуда метавонад.

Масъалаи дигари қобили баҳс дар муносибати Гёте ва Ҳофиз чунуни шоирона аст. Ҳофиз мегӯяд:

*Зоҳид ар роҳ ба риндӣ набарад, маъзур аст,
Ишқ қорест, ки мавқуфи ҳидоят бошад* (12, 265).

Ба андешаи Ҳоҷаи Шерозӣ, ишқ муҳаббати худодод аст, ки бар дӯши инсонхост ва эшонро боястӣ ин амонати илоҳиро бегазанд ниғаҳдорӣ намоянд. Паймудани ин роҳ душвориҳо дорад ва оне, ки дар ин ҷодаи пурмонеа мардона гом мениҳад, фазилату арҷмандӣ ёфта, ба марҳалаи камолу маърифати воқеӣ мерасад. Ҳамзамонони Ҳофиз бо ишора ба вазъи маъмулӣ ўро мавриди тамасхур қарор медоданд ва дар сафи эшон, мутаассифона, афроди соҳибтамизе ҳам буданд, ки аз паймудани роҳи ишқ бебаҳра мондаанд. Аз ин рӯ, Ҳофиз худро гирифтори чунун меномад, чунуни ҷодаи ишқ. Гёте низ дар қисмати «Ранҷнома»-и «Девони ғарбӣ - шарқӣ» мегӯяд:

*Агар аз лафз мечӯед маънӣ,
Бувад Маҷнун гирифтори чунунӣ,
Вале ин қадр бераҳмӣ нашоёд,
Маро гӯянд агар Маҷнунӣ сонӣ.*

*Ба воқеъ ҳомиш нафъи шумоям,
Ба душман доимо дар гирудорам.
Нафармоед: «Э, девонаавзоъ!
Ба завлона гиредаш ё ба занҷир!»*

(Тарҷумаи тахтуллафз)

Арабҳо низ дар даврони чоҳилият шоирро маҷнун, яъне гирифтори чунунӣ меномиданд, вале баъдтар қудрату азамати каломро дарк намуда, хунари шеърғӯиро муъҷизакорӣи чоиз (*ас-сеҳр ал-ҳалол*) номиданд. Дар Аврупо низ ин ақида мустаъмал буд ва дар девони Гёте ба унвони воқеият ба чашм мерасад ва маҳакест, ки шоири олмониро бо Ҳофиз қарин гардонидаст. Ҳофиз худро «девонаи дӯст» меномад ва чунинии ишқ фасли «Зулайхнома»-и девони Гётеро нисбат ба ёздаҳ фасли дигар ба дарозо кашидааст. Замони гуфтугӯи Ҳотаму Зулайхо ба ҷуз номи дӯстдошта ҳарфи дигаре дар забони онҳо нест ва гӯё олам танҳо барои дуи онҳо арзи ҳастӣ мекунад. Ҳавасу иштиёқи мухталиф баъзан монети идроку тамизи маҳбубон мегардад:

*Ҳусни ту дидаам қунад тира,
Гӯшам аз лаҳни туст ношунаво.*

(Тарҷумаи тахтуллафз)

Ҳофиз дар ашъораш таъкид мекунад, ки тариқи суҳанғӯиро аз дӯст омӯхта, вале Ҳотами Гёте ин хунарро аз Зулайхо ёд гирифтааст. Гёте мадҳи маъшуқаашро ба ҳадде мерасонад, ки тасвири он чун тасвири дӯст назди Ҳофиз бо Худованд баробарӣ мекунад. Дар охири шеърӣ фасли «Такфирнома» ба ин маънӣ ишорае ҳаст ва Зулайхо мегӯяд:

*Ойна мегӯядам, ки зебоям.
Шумоён аммо зинҳорам медиҳед, ки:
Пирӣ дар сарнавишти ман низ омадааст.
Бар мост, ки ҷилвае аз ҷовидонагии Ў бошем,
Ин як лаҳзаро – боре, дар манаш дӯст бидоред.*
(Тарҷумаи Маҳмуди Ҳаддодӣ) (4, 51).

Андешаи фавқ дар охири шеъри фасли «Зулайхонама» бо низоми муайян ва ибратомӯз чехранамой мекунад. Дар ин шаш китъаи ҷаҳормисраи Гёте тавсифи маъшукро ба қадри руҳ ва хилқат мерасонад:

*Худ агар ба ҳазор ҷилва дарой,
Эй ҷама нозанинӣ, дар ҷо бозат мешиносам.
Ё агар дар ҷомаи ҷоду гоиб шавӣ.
Ҳон, эй ҷама ҷо ҳозир! Боз дар ҷо бозат мешиносам.*
(Тарҷумаи Маҳмуди Ҳаддодӣ) (4, 91).

Таъбири «ҷама ҷо ҳозир» ишора ба он аст, ки байни маъшуку Худованд тафовути чиддие намонанд ва дар ҳамин маврид маъшукро дар сар чун ҷама хушпайкар, дар абр чун ҷама гуногуншакл ва дар субҳ чун ҷама шодивар тасаввур мекунад. Ин гуна сурудани ашъор Ҳофизро ба ёди кас меорад, ки мегӯяд:

*Ман он мурғам, ки ҳар шому саҳаргоҳ,
Зи боми Ари меояд сафирам* (12, 425).

Гёте дар ҳамин фасли девонаш ғайриҷашмдошт шахсияти худро меситояд:

*Бар фарши гулозини чаман,
Эй ҷама рангу рӯшно, ба рӯшанӣ бозат мешиносам.
Ва он гоҳ, ки печак бо сад панҷа гирди худро мегирад,
Эй бар ҷама фарогир, дар фарогирӣ бозат мешиносам.*

*Он дам, ки субҳ бар пешони кӯҳ метобад,
Эй ҷама тобандагӣ, дар ҷо саломат медиҳам.
Ва сипоси он, ки осмон болои сарам ҷатр кушод,
Эй ҷама дилкушӣ, туро дар сина медамад.*

(Тарҷумаи Маҳмуди Ҳаддодӣ) (4, 91).

Гӯё ба ҳамин маънӣ Ҳофиз дар фаҳрияе мегӯяд:

*Гӯянд зикри хайраш дар хайли ишқбозон,
Ҳар ҷо, ки номи Ҳофиз дар анҷуман барояд* (12, 318).

4. Зикри Ҳофиз дар баҳши «Ёддоштҳо ва мақолот баҳри фаҳми беҳтари «Девони ғарбӣ - шарқӣ». Гёте дар давраи ҳаштодусосолаи умри худ тақрибан ҷама кор кард: шоир, нависанда, файласуф, дромнавис, ҳуқуқдон, вазир, мушовири салтанат, устои улуми табиӣ, гиёҳшинос, табиб ва физикдон буд. Дар ҷодаи адабиёт баробари офаридани осори бадеӣ ба сифати мунаққид ҳам чехранамой мекунад. Аз ин назар, бархурди Гёте бо Шарқ «дар ду сатҳи мухталиф сурат мегирад: дар сатҳи мухайилоти шоирона ва нақди олимона» (2, 74). Баҳши «Ёддоштҳо ва мақолот баҳри фаҳми беҳтари «Девони ғарбӣ - шарқӣ»-и Гёте фарогири беш аз шаст мақолаи кутӯҳ буда, дар онҳо паҳлуҳои гуногуни рӯзгор, аҳвол ва осори мардуми Машриқзамин ва ҳамнавбони

аврупоии эшон мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд. Дар ин нигоштаҳо муаллиф хонандаро ба сайри таърихӣ бурда, рочё ба вижагиҳои этникии яҳудиён, арабҳо ва эрониҷадон ҳарф мезанад. Пасон дар бораи ҳазрати Муҳаммад (с), хулафо, ҳафт тан бузургтарин шоирони форсӣ, ки мутарҷим Ҳаммер Пургштал аз онҳо ёдовар шудааст - Фирдавсӣ, Анварӣ, Низомӣ, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва Ҷомӣ ба таври мухтасар ёддоштҳои намуздааст. Гёте дар фаслҳои алоҳидаи мақолоти хеш рочё ба забон, маҷозу истиора, ташбеҳу тавсиф, шаклу намудҳои назми шарқӣ суҳан ронда, шуарои маъруфи форсиро бо ҳампешагони аврупоии эшон, минҷумла, Фирдавсиро бо Ҳомер ва Ҳофизро бо Ҳуротс (Горатсий) баробар доништан (ва ё муқоиса қардан – *Ш.Ш.*), бо вучуди шабоҳати диде, ки аз зиндагӣ доранд, чоиз намедонад (4, 164). Адиби олмонӣ ба тавачҷуҳи хонандаи аврупоӣ мерасонад, ки санъатҳои маъмулии ташбеҳу тамсил дар назми форсӣ метавонанд дар байни чизҳои мутаҷоду аз якдигар дур шабоҳату монандиро ҳам ба назар намоёнанд. Ба қавли муҳаққиқи олмонӣ К.БюрҒел, Гёте қорбурди фаровони санъати муҷолиғаро аз хусумати истибодии Шарқ доништа, таъкид мекунад, ки дар мадҳияҳои шуарои форсӣ воқеият қамтар аст ва ҳадафи шоири мадеҳагӯӣ ҳокими идеалист. Аксари мадеҳагӯён оқибауламу бевунёдии таълифоти худро идрок намуда, чун Ҳақим Саной аз он даст мешӯянд ва ба чодаи тасаввуф мепайванданд (2, 74). Барои раҳой аз авзои ноҷасомони замон шоири олмонӣ худро бо олами пурафсонаи Шарқ машғул дошта, ҳамзамон меқӯшад, ки аз суҳанбозиҳои айёми истибодии ин кишвар бипарҳезад, то ба хусни маънӣ қостагӣ наорад. Дар ин лаҳзаҳо девони ашъори Ҳофиз ба имдодаш мерасад, девоне ки чаҳони пурусуъати розову маъниҷоро дар худ гунҷонидааст.

Гёте дар мақолаи ба Ҳофиз бахшидааш нахуст аз руҳониёну муҷаллиғони маҷзаби протестонтони олмонӣ ёдовар мешавад, ки дар қарнҳои пешин чӯзҳои алоҳида ва ҳатто матни қомили Қитоби Муқаддасро ҳифз намуда, дар мавриди муносиб аз онҳо истифода мебарданд. Ин амал дар назди масеҳиён аз таъбу хости неқ маншаъ меғирифт, вале дар дини муҷини ислом ҳифзи Қуръон вазифа шумурда мешуд ва муфассирону толибони қаломи раббонӣ бо шохид овардани ояҳои дархур дар роҳи таъзиби ахлоқ ва ҳалли ихтилофи назарҳо таъсирғузур буданд. Ба ин қасон лақоби ифтиҳоромези **ҳофиз** меоданд ва **Ҳофиз** қунияи шоири бузурги форсу тоҷик низ мебошад. Ба ақидаи Гёте, пас аз нузули Қуръон дар андақ муддат тафсирҳои бепоёне арзи ҳастӣ намуданд ва ҳар қас ба фароҳури фаҳми худ бардоште аз он мекард ва мутаассифона, дар ин роҳ ақоиди беандоза ноҳамгун ва рабту бастҳои бисёр дур аз зехн низ зуҳур ёфтанд ва ҳатто қасоне аз пайи номақулотарин иртибот ҳам баромаданд. Ручуи дубораи хирадмандону фаҳимон ба он мабнои нобу неқи нахустин ҳосили талоши бисёр буд ва Ҳофизӣ Шерозӣ тамоми «Қуръон»-ро дар тааллуқи хеш дошт ва ба равшанӣ меодонист ҳар боре чи ақидаеро бар он бино мекунанд. Худ меғӯяд: «Ҳар чи қардам, ҳама аз давлати «Қуръон» қардам» (4, 145).

Шоир ва мунаққиди олмонӣ Гёте хуб меодонист, ки Ҳофиз дар мақоми дарвеш, суфӣ ва шайх дар зодгоҳи худ – Шероз ба қори тадрис машғул буд ва шогирдони бешумор дошт, дар улуми илоҳӣ ва сарфу наҳв паҷуҳиш мекард ва ҳамаи умр дар ҳамин шаҳр зиста, аз инояту эҳтиромӣ хонадони Музаффар ва наздикони он бархурдор буд. Аммо «ашъораш бо мақоми устодии ӯ ва он

дарсҳои хушк тазоди тамом доранд. Тазоде, ки барои тавчеҳи он сирфан метавон гуфт, чунон нест, ки шоир бояд ҳар он чиро, ки ба забон оварад, дар андешаву зиндагии худ низ ба кор бигирад, он ҳам шоире, ки дар даврони тозатар, дар чанбараи муносиботи печида гирифтгор мешавад, аз маслиҳати суҳанварона моя мегузорад ва чизҳое мегӯяд, ки гӯшнавози ҳамасриёнаш бошад. Ва ин шева ба ростӣ, мисдоқи ҳоли Ҳофиз будааст. Зеро ҳамчунон ки афсонагӯ ба муъҷизае, ки худ оинадори он аст, боварӣ надорад ва сирфан барои ҳаззи шунавандагон аст, ки ба он ҷону ҷамол мебахшад, шоир низ илтизоми ба ҳамаи он ҳарфҳо, ки барои лаззату шодии хонандагону муғанниёни хурду бузурги худ мегӯяд, надорад» (4, 145-146). Гёте бар ин назар аст, ки Ҳофиз дар замони зиндагӣ чандон ҳам дар банди ашъори худ, ки ба осонӣ метаровидаанд, набуд ва солҳо пас аз маргаш ихлосмандон ба тадвини девони ашъори ӯ пардохтаанд. Бешак, «бояд аз онҳо лаззат бурд ва худро бо дунёшон ҳамоҳанг кард. Аз дили ин ғазалҳо як зиндагии мутаодил, аммо ҳамеша пӯё бармечӯшад, зиндагии дар тангно қонёе ва дар айни ҳол сархушу хушманд, тӯшагири ҷаҳон ҳам ба андозаи саҳми хеш бо нигоҳе аз дур ба розҳои Худо, безор аз завоҳири шаръу амёли нафсонӣ ва нофии ҳам ону ҳам ин. Чаро ки асосан ин гуна шеър ҷониби ҳар андешаро ҳам ки бигирад ва бар ҳар назар ҳам, ки бошад, мое аз бадбиниро дар ҳама ҳол дар худ нигоҳ медорад (4, 146).

Ҳамон гуна, ки Гёте Фирдавиро бо Ҳомер ва Ҳофизро бо Ҳуротс (Горатсий) баробар намедонад, худи ӯ ва Ҳофиз ҳам яке нестанд ва шоири олмонӣ аз аксари тафовутҳои Ғарбу Шарқ дар баҳши «Ёддоштҳо ва мақолот баҳри фаҳми бехтари «Девони ғарбӣ - шарқӣ» ёдовар шудааст. Вале чун суҳан аз боби азамати эҷодкор меравад, бамаврид аст ба ин фармудаи Гёте тавачҷуҳ намоём: «Бо хонадони ҳар як шоир аз наздик ошно шуда, осори ӯро дар доираи забон, муҳити ихотанамуда ва таомули замонаш мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор додан мебояд (5, 313). Ҳаммонандии Шарқу Ғарб барои Гёте нисбат ба тафовутҳои он арзиши бештаре доштанд. Гёте бад-ин васила қазияҳои ғалату ғаразнокӣ мавҷудаи замонашро аз байн бурда, дар густариши муносибатҳои фарҳангии Шарқу Ғарб пайроҳаи наво кушод. Қасди Гёте маҳбубияти ҳофизона ёфтани осораш буд: «Чунин ба назар мерасад, ки дар Шарқ анъанаи фол кушодан роиҷ буд ва танҳо девони Ҳофизро ин шарафи бузург насиб гардидааст. Ва шоири ғарбӣ аз ин анъана ёдовар шуда, таманно дорад, ки чунин ифтихоре насиби китоби ӯ ҳам бишавад» (4, 170; 5, 232).

Муҳаққиқи закитабъ И.В.Гёте хуб медонист, ки дар Шарқ ошиқон бо забони гулу нишона, қофиябозӣ аз рози дили якдигар огоҳ мешуданд ва ашхоси хушманду зебоишинос бо олитарин шеър аз шоирони бузург бо забони рамз бо ҳам паём мефиристанданд. Чуфти ошиқ ба ин тартиб эътироф мекарданд, ки ин бузургон бехтар аз худи эшон ҳарфи дилашонро баён намудаанд. Ба ин тартиб, ки ду тараф миёни худ китоберо қарор мегузоранд ва шумораи саҳифаву сатрҳои ин китоб василаи пайванди матне мешавад, ки гиранда мутмаинан бо камтарин талаш мафҳуми онро дарк менамояд. Дилдодагони форсиабон аксаран девони Ҳофизро василаи баёни ҳоли дили худ қарор медиҳанд ва дар ҳар саҳифаву сатре, ки баёнгари эҳсосоти онҳост, аломате мегузоранд ва ба ин тартиб «аз мисраъҳои канори ҳам чида шеъре бо таъбирҳои зебо падида мешавад,

ба нуктаҳои нағзу пуршукӯхе, ки дар ҳар сафҳаи девони ин шоири гаронкадр пароканда аст, бо риштаи ишқу муҳаббат канори ҳам менишинад ва дилбастагию интиҳоб ба ин таркиби нав як зиндагии дарунӣ мебахшад. Дилдодагони дур аз ҳам низ, аз ин ки гами худро бо марвориди каломи Ҳофиз меороянд, тасаллое меёбанд:

*Мужда доданд, ки бар мо гузаре хоҳӣ кард,
Нияти хайр магардон, ки муборак фолест.*

* * *

*Дили озурдаи моро ба насиме бинавоз,
Ки ту хуштар зи гулу тозатар аз настаранӣ.*

* * *

*Магараи хидмати дерини ман аз ёд бирафт,
Эй насими сахарӣ, ёд диҳаи аҳди қадим.*

* * *

*Дилбарам азми сафар кард, Худоё, ёрон,
Чӣ кунам бо дили маҷруҳ, ки марҳам бо ўст.*

* * *

*Сухан ин аст, ки мо бе ту нахоҳем ҳаёт,
Ҳоли ҳичрон ту чӣ донӣ, ки чӣ мушкил ҳолест» (4, 172).*

Адиби чаҳонватан И.В.Гёте ёдовар мешавад, ки «Девони ғарбӣ-шарқӣ» ҳосили даврони пиронсолиаш мебошад, вале ў чун Ҳофиз намехоҳад, ки тавдини девонашро ба ояндагон бисупорад, балки бехтар медонад, ки худ ба кори гирдоварии он бипардозад. Зеро ин китоб «дар шакле, ки акнун тавонистаам арзааш кунам, маро бармеангезад ба мурур ва дар ҳадде ки шоистаи он аст, такмилаш кунам» (4, 173). Пасон Гёте бо навбат вижагиҳои ҳар бахши девонро бармешуморад ва дар мавриди бахши «Ҳофизнома» менависад, ки «ҳамаи инсонҳое, ки ба арабӣ ва ё забонҳои хешованд бо арабӣ ҳарф мезананд, асосан шоир мутаваллид ва бузург мешаванд. Аз ин рӯ, шакл нест, ки дар домони чунин миллате бисёр ҷонҳои пурилҳому барҷаста парвариш меёбад. Ҳол агар чунин миллате дар зарфи панҷсад сол танҳо ба ҳафт шоир мақоми пояӣ бидиҳад, ҷо дорад дар чунин лақабе ба дидаи эҳтиром бингарем» (4, 173). Албатта, ҳар қадар инсонҳо ашъори Ҳофизро мутолиа кунанд ва унси бештаре бо ў пайдо кунанд, меҳру муҳаббаташон ба ў бештар мешавад. Ба андешаи Гёте, Ҳофиз «табъест саодатманд, бо парвариши бузург ва тавоноии фарохмайдон, ҳолисона муътақид ба ин, ки танҳо вақте метавон ба дили инсонҳо нишаст, ки барояшон шеърӣ дилнишин бигӯӣ, шеъре осону роҳат, ки дар ҳамон ҳол нуктаи мушкил, печида ва ноҳондари он ҷо ва он ҷо дар батнаш даргунҷондаӣ» (4, 174). Шоири ғарбӣ Ҳофизро устои хеш дониста, бар ин бовар аст, ки аз шеърӣ «Ба Ҳофиз» дар дафтари «Ҳофизнома» метавон тасвире ба тақриб аз ин шоири бузури форсизабон дарёфт. Азбаски ин шеър тӯлонист, бо зикри чанд пора аз он иктифо мекунем:

*Розе, ки ҳамагон дар талабаи меҷӯянд,
Бар ту нӯшида нест ва нек медонӣ:
Шавқ асту ишқ, он чи ки аз хок то тахти шоҳӣ,
Ҳамаро ба банди саҳти хеш мекашад.*

*Дар шиқ дард асту дармон низ ҳам.
Кӣ меёрад дар пеши он пой бидорад?
Ки агар ин як сар дар ин роҳ бохт,
Он дигар сар дар гарав мегузорад.*

*Бубахио, эй устод, ту худ медонӣ,
Чи хиёлҳо ба дил роҳ надодаам,
Ҳар боре, ки он сарви равон,
Нигоҳро ба хеш фаро мекашад...*

*Ту ин румузро мешиносиву ба нагма мехонӣ,
Ба нагма, имрӯзу фардо низ:
Ва чунин дар сахту саҳли зиндагӣ,
Бадракаи ту шафиқона паноҳи мост.*

(Тарҷумаи Маҳмуди Ҳаддодӣ) (4, 35-36).

Бидуни тардид, омӯхтани пахлуҳои гуногуни муносибатҳои фарҳангии Фарбу Шарқ баҳри кушудани бисёр муаммоҳои таърихи тамаддуни башарӣ аҳамияти бисёр муҳим дорад. И.В.Гёте дар яке аз мактубҳои ба нависандаи олмонӣ И.П.Эккерман аз таърихи 31-уми январӣ соли 1827 менависад: «Айёми адабиёти умумичаҳонӣ наздик мерасад ва мо ҳамагон бояд баҳри ҳар чӣ зудтар фаро расидани он талошҳо кунем. Вале заҳмати ақвоми маскуни сарзаминҳои дигарро писандида, мо набояд ба ягон ҷиҳати хоса, балки ба намунаи беҳтарини онҳо таъя кунем» (7, 668 – 669). Барои адиби олмонӣ осори мардуми Машрикзамин, баҳусус, ашъори Ҳофизи Шерозӣ ба сифати ҳамин гуна тимсоли бебадал хизмат намуздааст. Фарбу Шарқ дар осори Гёте на чун тасаввурот боқӣ мондаанд, балки сароғози муносибатҳои эҷодие ҳастанд, ки бо забон ва услуби вижаи худ ба ҷилва омадаанд. Аз ҷониби Гёте дар ибтидои асри XIX ба тамаддуни ҳазорсолаи Мағрибзамин таҳаввулотӣ бузурге ворид гардид, ки ибтидову интиҳои муайян дошт. Тачрибаи Гёте сода ва дар айни замон бисёр ҷиддист. Барои ӯ аз ҳештан чашмпӯшӣ карда, ба сифати шиновари моҳир ба укёнуси бегонагон гузаштан қобили қабул нест, балки «худӣ» ва «бегона» ба тадриҷ бо якдигар унс гирифта, умумиятҳои ҳештанро ҷӯё мешаванд.

Одатан дар таърихи фарҳанги ҳар миллати алоҳида муносибатҳои эҷодӣ дар дохили худ он сурат мегиранд, вале барои аввалин бор байни ин ду кутби азими тамаддуни башарӣ иртибот барқарор гардида, самарани беҳине ба бор овард. Адиби олмонӣ дар ҳаёти адабии худ ду дӯст ва мусоҳиби хирадмандро пайдо кард, ки дар рӯзгору андешаи ӯ асари бузургеро побарҷой гузоштаанд. Яке аз ин ду Шиллер - адиби маъруфи олмонӣ ва дигаре Ҳофизи Шерозӣ буд, ки солҳои охири умри Гёте таҳти нуфузи афқору ақоид ва фалсафаи ӯ гузашт.

Дар асоси ин мушрҳидаҳо метавон ба чунин хулосаҳои умумӣ омад:

а) Аз садаи XVII сар карда, ашъори шуарои форсӣ, минҷумла, Ҳофизи Шерозӣ дар байни хонандагони Аврупо маҳбубияти бештаре ёфтанд. Ин падида аз як ҷониби агар ба пайдоиши тарҷумаи мукаммали девони шоир вобаста бошад, аз ҷониби дигар ба таваҷҷӯҳи саршори аврупоиён ба фарҳангу тамаддун,

санъату илм, забон, урфу одат, дин, қонунҳои сиёсӣ ва ҷуғрофиёи Машриқзамин ҳамбастагӣ дорад.

б) Ошноии Гёте бо Шарқ аз даврони ҷавониаш шуруъ шуда, дар ин боб ҳар матолибе, ки ба дасташ мерасид, чиддан ба мутолиа мепардохт. Вале тарҷумаи комили девони ашъори Ҳофиз дар ду ҷилд ба забони олмонӣ ба тавассути Йозеф фон Ҳаммер Пургштал Гёттеро ошиқи Шарқ намуд ва баҳри пайдоиши «Девони ғарбӣ - шарқӣ» аз таҳриқдиҳандагони асосӣ гардид.

в) Муносибати Гёте бо Шарқ дар ду ҷабҳаи мухталиф сурат гирифтааст. Агар он дар ҷодаи илҳоми шоирона ба пайдоиши «Девони ғарбӣ - шарқӣ» боис гашта бошад, нақди олимонаи адиби олмонӣ ба афзудани қисмати «Мақола ва ёддоштҳо...»-и он мусоидат намудааст.

г) Унсурҳои шарқии «Девони ғарбӣ - шарқӣ»-и Гёте дар қорбурди мазмунии шарқӣ, вожаҳои арабиву форсӣ, номи ашъёву сурат ва қаҳрамонҳо, санъатҳои шеърӣ, мафҳумҳои динӣ ва билохира номи форсӣ доштани тамоми фаслҳои асар ба мушоҳида мерасад.

д) Ба забони олмонӣ иншо шудани «Девони ғарбӣ - шарқӣ», истифодаи сабку услуб ва рукнҳои асосии сурудҳои халқии олмонӣ, тимсолҳои ғарбӣ ва устураҳои қадим аз ҷумлаи муҳимтарин вижагиҳоеанд, ки ба аврупоиасл будани «Девон...»-и Гёте далолат мекунанд.

е) Таҷзияи руҳи ғарбиву шарқӣ дар ин асар дар қорбурди ҳамсони унсурҳои ғарбиву шарқӣ ва мазмунҳои шарқиро дар руҳи ғарбӣ парваронидани Гёте ва Ҳофиз, аниқтараш, назарашон ба зиндагӣ, ишқ, зухдиёт, дин, ҷунунии шоирона, «девонаи дӯст», пайванди маъшуку Худованд, инчунин ваҳдати комили шаклу мазмун марбут аст.

ё) Билохира, қасди муаллифи «Девони ғарбӣ - шарқӣ» на нишон додани тафовути ақвоми маскунӣ ин сарзаминҳо, балки барои хонандаи Аврупо бештар намоёндани ягонагиву умумиятҳои Ғарбу Шарқ ва аз байн бурдани ихтилофҳои ғаразнокӣ ҷойдошта буд. Хушбахтона, ин ҳадафи волои адиби мутафаккир дар мисоли «Девони ғарбӣ - шарқӣ»-и ӯ ҷомаи амал пӯшид ва он ба сифати пуле дар муносибатҳои ҳасанайи байни сарзаминҳои Ғарбу Шарқ хизмат кардаву мекунад.

И.В.Гёте барҳақ мегӯяд: «Ҳар кӣ худ ва дигаронро бишиносад, дигар бад-ин нукта пай барад, ки аз ин пас Шарқу Ғарб аз ҳам ҷудо наметавонанд зист. Кош раҳсипорони воқеӣ низ ба сафар бархезанд ва Шарқро бо Ғарб наздик кунанд» (10, 75). Ҳарчанд дар садсолаҳои охир дар ин самт кӯшишҳои зиёди пурсуде сурат гирифтаанд, ба назари мо, онҳо моноӣ қатрае аз баҳр мебошанд ва дар ин росто қорҳои бештару бехтаре бояст ба масдари иҷро бирасанд. Мо ба ин умед ва бовар дорем.

КИТОБНОМА

1. Брагинский, И.С. Таркиби ғарбӣ-шарқӣ дар лирикаи Гёте ва Пушкин / И.С.Брагинский // Гёте. Девони ғарбӣ-шарқӣ. – Душанбе: Адиб, 2011. – С.296-312.
2. Бюргел, К. Гёте ва Ҳофиз / К.Бюргел // Садои Шарқ, 1994, №№3 – 4. - С. 70-80.
3. Вохидова, С. Развитие иранистики и таджиковедение в истографии Европы (XV – начало XXI вв.) / С.Вохидова. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С.504.

4. Гёте, И.В. Девони ғарбӣ-шарқӣ. Матни комил. Таҳия, танзим, пешгуфтор ва замимаҳо бо қушиши Алишери Замон, Шодӣ Шокирзодаи Нуъмонпур / И.В.Гёте. – Душанбе: Адиб, 2011. – С.384.
5. Гёте, И.В. Западно – восточный диван / И.В. Гёте. -М.:Наука, 1988. – С. 896.
6. Козегартен, И.Г.Л. [Рецензия «Западно – восточного дивана» Гёте] / И.Г.Л.Козегартен // Гёте. Западно - восточный диван. - М.: Наука», 1988. - С. 492-518.
7. Михайлов, А.В. «Западно – восточный диван» Гёте: смысл и форма / А.В. Михайлов // Гёте. Западно - восточный диван. -М.: Наука, 1988. - С. 600-680.
8. Мунтахабе аз зеботарин шоҳкорҳои шеърӣ ҷаҳон. Китоби якум. Таҳия, танзим, тасҳеҳ ва иловаҳои Шодӣ Шокирзода. – Душанбе: Бебок, 2024. – С. 624.
9. Мухтор, Ш. Иоханн Волфганг Гёте / Ш.Мухтор // Савтҳои Ховар. –Душанбе: Ирфон, 1986. - С.59-67.
10. Савтҳои Ховар (Баёзи наазми шуарои Аврупо). –Душанбе: Ирфон, 1986. – С.240.
11. Сарахонзода, М. Перевод «Гулистан»-а Олеариуса: формирование межкультурного диалога между Европой и Персией / М. Сарахонзода // Суханшиносӣ, 2026, №1 (54). - С.131 -142.
12. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон. Бар мабноси дастнависҳои парокандаи Варазруд/ Ҳофиз Шерозӣ. - Душанбе: Истеъдод, 2024. –С. 744.
13. Weits, Н.-J. Das früheste Gedicht im WoD / Н.-J. Weits // Jahrbuch der Sammlung Kippenberg. – Frankfurt a M., 1974. N.F.Bd. 3. - S.166.

ҲОФИЗ ДАР «ДЕВОНИ ҒАРБӢ-ШАРҚӢ»-И ГЁТЕ: АЗ ИЛҲОМИ ЭҶОДӢ ТО ТАҒСИРИ БАДЕӢ

Ошинои И.В.Гёте бо Шарқ аз даврони ҷавониаш шуруъ шуда, ӯ ҳар матлабу осореро, ки ба фарҳангу адабиёти Шарқ марбут буд, бо шавқу тавачҷуҳи зиёд мутолиа менамуд. Вале тарҷумаи комили девони ашъори Ҳофиз дар ду ҷилд ба забони олмонӣ аз ҷониби Йозеф фон Ҳаммер Пургитал таъсири амиқе ба ҷаҳонбинии ӯ расонид ва яке аз омилҳои асосии таълифи «Девони ғарбӣ - шарқӣ» гардид. Муносибати Гёте ба Шарқ дар ду ҷабҳаи мухталиф зоҳир мешавад. Аз як тараф, илҳами шоирона аз адабиёти форсу тоҷик, баҳусус ашъори Ҳофиз, боиси офариниши «Девони ғарбӣ – шарқӣ» гардид. Аз ҷониби дигар, баррасӣ ва муҳокимаҳои илмӣ адиби олмонӣ аз фарҳангу адабиёти Шарқу Ғарб дар баҳши «Мақолаҳо ва ёддоштҳо»-и асар мазкур таҷассум ёфтаанд. Унсурҳои шарқии асар дар истифодаи мазмунҳои ирфонӣ ва фалсафии Шарқ, қорбурди вожаҳои арабиву форсӣ, номҳои ашъу қаҳрамонҳо, санъатҳои бадеӣ, мафҳумҳои динӣ ва ҳамчунин дар номгузориҳои форсии ҷамаи фаслҳои асар ба мушоҳида мерасанд. Дар баробари ин, ба забони олмонӣ таълиф шудани асар, истифодаи сабку услуби сурудҳои мардумии олмонӣ, инчунин қорбурди тимсолҳо ва устураҳои ғарбӣ аз ҷумлаи муҳимтарин хусусиятҳои мебошанд, ки моҳияти аврупоии асари Гёттеро нишон медиҳанд. Ҳадафи асосии муаллифи «Девони ғарбӣ – шарқӣ» на нишон додани тафовутҳои фарҳангии байни халқҳои Шарқу Ғарб, балки таъкиди умумиятҳои маънавию фарҳангии онҳо ва аз миён бурдани ихтилофҳои сунъиву ғаразнок буд. Ин андешаи инсондӯстона ва фарҳангпарваронаи Гёте дар асари мазкур таҷассум ёфта, «Девони ғарбӣ – шарқӣ» то имрӯз ҳамчун пули иртиботи фарҳангӣ миёни Шарқу Ғарб аҳаммияти худро ҳифз намудааст.

Калидвожаҳо: Ҳофизи Шерозӣ, Иоҳанн Гёте, «Девони гарбӣ-шарқӣ», илҳами шоирона, нақди олимона, газал, шиқ, ягонагиву умумияти фарҳанго, қаҳрамони лирикӣ, Ҳотам, Зулайҳо.

ХАФИЗ В «ЗАПАДНО-ВОСТОЧНОМ ДИВАНЕ» ГЁТЕ: ОТ ТВОРЧЕСКОГО ВДОХНОВЕНИЯ К ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Знакомство И.В. Гёте с Востоком началось ещё в годы его юности. Поэт с большим интересом изучал произведения и материалы, связанные с культурой и литературой Востока. Однако особенно глубокое влияние на его мировоззрение оказал полный двухтомный перевод дивана Хафиза на немецкий язык, выполненный Йозефом фон Хаммером-Пургшталем. Именно это издание стало одним из главных факторов создания «Западно-восточного дивана». Обращение Гёте к Востоку проявилось в двух различных аспектах. С одной стороны, поэтическое вдохновение, почерпнутое из персидско-таджикской литературы, в особенности из поэзии Хафиза, послужило основой для создания «Западно-восточного дивана». С другой стороны, научное осмысление и литературно-культурный анализ Востока и Запада нашли отражение в разделе «Статьи и примечания» данного произведения.

Восточные элементы произведения проявляются в использовании мистико-философских мотивов Востока, арабо-персидской лексики, имён персонажей и предметов, художественных приёмов, религиозных понятий, а также в персидских названиях всех частей произведения. Вместе с тем написание произведения на немецком языке, использование стилистики немецких народных песен, а также обращение к западным образам и античным мифологическим сюжетам свидетельствуют о европейской природе творчества Гёте. Главной целью автора «Западно-восточного дивана» было не противопоставление культур Востока и Запада, а выявление их духовной и культурной общности, а также преодоление искусственных и предвзятых различий между ними. Эта гуманистическая и культурно-просветительская идея Гёте получила яркое воплощение в данном произведении, которое и поныне сохраняет своё значение как мост культурного взаимодействия между Востоком и Западом.

Ключевые слова: Хафиз Ширази, Иоганн Гёте, «Западно-восточный диван», поэтическое вдохновение, научная критика, газель, любовь, единство и общность культур, лирический герой, Хотам, Зулейха.

HAFEZ IN GOETHE'S «WEST-EASTERN DIVAN»: FROM CREATIVE INSPIRATION TO POETIC INTERPRETATION

Johann Wolfgang von Goethe's acquaintance with the East began in his youth, when he enthusiastically studied works related to Eastern culture and literature. However, a particularly profound influence on his intellectual and artistic worldview was exerted by the complete two-volume German translation of the divan of Hafez prepared by Joseph von Hammer-Purgstall. This translation became one of the principal factors behind the creation of the «West-Eastern Divan». Goethe's

engagement with the East manifested itself in two distinct dimensions. On the one hand, poetic inspiration derived from Persian-Tajik literature, especially from the poetry of Hafez, served as the foundation for the composition of the «West–Eastern Divan». On the other hand, Goethe’s scholarly reflections and literary-cultural analysis of Eastern and Western civilizations were embodied in the section entitled «Notes and Essays» attached to the work.

The Eastern elements of the «West–Eastern Divan» are reflected in its use of mystical and philosophical motifs of the East, Arabic and Persian vocabulary, names of characters and objects, poetic devices, religious concepts, as well as in the Persian titles of all sections of the work. At the same time, the fact that the work was written in German, together with its incorporation of the stylistic features of German folk songs and references to Western imagery and classical mythology, demonstrates the fundamentally European character of Goethe’s literary creation. The principal aim of the author of the «West–Eastern Divan» was not to emphasize the cultural differences between East and West, but rather to highlight their spiritual and cultural commonalities and to overcome artificial and prejudiced divisions between them. This humanistic and culturally integrative vision was fully realized in the work, which continues to serve as a bridge of cultural dialogue between East and West to the present day.

Key words: *Hafiz Shirazi, Johann Goethe, «West–Eastern Divan», poetic inspiration, scientific criticism, ghazal, love, unity and community of cultures, lyrical hero, Khatam, Zuleikh.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокирзода Шодӣ Нуъмонпур – номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Нишонӣ:** ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. **Телефон:** +992 93 404 52 40. **E-mail:** shodi.shokirzoda@mail.ru

Сведения об авторе: Шокирзода Шоди Нуъмонпур, кандидат филологических наук, научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки Академии наук Таджикистана. **Адрес:** г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. **Телефон:** +992 93 404 52 40. **E-mail:** shodi.shokirzoda@mail.ru

Information about the author: Shokirzoda Shodi Nu'monpur – Candidate of Philological Sciences, Associate researcher at the History of Literature department of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. **Phone:** +992 93 404 52 40. **E-mail:** shodi.shokirzoda@mail.ru

**ТАВСИФИ МОДАР ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ
ДОИРАИ АДАБИИ КЎЛОБ**

Фарход Шафизода
**Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба
номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**

Миллати тоҷик ҳамчун меросбари осори тамаддуни ориёӣ, исломӣ ва фарҳанги муосир аз қадимулайём оиларо як рукни муқаддаси ҷомеа шумурда, барои ҳифзи арзишҳои муқаддаси миллӣ, одоби шарқӣна ва эҳёи маърифати оиладорӣ гузаштагону ҳамзамонон ҷаҳду талош меварзад. Яке аз омилҳои то имрӯз чун як миллати воҳиду мутамаддин зиндаву поянда мондани халқи тоҷик нигоҳ доштани анъанаҳои миллӣ, устувории оила ва эҳтироми аҳли хонавода мебошад.

Агар ободиву суботи ҷомеа ба осоишу оромии ҳар як оила вабаста бошад, дар навбати худ, ободии ҳар як хонадон ба руҳияи солиму созанда, сатҳи маънавияту маърифатнокӣ ва тандурустии зан-модар вобаста аст. Зани тоҷик, ки намунаи олитарини зан-модар аст, дар доираи модарсолорӣ аз аввал то имрӯз боқӣ мондааст.

Адибони доираи адабии Кӯлоб дар асри ХХ чун гузаштагони хеш дар анвои шеърӣ: достон, қасида, ғазал, рубой, дубайтӣ ва шеърҳои ҷудогонашон ба зан чун машғалафрӯзи оила, чароғи хонадон, тароватбахши зиндагӣ, идомадихандаи насл, тарбияткунанда ва ба камолрасонандаи фарзанд, инчунин, нигоҳдорандаи забон, таърих ва фарҳанги миллӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намудаанд ва ба ин васила дар таърихи ташаккулу такомули адабиёти навини тоҷикон нақш гузоштаанд. Ашъори шоирони ин доираи адабӣ аз мавзуоту ҷанбаҳои муҳим таркиб ёфта, ситоиши зан – модар яке аз мавзӯҳои асосии назми руҳнавозу дилпазири адибон ба шумор меравад.

Шоирони ин давр таҷрибаҳои эҷодии адибони классики тоҷик, муосири рус ва форсу тоҷик, ҳамчунин, муҳимтарин равандҳои адабиёти ҷаҳониро ҳамачониба омӯхта, дар тасвири ҷаҳони зебӣ ва тафаккуру андешаи зан муваффақ гардиданд, дури маънӣ суфтанд ва ба иншои модарнома дар назми муосири тоҷик саҳм гузоштанд.

Тавачҷуҳи хоси шеъри ҷаҳон ба ин мавзӯ дар асри ХХ натиҷаи густариши гуманизм ва инсонпарварӣ аст.

Соли 1906 романи «Модар»-и сардафтари адабиёти муосири рус Максим Горкий рӯи чоп омад, ки нависанда онро ҳангоми саёҳат ба ИМА навиштааст. Баъди интишори ин роман модарситой дар шеъри шуравӣ ривож ёфт.

Романи «Модар»-и Максим Горкийро олим ва адабиётшиноси маъруф Раҳим Ҳошим ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст. Ин тарҷума яке аз тарҷумаҳои беҳтарини мероси адабиёти хориҷӣ ба забони тоҷикӣ мебошад.

Мавзуи модар дар осори Мусо Ғулӯмӣ мавқеи муҳим дорад. Шоир дар шеъри «Модар» ранҷу заҳмат кашидани модарро дар тарбияи фарзанд қайд карда, ҳурмату эҳтиром намудани ӯро таъкид менамояд:

*Кунӣ сад сол агар хизмат ба модар,
Ба як шаб ранҷи ӯ набвад баробар.
Бирав, дар хизматаш ҷонро фидо кун,
Ба ҷашмат хоки пояш тӯтиё кун [12, 55].*

Мавзуи марказии шеър меҳру заҳмати модар ва даъват ба кадршиносӣ нисбат ба ўст. Шоир бо забони пурдард ва пурэхсос ранҷҳои модарро дар тӯли зиндагии фарзанд ба таври воқеӣ тасвир мекунад. Дар охир фарзандро даъват менамояд, ки хизмати модарро афзун кунад ва муҳаббати беинтиҳои ўро пос дорад. Шеър бо образҳои равшан, ташбеҳоти зебо ва паёми равшани ахлоқӣ дар хотир менамояд. Он на танҳо як мадҳи модар, балки як дарси ахлоқ барои ҳар як хонанда аст.

Қайд намудан бамаврид аст, ки солҳои 60 - 70-уми садаи ХХ адибони доираи адабии Кӯлоб бештар чиддитар барои офаридани образи модар кӯшиш карда, шеърҳои зиёдеро эҷод намудаанд. Ин силсила шеърҳои адибони давр мазмуни тарҷумаиҳолӣ дошта, ба зиндагии шахсии шоирон иртибот пайдо намоянд ҳам, ҳамонро суҳанварон асоси маъниро ба тасвири манзараи муборизаву талоши кулли модарони тоҷик истифода намудаанд.

Шеърҳои «Бемории модар», «Шабҳои бедорӣ», «Мӯйи сафед», «Суруди умр», «Изтироб», «Ғазали модар», «Доғ», «Оҳ модар», «Нидои модар», «Ашк», «Бӯса», «Дар вақти сафар», «Умри бақодор», «Хоби модар» дар алоҳидагӣ Модарномаи Ашӯр Сафарро ташкил медиҳанд, ки аз лиҳози анвои шеърӣ дар қолаби ғазал, рубоию дубайтӣ ва ҷаҳорпора суруда шудаанд. Модаре, ки шоир тасвир кардааст, талхию шириниҳои ҳаётро ҷашида, дар пастию баландиҳои рӯзгор обутоб ёфта, тамоми умри азизашро нисори камолоти фарзандонаш кардааст.

Дар шеъри «Ғазали модар» орзуо омоли модари тоҷик, ки ба фарзанд вобастагӣ ва пайвастагӣ дорад, тасвир ёфтааст. Модари тоҷик чун кулли модарони дунё, хушбахтии худро дар оромӣ, амонӣ ва бахту саодати фарзанд мебинад:

*Ҳарфи нофаҳми ба ман з-овози булбул хуштар аст,
Гул ба пеши рӯйи ӯ тобад ба ҷашмам хору хас,
Ғайри хобу роҳати тифлам нахоҳам давлате,
Давлати бедор дар дунёи ман ин асту бас [15,23].*

Ашӯр Сафар дар манзумаи «Қарз» қисмату сарнавишти зани тоҷикро дар ду давраи таърихӣ ба тасвир гирифтааст. Ҳодисаҳо аз забони муаллими деҳа – Давлат нақл шуда, ӯ рӯзгори духтарони тоҷик – Барно ва Ғулҷаҳонро муқоиса мекунад. Барно духтарест, ки дар замони феодалӣ зиндагӣ карда, танҳо барои боре часорат намуда, ба маҳбубаш арзи муҳаббат кардан ба ҷазои ваҳшиёна гирифтааст. Дар ҳақиқат, занону духтарони тоҷик дар давраи ҳукмронии сулолаи Манғития (1753-1920) аз одитарин ҳуқуқҳои инсонӣ марҳум буданд ва онҳоро, чӣ тавре ки дар романи «Ғуломон»-и С. Айнӣ таъкид ёфтааст, чун ҳайвон хариду фурӯш мекардаанд (1,83-85).

Аммо тақдири Ғулҷаҳон, ки духтари даврони нав аст, дигар гуна сурат мегирад. Ёро падару модар ва муллои деҳ базӯр ба никоҳи марди солхӯрдаи

молдоре дароварданӣ мешаванд, вале бо даҳолати муаллим Давлат ва дигар фаъолон ҷони духтар аз ин варта раҳой меёбад.

*Хулоса тири мақсад бар нишон зад,
Шафақ бар рӯи поки Гулҷаҳон зан.
Ҷаҳолат зери по шуд мисли хошак,
Хирад чун меҳр нур афканд бебок [14, 124].*

Дар анвои шеърӣ С. Ҳақимзода, аз ҷумла, силсилаи шеърҳои «Модар», «Дунёи модар», «Меҳри модар», «Модар – мадори инсон», «Орзуи модар», «Кӯдакам дар назди модар», «Дасти модар», «Ёди канори модар», «Пайванди меҳр», «Қаҳрамонмодар» симои модари тоҷик ҳамчун офаранда ва тарбиятгари миллат, тимсоли қаҳрамони қору пайкор ва оинаи рӯзгор воқеию самимӣ ба тасвир омадааст.

Шеърҳои «Эй зан», «Илтиҷо», «Ҳамқисмат», «Зан, ки худ зебост», «Дунёи орзу», «Орзуи модар», «Шоҳтут» далели гуфтаҳои болост. Барои қаҳрамони ғиноии шеъри «Эй зан» ҳамсари ҳаёти сарчашмаи саодату муҳаббат ва зиндагониву сарбаландист:

*Эй зан, сари ман баланд аз ту,
Эй зан, ту саодати ман астӣ.
Сарчашмаи зиндагонии ман,
Дунёи муҳаббати ман астӣ [17, 518].*

Дар шеъри «Зан, ки худ зебост» зан ҳамчун илоҳаи дорои хусну латофат таҷаллӣ мекунад. Ба андешаи шоир, зан бо он ҳама ташвишу тараддуи зиндагӣ дилкашу дилрабост:

*Зан, ки худ зебост, ҷойи гашти ӯ озода аст,
Ҳам каломаш дилбар асту ҳам саломаш дилбар аст.
Нозҳои нозанину шармҳои дилнишин,
Дар қатори хусни беҳамтои номаш дилбар аст [17, 519].*

Яке аз хусусиятҳои ҷолиби ин мавзӯ тасвири лавҳаҳои ҳасбиҳолии ҳуди шоир аст. Ҳамсари шоир дар шеъри «Ҳамқисмат» барояш дурри гаронбаҳо, офтоби дурахшон ва моҳтоби партавафшон аст, ки зиндагии ӯро пурҳарорату пурнур мегардонад. Шоир ба ҳамсари худ ҳамчун рамзи бахту саодати ҷовидонӣ зиёда эҳтирому эътиқод дорад:

*Бе ӯ самаре надорад умрам,
Ҷаҳт, ки гаштаам падар ман.
Чун лола агар лабаи бихандад,
Чун гунча шукуфам аз дигар ман [17, 547].*

Ҳишту сақфҳои хонаи шоир, гӯё ки бо обу хоки муҳаббат шӯрида шуда бошад, доимо молмоли хушихову хушбахтист. С. Ҳақимзода дар ғазали мазкур ва хонадони пур аз даври дӯстон, аз ҳамсари заҳматкашу меҳмоннавози худ Гавҳар ба некӣ ёдовар шудааст. Ибораи «Гавҳари ноёб» зебоии матнро афзудааст:

*Шомҳои ман пур аз моҳтоб шуд,
Хонадони ман пур аз асҳоб шуд.
Гашт зар андар кафам хоки сияҳ,
Ҳамсари ман Гавҳари ноёб шуд [17, 547].*

Дар шеъри «Шохтут» низ дар баробари мавқеи сазовори зан дар хонадон лаҳзаҳои тарҷумаиҳолии шоир ба назар мерасад:

*Дар хонаи бахти хеш
Шаҳтути таре дорам.
Аз сабзии ҳар шоҳаш
Сарсабз саре дорам.*

*Шаҳтути дари хона
Чононаи ман бошад,
Даҳ нахли дигар аз ӯ
Дар хонаи ман бошад [17, 547].*

Воқеан, зан оинаи хонавода ва миллат аст. Қалби зан махзани меҳру муҳаббат, нури имон ва сидқу сафост. Ин сифатҳои волои ӯст, ки бузургтарин мардон, оқилтарин шахсон, нобиғаҳои шеърӯ адаб дар пеши бузургии зан сари таъзим фуруд оварда, ӯро васфу ситоиш намудаанд. Агар императори Фаронса Наполеон Бонапарт «Модар бо як дасташ гаҳвора ва бо дасти дигараш дунёро меҷунбонад» гуфта бошад, пас адиби лаҳистонӣ Адам Мискевич таъкид мекунад, ки «Саодати зиндагӣ дар калимаи зан нухуфтааст».

Шеъри «Ҳасратномаи модар»-и Раҷабалии Роғӣ ба писари мардикори роҳдури модар бахшида шудааст. Шеър бо забони содаву равон навишта шуда, эҳсосоти гарми модарро нисбати фарзандаш, ки дар Русия мардикор аст, баён мекунад.

Мавзуи асосии шеърро дарду ҳасрати модар нисбат ба фарзанди ғарибу мардикор ташкил медиҳад. Модар аз ҷудой, танҳой, ихтилофи фазой ва эҳсосии байни худ ва фарзанд мегӯяд. Ӯ орзу дорад, ки фарзандаш солим, хушбахт ва пурмуҳаббат бошад, ҳарчанд ӯ дур аз ватан кор мекунад. Мавзуи асосӣ дарди фироқ ва орзуи дидори фарзанд аст. Шеър пур аз муҳаббат, сӯзиш ва дуои хайр барои писар аст:

*Аз рафтани ту чашими сарам гирён аст,
Дар оташи ҳаҷри ту дилам бирён аст.
Бе рӯйи ту ханда рафтааст аз ёдам,
Боз ой, ки зиндагӣ ба ман зиндон аст [16, 22].*

Ин шеър намунаи равшани адабиёти иҷтимоии замони муосир буда, дар он эҳсоси шахсии модар ба як ҳолати умумӣ табдил ёфтааст. Бо василаи бадеият ва забони самимӣ, шоир тавонистааст эҳсоси модарони тоҷикро дар пасманзари муҳочират нишон диҳад.

Модарнома сурудан, асосан, дар байни адибони муосир ба ҳукми анъана даромад, ки модарномаҳои Эраҷ Мирзо, Мирзо Турсунзода, Лоик Шералӣ, Гулруҳсор, Бозор Собир аз маъруфттарин модарномаҳо ба шумор мераванд.

Дар ашъори ба модар бахшидаи Шохмузаффар Ёдгорӣ симои начиби зани тоҷик бо тамоми хислатҳои шоёнаш чилвагар мегардад, ки дар ӯ кувваи навсозӣ, ҳаётбахшӣ, ибтиқору тадбир, илму фарҳанг, ишқу муҳаббат, оила, тарбияи фарзанд ва дигар ҷабҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба зухур меояд:

*Ба васфи ту, аё эй зан,
Агар ҳар рӯз шеъри тоза гӯям ҳам,*

*Агар фасли баҳорон ман шавам борон,
Биборам, гарди роҳатро бишӯям ҳам [19, 52-53].*

Силсилаи шеърҳои «Оҳанги бахт» ба оиладорӣ бахшида шудааст. Шеърҳои «Бахт», «Дидорбинӣ», «Бӯйи гул», «Суруди зан», «Хушбахт», «Шукри ёрон» аз рӯйи мундариҷаи ғоявӣ ва шакли бадеӣ бозгӯӣ омӯхтаву андӯхтаҳои фикриву ахлоқӣ ва иҷтимоии марду зани мунису ғамхор, меҳрубону ғамгусор мебошанд. Дар ин шеърҳо зану шавҳар аниси якдигаранд, ки хислату рафтори якдигарро омӯхта, дар тақмили ҷаҳони ботиниву маънавиёти якдигар саҳм мегузоранд. Аз ҷумла, дар шеъри «Хушбахт»:

*Нишаста чорзону марди хушбахт,
Занаи биншастааст андар бари ӯ.
Ду чашми мард рӯйи ёри маҳбӯб,
Ки хушрӯй аст ин сон ҳамсари ӯ [19, 53].*

Дар шеъри «Асои пирӣ» хушбахтии зану шавҳари пирро тасвир кардааст, ки онҳо аз ҷавонӣ ба ҳамдигар аҳд бастанду бо меҳру муҳаббат ва самимият мисли як ниҳол рустанд, ки он меҳр дар пирӣ ба онҳо мисли асо гаштааст:

*Кампир гирифта дасти он пир,
Он пир гирифта дасти кампир.
Бар ҳамдигарӣ мадад расонанд,
Бо қуввати ҳам қадам бимонанд [18, 33].*

Ҳ. Ғоиб дар модарномааш чун дар дигар анвои шеъри худ аз жанрҳо ва вазнҳои гуногуну камистифода кор гирифтааст. Дар ин шеърҳо тозагии забон, зебоии тасвир, мушаххасии баён ва дигар унсурҳои шеър корбурди том ёфтаанд.

Шеърҳои «Модарам, чон модарам», «Дуои хайр», «Модар, гиря макун», «Қарз», «Хазонрез», «Ҷовидон бош, бахт» ва рубоиву дубайтиҳои ба ин мавзӯ бахшидашудаи шоир самимию дилнишинанд.

Кӯшиши шоир ҳамеша бар он аст, ки ҳар амали модари азизашро дар шеър ҷо диҳад, то ин ки бо пуробурангияш фарқкунанда бошад. Ба тарзи дигар агар гӯем, модар дар шеъри фарзанди шоираш бо ҳамон хислатҳои начиб рӯзгори дигареро ба сар мебарад. Масалан, дар шеъри зер аз ҳастии модар шукргузори намуда, ба сӯяш мешитобад, ба зонуяш сар мегузорад, пандашро мешунавад, дуояшро мегирад ва давлати дидорашро бисёр пурқимат мешуморад:

*Тақя дар паҳлуи модарчон ганимат будааст,
Хоб дар зонуи модарчон ганимат будааст.*

*Давлати дидори ӯ боре муяссар мешудааст,
Давлати дидори ӯ бисёр қимат будааст [11, 134].*

Сафармуҳаммад Айюбӣ дар шеърҳои «Алла кун, баччам», «Модар», «Дар бари гахвораи ман», «Зан» хислатҳои начибӣ модар, аз қабилӣ фидокорӣ, тарбияи фарзанд, ғамхорӣ ва монанди инҳоро таҷассум намуда, ҳамзамон як шахсияти арзишманду гаронқадр будани модарро таъкид менамояд.

Шоир дар эҷоди худ доир ба ин мавзӯ бо истифода аз ибораҳои тозаҷод ва таъсирбахш, ки хусни шеърро афзуда, хонандаро мутаассир месозад, дар адабиёти муосири тоҷик мавқеи хоси худро муайян кардааст.

Дар шеъри «Модар» Сафармуҳаммад Айюбӣ муҳаббати бепоён, эҳсосоти самими хешро нисбат ба модар тасвир намудааст. Шоир дар ин шеър образи модарро ҳамчун шахси муқаддас, меҳрубон ва фидокор таҷассум мекунад. Муҳаббат ва эҳтироми бепоёни шоир ба модар, ёди хотираҳои ширини айёми кӯдакӣ, заҳматҳои шабонарӯзи модар, сари гаҳвора аллаҳо гуфтани ӯ, нақши модар дар тарбияи фарзанд муҳтавои асосии модарномаи шоирро ташкил медиҳанд. Шоир эҳсосоти самими худро ба модар дар шеър ба воситаи бадеиёти шеърӣ баён менамояд. Ин шеър хонандаро ба андеша кардан дар бораи нақши модар дар ҳаёти инсон ва арзишҳои оилавӣ водор месозад:

*Бе ту селоби дидаам гӯё
Чашмаи софро сияҳ созад.
Қатрае ашк бе ту аз чашмам
Рӯи хуршедро панаҳ созад [2, 159].*

Сафармуҳаммад Айюбӣ дар шеъри «Зан», ки ба васфи зан-модар бахшида шудааст, дараҷаву манзилати занро васф намуда, то кадом андоза аҳамият доштани ӯро на танҳо барои мард, балки барои ҳар хонадон, барои аҳли ҷамъият таъкид мекунад. Дар ҳақиқат, зан зеби хонадон, зеби ҳар як анҷуман, таскинбахши қалбҳову идомадиҳандаи наслҳост. Ибораҳои «нуру зиёи зан», «гармии муҳаббат», «кайфияти чаман», «дилбари гуландом» бадеиёт ва таъсирнокии шеърро хеле барҷаста ва афзун гардонидаанд.

Бе зан зиндагӣ маъно надорад. Дар ҳақиқат зан нуру зиёи тан, кайфияти чаман ва зеби анҷуман аст. Марде, ки аз ватани хеш дур аст, ҳамроҳи зан беватанӣ, ғарибиро эҳсос намекунад. Шеъри мазкур бо истифода аз санъати такрор, ки он аз ҷумлаи санъатҳои лафзист, эҷод гардида, ҳамин маъниҳоро ифода мекунад:

*Дар хонае, ки зан нест, аз дилбарӣ сухан нест,
Аз дилбарӣ сухан нест, дар хонае, ки зан нест...
Дар ҳаҷр беватан нест марди ғариб бо зан,
Марди ғариб бо зан дар ҳаҷр беватан нест [2, 259].*

Шеъри «Алла кун, баччам»-и Сафармуҳаммад Айюбӣ шеъри озод буда, аз се банди нухмисраӣ ва як банди шонздаҳмисраӣ иборат аст ва ҳар банде лаҳзаҳои гуногуни ҳаётро инъикос намудааст.

Дар шеър орзуҳои ширини модар бо бадеиёти баланди шоирона ифода ёфтаанд. Бояд қайд намуд, ки дар ҳар банди ин шеър мавзӯи сулҳу оромии кишвар хеле бармало таҷассум гардидааст. Болину бистар кушодани абрҳо, сароидани чирчиракҳо, осуда хоб рафтани мурғакон, шукр намудани модар аз оромӣ, қақраи гулхандаҳои кӯдакон, осуда будани олам ифодагари ҳамин маъниҳост.

Дар банди охири шеъри мазкур шоир ба хушбахтӣ, ваҳдату ягонагӣ расидани миллати тоҷик, сохтани иншоотҳои гуногун, нақбҳо, роҳҳо, неругоҳҳои барқӣ обӣ, ободию созандагии кишвар ва якдилию яқпорчагӣ, бо ҳам омадани мардуми тоҷикро инъикос намудааст. Ҳамаи ин аз забони модар гуфта шудааст. Ибораҳои мачозии «қақраи гулхандҳои кӯдакон», «қутби саодат сохтан», «роҳи ваҳдат сохтан», «нурро аз синаи дарё бадар кардан», «шамъи

зулматро сахар кардан» шеърро боз ҳам таъсирбахшу чозибаноктар гардондаанд:

*Бо ту, эй фарзанди хушномам,
Шукр мегӯям, ки оромам,
Нест дигар тиру таркиш,
Мекунад гаҳвора чунбиш.
Бӯи ширу бӯи нон меояд аз ҳар хонаву дар,
Қақраи гулхандаҳои кӯдакон меояд аз ҳар хонаву дар,
Дур бодо аз ту дарду ғам,
Алла кун, баччам,
Алла кун, баччам [2, 15].*

Симои муқаддаси модар, ки муъҷизаи нотакрори худододист дар эҷодиёти М. Ғоиб низ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Ин образро дар сар то сари абёти шоир: силсилаи шеърҳо, ғазал, рубой, дубайтӣ, манзума ва қисса (бо назм) дидан мумкин аст.

Шоирони зиёде модарро ба фариштаи осмонӣ ташбеҳ медиҳанд, аммо Муҳаммад Ғоиб, дар шеъри «Баланд аз фаришта» симои модарро ҳамчун ҷисми латиф, нозук, маҳин, вале қавию матин тасвир намуда, асосан моҳияти зиндагии ўро дар ба вучуд овардани фарзанд ва ба камол расонидани он медонад.

Шеър дорои мазмун ва мундариҷаи қавӣ буда, пайдарҳамии фикр шеъри шоирро таъсирбахшу мунаққаш месозад. Калима ва ибораҳои фаришта, нармришта, донаи бахт, чинси нур, ҳама симои аслии модарро тасвир менамоянд:

*Қисмат ба тоқи хонаи ҳастӣ навиштааст:
Модар фаришта нест, баланд аз фаришта аст.
Тасбеҳи зиндагист, ҳама муҳраҳои меҳр,
Дурдонаи мароми ҳамин нармришта аст.
Сӯзад барои мо, вале аз чинси нур нест,
Парвардигор пайкараи аз гил сириштааст [5, 33].*

Ў қайд менамояд, ки модар ягона шахсест, ки дар ҳама лаҳзаи душвори зиндагӣ, ғаму андӯҳ сӯяш майл менамояд ва очизем аз фаҳмиши оне, ки чӣ қадар қувва, иқтидор, саъю талош нухуфтааст зери ин як калимаи «Модар».

Шеърҳои «Баланд аз фаришта», «Меҳрпарвар», «Шабзиндадор», «Алла», «Модарам», «Нерӯи меҳр», Зиндагибахш» «Ёди модар», «Дунёи модар», «Навҳа», «Ба модарам», «Модари ман», «Номаи Модар», «Суруди кампир», «Модари сарбоз», «Нома ба модар», «Модарам – духтари замони ҷанг», «Бевазан», «Панд», «Гусел», «Кучо рафтӣ?», «Осуда бош», қиссаи «Пайванд», манзумаи «Дилнома» ашъори рангини ба зан - модар бахшидаи Муҳаммад Ғоибро ташкил менамояд.

М. Ғоиб дар шеъри «Модари сарбоз» модари солхӯрдаеро рӯи саҳфа мунаққаш кардааст, ки бори ғами фарзанди дар ҷанг гумкардааш қоматашро шикастааст ва шоир мегӯяд, ки «қалам пеши тасвири ғами модар очизӣ мекунад ва бори дардаш барои асо ҳам вазнин аст.

Шоир бо истифода аз санъатҳои бадеӣ солҳои баъдичангӣ, ғаму андӯх, доғи фарзанди аздастдода, сӯзу фиғони дили афғор ва оҳу нолаи ҷонгудоии модарро бо бадеияти баланд ба тасвир кашидааст:

*Лол неши рози ӯ бошад қалам,
Бори дардаширо набардорад асо.
Нест, охир, нест чун тири алам,
Тири заҳролуду ҷонсӯзу расо.
Мекунад сӯйи қафо ҳар дам назар,
Ҳоҳад ӯ осудагиро аз Худо.
Чангҷӯ дар чанги ӯ афтад агар,
Дар хаёлам мешавад аз ҷон ҷудо [6, 53].*

Аз мазмун ва мундариҷаи шеърҳои «Кучо рафтӣ?», «Осуда бош»-и М. Ғоиб бармеояд, ки ин шеърҳоро ба ҳамсари бовафояш, ки ин дунёро падруд гуфтааст, бахшида аст. Шоир дар шеърҳои номбурда, дӯстдорӣ, садоқати бепоён доштан ва ғаму ғуссаи дар дил доштаи худро самимона ва бо сӯзу гудоз ва бо андешаҳои возеҳ таҷассум намудааст.

Масалан, дар шеъри «Осуда бош» қалби пур аз меҳру муҳаббат, ишқи поки инсониро бо ҳиссу ҳаяҷони ғавқулода тасвир намудааст:

*...Бе ту баҳори умри ман фарқе надорад аз хазон,
Гулҷеҳраи сабзинаам, осуда бош, осуда бош...
Ман Рустами дастони ту, чанде будам меҳмони ту,
Бо ёдам, эй Таҳминаам, осуда бош, осуда бош [7, 33].*

Дар асл сарчашмаи ашъори М. Ғоибро худи воқеият дар бар мегирад.

Муҳаммад Ғоиб дар маҷмуаи «Охи ашк» таҳти унвони «Фироқнома» 51 адад ҷаҳорпораи худро ба ёди ҳамсари меҳрубонаш Руқия Давлатова бахшидааст, ки аз ӯ ду писару як духтар мерос дорад. Ин қисмати ашъори пур аз дарду алам, сӯзу гудози шоир аз боби меҳру садоқат ва сипосгузорию қадршиносии ҳамқисматон ҳикоят карда, инсонро ба роҳи дифои рӯзгори ширин хидоят менамояд:

*Рафтию хароб гаит кӯйи дили ман,
Раҳ сели ғамат гирифт бар манзили ман.
Оби ғами ҷамъгаштаи баҳри дилам
Ҳамвор ба хок мекунад соҳили ман [9, 192]*

Симои модар дар тасвири М. Ғоиб симоест, ки дар он муҳаббати беканор, меҳрубонии нарму таъсирбахш ва ғамхорӣ бемисл таҷассум меёбад. Ин симоест, ки аз айёми кӯдакӣ дар тафаккури кӯчаки кӯдак мақоми махсус пайдо намуд, чун ситораи раҳнамо тамоми умр дар қалби нозукаш ҷовидона хоҳад монд. Ӯ олами сеҳрест, ки бо як нигоҳроздони қалби мо ва нигоҳдорандаи сирру асрорамон мегардад, ин шахсест, ки то охири умр ҷашм аз роҳи мо бар намедорад:

*Модар бигузашту як дилогоҳ намонд,
Як дидаи интизор дар роҳ намонд.
Вақте ки хазинадори даргоҳ намонд,
Дар хирмани бахти мо ба ҷуз коҳ намонд [8, 746].*

Профессор Аламхон Кӯчаров омӯзгор, муҳаққиқ ва мунаққиди адабӣ буда, муаллифи чандин китоби илмӣ, мақолаҳо ва барномаҳои таълимӣ мебошад. Вале дар баробари ин, бо вучуди фаъолияти илмӣ ба назми ашъор низ машғул будааст. Вале танҳо акнун, баъди таҳқиқи хулосабарории амиқ ӯ аз миёни чандин навъи шеър сад рубоии худро баргузида, рӯйи чоп овардааст. Дар миёни рубоӣҳои Аламхон Кӯчаров рубоӣҳои ба мавзуи модар бахшидашуда мавқеи намоён доранд, ки чанде аз онҳоро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Гул кард замин зи хоки пойи модар,

Дар курсии ари хоса чойи модар.

Дидам шарафу бақои умри фарзанд

Дар ойинаи дасти дуои модар [13, 15].

Дар рубоии мазкур шоир бо истифода аз ташбеҳ ва таъбирҳои баланди шоирона бузургии модарро тасвир мекунад. Модар чунон муқаддас аст, ҳатто хок аз пойи ӯ гул мекунад, яъне файзу баракат аз модар сарчашма мегирад. Модар дар баландтарин макон, ки Арш ном дорад, низ чойгоҳи хосса дорад. Ҳаёт ва шарафи фарзанд ба дуои модар вобаста аст. Дуои модар мисли ойинаест, ки ояндаи фарзандро нишон медиҳад ва ӯро ҳифз мекунад.

Ин рубоӣ бо муҳаббат, эҳтиром ва шукргузорӣ ба модар бахшида шудааст. Дуои модар шараф ва умри фарзандро таъмин мекунад. Паёми аслии шеър низ ҳамин аст.

Ай модари чон, ҳусни ту маҳтоб барад,

Ёди ту кунам, рӯйи маро об барад.

Ман дар тани кӯдакӣ дароям ба хаёл,

Бошад, ки ба домони туам хоб барад [13, 19].

Ин рубоӣ пур аз эҳсосоти муҳаббат ва шукргузорӣ ба модар буда, шоир модарро ба маҳтоб ташбеҳ медиҳад, ки рамзи зебӣ, покӣ ва равшанӣ аст. Вақте ки шоир ёди модар мекунад, аз эҳсоси ишқу муҳаббати зиёд ашқҳо аз чашмонаш мерезанд. Шоир бо хаёлаш худро мисли кӯдак ҳис мекунад, ки боз ба оғӯши модар бар мегардад. Орзу мекунад, ки боз дар домони модар бо амонӣ хоб равад, ки ин рамзи муҳаббати беканор ва эҳсоси оромӣ аст.

Имрӯз зи деҳа модарам меояд,

Олиҳаи бахт ба дарам меояд.

Сад шукр, саҳар шуд шаби раҳпой,

Хуршед ба болои сарам меояд [13, 21].

Ин рубоӣ эҳсоси шодию фараҳи шоирро аз бозгашти модар ифода мекунад. Бо омадани модар ҳамчун омадани бахт ва нур ташбеҳ оварда шудааст. Ҳузури модар барои фарзанд на фақат чон, нур ва баракат аст. Ин рубоӣ арҷгузорӣ ба модар ва арзиши дидори ӯст. Омадани модар бо хушбахтӣ ва нур баробар доништа шудааст, ки нишонгари чойгоҳи баланди ӯ дар фарҳанг ва дили фарзанд аст.

Модар, ба шабат чу маҳ натолам, чӣ кунам,

Аз хиҷлати ношлочи обам, чӣ кунам?

Додӣ ту маро раҳой аз панҷаи марг,

Ман дарди туро даво наёмам, чӣ кунам? [13, 21].

Дар рубоии мазкур шоир бо эҳсоси гарон ва пушаймонӣ аз он мегӯяд, ки наметавонад мисли моҳ дар шаб ба модар нур бахшад, яъне некӣ кунад. Ҳатто баъди он ки модар ӯро аз марғ наҷот додааст, ӯ роҳи ҷубронро намӯбад. Ин ҷо бузургии модар ва нотавонии фарзанд дар посух гуфтан ба заҳматҳои ӯст.

Дар шеърҳои адибони доираи адабии Кӯлоб зан бештар аз нигоҳи ҷинсият мавриди тавачҷуҳ қарор мегирад. Мавзуи зан дар ду маврид дархури таҳлил аст. Нахуст аз диди шоирони зан ва дигар аз диди шоирони мард. Хосият Вализода шоираест, ки дар мардибони шеъри сарзамин дили занро дар пеши чашми хонандагонаш во кардааст. Шоироне, ки нидои зани шарқиро бо танини худи зан баён кардаанд, ангуштшуморанд ва аз нигоҳи мо номварони чунин шеваи суҳанпардозӣ Фурӯғи Фаррухзод, Гулрухсор Сафиева, Фарзона ва Хосият Вализодаро метавон номбар кард. Осори Хосият Вализода ба унвони яке аз сермахсултарин адибони ин диёр метавонад дар шинохти чеҳраи зани муосири тоҷик ва масоилу мушкилоти ӯ моро дастгир бошад. Шеърҳои «Нишони модарам», «Моҳияти зан», «Зани рӯз», «Ганҷотарин занам», «Ба ёди модарам», «Хез аз ҷо, хоҳари ҷон», «Барои духтарам Бунафша», «Дар сари гӯри модарам», «Хосияти зиндагиам», «Лолоии модар», «Оворазан», «Ручуи Зан - Модар», «Наозоред дили занро», «Зинати дунё манам», «Модари раҳинтизор» аз рисолати аслии зани тоҷик, сабурии ӯ, заҳматкашӣву меҳнатқаринӣ, бедорхобӣ, тарбияи фарзанд, меҳрубонӣву дилсӯзии ӯ ба зиндагӣ шаҳодат медиҳанд.

Вай аз беҳтарин шоирони насли чоруми доираи адабии Кӯлоб аст, ки дар ашъораш мавзуи тасвири симои зан-модар бо мазмуни тозаву орояҳои нодири адабӣ зиннат ёфта, таҳаввули бештареро касб кардааст.

Дар шеъри «Зинати дунё манам» симои зани ҳамеша мубориз, парчамбардор, бунёдкор, бахшандаи ишқу садоқат ва зиёбахши дилу хонадони мард, офарандаи неъматҳои моддӣ ва раҳнамою созандаро ба тасвир кашидааст. Ӯ қайд менамояд, ки зан-модар бо фаъолияти бунёдкоронаи хеш ҳама гуна мушкилотро ҳаллу фасл менамояд. Аз ин лиҳоз, қаҳрамонии зан-модар аз мардҳо дида дар мадди аввал меистад:

...Ман занам, дар даст медорам ливо

Аз муҳаббат, аз садоқат, аз вафо.

Дар миёни қорзори зиндагӣ

Қаҳрамонам бештар аз мардҳо [4, 91].

Образи зан - модар дар шеъри Хосият Вализода мақоми хос дорад ва бо вучуди мавзуёву муҳтавои муштарак доштан, бо вижагиҳои худ аз модарномаҳои дигарон ба кулӣ фарқ дорад. Мавзуи тасвири зан-модар дар ашъори доманаи фарох дошта, ҳар як шеъри дар ин мавзӯ сурудаи ӯ дорои мазмуни тозаву нав ва таркибу ибораҳои шоиронаанд, ки хоси худи ӯст. Ҳангоми тасвири мавзуи мазкур Хосият Вализода суннатҳои адабии шоирони пешинро собитқадамона идома дода, онро ба авҷи камолоти худ расонидааст. Аз ҷумла, дар шеъри «Наозоред дили занро» чунин қайд менамояд:

Чӣ мешинем миёни чор деворе, ки онро ном тақдир аст,

Чӣ мехоҳем аз ин дунё, ки худ муҳтоҷи татҳир аст...

Ба фатҳи коинот рафта агар ҳамҷинси мо кайҳо,

Саманди тири бахти мо барои чӣ ба таҳхир аст?! [4, 48].

Хосият Вализода дар тасвири мавзуи зан-модар тозакориҳо ва навпардозҳои зиёде дорад, ки шеъри ӯро аз дигар шоирон мутамоиз мегардонад. Дар шеъри «Ручуи зан-модар» қайд менамояд, ки модар ягона мавҷудотест, ки баъд аз Худованд офаридгор ва давомдихандаи насл мебошад. Ӯ мураббӣ ва нахустустодест, ки бо аллаи ширини худ оғоз намуда, дар қалби фарзанд тухми меҳру муҳаббат, дӯстию накӯкорӣ мекорад. Модар офарандаи ҳаёт дар рӯи замин аст, ки аз домони поки ӯ пайғамбарони даҳр рустаанд. Зан-модар хуршедро менамояд, ки ба ҳамагон баробар нур мебахшаду равшанӣ ато менамояд:

*Ман модарам ва баъди Худо офаридагор,
Дар ояҳои аллаи ман рабти рӯзгор...
Пайғамбарони даҳр зи домони сабзи ман
Мисли тулуи шед дамиданд ҳар канор [4, 35].*

Шеърҳои ба зан – модар бахшидаи Х. Вализода аз намунаҳои ашъори даврони шӯравӣ ва замони истиқлоланд ва баёнгари таҳаввули мавзуи мазкур дар адабиёти муосир мебошанд.

Файзи Ашӯр дар силсилаи шеърҳои «Дасту танӯр», «Нони модар», «Нури ширу шири нур», «Ранчи модар», «Ҳастияш инкилобҳо дорад», «Дасту шукр», «Андӯҳи модар», «Меҳри модар», «Тан ба пирӣ надиҳад», «Тарсам», «Модар», «Гиряи мард» ба мавзуи модар тавачҷуҳ намуда, гоҳе аз ҳастии модар шукргузори мекунад, гоҳе ба сӯяш мешитобад ва гоҳе ба зонуяш сар мегузорад, пандашро мешунавад ва дуояшро мегирад, аз даргузашти ӯ ғамнок мегардад, пазмони дидору суҳбат ва ниёзманди дастони навозишгари ӯ мешавад. Аз ҷумла дар шеъри «Нони модар» қайд менамояд, ки:

*Савганд ба покии хамири модар,
Гирем дуову дасту пири модар.
Роҳат бикунад димоги ҳар хурду бузург
Аз накҳати кулчаву фатири модар [3, 13].*

Шоир дар шеърҳои танҳо симои нуронии модари худ, балки тамоми модарони тоҷикро чеҳранигорӣ кардааст. Хонанда аз мутолиаи ин қабил ашъор дарҳол модари худро пеши чашм чилвагар мебинад. Дар тасвири Файзи Ашӯр зан – модари тоҷик намоди занони шучоу далер, босаводу фарҳангпарвар буда, чун чароғи хонадон баҳри фардои дурахшони фарзандон нурпошӣ мекунад. Ба андешаи Ғаффор Мирзо, «Мавзӯ ҳар қадар олиҷаноб ҳам бошад, агар хусусиятҳои ӯро наёбем, дар асоси он хусусиятҳои онро ҳал нанамоем, аз як тараф, ба дигар мавзӯҳо, ҳатто ба мавзӯҳои аз он тамоман дур монанд мешавад, аз тарафи дигар, аксар вақт пуч мебарояд».

Файзи Ашӯр дар ин роҳ бо мулоҳиза қадам гузоштааст ва ҳамин аст, ки ҳангоми баёни мавзуи модар шоистагиро эътибор ва феълӣ хислати ин ҳастии зиндагиро бо мисолҳои мушаххас, ки бозгукунандаи симову сирати зан-модари тоҷик мебошанд, ифода мекунад. Ҷунон ки дар шеъри «Дасту танӯр» ибраз медорад:

*Дар танӯри чун шафақ сурх
Лаҳча чун истора месӯхт.
Чашм - равшан, чеҳра – пурнур,*

Модари ман кулча мепухт [3, 12].

Ё ин ки:

*Ҳамсуҳбати ғамбарор будӣ, модар,
Хушрӯйтар аз баҳор будӣ, модар.
Дар сурату сират осмонӣ будӣ,
Боиззату хоксор будӣ, модар [3, 13].*

Файзи Ашур дар шеъри «Гиряи мард», ки аз панҷ банди чаҳормисрағӣ иборат аст, дар бораи ҳолатҳои гиря намудани мард тасвиrotи хешро ба қалам додааст.

Мардон, мисли ҳама одамон, доираи васеи эҳсосот, аз ҷумла, ғамгиниро аз сар мегузаронанд, ки метавонанд ба ашк оварда расонанд. Барои гиря кардани мардон сабаби дуруст ё нодурусте вучуд надорад, зеро ҳар як мард ҳиссиёти гуногун дорад ва ин ҳиссиётро ба таври худ эҳсос мекунад. Албатта, дар мавридҳое, ки ба саҳтию вазнинӣ дучор мегардад, гиря мекунад. Қаҳрамони шеъри шоир низ барои марги модар, ки барои фарзанд, чи мард ва чи зан бисёр вазнин аст, мегиряд. «Ман»-и шоир аз марги модар ҷунон ғамгин аст, ки гумон мекунад, ки ҳама чиз ба марги модари ӯ гиря дорад. Марги модар шоирро ба дараҷае маънос кардааст, ки фақат гиряро ихтиёр кардааст:

*Дар кӯчаву хонаву дараи гиря кунад,
Бому дари ӯ баробараи гиря кунад.
Марде гиряд агар ба овози баланд,
Медон, ки ба марги модараи гиря кунад [3, 88].*

Дар замони соҳибистиклолӣ маҳз бо талошҳои омӯзандаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки сарчашма аз афқору бузургони илму адаби миллат дорад, мақоми зан дар ҷомеаи навини кишвар ба маротиб боло рафт. Пешвои миллат борҳо дар Паёмҳои хеш ба Маҷлиси Олии мамлакат ва мурочиатҳои худ ба мардуми ҷумҳурӣ аз мақоми волои занону бонувон дар ҷомеа, қабули барномаҳои давлатӣ ва қонунҳои ба дастгирии занон ва фаъолияти пурсамари онҳо мусоидаткунанда ёдовар мешаванд. Далели равшани ин гуфтаҳо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Доир ба баланд бардоштани мақоми занон дар ҷомеа» мебошад, ки 3-юми декабри соли 1999 ба тавсиб расидааст ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо» мебошад, ки соли 2004-ум қабул гардидааст.

Ҳамчунин, аз соли 2009 бо ташаббуси бевоситаи Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 8-уми март Рӯзи Модар эълон гардидааст. Дар маҷмӯъ, бо бовар метавон гуфт, ки дар адабиёти муосири давраи шуравӣ ва замони истиқлоли тоҷик зан – модар ҷойҳои баланд дошта, шоирону бузургонаш барои гиромидошти ӯ хидматҳои шоистаро анҷом медиҳанд. Дар ин маврид баробари дигар хидматҳои шоён ашъори ба бонувон бахшидаи адибони доираи адабии Кӯлоб шоистаи арҷгузорист.

Мавзуи зан – модар як бахши рангину дилнишин ва ҷолиби ашъори адибони доираи адабии Кӯлоб буда, дар онҳо тамоми паҳлуҳои зиндагиву фаъолиятҳои созандаву ибратомӯзи бонувон тасвирпардозӣ шудааст. Шоирони

озодандешу хушманд, дурбину фардонигар, хушсухану хушсалика, донову огох, муҳимтар аз ҳама, таҷрибаандӯхтаву сабақи ҳаётбардошта рисолати инсонии худ мешуморанд, ки ҳастии ҷаҳонсози занро зебову рангин, пураармону орзуманд ва покмаҳзар рӯйи қоғаз оваранд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Куллиёт / С. Айнӣ. Ҷ.3 – Сталинобод, 1960. -622 с.
2. Айюбӣ, С. Гулчини ашғор /С. Айюбӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 320 с.
3. Ашӯр, Ф. Оре, манам дарахт /Ф. Ашӯр. – Душанбе: Адиб, 2021. – 264 с.
4. Вализода, Х. Садоқати сапед / Х. Вализода. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 200 с.
5. Ғоиб, М. Чашмаи саодат / М. Ғоиб. – Душанбе: ЭР-граф, 2020. –240 с.
6. Ғоиб, М. Каъбаи дил / М. Ғоиб. – Душанбе: Матбуот, 2003. – 316 с.
7. Ғоиб, М. Хирмани гул / М. Ғоиб. – Қўлоб, 1993. – 42 с.
8. Ғоиб, М. Девон / М. Ғоиб. – Душанбе, 2009. – 1015 с.
9. Ғоиб, М. Охи ашк / М. Ғоиб. – Душанбе: Адиб, 2020. – 264 с.
10. Ғоиб, Х. Зинароҳ / М. Ғоиб. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 160 с.
11. Ғоиб, Х. Тоҷи офтоб / М. Ғоиб. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 224 с.
12. Ғулумӣ, Мусо. Офтобрӯя /М. Ғулумӣ. – Душанбе: Адиб, 1994.
13. Кучаров, А. Сад рубой / А. Кучаров. – Душанбе, 2012. – 104 с.
14. Сафар, А. Гули маҳтоб / А. Сафар. – Душанбе: Ирфон, 1983. –176 с.
15. Сафар, А. Борони ҳидоят / А. Сафар. – Душанбе: Адиб, 2008. – 336с.
16. Раҷабалии Роғӣ. Тоҷики сарзинда /Р. Раҷабали. – Душанбе: Адиб, – 2008. –144 с.
17. Ҳақимзода, С. Куллиёт /С. Ҳақимзода – Душанбе: Адиб, 2009. – 928 с.
18. Шохмузаффар, Ёдгорӣ. Як шоҳаи гул / Ш. Ёдгорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1970.– 79 с.
19. Шохмузаффар, Ёдгорӣ. Соҳили бахт / Ш. Ёдгорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977.– 66 с.

ТАВСИФИ МОДАР ДАР АШҶОРИ ШОИРОНИ ДОИРАИ АДАБИИ ҚҶЛОБ

Мақола ба масъалаи тавсифи модар дар ашҷори шоирони доираи адабии Қўлоб баҳшида шудааст. Муаллифи мақола овардааст, ки агар ободиву суботи ҷомеа аз осоишу оромии ҳар як оила вабаста бошад, дар навбати худ, ободии ҳар як хонадон аз руҳияи солимӯ созанда, сатҳи маънавиёту маърифатнокӣ ва тандурустии зан-модар вобаста аст. Зани тоҷик, ки намунаи олии зан-модар аст, дар доираи модарсолорӣ аз аввал то имрӯз боқӣ мондааст.

Адибони доираи адабии Қўлоб дар асри ХХ чун гузаштагони хеш дар анвои шеърӣ: достон, қасида, газал, рубой, дубайтӣ ва шеърҳои ҷудогонаашон ба зан чун машғалафрӯзи оила, чароғи хонадон, тароватбахши зиндагӣ, идомадиҳандаи насл, тарбияткунанда ва ба камолрасонандаи фарзанд, инчунин нигоҳдорандаи забон, таърих ва фарҳанги милли тавачҷуҳи хосса зоҳир намудаанд ва ба ин васила дар таърихи ташаккули такомули адабиёти навини тоҷикон нақши ҷовидона гузоштаанд. Ашҷори шоирони ин доираи адабӣ аз мавзӯоту ҷанбаҳои муҳим таркиб ёфта, ситоиши зан модар яке аз мавзӯҳои асосии назми руҳнавозу дилпазири адибон ба шумор меравад.

Инчунин, муаллиф аз ашъори адибони доираи адабии Кӯлоб: Мусо Ғуломӣ, Ашӯр Сафар, Саидҷон Ҳакимзода, Раҷабалии Роғӣ, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Ҳақназар Гоиб, Сафармуҳаммад Айюбӣ, Муҳаммад Гоиб, Хосият Вализода, Файзи Ашӯр мисолҳо оварда, таҳлили илмӣ намудааст.

Калидвожаҳо: мавзуи модар, ҳавзаи адабии Кӯлоб, образ, ҳаёт, ибрат, оила ва ғайра.

ОБРАЗ МАТЕРИ В ТВОРЧЕСТВЕ ПОЭТОВ ЛИТЕРАТУРНОГО КРУГА КУЛЯБА

Статья посвящена вопросу описания матери в поэзии писателей Кулябского литературного круга. Автор статьи указывает, что если благополучие и стабильность общества зависят от мира и спокойствия в каждой семье, то, в свою очередь, благополучие каждой семьи зависит от здоровой и созидательной атмосферы, уровня духовности, образованности и физического здоровья женщины-матери. Таджикская женщина, являющаяся высшим образцом матери-женщины, на протяжении всей истории сохранилась в рамках матриархального уклада.

Писатели Кулябского литературного круга в XX веке, как и их предшественники, в различных жанрах поэзии – дастанах, касидах, газелях, рубаи, дубайти и отдельных стихах – уделяли особое внимание женщине как факелоносцу семьи, светочю домашнего очага, источнику свежести в жизни, продолжательнице рода, воспитательнице и наставнице детей, а также хранительнице языка, истории и национальной культуры. Этим они оставили вечный след в истории становления и развития новой таджикской литературы. Творчество поэтов этого литературного круга охватывает важные темы и аспекты, среди которых восхваление женщины-матери занимает одно из главных мест в их вдохновенной и душевной поэзии. Также автор приводит примеры и научный анализ произведений писателей Кулябского литературного круга: Мусо Гуломи, Ашӯр Сафар, Саидҷон Ҳакимзода, Раҷабалии Роғи, Шохмузаффар Ёдгорӣ, Ҳақназар Гоиб, Сафармуҳаммад Айюбӣ, Муҳаммад Гоиб, Хосият Вализода, Файзи Ашӯр.

Ключевые слова: тема мать, поэзии писателей Кулябского литературного круга, образ, жизнь, пример, семья

THE MOTHER FIGURE IN THE POETRY OF WRITERS OF THE KULOB LITERARY CIRCLE

The article is dedicated to the depiction of the image of the mother in the poetry of writers from the Kulob literary circle. The author of the article states that if the prosperity and stability of a society depend on the peace and tranquility of each family, then, in turn, the well-being of every household depends on the healthy and creative spirit, the level of spirituality and awareness, and the health of the woman—the mother. The Tajik woman, who represents the highest ideal of a mother, has remained within a matriarchal framework from the past to the present.

Writers of the Kulob literary circle in the 20th century, like their predecessors, in various poetic genres—epic poems (dastans), qasidas, ghazals, rubaiyat, double

---

couplets (dubyaitis), and individual poems—have shown special attention to the woman as the torchbearer of the family, the light of the home, the freshness of life, the continuer of lineage, the educator and nurturer of children, and the guardian of the language, history, and national culture. Through this, they have left an enduring mark on the history of the formation and development of modern Tajik literature. The poetry of the poets from this literary circle comprises important themes and aspects, with the praise of the woman-mother being one of the main topics in their heartwarming and soul-soothing verses. The author also presents examples and scientific analysis of the works by writers of the Kulob literary circle: Muso Ghulomi, Ashur Safar, Saidjon Hakimzada, Rajabali Roghi, Shohmuzafar Yodgori, Haqnazar Ghoib, Safarmuhammad Ayubi, Muhammad Ghoib, Khosiyat Valizoda, and Fayzi Ashur.

Key words: *theme mother, writers from the Kulob literary circle, image, life, example, family*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шафизода Фарҳод Ашӯр – муовини директор оид ба илм ва муносибатҳои байналмилалӣ Коллеҷи омӯзгорӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, номзади илмҳои филологӣ. Нишонӣ: 735360, ш. Кӯлоб, кӯчаи 20- солагии Истиклолият 46, Email: shafiyev 74@mail.ru **Телефон:** 918-68-73-31.

Сведения об авторе: Шафизода Фарҳод Ашӯр – кандидат филологических наук, заместитель директора по науке и международным отношениям Педагогического колледжа Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, улица 20-летия Независимости. Email: shafiyev 74@mail.ru **Телефон:** 918-68-73-31

Author Information: Shafizoda Farhod Ashur – Candidate of Philological Sciences, Deputy Director for Science and International Relations at the Pedagogical College of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address 20th anniversary of Independence.

САИД НАФИСӢ – ШОИР

Мизроб Гаффоров

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон

Саид Нафисӣ аз чехраҳои намоёни илму адаби асри XX буда, дар омӯзиши таърихи адабиёти форсу тоҷик, тасҳеҳу танқеҳ ва таъбу нашри осори гузаштагон ва омӯзиши афкори иҷтимоиву таърихӣ тоҷикону эронӣ саҳми бузург гузоштааст. Вай дар таҳқиқи масъалаҳои назарӣ ва методӣ адабиёти гузашта ва муосирӣ форсӣ низ хидмати бедареғ кардааст.

Хидматҳои Саид Нафисӣ дар таърихи фарҳанги Эрон бо ин маҳдуд намешавад. Вай ба маънои томи сухан бунёди адабиётшиносӣ ва матншиносии кунунии Эронро ниҳод. Ба қавли академик Бобочон Гафуров, ғайри қобили тасаввур аст, ки битавон дар бораи таърихи адабиёти куҳан ва андешаҳои иҷтимоӣ ва адабиётшиносии Эрон бидуни мурочиат ба осори Саид Нафисӣ тадқиқи илмӣ ба амал овард. Бобочон Гафуров ҳанӯз ибтидои солҳои ҳафтод масъалаи дақиқкорона омӯхтани эҷодиёти ғанию бузурги Саид Нафисиро ба миён гузошта, аз ҷумла, дар мақолааш «Саид Нафисӣ – донишманд ва нависандаи барҷастаи Эрон» таъкид мекунад, ки «доираи тавачҷухоти Саид Нафисӣ он қадар васеъ ва мутанаввеъ ва он қадар амиқ ва зиёд аст, ки дар оянда бояд чандин чилд китоб барои камубеш ташреҳи онҳо навишт, то битавон фаъолиятҳои ҳамачонибаи ӯро чунон тавсиф кард, ки арзиши саҳми бузурги ӯ дар пешрафти адабиёт ва адабиётшиносии Эрон дар қарни бистум ошкор шавад» [16, 5].

Саид Нафисӣ бо вучуди адабиётшинос ва муҳаққиқи барҷаста буданаш шоир, нависанда ва муаррихи барҷаста низ мебошад. «Тадқиқ дар самтҳои эҷодиёти устод Саид Нафисӣ ин нуктаро мусаллам мегардонад, ки фаъолияти илмӣ ӯ то ҷое пурвусъат ва гуногунпахлуст, ки онро меъёр ва миқёси маъмулӣ санҷидан душвор душвор аст» [6, 134].

Муҳаққиқони осори Саид Нафисӣ ба шеърӣ ӯ чандон тавачҷухӣ амиқ зоҳир накардаанд. Ҳатто ҳамсараш иқрор мешавад, ки «Нафисӣ гоҳе мин боби тафаннун ва рафъи хастагӣ шеър мегуфт, ки дар муқобили насри ӯ чилва ва чилое надорад» [10, 63]. Вале дар идомаи суханаш хонум Паримарзи Нафисӣ иқрор мешавад, ки дар байни навиштаҳои ӯ «метавон ба баъзе ашъори хуб бо мазомини бикр ва ағлаб танзомез бархӯрд» [10, 63].

Қаблан муаллифи «Тазкираи шоирони муосирӣ Эрон» Абдулҳамиди Халхолӣ эътироф карда буд, ки Саид Нафисӣ дар шоирӣ низ монанди нависандагӣ чирадаст ва устод аст ва ашъори шево ва пурмағзи бисёре дорад. Дар идомаи суханаш ин муҳаққиқ меафзояд, ки устод Нафисӣ нахостааст шоириро хунари худ бидонад ва ақида дорад, ки қарни бистум қарни шеър нест ва шеър ҷои худро ба наср додааст [14, 403].

Профессор Д.С. Комиссаров менависад, ки Саид Нафисӣ «дар ватанаш чун шоир низ эътибор дорад. Шеърҳои вай дар маҷаллаҳои Эрон нашр мешаванд ва соли 1954 дар шакли китоби алоҳида ҷоп шудаанд. Мероси адабии халқи худро арзишманд шинохта, Саид Нафисӣ дар эҷодиёташ аз шаклҳои суннати шеъри классикӣ (қасида, ғазал, рубоӣ) истифода карда, ба онҳо мундариҷаи нав медиҳад» [8, 211 – 212].

Муҳаққиқи эронӣ Абдуғаффори Тахурӣ дар пешгуфторе, ки ба «Гулчине аз девони Саид Нафисӣ» навиштааст, ақидаи Абдулҳамиди Халҳолиро таъйид карда, меафзояд, ки ба андешаи Саид Нафисӣ гӯё асри XX асри шеър нест, балки асри наср аст ва он чи ки дар ин замина гуфтани буд, дар шеъри классикӣ гуфта шудааст [9, 81]. Ва ин китоби ашъори Саид Нафисӣ низ бе ризоияти ӯ нашр шуда будааст.

Вале дар сафи шоирони ҷавони солҳои бистум муҳаққиқон номҳои Нимо Юшиҷ, Парвини Эътисомӣ, Рашиди Ёсимӣ, Саид Нафисӣ ва дигаронро зикр кардаанд. Дар рисолаҳо ва таҳқиқоте, ки доир ба шеъри муосири Эрон навишта шуда, осори манзуми Саид Нафисӣ мавриди арзёбӣ қарор нагирифтааст. Дар таъкири «Шеъри форсӣ аз маршрутӣ то имрӯз» низ аз Саид Нафисӣ ёд нашудааст.

Муҳаққиқи гурҷӣ Л.С. Гиунашвили аз соли 1959 ба таҳқиқи эҷодиёти Саид Нафисӣ машғул шуда, дар асоси ашъори ҷопшуда ва маводи бойгонии адиб осори манзуми ӯро тадқиқ намудааст. Ин муҳаққиқ соли 1971 рисолаеро бо номи «Назми Саид Нафисӣ» дар Тифлис ба ҷоп расонд, ки аз ду қисмат иборат аст. Дар қисмати «Ашъори Саид Нафисӣ» муҳаққиқ мақсад гузоштааст, ки эҷодиёти Саид Нафисиро ҳамчун шоир таҳқиқ кунад. Дар қисмати дувуми китоб ашъори Саид Нафисиро бо ҳуруфи арабиасос ҷоп кардааст.

Ин муҳаққиқ доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Саид Нафисӣ як қатор тадқиқот анҷом додааст, аз ҷумла, «Саид Нафисӣ ва романи ӯ «Нимароҳи бихишт» / «Садои Шарк», 1962, №2, с.41-57, «На пол пути в рай» / «Гулистон», 1962, №2, с. 112-113; «Художественная проза Саид Нафиси». -Тбилиси, 1966, 194 с.; «Чанд настри як шеър» // «Садои Шарк», 1969, №7, с.91-92; ва ғайра [1, 2, 3, 4]. Ӯ саъй кардааст, ки осори манзуми Саид Нафисиро, ки бо хусусияти гиноӣ ва дилчаспиашон тафовут дошта ва аз назари роҳи тайкардаи шеъри форсӣ шавқангез аст, тадқиқ кунад. Ӯро андешаҳои Маликушшуаро Баҳор ва Рашид Ёсимӣ ба шинохти шеъри Саид Нафисӣ роҳнамо гаштааст.

Ӯ ба назари Ф. Махалский, ки Саид Нафисиро «яке аз шоирони бузург ва донандаи шеъри форсӣ» мешиносад, мувофиқ аст. Дар ин замина ӯ андешаи Ф. Махалский – «С.Нафисӣ аз пайравони мактаби классиқии шеъри форсӣ»-ро дастгирӣ менамояд [5, 10].

Саид Нафисӣ асосан дар навҳои суннати шеъри форсӣ, аз ҷумла, ғазал, қасида, рубоӣ, китъа ва байт шеър гуфтааст. Адабиётшинос Л.С. Гиунашвили дар рисолааш, пеш аз ҳама, ба лирикаи ишқӣ ва иҷтимоии Саид Нафисӣ таваҷҷӯҳ карда, асосан дар навҳои ғазал сурудани ин гуна ашъорро таъйид кардааст, [5, 10]. Муҳаққиқ мавзуи ишқияҳои Саид Нафисиро муайян карда,

онхоро тақсимбандӣ мекунад. Аз таҳлили ӯ маълум мешавад, ки шоир дар ифодаи мазмунҳои ошиқона ба суннати шеъри пешин саҳт пойбанд аст. Вале дар муҳокимаҳои ӯ мо таҳлили қиёсиро мушоҳида намекунем. Ба ҳамин далел савияи ҳунарии шеъри Саид Нафисӣ пӯшида мемонад.

Муҳаққиқ ишқияҳои шоирро аз назари замони таълиф муқоиса мекунад ва ба эҷодҳои сонӣ баргарӣ медиҳад. Яъне нақду баррасии ӯ дар заминаи ашъори «Гулчине аз девон» сурат гирифтааст, ки то ҳоё назари нисбӣ ба чехраи шоирии Саид Нафисист.

Шояд ба ин андешаи Паримарз Нафисӣ, ки дар муқобили насри Саид Нафисӣ дар шеъраш «чилва ва чилое» намебинад, розӣ шуд. Вале, ба ҳеҷ ваҷҳ, аз рӯи адолат намебуд, агар мо ба рӯи тамоми кӯшишҳои ӯ дар ин самт хати бутлон кашем. Дар сари ҳунар ва савияи шеъри ӯ метавон баҳс кард, вале ҳоё он дорад, ки кӯшишҳои ӯро дар ифодаи эҳсоси андешаи шоиронааш ба эътибор гирифт.

Саид Нафисӣ низ мисли Маликушшуаро Баҳор, Фарруҳии Яздӣ, Сайидризо Мирзодаи Ишқӣ ва дигарон танҳо тамошоғари воқеияти тӯфоннамои ибтидои садаи бисти Эрон набуд. Агар чун Ишқӣ «шаҳиди ишқи Ваган» нашуд, вале хомӯш ҳам набуд:

*Модарам рӯзи нахустин дар ҷаҳон
Номи Эрон хонд шаб дар гӯши ман.
Чун намонам дар ҷаҳон, эй дӯстон,
Биспарид ин ном дар оғӯши ман [1, 5].*

Муҳаққиқон ибтидои сабки нави шеъри форсӣ ва мундариҷаи тозаи ватанхоҳонаи онро дар воқеияти инқилоби машрута ҷустаанд. Саид Нафисӣ руҳан ва амалан аз ҷараёни ба истилоҳ «Бозгашти адабӣ» ҷудо набуд. Дар ин замон Баҳор маҷаллаи «Донишқада»-ро таъсис дод. Дар ин маҷалла дар қатори мақолаҳои Алиасғари Ҳикмат, Аббоси Оштиёнӣ, Рашиди Ёсимӣ мақолаҳои равшангаронаи Саид Нафисӣ низ ҷоп мешуд. Саид Нафисӣ аз ҷонибдорони сарсаҳти навсозии шеър ва наср буд ва мехост маънии инқилоби адабиро ба хонандагон ташреҳ диҳад, тарафдори омӯзиши осори гузашта ва баҳрагирии судманд аз адабиёти Аврупо буд. Бинобар ин ҳам аз аввалин маҷмуаи ашъори Маҳдии Ҳамидӣ «Шукуфаҳо ё нағмаҳои ҷадид» истикбол кард ва ба ин китоб тақриз ҳам навишт. Ин ҳуҷҷат далели диди тозаи Саид Нафисӣ дар шинохти шеъри навгарост.

Ба ақидаи саҳеҳи муаллифони китоби пураризиши «Таърихи адабиёти Эрон дар асрҳои XIX –XX» шеъри ин солҳо беш аз ҳар вақт манзараи воқеии муносибатҳоро инъикос мекард: инсон – инсон, инсон – коинот, инсон – Худо, инсон – воқеият. Дар ҳар давраи таърихӣ яке аз ин муносибатҳо афзалият пайдо мекунад. Агар дар солҳои чил ва ибтидои панҷоҳ шеъри эътирози иҷтимоӣ мақоми бештар пайдо карда бошад, дар нимаи солҳои панҷоҳ ва ибтидои шаст шеъри ноумедӣ ва маъюсӣ ва дунёбегорӣ афзалият пайдо мекунад, ки ин гуна шеърро Хонларӣ шеъри беморгуна унвон кардааст [7, 224].

Вақте ки нақду баррасии Л.С. Гиунашвилиро мехонем, мулоҳизоти ўро андозу баркаш мекунем ва шеърҳои аз «Гулчине аз девони Саид Нафисӣ» берунро мехонем, мебинем, ки ҷустуҷӯҳои ӯ аз воқеияти ҷараёни инкишофи шеъри ин давра ҷудо набудааст.

Ба назари мо муҳочирати Хонларӣ ба Фаронса, дӯхтани лабони Фаррухии Яздӣ ва ниҳоят зиндагиномаи Ишқӣ ва осоре, ки боиси қатли Ишқӣ шуд [13, 78], барои қаламкашони зиндамондаи ин аҳд дарс шуд, дарси зинда мондан ва барои фардои адабу фарҳанги Эрон хидмат кардан.

Чунон ки Л.С. Гиунашвили дуруст мушоҳида кардааст, дар ашъори гуногунмавзуи Саид Нафисӣ, махсусан, дар ишқияҳояш оҳанги яъсу навмедӣ хеле қавист [5, 10-11]. Бо мушоҳидаи ин ҳолат шеъри Саид Нафисиро наметавон дар макотеъи дақиқи замонӣ фаслбандӣ кард. Шеъри ӯ бо ҳама бурду бохтҳояш марбут ба зиндагии ҳам соҳибаш ва ҳам инсонҳои дигар аст. Яъне, аз зиндагӣ моя гирифта ва ба зиндагӣ қарин аст. Сухани шоиронаи ӯ матолиб ва мавозини зайлро фаро мегирад: а) интиқод аз вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии кишвар; б) навмедии омехта бо эътироз; в) ташвиқи занон ба хондан; г) ҳамдардӣ ба одамон; ғ) бовар ба фардои нек; д) назар ба адабиёт ва хунар; е) камоли матлуби инсон.

Аз мутолиаи шеъри Саид Нафисӣ дар нигоҳи аввал он чи ҷалби тавачҷух мекунад, диди он аст. Воқеан чунин ҳам ҳаст: вақте хонанда шеъри «Ҷони ман рафту асири ишқи ҷононам ҳанӯз, Ошику ринду назарбозу ғазалхонам ҳанӯз»-ро мехонад, сари эҳсоси андешаи муқаррарӣ ва гоҳо тақрор меандешад. Вале ин ҳолат бештар дар ашъори аввалаи шоир ба назар мерасад, ки равиши асосии биниши ўро дар шеър муайян намекунад.

Дар асл беҳтарин шеърҳои ӯ ангеаи воқеӣ дошта, дар онҳо диди иҷтимоӣ-нависандии шоир ошкор аст. Махсусан, ҷо дорад дар бораи ашъоре, ки ҳангоми иқоматаш дар Фаронса эҷод кардааст, ба дигар тарз биандешем. Агар дар шеърҳои иҷтимоимазмунӣ дар девон нашр кардааш сари ҳар ҷиз андешида бошад, дар ашъори сонӣ ҳаёли ӯ бо Ватан аст. Акнун мо бо қаҳрамони лириқе рӯ ба рӯ меоем, ки аз сарнавишти Ватан дилозурда аст, сари ҳар қадам аз Ватан ва ҳаводисе, ки ба сари он омадааст, меандешад [15, 136].

Ў бо тасвирҳои рӯшан ва суннатӣ аз воқеияте, ки ба сари Ватан ва фарзандони он омадааст, шеър мегӯяд. Агар дар шеъри «Эй кӯҳ...», ки Л.С. Гиунашвили онро «хитобаи ҳоси сиёсии шоир» [5, 26] унвон кардааст, шоир ба тасвири рамзӣ таъя зада бошад, шеъри «Сӯи Техрон ҷу гузар кардӣ, эй боди сахар...» [5, 52-53] маншаи воқеӣ дорад. Ҳатто дар пайравии қасидаи машҳури Анварӣ, ки ба султони Мовароуннаҳр Маҳмудхон бахшида ва аз ӯ хоста буд ба хуросониён, ки мувоҷеҳи қатлу ғорати ғузҳо шуда буданд, тараххум кунад, гувоҳи диди амиқи таъриҳӣ ва моҳиятҷӯӣ ӯ аз воқеияти таъриҳ аст. Барои ҷалби тавачҷух ба диди иҷтимоӣ-ғарои адиб нахуст ду байт аз қасидаи Анварӣ меоварем:

Бар Самарқанд агар бигзарӣ, эй боди сахар,

Номаи аҳли Хуросон ба бари хоқон бар.

Номае бар рақамаш оҳи азизон пайдо,

Номае дар шиканаиш хуни шаҳидон музмар [5, 44].

Л.С. Гиунашвили ин шеъри Саид Нафисиро бо қасидаи Анварӣ муқоиса карда, аз ҷумла, менависад: «Ачиб он аст, ки қасидаи Саид Нафисӣ аз бисёр ҷиҳат на фақат оҳанги асосии қасидаи Анварӣ, балки ҷузъиёти бадеӣ ва луғати онро тақрор мекунад» [5, 43-44].

Ин шеърро муаллиф қасида гуфта, ба ҷои эпиграф меоварад: «Рӯзи шанбеи 7 баҳманмоҳи 1340, ки дар Порис хабари тороч ва куштори ҷавонони Донишгоҳи Техрон ба ман расид, ин қасидаро сурудам».

Л.С. Гиунашвили матни пурраи шеърро дар охири рисолааш оварда, таъкид мекунад, ки онро Г. Бегдилӣ ба ӯ додааст.

Шеър бо ин ду байт шуруъ мешавад:

*Сӯи Техрон гузар кардӣ, эй боди саҳар,
Рав ба Донишгоҳу ин номаи ман он ҷо бар.
Номаи буда дар ӯ марги ҷавонон унвон,
Номаи карда дар он сӯи азизон музмар [5, 52-53].*

Шеърро хонда, метавон сари ҳунари шоирии Саид Нафисӣ баҳс кард, калима ва таркибҳои хоси насрро аз шеъри ӯ дур андохт ва ниҳоят сари образи ҷомеи шеърӣ низ назари манфӣ гуфт. Вале он чи ки ба назари мо, ҷавҳари ин шеър ва бисёр шеърҳои дигари Саид Нафисӣ ин аст, ки онҳо «оҳанги зиндагӣ» (таъбири дуктур Шараф) доранд. Ба ифодаи дигар, Саид Нафисӣ аз қаламкашонест, ки ҳам дар фаъолияти адабиаш ва ҳам осори илмиаш маъмурияти хунарвариашро хуб дарк карда, «ба мо -мардуми саргаштаи гирифтаи зиндагиро, ки худ ҷузъе аз он ҳастем» мешиносонд, «монанди наққоше, ки чеҳраи моро тасвир мекунад» ва мо «худро дар пардае, ки сохтаи ӯст, мебинем ва мешиносем, «он ҷо хутуте дар чеҳраи худ» меёбем, «ки ҳаргиз то он гоҳ надида» будем.

Назари иҷтимоӣ ва интиқодии Саид Нафисӣ паҳлуи дигари «пардае, ки сохтаи ӯст». Ӯ ва даҳҳо қаламкашони онзамои Эрон дар ин назар пардадори воқеияти рӯзгор буданд. Воқеияте, ки султаи беш аз бистсолаи он бархе аз суҳанварони озодро аз миён бурд, лабҳои гурӯҳро дӯхт ва бархе аз сари изтирор ё хости дил ба ҷониби қудрати ҳоким майл карданд. Шояд ҳамин воқеият буд, ки Хонларӣ, С.Нафисӣ ва даҳҳои дигарро барои зинда мондан ба хориҷ аз кишвар бурд, вале абадан не. Онҳое, ки дилашон барои Эрон месӯхт, бозгаштанд. Аз ҷумла, Хонларӣ мегӯяд:

*Ғурбат фусурд ҷону бифарсуд тан маро,
Эй боли орзу, бирасон то Ватан маро.*

Ҳамин «боли орзу» Саид Нафисӣ ва Хонлариро аз Порис ба Ватан овард. Ҳар ду ба таҳқиқ ва таҳрир машғул шуданд. Вале Саид Нафисӣ, ки ҳамчун суҳанвар наметавонист дар дил умеди беасос ва бепоя парварад, бо таълифи осори пураарзиши илмӣ шуълаи умеди созандаро дар дилаш зинда медошт. Диди иҷтимоӣ ӯ мувоҷеҳи ин қазия буд: «масъалаи гуруснагии ҷаҳонӣ, таҳдиди бумбҳои атомӣ, бегонагии башар аз худ, инҳо масъалае аст, ки агар сар то сари адабиёти моро дар бар нагирад, ҷойи тааҷҷуб аст».

Саид Нафисӣ аз ҳамин дидгоҳ ба воқеияти атрофаш «менигарист» ва дар шеърҳои дигараш монанди «Эй офтоб», «Зиндаи ҷовид», «Қасидаи пири» ва ғайра аз умеди намурда ёд мекунад.

Зиндаёд Саид Нафисӣ Бо Тоҷикистон ва аҳли илми он пайванди хос дошт. Бахусус пайванди маънавияш бо устод Садрриддин Айнӣ устувор буд [10, 56–57]. Вай муҳаббаташро нисбат ба халқи тоҷик дар шеъри «Ба дӯстони тоҷики ман» хеле самимона ифода кардааст, ки ин шеър бори аввал дар маҷаллаи «Тоҷикистон» (1960, №9) ва такроран дар маҷаллаи «Садои Шарқ» (1964, №10) чоп шудааст. Саид Нафисӣ дар тафсири ин шеър ва муҳаббаташ ба тоҷикон навишта буд: «Ҳамвора дар орзуи он будам, ки зодгоҳи Рӯдакӣ, Балъамӣ ва Ибни Сино ва он ҳама нависандагону сарояндагон ва донишмандони бузургро, ки аз Тоҷикистони имрӯз бархостаанд, зиёрат кунам. Ин манзумаро хитоб ба дӯстони надидаи ин сарзамини гиромӣ сурудаам ва умедворам, тавониста бошам, ба забони шеъри дарӣ эҳсосоти маро, ки лабрез аз иштиёқ аст, баён карда бошам» [1, 150-153].

Дар поси муҳаббат ва ихлоси ин устоди фақид ва хидматҳои бузургаш дар адаби форсии тоҷикӣ халқи тоҷик низ ёди ӯро гиромӣ медорад. Дар факултаи шарқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон толор ва китобхонае ба исми Саид Нафисӣ номгузорӣ шудааст. Ҳамчунин Саид Нафисӣ профессори ифтихории Донишгоҳи давлатии Хучанд низ буд. Саид Нафисӣ (пас аз марг, соли 2008) барои пажухишҳои бунёдиаш дар ҷодаи рӯдакишиносӣ бо Ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ сарфароз гардонида шудааст.

Зимнан бояд гуфт, ки аксари онҳое, ки дар бораи Саид Нафисӣ ва эҷодиёти ӯ андешидаанд, ӯро дар шоирӣ муваффақ надонистаанд. Ба ин ақида метавон қисман мувофиқ буд ва суханро дар боби шеъри Саид Нафисӣ бо мушоҳидаи зерини Нодири Нодирпур аз боби шеър ва шоирии Саид Нафисӣ ба поён бурд: «беварории Саид Нафисӣ дар шеър «дар оғози шоирӣ зодаи норасоҳои калом ва дар мароҳили миёнсолӣ натиҷаи сонсури дучониба аст, ки аз сӯйи ҳукумати вақт ва шахси шоир» [12, 55] воқеъ шудааст.

Ба ҳар ҳол Саид Нафисӣ тавонист, ки ҳарфи худаашро бигӯяд. Дар ин замина ҳарчанд хонум Паримарзи Нафисӣ шеъри ӯ дар муқобили насраш «чилваву ҷилое надорад» мегӯяд. Вале баъди ин ҳарфҳо ӯ чанд порайи хуб аз ашъори Нафисиро дар поёни ёддошташ иқтибос мекунад, ки шоҳиди мақоми шоирии соҳибашон аст:

*Эй кошки будӣ ин ҷаҳон ҷойи диранг,
Эй кошки ман будам ин тӯдаи санг.
Эй кошки гӯсфанд қурбонии кас,
З-ин хона намерафт бурун бо дили танг [10, 63].*

***

*Дӯшина маро хабар зи майхона расид,
К-он ҷо лаби шайх ҳам ба паймона расид.
Гуфтам, карами пири муғонро нозам,*

К-аш суд ба ошнову бегона расид [10, 63].

Ҳамин тариқ, Саид Нафисӣ бо вучуди муҳаққиқ, адабиётшинос ва таърихнигори варзида буданаш дар фанни шеър гуфтан низ устод буд ва дар адабиёти Эрон ҷойгоҳи хоссае дорад. Ӯ дар эҷодиёташ бо истифода аз шаклҳои суннатии шеър чун қасида, ғазал ва рубой бо сабки хоси худ ҳарфи дилашро гуфта ва ашъори мондагоре ба мерос гузоштааст.

КИТОБНОМА

1. Гиунашвили, Л.С. Ёде аз марди бузург // «Садои Шарк», 1973, №7. –С. 150.
2. Гиунашвили, Л.С. Саид Нафисӣ ва романи «Нимароҳи бихишт» // Шарқи сурх, 1962, №2. –С. 141-157.
3. Гиунашвили, Л.С. Художественная проза Саида Нафиси. Тбилиси, 1966. –С. 194.
4. Гиунашвили, Л.С. Саид Нафисӣ ва маданияти тоҷик // Садои Шарк, 1971, №8. –С. 129-134.
5. Гиунашвили, Л.С. Поэзия Саида Нафиси, Тбилиси: Мецниереба, 1971. –С. 66.
6. Ғаффоров, М. Саид Нафисӣ- адабпажӯҳ ва матншиноси варзида.- Суханшиносӣ, 2025, N 1, сах.
7. История персидской литературы XIX-XX веков. Москва: 1999. –С. 302-351.
8. Комиссаров Д.С. Пути развития новой и новейшей персидской литературы. – Москва: Наука, 1982. – 293 с.
9. Нафисӣ, Саид. Гулчин аз девони устод Саид Нафисӣ. Техрон: 1333. –С. 160.
10. Нафисӣ, Саид. Мусохиба бо марди бузург // Садои Шарк, 1963, №4.-С. 56-57.
11. Нафисӣ, Паримарз. Умре бо Саид Нафисӣ. // Маҷаллаи Паёми навин, 1351 №1. –С. 55-63.
12. Рӯдакӣ. Абуабдуллоҳ. Ашъор. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. Душанбе: Адиб, 2007. –С. 414.
13. Ҳоирӣ, Саид Ҳодӣ. Ишқӣ яке аз шоирон ва нависандагони даврони машрути //»Ошно», 1372, №10. –С. 70-78.
14. Халхолӣ, Абдулҳамид. Тазкираи шуарои муосири Эрон. Ҷ.1. Техрон: 1333. – С. 462.
15. Чайкина, К. Краткий очерк новейшей персидской литературы, Москва 1928.- Дар китоби Л.С. Гиунашвили: Поэзия Саида Нафиси. Тбилиси, 1971.–С. 66.
16. Яғмоӣ, Ҳабиб. Ба ёди марди самимӣ ва покдил //Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ, баҳманмоҳи 1345. –С. 288-298.

САИД НАФИСӢ – ШОИР

Муҳаққиқ таъкид менамояд, ки Саид Нафисӣ, дар баробари он ки адабиётшинос ва олими барҷаста мебошад, ҳамчун шоир, нависанда ва муаррих низ ҷойгоҳи муҳим дорад. Дар мақола муаллиф мавқеи Саид Нафисиро дар рушди шеъри форсӣ баррасӣ намуда, барои тасдиқи андешаи худ ба ақидаи Абдулҳамиди Халхолӣ – муаллифи асари «Тазкираи шоирони муосири Эрон» истинод меоварад, ки Саид Нафисиро дар ҳунари шоирӣ низ ҷирадаст мешуморад. Худи муҳаққиқ низ ба дурустӣ қайд мекунад, ки дар ашъори Саид

Нафисӣ бо истифода аз тасвирҳои равшан ва суннатӣ воқеиятҳои таърихӣ ва иҷтимоие инъикос ёфтаанд, ки ба сари Ватан ва фарзандони он омадаанд.

Дар мақола ҳамчунин аз муҳаққиқи гурӯҳи Л. С. Гиунашвилӣ ёдоварӣ мешавад, ки осори манзуми Саид Нафисиро мавриди таҳқиқ қарор дода, рисолаи илмие таҳти унвони «Назми Саид Нафисӣ»-ро дар шаҳри Тифлис ба таъб расонидааст.

Илова бар ин, дар кори анҷомдодаи муаллиф ба пайванди хоси Саид Нафисӣ бо Тоҷикистон, робитаи маънавии ӯ бо устод Айни ва муҳаббати самимонааш нисбат ба халқи тоҷик тавачҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Ин нуктаҳо дар шеъри «Ба дӯстони тоҷики ман» бо самимият ва равшанӣ ифода ёфтаанд. Дар анҷом муҳаққиқ ба хулоса меояд, ки Саид Нафисӣ дар шеъри форсӣ низ мавқеи хос ва шоистаро ишғол менамояд.

Калидвожаҳо: Саид Нафисӣ, Паримарз Нафисӣ, шеър, ҳунари шоирӣ, муҳаққиқ, адабиётшинос, шоир, мавзӯ, шеъри форсӣ, Абдулҳамид Халҳоли, назм, сабк, тасвирҳои равшан.

САИД НАФИСИ – ПОЭТ

Исследователь подчёркивает, что Саид Нафиси, наряду с тем что является выдающимся литературоведом и учёным, занимает значимое место и как поэт, писатель и историк. В статье автор рассматривает позицию Саида Нафиси в развитии персидской поэзии и в подтверждение своей точки зрения ссылается на мнение Абдулхамид Халхоли – автора труда «Тазкира современных поэтов Ирана», который также считает Саида Нафиси мастером поэтического искусства. Сам исследователь обоснованно отмечает, что в поэзии Саида Нафиси посредством использования ясных и традиционных художественных образов отражаются исторические и социальные реалии, вытавшие на долю Родины и её народа.

В статье также упоминается грузинский исследователь Л. С. Гиунашвили, который подверг научному анализу поэтическое наследие Саида Нафиси и опубликовал в городе Тбилиси научную работу под названием «Поэзия Саида Нафиси».

Кроме того, в выполненной автором работе особое внимание уделяется тесной связи Саида Нафиси с Таджикистаном, его духовной близости с устодом Айни, а также искренней любви к таджикскому народу. Эти аспекты получили яркое художественное выражение в стихотворении «Моим таджикским друзьям». В заключение исследователь приходит к выводу о том, что Саид Нафиси занимает особое и достойное место и в персидской поэзии.

Ключевые слова: Саид Нафиси, Паримарз Нафиси, поэзия, поэтическое мастерство, исследователь, литературовед, поэт, тема, персидская поэзия, Абдулхамид Халҳоли, стихотворное творчество, стиль, образная система.

SAID NAFISI – POET

The researcher emphasizes that Said Nafisi, alongside being an outstanding literary scholar and academic, also occupies a significant place as a poet, writer, and historian. In the article, the author examines Said Nafisi's position in the development of Persian poetry and, in support of this viewpoint, refers to the opinion of Abdulhamid Khalkholi—the author of Tazkira of Contemporary Poets of Iran—who regards Said Nafisi as a master of poetic art as well. The researcher rightly notes that in Said Nafisi's poetic works, historical and social realities that befell the homeland and its people are reflected through the use of clear and traditional imagery.

The article also mentions the Georgian scholar L. S. Giunashvili, who conducted an in-depth analysis of Said Nafisi's poetic heritage and published a scholarly study entitled The Poetry of Said Nafisi in Tbilisi.

Furthermore, the author's research pays special attention to Said Nafisi's strong connection with Tajikistan, his spiritual closeness to Ustod Ayni, and his sincere love for the Tajik people. These aspects find vivid artistic expression in the poem «To My Tajik Friends.» In conclusion, the researcher comes to the view that Said Nafisi holds a distinct and prominent position in Persian poetry.

Keywords: *Said Nafisi, Parimarz Nafisi, poetry, poetic mastery, researcher, literary scholar, poet, thematic scope, Persian poetry, Abdulhamid Khalkholi, poetic creativity, style, imagery.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гаффоров Мизроб – номзади илмҳои филологӣ, устои Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Нишонӣ: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5. E-mail: mizrob66@mail.ru Телефон: (+992) 927055355.

Сведения об авторе: Гаффоров Мизроб – кандидат филологических наук, преподаватель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. E-mail: mizrob66@mail.ru Телефон: (+992) 927055355.

Author Information: Gafforov Mizrob – Candidate of Philological sciences, lecturer at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: mizrob66@mail.ru Phone: (+992) 927055355.

**МАҚОМ ВА ВИЖАГИҲОИ РУҶУИ ЛИРИКӢ
ДАР МАТНҲОИ БАДЕИИ «ОИНА»**

Бахтиёр Абдурраҳимзода
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон
ба номи Сотим Улуғзода

Муқаддима

Таҳлили матнҳои интишорёфта дар маҷаллаи «Оина» (1913–1915) нишон медиҳад, ки ин навиштаҳо бар заминаи тафаккури бадеӣ шакл гирифта, аз лиҳози сохт ва шеваи баён тамоюли ошкор ба ифодаи эҳсосӣ доранд. Гуфтор дар аксари мақолаҳо бо корбурди густардаи забони тасвирӣ, оҳанги ҳассос ва тартиби ҳадафманди унсурҳои дохилии матн ташкил меёбад, ба тавре ки бахши қобили тавачҷуҳи онҳо ба қолаби рӯҷуҳои лирикӣ майл мекунад. Ҳамин ҳислат матнҳоро аз ҳадди гузориши ахборӣ фаротар бурда, онҳоро ба сатҳи бозофаринии эстетикӣ воқеият наздик месозад.

Ин мақола ба масъалаи ҷойгоҳ ва вержагиҳои амалкарди рӯҷуи лирикӣ дар матнҳои маҷаллаи «Оина» баҳшида мешавад. Зарурат ба ҷунин баррасӣ аз он бармеояд, ки рӯҷуи лирикӣ дар адабиётшиносӣ бештар дар доираи асари бадеӣ тавзеҳ ёфта, дар матнҳои матбуоти ибтидоӣ садаи ХХ ба ҳайси падидаи поэтикӣ камтар ба таври ҷудогона таҳлил шудааст. Аз ин рӯ, ҳадафи таҳқиқ муайян кардани шаклҳои асосии падидаи омадани рӯҷуи лирикӣ дар маводди «Оина», шарҳи вазифаҳои поэтикӣ он ва нишон додани робитаи он бо табиати иҷтимоӣ-публиксистии матн мебошад. Саволҳои марказии таҳлил ҷунинанд: рӯҷуи лирикӣ дар «Оина» бештар дар кадом қолабҳо (нидо, хитоба, насри мусаччаъ, сухани мустақими муаллиф, рӯҷуҳои мутақобила) падида меояд; ин қолабҳо ҷӣ гуна ҷараёни хабариро қатъ карда, гуфторро ба сатҳи арзёбӣ ва таъсири эстетикӣ мебаранд; ва кадом далелҳои робитаи ин таҷрибаро бо анъанаи насри классикӣ нишон медиҳанд. Навгонӣ дар он аст, ки рӯҷуи лирикӣ дар маводи «Оина» ҳамҷун унсури низомсоз ва маъносоз дар поэтикаи насри иҷтимоӣ-бадеии давр дар асоси намунаҳои мушаххаси матнӣ баррасӣ мешавад.

Дар анъанаи адабиётшиносии тоҷик ва рус рӯҷуи лирикӣ ба сифати яке аз категорияҳои калидии поэтика ва ҷузъи муҳими низоми композитсионии асари бадеӣ мавриди баррасии пайваста қарор гирифтааст. Одатан ин падида ба унвони шакли сухани мустақими муаллиф маънидод мешавад, ки тавассути он муносибати арзёбӣ, мавқеи фикрӣ ва дидгоҳи эстетикӣ эҷодкор нисбат ба мавзӯ ифода меёбад. С. Калачева композитсияи асари бадеиро ҷунин таъриф мекунад: «ҷойгиршавии муайян ва алоқамандии байниҳамдигарии образҳои бадеӣ» [7, с. 19]. Ин таъриф композитсияро на танҳо маҷмуи унсурҳо, балки низоми муназзами робитаҳои дохилӣ мешуморад. Дар ҷунин низом рӯҷуи лирикӣ ба сифати ҷузъи танзимкунандаи таркиби гуфтор амал намуда, иртиботи байни ҷараёни нақл ва мавқеи арзёбии муаллифро таъмин месозад. Ба кор даромадани рӯҷуи лирикӣ дар матн шароите фароҳам меорад, ки гуфтор аз сатҳи

тасвири воқеа ба сатҳи тафсири маъноӣ ва арзёбии муаллифона интиқол ёбад. Ба ҳамин минвол, сухани муаллиф ба унсури созандаи маъно табдил мегардад.

Дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» моҳияти ин падида чунин таъриф шудааст: «Аз тасвири воқеаҳои асар бозистода, фикру мулоҳиза ва ҳиссиёт ва ҳаяҷони худро баён кардани нависанда рӯҷуи лириқӣ номида мешавад» [22, 147]. Дар ин таъриф рӯҷуи лириқӣ ҳамчун лаҳзаи гузариш аз нақли воқеа ба баёни ботинии муаллиф маънидод мешавад. Ин гузариш низоми маъноии матро густариш дода, ба он қабати нави семантиқӣ меафзояд. Рӯҷуи лириқӣ дар чунин фаҳмиш воситаи ифшоӣ ҳолати равонӣ ва мавқеи арзёбии эҷодкор аст. Аз ин ҷиҳат, матн бо садои шахсии муаллиф ғанӣ мегардад.

Дар адабиётшиносии рус низ таҳқиқоти фаровоне ба омӯзиши рӯҷуи лириқӣ ихтисос ёфтаанд. Осори Сойфер М., Гура В., Якименко Л., Титов В.Г., Щепилова Л.В., Абрамович Г.Л. ва дигарон ин падида ро дар радифи шаклҳои меҳварии сухани муаллиф ҷой медиҳанд. Дар чунин баррасиҳо, рӯҷуи лириқӣ ба унвони василаи ифодаи ҷаҳонбинӣ, ҳадафҳои эҷодӣ ва мавқеи эстетикӣ нависанда арзёбӣ мегардад, ки дар қолаби бадеӣ таҷассум меёбад.

Анъанаи классикӣ адабиёти тоҷик низ рӯҷуи лириқиро ҳамчун навъе аз санъати сухан мешиносад. Дар осоре чун «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» [5, 123], «Ал-муъҷам» [19, 82], «Бадоеъ-ус-саноеъ» [18, 117] ва дигар манобеи назариявӣ, мафҳуми «рӯҷу» ва вижагиҳои он мавриди тавзеҳ қарор гирифтаанд. Аз нигоҳи решашиносӣ, «рӯҷу» аз асли арабӣ бармеояд ва маънои «гардиш» ва «бозгашт»-ро ифода мекунад, ки ҳаракати гуфтор аз нақли ҳодиса ба самти сухани мустақими муаллифро нишон медиҳад.

Дар «Санъати сухан»-и Т. Зеҳнӣ, ки аз осори бунёдии адабиётшиносии муосири тоҷик ба шумор меравад, маънаҳои рӯҷуи лириқӣ бо тафсил шарҳ ёфтааст: «Нависанда баъзан аз тасвири воқеа ё аҳволи руҳияи қаҳрамон ба ҳаяҷон омада, якбора ҳикояи худро қатъ менамояд ва ба тарафи дигар гардиш карда, хитобан ба хонанда ё ягон предмети дигар сухан кардан мегирад. Ин усулро рӯҷуи лириқӣ ё қатъ номидан мумкин аст» [6, 102].

Дар ин таъбир, рӯҷуи лириқӣ ҳамчун шакли қатъи огоҳонаи ҷараёни нақл фаҳмида мешавад. Ин қатъ на бо мақсади шикастани бунёд, балки барои амиксозии таъсири маъноӣ ба қор меравад. Гузариш ба сухани хитобӣ имкони густариши фазои тафаккури бадеиро фароҳам меорад. Аз ин лиҳоз, рӯҷуи лириқӣ ба унсури фаъл дар тақвияти таъсири эстетикӣ матн табдил меёбад.

Дар бозхонии таҷрибаи адабии классикӣ метавон ба намунае таваҷҷуҳ кард, ки дар достони «Лайлӣ ва Мачнун» ҷои намоён дорад. Бадриддин Ҳилолӣ дар ин асар, пас аз баёни ҳодисаи фиристода шудани Қайс ба мактаб, ҷараёни ривоятро канор мегузорад ва гуфторро ба самти сухани мустақим мекашонад; сухане, ки бо хитоб ба хонандаи ҷавон шакл мегирад:

Тифливу зи илм баҳра бардор,

К- аз лавҳу қалам шавӣ хабардор...

Порчаи мазкур намунаи возеҳи рӯҷуи лириқӣ дар устухонбандии дoston аст, ки аз ҳадди пандомӯзӣ фаротар меравад. Сухани мустақими шоир дар ин ҷо ҳамчун таҷассумгари ҷаҳонбинии маънавӣ ва низоми арзишҳои ӯ амал мекунад. Гузариш аз нақли воқеа ба хитоби мустақим имкон медиҳад, ки садои муаллиф

ба таври ошкор дар матн ҳузур ёбад. Ҳамин шева робитаи мустақими байни шоир ва хонандаро барқарор намуда, таъсири маънавии гуфторро афзун месозад. Аз ҳамин манзар, истифодаи рӯчуи лирикӣ дар матнҳои маҷаллаи «Оина» метавонад идомаи ҳамин анъанаи поэтикии классикӣ шуморида шавад, ки дар шароити зехнии давраи нав бо шакл ва вазифаи дигар бозсозӣ гардидааст.

Баррасии таърихи омӯзиши рӯчуи лирикӣ дар адабиётшиносии тоҷик нишон медиҳад, ки ин падидаи поэтикӣ то имрӯз ба сифати мавзуи мустақили таҳқиқ камтар мавриди таваҷҷуҳи фарогир қарор гирифтааст. Маълумоти мавҷуда бештар дар доираи фарҳангҳо ва луғатҳои истилоҳӣ маҳдуд мемонад. Ю. Бобоев дар таҳқиқоти ихтисосии худ рӯчуи лириро «воситаи устухонбандии асари бадеӣ» маънидод мекунад ва дар ҳамин замина андешаҳои суханшиносони тоҷик ва русро чамъбаст месозад [3, 93].

Сухани ҷавҳари рӯчуи лириро унсури ташкилдиҳандаи композитсияи дохилии асар муаррифӣ менамояд. Мафҳуми «устухонбандӣ» нишон медиҳад, ки сухани мустақими муаллиф танҳо ҷузъи ороишӣ нест, балки дар ташаккули меъмори маъноӣ нақши меҳварӣ дорад. Рӯчуи лирикӣ ба ин тартиб ба омиле табдил меёбад, ки иртиботи байни қисматҳои гуногуни матнро таъмин мекунад. Аз ҳамин ҷиҳат, он ба сифати яке аз пояҳои поэтикаи асари бадеӣ қобили арзёбӣ аст.

С. Табаров низ дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ истилоҳоти адабиётшиносии» ба таври мухтасар хусусиятҳои рӯчуи лириро шарҳ медиҳад [15, 23]. Маҷмуи ҷунин мулоҳизаҳо бар он далолат мекунад, ки рӯчуи лирикӣ ҳамчун нави сухани муаллиф бар пояи гардиш аз ҷараёни сюжет шакл мегирад ва дар он ҳолати эҳсосӣ, ҷаҳонбинӣ ва мавқеи маънавии эҷодкор ифода меёбад.

Аз дидгоҳи аксари муҳаққиқони тоҷик ва рус, доираи амалқарди рӯчуи лирикӣ ба асари бадеӣ маҳдуд намешавад, балки дар матнҳои дорои хусусияти иҷтимоӣ ва тафсири низ ҳузур дорад ва вазифаи эстетикӣ ҳамсон иҷро мекунад. Бо вуҷуди ин, масъалаи ҷойгоҳ ва шеваи амалқарди рӯчуи лирикӣ дар матнҳои матбуоти ибтидоӣ садаи XX то имрӯз ба таври ҷудоғона таҳлил нашудааст. Аз ҳамин рӯ, бозхонии маводди маҷаллаи «Оина» имконият фароҳам меорад, ки рӯчуи лирикӣ ҳамчун омиле ҷавобгарии тафаккури бадеӣ дар матнҳои давр баррасӣ шавад.

Дар идомаи мақола, нахуст заминаи назариявии мафҳум ва мавқеи рӯчуи лирикӣ дар композитсияи асари бадеӣ чамъбаст шуда, сипас, бар асоси матнҳои интихобшудаи «Оина» нишонаҳои амалии ин падида ва вазифаҳои таъсиргузори он таҳлил мегарданд.

Усулҳо

Маводди таҳлил маҷмуи матнҳои интишорёфта дар маҷаллаи «Оина» (1913–1915) мебошад, ки дар онҳо нишонаҳои қатъӣ ҷараёни хабарӣ ва гузариш ба гуфтори арзёбанда, ҳисси ва мурочиати мушоҳида мегардад. Воҳиди таҳлил ҷузъи матн (сарҳат ё ҷумлабандии мустақил) доништа шуда, ки дар он «садои муаллиф» ба таври ошкор ҳузур меёбад. Барои шинохти рӯчуи лирикӣ маҷмуи меъёрҳои амалӣ истифода шуд: 1) гузариш аз нақли воқеа ба хитоби мустақим; 2) ҳузурӣ нидо, саволҳои риторикӣ ва ҷумлаҳои амрӣ; 3) таъҷиб ба тақрорҳои

оҳангсоз ва лаҳни эҳсосӣ; 4) ҳамоҳангӣ бо насри мусаччаъ ва шиор ё даъват; 5) пайдошавии ручуъҳои мутақобила (муаллиф–идора–хонанда). Равиши кор таҳлили матнӣ-поэтикӣ буда, бо қиёси намунаҳо дар дохили «Оина» ва ишора ба таҷрибаҳои ҳамсон дар матбуоти ҳамдавр, аз ҷумла, «Бухорои шариф», такмил дода мешавад.

Таҳлили матнҳои «Оина» нишон медиҳад, ки бахши зиёди ручуъҳои лирикӣ дар қолаби нидо ташаккул ёфтаанд. Т. Зеҳнӣ таъкид мекунад, ки нидо аз шаклҳои асосии ручуи лирикӣ ба шумор меравад [6, 103]. Дар чунин ҳолатҳо, хитоб ба хонанда ё ба шахси тахайюлӣ ҷойгоҳи марказӣ пайдо мекунад. Нидо дар ин гуна матнҳо танҳо аломати эҳсос нест, балки воситаи шаклгирии муқоламаи нихони муаллиф бо хонанда мебошад. Ба воситаи он матн аз нақли монологӣ ва бастаи худ хорич шуда, хусусияти мурочиатӣ касб мекунад. Ҳамин шева ба гуфтор ҳаракат ва шиддати маънавӣ мебахшад. Аз ин ҷиҳат, нидо яке аз абзорҳои муассири ғаҷолсозии таъсири бадеӣ маҳсуб мешавад.

Дар баррасии робитаи адабиёт бо матнҳои дорои хусусияти иҷтимоӣ, муҳаққиқон ба ҳамбастагии наздики ин ду ҳавза ишорат кардаанд. Т. Машарипова чунин мефармояд: «Агар мақсади асосии адабиёт инъикоси бадеию эстетикӣ воқеият ва олами руҳии нависанда бошад, дар публитсистика ин намоиши мушкilotи аниқӣ ҷомеа ва даъвати бевосита ба амал мебошад» [10, с. 2]. Ин андеша замина фароҳам меорад, то матнҳои мазкур дар ҷаҳорҷӯби баёни мураккаби адабӣ-иҷтимоӣ таҳлил гарданд, на ҳамчун навъи мустақили наср, балки ҳамчун шакли ҳамгирии ду навъи гуфтор. Дар чунин матнҳо вазифаи иттилоотӣ бо вазифаи эстетикӣ дар ҳам меомезад. Ручуи лирикӣ дар ин росто нақши василаи пайванддиҳандаи ду ҳавзаро иҷро мекунад. Ба ҳамин тартиб, суҳан аз ҳадди хабар берун рафта, ба сатҳи таҷрибаи бадеӣ мерасад.

Ҳангоми таҳлил, аввал шакли ручуъ (нидо, хитоба, мурочиат, насри мусаччаъ, суҳани мустақими муаллиф) муайян гардида, баъдан вазифаи он дар матн (таъсири ахлоқӣ, бедорсозии шуури иҷтимоӣ, ташдиди эҳсос, ташкили муқолама, устухонбандии маъно) тавзеҳ дода шудааст.

Натиҷаҳо

Ручуи лирикӣ дар маводди «Оина» бо чанд шакл ва механизми устувор инъикос гардида, дар қолаб, оҳанг ва таъсиргузории матн нақши меҳварӣ дорад. Аз ҳамин нуқтаи назар, муносиб дорои хусусияти ручуъ ва хитоба танҳо ҳамчун маводди иттилоотӣ қобили арзёбӣ нестанд, балки метавон онҳоро ҷузъи ҷузъи бадеии давр донист. А. Азимов низ чунин назарро ҷонибдорӣ намуда, менависад: «дар тамоми саҳафоти маҷалла («Шуълаи инқилоб»-Б.А.) мо хитобаҳои бо қалами аҳли адаб таҳияшударо мебинем, ки аз ҳолати мавҷудаи равонӣ нақл мекунад» [1, 7]. Дидгоҳи мазкур аҳаммияти усулӣ барои таҳлили маводди «Оина» дорад, зеро нишон медиҳад, ки хитоба ва ручуи лирикӣ дар матбуоти давр бозтоби ҳолати равонӣ ва тафаккури иҷтимоии ҷомеа ба шумор мераванд. Ба ҳамин васила, матн ба оинаи шуури ҷамъиятӣ табдил меёбад. Ручуи лирикӣ дар чунин замина нақши калидиро дар бадеият ва таъсиргузории матн иҷро мекунад.

Яке аз чанбаҳои барҷастаи услубии матнҳои маҷаллаи «Оина» Ҳамоҳангии зичи рӯчуҳои лирикӣ бо қолаби насри мусаччаъ мебошад. Ин навъи баён, ки бар такрори огоҳона, Ҳамоҳангии оҳангӣ ва Ҳамсадоии воҳидҳои луғавӣ устувор аст, ба матн қудрати таъсири баланд мебахшад. Насри мусаччаъ дар ин навиштаҳо танҳо шакли зоҳирии гуфтор нест, балки ба сифати василаи танзими шиддати маъно ва эҳсос амал мекунад. Ҳузури Ҳамзамони хитоба, нидо, рӯй овардан ба хонанда ва қорбурди шиорҳо низоми махсуси образсозиро ба вуҷуд меорад. Дар натиҷа, матн ба як воҳиди оҳангин ва Ҳадафманд табдил меёбад, ки дар он унсурҳои маъноӣ ва эҳсосӣ ба Ҳам меомезанд.

Таркиби чунин шеваи баёнро метавон дар мақолаи «Ҷаҳолат-нодонӣ» ба қалами нависанда ва мутафаккири бухорӣ Исмоили Садри ба возеҳият мушоҳида кард. Муаллиф бо қанор гузоштани баёни ором ва таҳлилий, матнро ба фазои хитобу эътироз мекашонад. Ин гузариш имкон медиҳад, ки суҳан ба шакли суҳани мустақими ахлоқӣ садо диҳад. Аз Ҳамин ҷиҳат, насри мусаччаъ дар ин мақола абзори таъсиргузори иҷтимоӣ мебошад: «Ҷаҳолат боиси бесарватӣ, ҷаҳолат боиси беқувватӣ, ҷаҳолат боиси эҳтиёҷ, ҷаҳолат боиси бадбахтӣ, ҷаҳолат боиси гумроҳӣ, ҷаҳолат боиси фалокат ва зиллат, ҷаҳолат монев аз таракқӣ, ҷаҳолат муҳолиф бо таъолий аст. Ҷаҳолат аст, ки моро аз давлат ва сарват ҷудо намуда, ба дигарон эҳтиёҷманд гардонид. Ҷаҳолат аст, ки моро ходиму навқарони ағёр гардонид... Ин ҷӣ мазаллат ва хорӣ, ки моён Ҳамеша аз вачҳи тичорат ва табобат ва улум ва эҳтиёҷ аз пӯшок ва ғайра ба дари дигарон чун гадоён бесарупо бигардем. Охир, инсофе бояд кард, ки моқабл аз се-ҷаҳор аср марҷаъи кул будем ва Бухорои мо маркази улум ва фунуни гуногун буд, ки барои таҳсил аз ҷаҳор тарафи дунё ба Бухоро мешитофтанд. Имрӯз моро ҷӣ шуд ва ҷӣ расид, ки ба чунин ҳолати фалокатзада ва бадбахтӣ афтодаем?... Морост бо қамоли мардонагӣ бо ҷаҳолат, ки душмани бузургамон аст, мубориза намуда, ба мағлубияти ӯ бикӯшем. Шояд, ки обҳои рафта ба ҷӯй ояд!» [14].

Соҳтори ин порча бар такрори пайдарпайи воҳиди қалидии «ҷаҳолат» устувор гардидааст, ки онро ба меҳвари маъноии матн табдил медиҳад. Ин тақорр дар сатҳи семантикӣ занҷираи маъноҳои таназзули маънавӣ, сукут ва бебарориро ташаккул медиҳад. Оҳанги хитобӣ гуфторро аз ҳолати тавсифӣ хорич карда, ба суҳани мустақими ахлоқӣ мубаддал месозад. Рӯчуи лирикӣ дар ин ҷо вазифаи ташдиди таъсир ва барангехтани шуури хонандаро бар дӯш мегирад. Ба Ҳамин васила, матн ба унсури фаъоли низоми поэтикӣ табдил ёфта, дар шаклири тафаккури бадеии давр нақши муҳим иҷро мекунад.

Матнҳои маҷаллаи «Оина» бештар саҳнаи падиҳои рӯчуҳои лирикӣ дар қолаби хитобаҳои эҳсосӣ, нидо ва суҳани мустақими муаллиф мебошанд. Бояд таъкид кард, ки чунин матнҳо натиҷаи қатъӣ ҷараёни хабарӣ ва гузариш ба гуфтори пуршиддати эҳсосӣ мебошанд. Муаллиф дар ин гуна мавридҳо бо забони хитоб ба қишрҳои иҷтимоӣ муроҷиат мекунад. Ҳамин шева ба матн хусусияти эътирозӣ ва ахлоқӣ мебахшад: «Эй Худо! То қай ин душманони илм моро дар зери бори бегонагон мегузоранд, то чанд ин муҳолифони ирфон ба гардани мо аҷнабиёнро савор мекунанд?! ... Бас аст фасодқорӣ! Қифоят аст дасисабозӣ!» [2, 967].

Дар ин иқтибос, саволҳои пайдарпай, нидо ва ҷумлаҳои амрӣ фазои гуфторро ба сатҳи баланди эҳсосӣ мерасонанд. Ручуи лирикӣ дар ин ҷо ба унвони абзори барангехтани вичдони иҷтимоӣ амал мекунад. Матн бо ин шева хонандаро ба иштирок дар ҷараёни андешидан водор месозад. Ҳамин хусусият нишона медиҳад, ки ручуи лирикӣ дар «Оина» танҳо унсури услубӣ нест, балки василаи ғаёли таъсиргузори ва ташаккули ҳудодоҳии ҷамъиятӣ ба шумор меравад.

Дар бисёре аз матнҳои дорои хусусияти мурочиатӣ, ҷараёни гузориши гуфтор ба таври огоҳона қатъ мегардад ва ҷойи онро сухани пуртанишу арзёбандаи муаллиф ишғол мекунад. Ин навъи гузариш аз нақли воқеа ба гуфтори мустақим, матнро аз доираи сабти ҳолат хорич намуда, ба фазои баёни бадеӣ ворид месозад. Саволҳои риторикӣ, нидо ва сохторҳои амрӣ дар чунин мавридҳо на ҳамчун унсури тасодуфӣ, балки ба ҳайси воситаҳои шаклдихандаи поэтикаи гуфтор амал мекунад. Ручуи лирикӣ дар ин замина вазифаи ангезиши шуури хонанда ва ташдиди таъсири маънавиро бар уҳда мегирад. Ба ҳамин тартиб, гуфтор ба шакли сухани мустақими ахлоқӣ табдил меёбад, ки ҳузури муаллифро дар матн ошкор месозад.

Идомаи ҳамин шеваи поэтикӣ дар осори минбаъдаи Саидризо Ализода, ки дар нашрияи «Шуълаи инқилоб» ба таъъ расидаанд, низ ба мушоҳида мерасад. Дар сармақолаи бо имзои «Ситамдида» интишорёфта, ручуи лирикӣ ба сифати меҳвари созандаи гуфтор хидмат мекунад: «Ҳон, эй эронӣни боғишамолӣ! Бидонед ва огоҳ бошед, замон замони тамаддун ва маориф аст, ҳангом – ҳангоми таракқӣ ва ирфон аст...» [21, 3, 24].

Дар ин мисол ручуи лирикӣ дар хидмати ташаккули симои муаллиф қарор мегирад. Хитоб ба гурӯҳи иҷтимоии мушаххас имкон медиҳад, ки ҷаҳонбинии арзёбандаи эҷодкор ба таври мушаххас таҷассум ёбад. Сухан бо ин васила хусусияти мурочиатӣ касб мекунад ва хонандаро ба мавқеи ҳамсухбат мекашонанд. Аз нигоҳи поэтикӣ, ин навъи ручуӣ матнро аз сатҳи гузариш ба сатҳи тафаккури бадеӣ интиқол медиҳад.

Ҷанбаи дигаре, ки дар поэтикаи матнҳои давр аҳаммияти хос дорад, ҳузури ручуи иловагӣ аз ҷониби идораи маҷалла дар қанори сухани муаллиф мебошад. Бояд гуфт, ки чунин ҳамсадоӣ миёни муаллиф ва идора матнро аз қолаби баёни монологӣ хорич месозад. Ба ин васила, гуфтор хусусияти муқоламавӣ пайдо мекунад. Ручуи идора на идомаи иттилоъ, балки посухи бадеӣ ба гуфтори муаллиф аст: «Идора: Шабпара гар васли офтоб нахоҳад – равнақи бозори офтоб нахоҳад...» [2, 967]. Ин иқтибос нишон медиҳад, ки идора низ бо забони ишорат ва рамз сухан мегӯяд. Ручуи лирикӣ дар ин ҷо ҳамчун унсури пайванддихандаи гуфторҳои гуногун амал мекунад. Пайвастигии сухани муаллиф ва идора фазои муқоламаи бадеиро ташаккул медиҳад. Дар натиҷа матн ба як воҳиди бисёрсадоӣ табдил меёбад. Ин шеваи ҳамгирии гуфтор қувваи таъсири эстетикиро ба маротиба меафзояд.

Дар посух ба навиштаи дигар низ идора бо ҳамин қолаби ишоратӣ сухан мегӯяд. Чунин посухҳо пайдарҳамии маъноиро таъмин мекунад. Гуфтор дар як нукта қатъ намешавад, балки идома меёбад. Забони тамсил ва мақол матнро ба фазои аънаи адабӣ пайванд медиҳад:

«Оина»: Кош, ин суханонро ҳамватанони мухтарам ба тааммуқ мехонданд ва ба мазмуни олиаш амал мекарданд... Аммо афсӯс, ки гӯшҳо кар шуда, инҳоро нахоҳад шунид: «Гӯши кар бифрӯш гӯши хар бихар, Гӯши хар бехтар бувад аз гӯши кар».

Чунин посухҳо низоми рӯчуҳои мутақобиларо ташаккул медиҳанд. Сухани муаллиф, сухани идора ва интизори посухи хонанда ба як воҳиди поэтикӣ табдил меёбанд. Матн хислати шеваи гуфторӣ пайдо мекунад. Аз ҳамин ҷиҳат, рӯчуи лирикӣ дар «Оина» ҷузъи муҳими поэтикаи насри иҷтимоӣ-бадеии давр маҳсуб мешавад.

Дар мақолаи Маҳмудхоча Бехбудӣ бо унвони «Моро ислоҳи мадорис ва мактаб лозим аст» [4, 54-55] рӯчуи лирикӣ низ нақши меҳварӣ мебозад. Муаллиф аз баёни ором канор гирифта, ба хитоба ва нидо рӯ меоварад. Гуфтор дар ин маврид шакли арзёбии ахлоқии ҷомеаро касб мекунад. Чунин усул матнро ба сахнаи худшиносӣ табдил медиҳад: «Эй ҳамватанони азиз! Ғафлат то кай?! Ҷаҳолат то чанд?! ... Бале! Гадо, дарвеш, қаландар, бӯзбала, ҷавон, дузд...» [4, 54-55].

Шакли ин навишта бар гузариш аз гуфтори ором ба баёни пуршиддати эҳсосӣ устувор аст. Саволҳои пайдарпай ва нидоҳои хитобӣ таъсири маънавиро тақвият мебахшанд. Қатори исмҳои ҷамъбастананда симои иҷтимоиро ба сатҳи рамзӣ мебарад. Муаллиф бо истифода аз рӯчуи лирикӣ ҷомеаро дар баробари оинаи худшиносӣ қарор медиҳад. Холигии маърифатӣ бо забони бадеӣ ифода меёбад, на бо гузориши мустақим.

Татбиқи ҳамин усули поэтикӣ дар навиштаи Қорӣ Одилбекзода бо унвони «Авлоди Ватанро тарбият лозим аст» низ идома меёбад. Рӯчуи лирикӣ дар ин ҷо низ абзори ташаккули маъно мебошад. Ба ҳамин васила, матн ба сахнаи ҳудогоҳии ҷамъиятӣ табдил меёбад: «...Эй ҳамватанони азиз! Акнун вақти он шуда, ки моён ҳам такаббур, ҳасад ва нифоқро аз сари худ дур андохта, даст ба дасти якдигар бидиҳем... То кай мо ба мунозираи «усули ҷадида» ва «усули қадима» ... умри худро талаф менамоем?!» [13].

Дар ин намуна рӯчуи лирикӣ бо унсурҳои хитоба ва саволҳои риторикӣ ба як маҷмуаи поэтикӣ муттаҳид шудааст. Баробарии мафҳумҳои «мо» ва ҷомеа дар сатҳи семантикӣ фазои худшиносии иҷтимоиро шакл медиҳад. Саволҳои арзёбанда гуфторро аз ҳолати хабарӣ хорич мекунад. Муқоисаи вазъи мавҷуд бо имконоти эҳтимолӣ ба матн хусусияти тафаккури фалсафии иҷтимоӣ мебахшад. Ҳамин шева сухани муаллифро ба шакли мурочиати ахлоқӣ табдил медиҳад.

Дар шумораҳои охири маҷаллаи «Оина» номаҳои хонандагон низ бо ҳамин қолаби баён таълиф шудаанд. Қолаби чунин навиштаҳо аз ҳадди интиқоли иттилоъ фаротар рафта, ба сатҳи матнҳои дорои ҳудогоҳии бадеӣ мерасад. Муаллифони номаҳо бо истифода аз унсурҳои лирикӣ баёнро ба фазои эҳсос ва рамз мекашонанд. Яке аз намунаҳои хос дар ин замина номае аз Бухоро бо унвони «Дасти асаф ба ҳам мезанам» мебошад: «Ҷаноби мудирӣ мухтарам! ... Эй вой ба мо... э вой ба мо!.. Оҳ-оҳ, чӣ кунем ва чӣ чора намоем... Оҳ, аз орзу ва оҳ, аз умед, оҳ, аз дили дардманд, оҳ, аз равони мустаманд... «Эй басо орзу, ки

хок шуда!»... Ку чаши бино ва гӯши шунаво ва дили равшан? Эй бор Худоё, як нафар... чавони қобили боҳуш ҳам дар мамлақати мо барангез...» [13].

Тарҳи ин нома бар силсилаи нидоҳо ва тақрорҳои ҳисси устувор гардидааст. Такрори «ох» ҳамчун воҳиди оҳангсоз фазои андуҳ ва интизориро ташдид мекунад. Ишора ба мисраи шеърӣ робитаи мустақими матро бо анъанаи адабии классикӣ таъмин месозад. Забони рамзӣ гуфторро аз сатҳи таҷрибаи инфиродӣ ба таъсирпазирии умумӣ интиқол медиҳад. Ручуи лирикӣ дар ин ҷо ба сифати меҳвари поэтикаи матн амал мекунад.

Муҳокима

Муҳокимаи натиҷаҳо бар он асос меёбад, ки ручуи лирикӣ дар матбуоти ибтидои садаи ХХ на танҳо нишонаи эҳсос, балки механизми танзими поэтика ва василаи фаъолсозии худогоҳии иҷтимоӣ мебошад.

Истифодаи ручуи лирикӣ танҳо ба саҳифаҳои «Оина» маҳдуд наменонад, балки дар матолиби нашрияи нахустини тоҷикӣ «Бухорои шариф» низ ба таври густарда ба назар мерасад. Дар он ҷо низ гузариш аз баёни муътадил ба фазои хитоб ва эҳсос ҳамчун усули поэтикий муассир истифода шудааст. Қисмати ниҳони мақолаи «Тачдиди матлаъ»-и Мирзочалол Юсуфзода дар ҳамин замина аҳамияти махсус дорад. Муаллиф пас аз баррасии ороми масъалаи маориф, гуфторро ба шакли мурочиати мустақим табдил медиҳад. Хусусияти ҷолиб дар он аст, ки истилоҳи «ручу» худ дар матн ҳузур дорад ва гардиши гуфторро ошкор месозад: «Эй бародарон! Бидонед, ки илочи дард, ҷаҳл ва нодонии мо дар кафи кифояти бузургони руҳонӣ ва сарватдорон ва муътабарони вилояти мост... Пас, бояд баъд аз он ки иллати маризи худро фаҳмидем, худро алил ва муҳтоҷ ба илоч ёфтем, ручу ба атбоъ, яъне, падарон ва мураббӣҳои худ намоем!.. Вақтро аз даст надода, бояд аз ҳамин рӯз ба кор шуруъ намуд, «ки сад гуфта чун ним кирдор нест». Аз ҳамин имрӯз бояд ба фикр афтод ва корро ба фардо нагузошт!» [23].

Дар ин ҷо ручуи лирикӣ ба сифати шакли ифодаи худогоҳии иҷтимоии муаллиф амал мекунад. Гузариш аз тавсифи вазъ ба хитоб ба таври возеҳ эҳсос мегардад. Сухани муаллиф ба шакли мурочиати масъулони ва арзишгузори шақл мегирад. Ҳамин хусусият поэтикаи матро таквият мебахшад.

Дар мақолаи дигари ҳамин муаллиф бо унвони «Назофат», ки дар нашрияи «Бухорои шариф» ба таъъ расидааст, ручуи лирикӣ дар пайванди зич бо андешаи интиқодӣ шакл мегирад. Муаллиф сухани худро аз доираи тавсифи одӣ берун бурда, ба фазои арзёбии маънавий ворид месозад. Ручуи лирикӣ дар ин ҷо нақши меҳварӣ дар ташаккули маъно мебошад: «Бо вучуди ин, касифтар аз мо... алён дар тамоми ҷаҳон миллате нест! Дастамон, суратамон, либосамон, хона ва ҳаволимон мухтасар сар то поямон олуидаи касофат ва чирк ҳастем! Аммо онҳо, ки дар шарияташон ин қадарҳо таъкиди назофат нест, дар сояи илм ва фан манфиати назофатро фаҳмида, сар то по руҳу райҳон гардидаанд» [24].

Дар ин матн ручуи лирикӣ бо таъя ба муқоиса ва тазоди маънавий сохта шудааст. Баробар ниҳодани «мо» ва «дигарон» фазои худогоҳии интиқодиро ба вучуд меоварад. Забони шадид ва пуртаниш ба матн кудрати таъсири ахлоқӣ мебахшад. Гуфтор ба сатҳи арзёбии фарҳангӣ интиқол меёбад. Ручуи лирикӣ дар

ин чо ба сифати абзори бедорсозии шуури чамъӣ амал мекунад. Пайвастагии чунин шева бо таҷрибаи Қафқоз қобили тааммул аст. Унсурҳои танқидии тезу бурро аз робитаи ғайримустақим бо маҷаллаи «Мулло Насриддин» дарак медиҳад. Мухаррири «Бухорои шариф» Мирзочалол Юсуфзода бо муҳити зеҳнии ин нашрия иртиботи эҷодӣ доштааст. Ҳамин робита ба интиқоли усулҳои поэтикии танқид мусоидат кардааст. Дар фелетонҳои маҷаллаи «Оина», ки ба қалами Ҷалил Мамедқулизода тааллуқдоранд, рӯи лирикӣ бо ҷузъҳои танз ва ҳаҷв дар як низоми поэтикӣ чамъ меояд. Забони гуфтор дар ин матнҳо бар пояи ишораи рамзӣ ва мурочиати мустақим тарҳрезӣ шудааст. Ҳаҷв дар ин чо на барои ханда, балки барои бедорсозии шуури интиқодӣ мавриди қорбасти қарор ёфтааст. Рӯи лирикӣ шакли ин танзро қувват мебахшад. Матн хонандаро ба рӯёруӣ бо худ фаро меҳонад: «Эй бародарон! Агар шумо сухани хандаваре аз ман бишнавед... гумон накунед, ки шумо ба Мулло Насриддин меҳандед... Агар доништан хоҳед, ки ба кӣ меҳандед, оинро пешорӯи худ гузошта, бо диққат ба акси худ бингаред!» [17, 24].

Дар ин иқтибос рӯи лирикӣ ба шакли ҳаҷви худшиносона табдил меёбад. Рӯи лирикӣ дар ин чо омили ташаккули тафаккури интиқодӣ ба ҳисоб меравад.

Дидгоҳи Д. Комиссаров низ ҳамин тамоюли услубиро таъйид мекунад. Муҳаққиқ ба аҳамияти таҷрибаҳои публитсистӣ дар ташаккули шаклҳои нави баён ишора менамояд. Бояд таъкид кард, ки масъала на хоҳиши бадеият, балки густариши имконоти поэтикӣ аст. Гузариш аз қолабҳои суннатӣ ба ҷустуҷӯҳои шаклӣ заминаи навоари фароҳам овардааст. Ҳамин нукта дар мулоҳизаи зерин чамъбасти ёфтааст: «Ҳарчанд истифодаи зиёди порчаҳои публитсистӣ, таърихӣ бадеияти асарро метавонад қорбасти, аммо дар шароити он замон ба нависандагон дар роҳи кашфи усулҳои нави барои инъикоси ҳақиқат кумаки қалон расонд» [9, 47].

Андешаи мазкур нишон медиҳад, ки ҳамгироии матнҳо бо якдигар ва иртиботи онҳо бо анъанаҳои пешин дар ташаккул ва ғайри гардидани поэтика нақши муҳимдоранд. Рӯи лирикӣ дар чунин матнҳо воситаи ҷустуҷӯи шаклҳои тоза мегардад. Пайванди сухани мустақим бо андешаи иҷтимоӣ бунёди поэтикӣ меофардад.

Қорбурди рӯи лирикӣ ба насри бадеӣ маҳдуд наменонад, зеро ин шева дар сохтор ва низоми назми эпикӣ низ мавқеи устувор дорад. Таҳқиқоти адабиётшиносони рус перомунӣ осори назми эпикӣ А.С. Пушкин, аз ҷумла, дар романи манзуми «Евгений Онегин», ҳузури густири сухани муаллиф ва рӯи лирикӣ нишон медиҳанд. Дар ин осор, рӯи лирикӣ ҳамчун ҷузъи таркибии поэтикаи асар маънидод мешавад. Ҳамин таҷриба далоят мекунад, ки рӯи лирикӣ дорои хусусияти фаротар аз жанр аст. Ба ҳамин сабаб, он дар жанрҳои муҳталифи адабӣ ва матнҳои иҷтимоӣ-публитсистӣ низ истифода мегардад.

Бо вучуди ин, масъалаи ҷойгоҳ ва вазифаи поэтикии рӯи лирикӣ дар матни публитсистӣ то имрӯз ба таври фарогир таҳлил нашудааст. Азбаски матни публитсистӣ худ шакле аз сухани мустақими муаллиф ба шумор меравад, ворид шудани рӯи лирикӣ ба дохили чунин матн хусусияти хос қасб мекунад. Дар ин

маврид, гуфтор аз доираи иттилоот берун рафта, вазифаи бадеӣ ва таъсиргузори эстетикиро низ иҷро мекунад. Таҷрибаи эҷодии устод Айни дар ин замина намунаи возеҳ ба ҳисоб меравад, зеро дар асарҳое чун «Одина» бахшҳое ба назар мерасанд, ки аз лиҳози устухонбандӣ метавон онҳоро ручуъҳои лирикии иҷтимоӣ маънидод кард.

Дар бисёре аз матнҳои дорои хусусияти мурочиатӣ, чараёни гузориши гуфтор ба таври огоҳона қатъ мегардад ва ҷойи онро сухани пуртанишу арзёбандаи муаллиф ишғол мекунад. Ин навъи гузариш аз накли воқеа ба гуфтори мустақим, матро аз доираи сабти ҳолат хорич намуда, ба фазои баёни бадеӣ ворид месозад. Саволҳои риторикӣ, нидо ва сохторҳои амрӣ дар чунин мавридҳо на ҳамчун унсурҳои тасодуфӣ, балки ба ҳайси воситаҳои шаклдиҳандаи поэтикаи гуфтор амал мекунанд. Ручуи лирикӣ дар ин замина вазифаи ангезиши шуури хонанда ва ташдиди таъсири маънавиро бар уҳда мегирад. Ба ҳамин тартиб, гуфтор ба шакли сухани мустақими ахлоқӣ табдил меёбад, ки хузури муаллифро дар матн ошкор месозад.

Дар натиҷаи баррасии умумӣ, шаклҳои ручуъ, хитоба ва нидо дар нашрияҳои тоҷикӣ, пеш аз ҳама, дар «Оина» ба истифодаи васеъ роҳ ёфтаанд. Баррасии ин матнҳо робитаи наздики онҳо бо анъанаи насри классикиро нишон медиҳад. Истифодаи порчаҳои назмӣ дар наср яке аз вижагиҳои поэтикии муҳими ин нашрия аст. Ручуи лирикӣ дар ҳамин замина қувват мегирад. Ишораи И. Усмонов ин пайвандро возеҳ месозад: «Маводди «Оина» бо насри классикии тоҷикӣ монандӣ дорад: муаллифон ҳангоми тасдиқи афкори хеш оид ба илм, мадраса ё ахлоқ аз порчаҳои назм истифода мебаранд» [16, 20]. Ин мулоҳиза бар ҳамбастагии наср ва назм дар поэтикаи матбуоти давр далолат мекунад. Ручуи лирикӣ ҳамчун пул байни ду қолаби баён амал мекунад. Ҳамин чанба ҷойгоҳи «Оина»-ро дар таърихи насри адабӣ муайян мекунад.

Ручуи лирикӣ дар қолаби назм низ мақоми хос дорад. Қитъае, ки дар саҳифаҳои «Оина» ба таъъ расидааст, намунаи воҳеҳи сухани мустақими муаллиф дар шакли шеър аст. Низоми шеър бар нидо ва такрор устувор гардидааст. Забони шеър ба шакли мурочиати чамбиятӣ танзим ёфтааст. Ручуи лирикӣ меҳвари оҳанг ва маъно мебошад:

*Аз авом аст ҳар он бад, ки равад бар олам,
Дод аз дасти авом!*

*Кори ислом зи гавғои авом аст тамом,
Дод аз дасти авом!*

*Дили ман хун шуду дар орзуи раҳми дуруст,
Эй ҷигар, навбати туст!.. [13].*

Дар ин шеър сухани муаллиф бевосита ва бидуни миёнаравӣ ироа мегардад. Такрори нидо оҳанги эҳсосиро ташдид мекунад.

Дар таҳлилҳои адабиётшиносон, аз ҷумла, Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев ва А. Абдуманнонов, нидо, даъват ва хитоба ҳамчун унсурҳои калидии низоми поэтикӣ баррасӣ шудаанд. Ин муҳаққиқон дар асари бунёдии худ «Таърихи адабиёти советии тоҷик», ҷилди 1, ручуи лириро на танҳо як шеваи баён, балки воситаи ғаёл дар шаклдиҳии муносибати муаллиф бо воқеияти иҷтимоӣ медонанд. Тағйири лаҳни сухан дар осори оғози садаи бистум бо дигаргуншавии

рисолати иҷтимоии адабиёт пайванди мустақим дорад. Шеър дар ин давра аз доираи таҷрибаи шахсӣ берун рафта, ба минбари мурочиати ҷамъиятӣ табдил меёбад. Онҳо хислати фарқкунандаи назми оғози солҳои бистумро, ки бо рӯйдодҳои Инқилоби Бухоро иртибот мегирад, дар афзалияти лаҳни даъватӣ ва хитобӣ мебинанд [11, с. 24]. Ин хулоса ба он ишорат мекунад, ки шаклҳои хитобӣ дар назм натиҷаи зарурати таърихӣ мебошанд. Поэтикаи шеър бо ҳамин роҳ ба воситаи арзёбии иҷтимоӣ шакл мегирад. Ҳамин ҷанба ба густариши шаклҳои хитобӣ дар назм асос мегузорад.

Муҳити ҷопии он давра, ки осори адабӣ бештар дар саҳифаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо ҷой мегирифтанд, барои ташаккули чунин поэтика замина фароҳам овард. Шеър ва наср дар фазои матбуот ба унвони воситаи таъсиргузори бар шуури ҷамъиятӣ амал мекарданд. Дар ин росто шеъри «То ба кай?»-и А. Мунзим ҳамчун намунаи барҷастаи истифодаи хитоб дар назм қобили таваҷҷуҳ аст. Пеш аз иқтибос бояд таъкид кард, ки қолаби шеър бар пурсиш ва нидои арзишӣ устувор гардидааст:

*Эй ҷамиятманд авлоди Бухорои шариф,
Ин қадар бо хок мегардед яксон то ба кай?!
Зулми золиро бубояд барканед аз беҳу бун,
Ин ҷама дар кунҷи зиндон кандани ҷон то ба кай?!*

Дар абёти ҷавқ хитоб ба гурӯҳи иҷтимоии мушаххас заминаи мурочиати мустақимро фароҳам месозад. Саволҳои тақрорӣ шиддати эҳсосиро афзоиш медиҳанд. Шеър аз тавсифи ҳолат ба арзёбии ғайбӣ мегузарад. Ручи лирикӣ ба меҳвари низоми маъноӣ табдил меёбад. Гуфтор дар натиҷа хусусияти даъватгарона касб мекунад. Дар ҳамин радиф, таваҷҷуҳ ба ашъори Садриддин Айний, Ҳамдӣ ва Мунзим аҳаммияти вижа дорад. Дар ин осор нидо, даъват ва шиор ба унсурҳои созидаи поэтика табдил шудаанд: «Оҳанги ташвиқӣ дар адабиёти равшангарии ду даҳаи аввали қарни бист низ хеле пурзӯр буд» [20, 407].

Дар низоми поэтикӣ «Оина» амали интиҳоби матн аз дигар нашрияҳо бо мантиқи адабӣ анҷом мегирад, на бо ҳадафи тақрори иттилоӣ. Муҳаррирон матнҳои дорои ҳамоҳангии ғоявӣ ва шаклиро аз лиҳози маъно ва сохт ба майдони поэтикӣ худ ворид намуда, онҳоро дар қолаби тафаккури бадеии маҷалла ҷойгузин месозанд. Навиштаи «Аз мост, ки бар мост» аз ҳамин навъ аст, ки аз рӯзномаи «Навбахор» гирифта шуда, дар марзи насри мусаччаъ ва шеъри озод қарор мегирад.

Шакли пешини ин матн бар пояи тақрори формулаи калидӣ ва ҳамсадоии оҳангӣ ташаккул ёфтааст: «Нақл аз ҷаридаи фаридаи «Навбахор» мунтабаъи Машҳади муқаддас.

*Ин дуди сияҳфом, ки аз боми Ватан хост –
Аз мост, ки бар мост.
Ҷон гар ба лаби мо расад аз ғайр наноле –
Бо кас насиголем.
Мо кӯҳна чанорем, ки аз бод наноле –
Бар хок биболем...
Даҳ сол ба як мадраса гуфтему шунидем –
То рӯз нахуфтем.*

*Мо хуфтаву дар меъдаи мо заргари ҳалвост –
 Аз мост, ки бар мост.
 Аз меҳри хунар сохта Мағриб шуда пурнур –
 В-ин Машиқ ранчур.
 Агёр ба ҳам сулҳ намуданд ба ҳар сӯ –
 Ҳар барзану ҳар кӯ.
 Гӯянд «Баҳор» аз дилу чон ошиқи зарбист –
 Бо кофари ҳарбист.
 Мо баҳс чӣ ронем дар он нукта, ки пайдост –
 Аз мост, ки бар мост.»*

Такрори ибораи меҳварӣ матнро ба гирди як маркази маъноӣ мутамарказ месозад. Сохти мусаччаъ боиси тақвияти таъсири шунавоӣ ва ҳифзи матн дар зехни хонанда мегардад. Баррасии чунин намуна нишон медиҳад, ки яке аз дастовардҳои шаклӣ ва жанрии «Оина» корбурди муназаами ручӯҳои лирикӣ мебошад. Нидо, мурочиат, хитоба ва сухани мустақими муаллиф дар матнҳо ба сифати воситаҳои поэтикӣ созанда амал мекунанд. Ба воситаи онҳо ҷаҳонбинии идеявии маҷалла дар сатҳи бадеӣ таҷассум меёбад.

Хулоса

Хулосаи таҳлил бар он таъки мекунанд, ки ручӯи лирикӣ дар «Оина» на ҳамчун ороиши гуфтор, балки ҳамчун унсури низомсоз ва маъносоз истифода мешавад. Чамъбасти мавод собит месозад, ки шаклҳои хитоба, нидо, насри мусаччаъ ва сухани мустақими муаллиф дар ин нашрия дар як низоми ягонаи таъсиргузори ба шуури хонанда амал менамоянд.

Таҳлили маводди «Оина» бозгӯи он аст, ки ручӯи лирикӣ дар матнҳои ин нашрия танҳо барои зебоии баён истифода намешавад, балки дар шаклгирии тарзи тафаккури адабии давраи ибтидоӣ садаи бистум нақши асосӣ дорад. Шаклҳои гуногуни он, аз қабилӣ нидо, хитоба, даъват ва сухани мустақими муаллиф дар матнҳои публицистӣ ва адабӣ вазифаи созандагии низом, тавлиди маъно ва таъсиргузори эстетикӣ ба уҳда мегиранд. Ҳамин маҷмуаи абзорҳои робитаи миёни адабиёт ва матбуотро ба сатҳи дигар мебарад ва имкони баёни масъалаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва маърифатиро дар қолаби таҷрибаи эстетикӣ фароҳам месозад. Аз ин нигоҳ, ручӯи лирикӣ дар «Оина» ба сифати василаи муассири ҳудогоҳии миллӣ, барангехтани шуури ҷамъиятӣ ва густариши меъёрҳои тозаии баёни бадеӣ падидаи омада, дар рушди насри публицистӣ-бадеии тоҷик ва таҳаввули услуби адабиёти нав саҳми назаррас мегузорад.

КИТОБНОМА

1. Азимов, А. Воқеияти зиндагӣ ва матбуоти тоҷик / А. Азимов. – Душанбе: Сино, 2000. – 184 с.
2. Ализода, С. Номае аз Боғишамоли Самарқанд / С. Ализода // Оина. – 1914. – 26 июл. – № 40.
3. Бобоев, Ю. Муқаддимаи адабиётшиносӣ / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 220 с.
4. Бехбудӣ, М. Моро ислоҳи мадорис ва мактаб лозим аст / М. Бехбудӣ // Оина. – 1913. – 15 ноябр. – № 3.

5. Ватвот, Р. Девон бо китоби «Ҳадоик-ус-сехр фй дақоик-уш-шеър» / Рашидаддини Ватвот. – Техрон, 1339. – 240 с.
6. Зехнӣ, Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 256 с.
7. Калачева, С. В. Методика анализа сюжета и композиции литературного произведения / С. В. Калачева. – Москва: МГУ, 1973. – 430 с.
8. Комиссаров Д.С. Персидская литература на рубеже XIX и XX века // Истории всемирной литературы, в 8 томах. Т.8, 1994. / АН СССР, Инст-т литературы им. А.М.Горький. – М.: Наука, 1983-1994 г.- С. 685-688.
9. Комиссаров, Д. С. Персидская литература первой половины XIX века / Д. С. Комиссаров // История всемирной литературы: в 8 т. – М.: Наука, 1983–1994. – Т. 6. – 1989. – С. 699–702.
10. Машарипова, Т. Ж. Публицистика и литература: общее и отличительные особенности [Электронный ресурс] / Т. Ж. Машарипова. – Каракалпакстан, Узбекистан. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/publitsistika-i-literatura-obschee-i-otlichitelnye-osobennosti/viewer> (санаи мурочиат: 15.11.2025).
11. Мирзозода, Х., Сайфуллоев А., Абдуманнонов А. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Ҷилди 1 / Х. Мирзозода, А. Сайфуллоев, А. Абдуманнонов. – Душанбе, 1985. – 225 с.
12. Муфтизода. Саодати дорайн ба илм мешавад / Муфтизода // Оина. – 1914. – 18 декабр. – № 15.
13. Одилбекзода, Қ. Авлоди Ватанро тарбият лозим аст / Қ. Одилбекзода // Оина. – 1913. – № 12.
14. Садрӣ, И. Чаҳолат = нодонӣ / И. Садрӣ // Оина. – 1914. – 24 апрел. – № 27.
15. Табаров, С. Лугати русӣ-тоҷикии истилоҳоти адабиётшиносӣ / С. Табаров. – Душанбе: Маориф, 1980. – 118 с.
16. Усмонов, И. К. Таърихи журналистикаи тоҷик / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2008. – 280 с.
17. Ҳабиббейли, И. Нависандаи шаҳири Озарбойҷон Ҷалил Мамедкулизода / И. Ҳабиббейли. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 160 с.
18. Ҳусайнӣ, М. Атоулло. Бадоеъ-ус-саноеъ / М. Атоулло Ҳусайнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – 240 с.
19. Шамсуддин Муҳаммад бинни Қайси Розӣ. Ал-муъҷам фй маойирил ашъор-ул-Аҷам / бо тасҳеҳи Муҳаммад Қазвинӣ. – Техрон, 1938. – 540 с.
20. Шукуров, М. (М. Ш. Бухорӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шукуров. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
21. Шуълаи инқилоб. Маҷалла: дар 3 ҷилд. – Душанбе: Китобхонаи миллии Тоҷикистон, 1919–1921.
22. Щепилова, А.В. Введение в литературоведение / А. В. Щепилова. – Москва: Высшая школа, 1968. – 312 с.
23. Юсуфзода, М. Тачдиди матлаъ / М. Юсуфзода // Бухорои Шариф. – 1912. – 27 март. – № 15.
24. Юсуфзода, М. Назофат / М. Юсуфзода // Бухорои Шариф. – 1912. – 1 апрел. – № 18.

МАҚОМ ВА ВИЖАГИҲОИ РУҶУИ ЛИРИКӢ ДАР МАТНҲОИ БАДЕИИ «ОИНА»

Дар мақола мақом ва вижагиҳои руҷуи лирикӣ дар матнҳои маҷаллаи «Оина» (1913–1915) мавриди таҳлили муфассал қарор мегирад. Бо таъки ба дастовардҳои адабиётшиносии тоҷик ва рус, инчунин, таърифҳои истилоҳӣ, руҷуи лирикӣ ҳамчун қатъи ҷараёни нақл ва гузариши ба сухани мустақими

муаллиф маънидод мешавад. Таҳлили маводди публитсистӣ нишон медиҳад, ки рӯчӯъҳои лирикӣ беиштар дар шакли нидо, хитоба, саволҳои риторикӣ, ҷумлабандии амрӣ, такрор ва насри мусачҷаъ инъикос ёфта, матнҳоро аз доираи иттилоотӣ ба сатҳи баёни эстетикӣ ва бадеӣ мебароранд. Баррасии намунаҳо аз мақолаҳои Исмоили Садри, Муфтизода, Бехбудӣ ва дигар муаллифон, ҳамчунин, посухҳои хитобии идораи маҷалла, мавҷудияти муқолаҳои пинҳонии муаллиф бо хонандаро ошкор месозад.

Муайян мегардад, ки рӯчуи лирикӣ на танҳо василаи ифодаи эҳсос, балки унсурҳои фаъоли сохтосоз ва маъносозии матн мебошад. Хулоса, дар «Оина» рӯчуи лирикӣ ҳамчун идомаи суннати классикии поэтикӣ дар қолаби публитсистикаи оғози садаи XX таҷдид шуда, ба ташаққули тафаккури бадеӣ ва бедорсозии ҳудодоҳии миллӣ мусоидат намудааст.

Калидвожаҳо: рӯчуи лирикӣ; маҷаллаи «Оина»; публитсистика; сухани муаллиф; нидо; хитоба; насри мусачҷаъ; саволҳои риторикӣ; таъсири эстетикӣ; поэтика; композитсия; тафаккури бадеӣ; суннати классикӣ; оғози садаи XX.

СТАТУС И ОСОБЕННОСТИ ЛИРИЧЕСКОГО ОТСТУПЛЕНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ ЖУРНАЛА «ОИНА»

В статье анализируются место и особенности лирического отступления в текстах журнала «Оина» (1913–1915). Опираясь на труды таджикского и русского литературоведения, а также на терминологические определения, лирическое отступление рассматривается как прерывание повествовательного хода и переход к прямой авторской речи. Анализ публицистических материалов показывает, что лирические отступления чаще всего реализуются в форме восклицаний, обращений, риторических вопросов, повелительных конструкций, повторов и ритмизованной прозы, выводя текст за пределы информативного изложения и приближая его к художественно-эстетическому выражению. Рассмотрение примеров из статей Исмоили Садри, Муфтизода, Бехбуди и других авторов, а также ответов редакции журнала, выявляет наличие скрытого художественного диалога между автором и читателем. Установлено, что лирическое отступление выступает не только средством эмоционального выражения, но и активным структурообразующим и смыслообразующим элементом текста. В итоге лирическое отступление в «Оина» определяется как продолжение классической поэтической традиции, переосмысленной в рамках публицистики начала XX века и сыгравшей значительную роль в формировании художественного мышления и национального самосознания.

Ключевые слова: лирическое отступление; журнал «Оина»; публицистика; авторская речь; восклицание; обращение; ритмизованная проза; риторический вопрос; эстетическое воздействие; поэтика; композиция; художественное мышление; классическая традиция; начало XX века.

**THE STATUS AND FEATURES OF LYRICAL
DIGRESSION IN THE LITERARY TEXTS OF «OYINA»**

The article examines the status and distinctive features of lyrical digression in the texts of the journal «Oyina» (1913–1915). Drawing on Tajik and Russian literary scholarship and terminological definitions, lyrical digression is interpreted as an interruption of narrative progression and a shift toward direct authorial speech. The analysis of journalistic materials demonstrates that lyrical digressions are most frequently realized through exclamations, addresses, rhetorical questions, imperative constructions, repetition, and rhythmic prose, thereby moving the texts beyond purely informational discourse and bringing them closer to artistic and aesthetic expression. The examination of selected articles by Ismaili Sadri, Muftizoda, Behbudi, and other contributors, as well as the editorial responses, reveals the presence of an implicit artistic dialogue between the author and the reader. It is shown that lyrical digression functions not only as a means of emotional expression but also as an active structural and semantic element of the text. In conclusion, lyrical digression in «Oyina» represents a continuation of the classical poetic tradition, reinterpreted within early twentieth-century journalism, and plays a significant role in shaping artistic thinking and fostering national self-awareness.

Keywords: lyrical digression; «Oyina» journal; journalism; authorial speech; exclamation; address; rhythmic prose; rhetorical question; aesthetic impact; poetics; composition; artistic thinking; classical tradition; early twentieth century; national self-awareness.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимзода Бахтиёр Абдурахим – дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Телефон: (+992) 904-10-85-85. E-mail: donishafzo-2025@mail.ru

Сведения об авторе: Абдурахимзода Бахтиёр Абдурахим – доцент кафедры теории и истории литературы Международного университета иностранных языков Таджикистана имени Сотима Улуғзоды. Тел.: (+992) 904-10-85-85. E-mail: donishafzo-2025@mail.ru

Author Information: Abdurrahimzoda Bakhtiyor – Associate professor at the Theory and history of Literature department, International University of Foreign Languages of Tajikistan named after Sotim Ulugzoda. Phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: donishafzo-2025@mail.ru

НАЗАРЕ БА АВВАЛИН МАЧМУАҲОИ ФОЛКЛОРИ ТОЧИК

Равшан Раҳмонӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикиттон

Дар солҳои бистуми садаи ХХ барои гирдоварии матнҳои фолклорӣ ва пажухиши он пажухандагони тоҷик низ ҳамроҳ шуданд. Устод Айнӣ яке аз аввалинҳо буд, ки ҷавонро ба гирдоварии «адабиёти халқ» (таъбири худ и устод Айнӣ) таблиғ менамуд. Баъдан муҳим будани «адабиёти халқ»-ро дар мақолаи худ «Забони тоҷикӣ» («Раҳбари дониш», 1928, №11-12, с. 43-47) ёд намуда, аҳамияти гирдоварии онро барои омӯхтани бадеияти забон гуфта буд: «Мо дар боло гуфтем, ки дар ташбеҳҳо, киноя ва истиораҳо руҳ ва хусусияти забони тоҷикӣ рӯя карда шавад. Албатта ташбеҳҳо, киноя ва истиорасое, ки дар байни оммаи тоҷик қор фармуда мешавад, гуногун аст, яъне инҳо дар ҳар ҷой ва маҳал дигаранд. Ба воситаи **ҷамъ ва нашр қардани адабиёти халқ** он чизҳоеро, ки хусусияти маҳаллӣ доранд, оммагӣ қардан дарқор аст» [2, 365; 15, 211-216].

Дар солҳои бистуми асри ХХ Тӯрақул Зеҳнӣ авалин касе буд, ки бо машварати устод Айнӣ ба гирдоварӣ ва таҳқиқи матнҳои фолклорӣ таваҷҷуҳ намуд. Ӯ дар он солҳо ба ҷамъоварии матнҳои фолклорӣ машғул шуд [15, 211-216]. Сипас дар солҳои 1927-1929 намунаҳои ин матнҳоро дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ((ба алифбои форсӣ, № 4-5, 29-35; 1928, № 4-5; 1929, № 2-3, с. 33-41) ба нашр расонид [5; 6]. Ӯ гирдоварӣ, нашр ва таҳқиқи матнҳои фолклориро дар солҳои баъд низ идома дод. Аз ҷумла Т.Зеҳнӣ бо ҳамкориҳои В.Маҳмудӣ соли 1928 намунаҳои фолклори тоҷикро дар китоби таълимӣ, ки зери унвони «Омӯзиш. Қироат барои синфи 3» ҷоп шудааст, ворид намуд. Ин донишманди миллатдӯст солҳо таблиғ намуд, ки намунаҳои «адабиёти халқ» аз байни мардум бештар сабт шавад [15, 211-216; ва ниг.: 10; 11; 12; 13].

Ҳамин тавр гирдоварӣ ва наشري матнҳои гуфторӣ дар солҳои сиёми садаи ХХ бештар гардид. Аз ҷумла Ҳ.Каримзода (Ҳаким Карим) таҳти унвони «Адабиёти халқро ҷамъ намоем» мақолае навишт, ки он дар рӯзномаи «Овози тоҷик» ба нашр расид [8]. Ҳамчунин Н.Бектош дар рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» аз ҷониби «Кумитаи марказии тоҷикшиносии кумиссияи маорифи халқи Тоҷикистон» мақолаеро ба нашр расонидааст, ки чунин ном дошт: «Дар бораи ғун қардани адабиёти даҳанакии халқ» [4; 14].

Инак, соли 1934 нахустин маҷмуаи фолклорӣ таҳти унвони «**Адабиёти даҳанакӣ. Маҷмуаи шеър, қиссон ва зарбулмасалҳои халқӣ**» ҷоп шуд. Дар он намунаҳои адабиёти гуфтории мардуми тоҷик ба нашр расид, ки аз 84 саҳифа иборат аст. Мураттиби он (дар асл «ҷамъкунанда») Обид Исмаилов (1905-1945) аст, номи ӯ дар рӯи саҳифаи аслии маҷмуа чун муаллиф омадааст. Матнҳо ба алифбои латинӣ ҷоп шудаанд. Унвони пешгуфтори маҷмуа «*Фолкйор*

(=фолклор) *чист ва барои чӣ мо онро меомӯзем?*» ном дошта, муаллифи он Б.Қосимов (Қосимов) аст [9, 3]. Дар саҳифаи дуоми китоб, дар болои саҳифа номи эшон ҳамчун «*муҳаррири сӯёӣ В.Қосимов*» омада, дар зери он оид таърихи чопи китоб ба забони русӣ чунин нигошта шудааст: «*Сдано в производство 9/III/1934 г. Подписано к печати 20/IV/1934 г.*» Дар поёни саҳифа «*Корректор: Хайдаров*». Типография №2, Узгиза в гор. Самарканде, ул. Фурунзе, 66. Заказ №896. Сатат. форм. Б6 125x176. Горлит 64, Тир. 3000. Печ. листов 2 ½. Количество знаков в 1 печ. листе 55 000» [1, 2].

Дар пешгуфтор роҷеъ ба моҳияти омӯзиш ва пажӯҳиши фолклори тоҷик суҳан рафтааст [1]. Барои он ки аз нашри ин мавод беш аз 90 сол гузашт ва дар он солҳо андешаҳо нисбат ба мероси гуфторӣ чӣ гуна буд, он пешгуфторро айнан пешкаши хонандагон менамоем, то аз наздик шинос шаванд. Дар ин пешгуфтор истилоҳи фолклор дар шакли «фолкйор» омадааст:

*«ФОЛКЙОР (=фолклор) ЧИСТ
ВА БАРОИ ЧӢ МО ОНРО МЕОМУӢЕМ?»*

Ҳар як миллат ва ҳар як қавм дар таърихи худ бар асари таҷрибаҳои мубораза ба муқобили истисмор, мубораза барои озодии заҳмат, муборазаҳои синфӣи адабиёт дорад. Ҳамаи адабиёт аз ҷиҳати таркиб ба ду қисм тақсим мешавад; яке адабиёти расмии интишорёфтагӣе, ки ин дар шароити форматсӣи иҷтимоӣи эканомӣи давраҳо ба он синф, ки васоили истеҳсолотро дар даст гирифта, маънавиёти ҳамон миллатро ба ғойдаи худ ба қор мебарад, хидмат мекунад ин адабиёт аз тарафи ашхоси маъруф, дар мавқеҳои маълум ба таври шеър, газал, қасида, мадҳ ва ғайра суруда шуда ва мусаввири давраҳои таърихӣи ҳамон миллат мебошад. Дигарӣ адабиёти ғайрирасмӣ, ё худ даҳанакӣ аст, ки ин аз тарафи ашхоси маълум гуфта нашуда, балки аз тарафи оммаи аҳоли дар асари таҷрибаҳои онҳо дар муборизаи синфӣ ва таҷрибаҳои зиндагонӣ ба таври зарбулмасал, чистон, шуг ва ғайраҳо гуфта шудааст. Адабиёти даҳанакӣ ҳам мусаввири давраҳои таърихӣи муборизаи синфҳо аст, вале ҳамин қадар дорад, ки вай интишор наёфта, китобӣ нашуда ва аз даҳан ба даҳан нақл шудааст.

Адабиёти расмӣ умуман махсуси сарой, аҳли дарбор буда, ба тӯдаи хурди аҳли сарой хидмат кунад, адабиёти даҳанакӣ махсуси тӯдаи меҳнаткашон буда, барои тӯдаи васеи аҳолии меҳнаткаш хидмат мекунад.

Адабиёти саройӣи тоҷик аз ҷиҳати шакл бо калимаҳои арабӣ, ғурси қадимӣ дуруст шуда ва аз ҷиҳати мазмун ташивиқоти вай ҳимояи истисмор, тарафдорӣи ҳукумати истибдод менамояд; адабиёти даҳанакӣи тоҷик, бар акси он аз калимаи «сода»-ӣи тоҷикӣ дуруст шуда, аз таҷрибаҳои зиндагонӣ, норизогӣ аз сохти саромаядорӣ, нодорӣи халқ, зулми ҳокимимон гирифта шудааст.

То ҳол дар байни тоҷикон бино бар ноқобилиятӣи сохти саромаядорӣ, на танҳо интишор додани фолкйор ва истифода бурдан аз таҷрибаҳои гузаштагони худ ба роҳ монда нашуда буд, балки интишори адабиёти расмӣ ва адабиёти дарсӣ ҳам ба роҳ монда нашуда буд. Акнун дар давраи Ҳокимияти шӯроӣи барои ба вучуд баровардани маданияти шаклан милли ва мазмунан

пролетарӣ на танҳо ба чоп кардани китобҳои дарсӣ ва адабиёти расмӣ кифоя карда мешавад, балки адабиёти даҳанакӣ ҳам, ки аз тарафи аҳоли дар давраҳои гузашта дар натиҷаи зиндагонӣ гуфта шуда аст, чоп карда мешавад.

Аҳаммийати адабиёти даҳанакӣ ончунон зиёд аст, ки рафиқ Ленин лугати Долро (Дальро) меомӯхт, бисёр завқ дошт, ки дар идҳо, шодигоҳҳои халқӣ биравад, хуш дошт, ки ҳар гуна зарбулмасалҳо, чистонҳои халқӣ, сурудҳои инқилобиро бидонад ва ба зудӣ онҳоро азбар мекард. Рафиқ Ленин «Сборник этнографий Смолен» (маҷмуае, ки аз хусуси урфу одатҳои халқи гуногун хабар медиҳад)-ро мехонд ва ба материялҳои дар вай қайд шудагӣ қимати бузург меод. Як вақте ки дар борайи адабиёти даҳанакӣ сухан мерафт, Ленин хоҳиш кард, ки баъзе аз маҷмуаҳо, шеърҳо ва ҳикоятҳои Билинро ба вай баройи дидан бидиҳанд. Ва ин хоҳиши вай иҷро карда шуд. Вай бо ин материялҳо ошно шуда гуфт: «Ин материалҳо чи қадар хуш аст. Ин китобчаҳоро зуд дида баромадам, вале мебинам, ки як чиз дар ин ҷо нест. Гӯё касе нест ва ё намехоҳад, ки ҳамаи инҳоро якҷоя бикунанд, ҳамаи инҳоро аз нуқтаи назари сиёсӣ-иҷтимоӣ ба тартиб дароранд. Мумкин аст, ки бар асоси ин материялҳо дар борайи интизории инқилобӣ ва аз инқилоб маъюсии халқ баъзе тафтишот бинависанд. Ба ҳикояти Ончукова, ки вайро ман нигоҳ кардам, нигоҳ бикунед, дар ин ҳикоя бисёр ҷойҳои қобили тавачҷуҳ ҳаст. Ба мо лозим аст, ки диққати таърихнависони адабиёти ҳудомонро ба тарафи онҳо ҷалб намоем. Ин эҷодиёти ҳақиқии халқист, ки вай дар давраи мо баройи аз худ кардани урфу одати халқ бисёр зарур мебошад».

Дар байни тоҷикон адабиёти даҳанакӣ зиёд аст. Дар ин адабиёт урфу одатҳо, расм ва ахлоқи миллии тоҷикон тасвир шудааст. Вале афсӯс, ки ин хазинаи бузурги сарватҳои таҷрибаҳои таърихӣ то ҳол дуруст сабт нашуда, ҷамъ нагардида ва ба тартиб андохта нашудааст.

Адабиёти даҳанакӣ тоҷикӣ шохида ақибмондагии таърихӣ вай аст. Тоҷикон дар давраҳои гузашта чунон ки дар сиёсат, иқтисод ва хоҷагии мамлакат ақиб монда буданд, дар қисмати адабиёт ҳам ақиб мондаанд; чистонҳо, зарбулмасалаҳо ва ҳикояҳои тоҷикӣ аз ҷиҳати сифат (фалсафа ва ҳикмат) нисбат ба дигар миллатҳои шарқӣ камқувваттар аст. Сабаби ин ҳамоно дар он вақтҳо дар байни тоҷикон ривож наёфтани илм ва ҳунар мебошад.

Дар ин нусха, ки аз тарафи рафиқ Обид Исмаилов дар асоси адабиёти даҳанакӣ халқ тартиб дода мешавад, ба воситайи дар давраҳои пеш аз инқилоб бисёр бесавод ва аз маданияти иҷтимоӣ дур будани тоҷикон галатҳои сиёсӣ ва муқобили илми марксистӣ бисёр ҳаст, вале чун мо медонем, ки дар давраи пеш аз инқилоб сохтмони сармоядорӣ намехост оммаи аҳоли босавод бошад, табиист, ки дар адабиёти халқ галатҳои сиёсӣ ба муқобили илми марксистӣ пайдо мешавад. Мо ин галатҳоро ислоҳ накарда, ҳамоно тавр бо ҳоли ҳадаи инкишоф менамоем, ки хонандагон корҳои тарбиявӣ сиёсӣ ва маданияти иҷтимоӣ имрӯзаро ба воситайи ҳамоно адабиёт бо корҳои тарбиявӣ сиёсӣ ва маданияти иҷтимоӣ (дар он вақтҳо набудагӣ) муқойаса намуда, ҳақиқатро дар даст дароваранд.

Пас, фолклйор адабиёти даҳанакии халқ аст, ки аз тарафи омма бар асари муборизаҳои синфӣ ва таҷрибаҳои зиндагонии давраҳои таърихӣ гуфта шудааст. Ва мо барои ибрат гирифтани аз таҷрибаҳои гузаштагони худ формайи онҳоро меомӯзем, маълум аст, ки мазмуни онҳо дар бисёр вақтҳо муқобили пролетарӣ аст.

Дар ин нусха як камбудии бузург ҳаст, иборат аз набудани фолклйорҳои пас аз инқилобӣ мебошад. Фақат як тика «чистон», ки аз тарафи рафиқ Лоҳутӣ гуфта шуда ва ба рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» (шумораи 53, таърихи 15 март соли 1933) интишиор гардида, аз тарафи рафиқ Абдулқодир Солеҳзода (бошандаи қишлоқи Қалъаи Варзоб) ба вай ҷавоб гардонда шудааст, аз архиви «Тоҷикистони сурх» ёфта дарҷ кардам. Ҳамин ҷавоби рафиқ Абдулқодир шоҳиди он аст, ки дар давраи ҳокимияти пролетарӣ чи гуна савияи маданӣ ва шуури инқилобии аҳолии шаҳр ва қишлоқ бо суръат тараққӣ мекунад. Зиёд шудани шуури инқилобӣ, албатта воситайи озодӣ аз зулм ва истисмор аст.

Дар оянда, рафиқоне, ки бо ин кор машғул ҳастанд, бояд онро дар назар гиранд, ки фолклйорҳоро ба давраҳо тақсим кардан аҳамияти зиёд дорад.

Чун ин нусха умуман ҷамъ карда шуда буд, бино бар он, ман номи онро «Адабиёти даҳанакӣ» мондам. Қосимов Б.» [9, 3-6].

Бинед, дар он солҳо ақидаҳо чӣ гуна буд. Бояд ёдовар шуд, ки то ҳол дар асарҳои таҳқиқӣ аз ин пешгуфтор ёд накардаанд. Аз мутолаи пешгуфтори мазкур маълум мешавад, ки маҷмуа мувофиқи руҳияи ҳамон давр таҳия ва пешкаши хонандагон гардидааст. Ақидаҳои Б.Қосимов низ тибқи сиёсати он замон аст.

Баъди ин пешгуфтор зери унвони «Аз ҷамъкунанда» дар ҳаҷми қариб як саҳифа сарсухани О.Исматӣ омадааст. Аз гуфтаҳои О.Исматӣ низ ба назар мерасад, ки дар он солҳо гирдовари маводи фолклорӣ бо мушкилӣ пеш мерафт. Барои дарки бештари масъала онро низ айнан пешкаши хонандагон менамоем:

«АЗ ҶАМЪКУНАНДА. Ман мувофиқи супориши Ҷамъияти нависандагони шӯроӣ Тоҷикистон, аз материалҳои, ки дар даст доштам ва ҷамъ карда будам, истифода намуда, ҳамин маҷмуаро, ки дар он намунаҳои адабиёти халқ гирд оварда шудааст, тартиб додам.

Адабиёти халқии тоҷикӣ хеле васеъ мебошад, агар дуруст кофтуков карда шавад, албатта материалҳои бисёр ва пурқиматро гун кардан мумкин аст ва ин яке аз вазифаҳои навбатии мост. Аммо ҳоло мо бо ҷамъ кардани ҳамин як қисм материал қаноат намудем. Дар оянда боз мумкин аст, ки дар ин соҳа корҳои бисёр карда шавад, сониян маълум аст, ки адабиёте, ки мо онро «адабиёти халқ» меномем, маҳсулоти адабӣ ва эҷодии оммаи васеи халқ мебошад. Ва он дар давраҳои гуногун аз тарафи намояндагони синфҳои гуногун эҷод карда шуда ва мафкураи он синфҳоро акс мекунад. Агар мо як қисми бисёр хурди онро ҳисоб накунем, адабиёти халқ умуман адабиёти аксарияти оммаи васеи табақайи меҳнаткаш мебошад.

Хулосаи калом, ба мо лозим аст, ки ҳар як адабиётро аз нуқтаи назари синфӣ ва танқидӣ марксистӣ таҳлил карда бийомӯзем.

Дар қисми зарбулмасалҳо аз китобчایی «Зарбулмасалҳои тоҷикӣ»-и рафиқ Ҳ.Каримзода хеле истифода карда шудааст. О.Исматӣ» [7, 7].

Аз сабаби он ки ин маҷмуа нахустин намунаҳои фолклори тоҷикро дар бар мегирад ва ҳоло дастраси хонандагон нест, унвони маводи онро ёдовар мешавем. Пас аз ишораи мухтасари О.Исматӣ, ки тавре ёдовар шудем «Аз ҷамъкунанда» ном дорад, шеърӣ «Ленин бародар раҳнамо»-ро [1, 9-10] метавон хонд. Маълум аст, ки ин шеър аз С.Вализода аст, вале дар маҷмуа ба муаллифи он ишора нашудааст. Унвони матни навбатӣ «Озодии шӯрои мо» [1, 10] аст. Дар идома, баъди пешгуфтори хурд роҷеъ ба шӯриши Восеъ, чанд намуна аз «Таронаҳои халқ дар хусуси Восеъ» [1, 11-14] омадааст.

Сипас дар баҳши аввали маҷмуа зери унвони умумии «Адабиёт» шеърҳои оварда шуда, ки «аз як дастнавис» [1, 16], аз минтақаи Помир ва Дарвоз ба даст омадаанд. Гӯяндагони баъзеи ин шеърҳо қасоне бо номҳои Шофтур аз Помир, Муҳаммад Саидзодаи Мағмуми Дарвозӣ, Авлиё Ҳусайни Мағмуми Дарвозӣ мебошанд [1, 16-17]. Дар идома ин сатрҳоро мехонем: «Ғазале ки дар поён навишта шудааст, аз порчаи гуногун иборат буда, дар даври амир Олим аз тарафи одамони ӯ, бо зӯрӣ гирифта рафта шудани духтарро аз забони модараш ва духтар ҳикоя мекунад (айнан)», ки ин матн аз 13 пораи чормисрай иборат аст [1, 17-19].

Баъдан дар маҷмуа, пай дар пай, матнҳои зерин омадааст: «Ғазали ошиқона» [1, 19-20], «Нигор ой» [1, 20], «Ғазали нимҷаресмон» (аз Самарқанд) [1, 20], «Нақш» [1, 20-21], «Алла» [1, 21], «Ғазалест, ки дар замони келинбарӣ хонда мешавад» (аз Афғонистон) [1, 21-22], «Дар ҳаққи пишак» (гурба) [1, 22], «Арғунҷак» [1, 22], «Дар ҳаққи келин» (арӯс) [1, 22], «Олуча» [1, 23], «Борон» [1, 23], «Эй ман читу (чи тавр) нодон будем» (киноя) [1, 23], «Келин зояд мушбача» [1, 24], «Ҳавзак-ҳавзак» [1, 24], «Дар вақти дӯстдорӣ қардани бачагон гӯянд» [1, 24], «Калҳоти даштӣ» [1, 24-25], «Кошкӣ» [1, 25], «Барфӣ» [1, 25], «Дар ҳаққи келин» (арӯс) [1, 26], «Ало қарға» [1, 27], «Марсия (Дар рӯзҳои мурдабарорӣ мехонанд)» [1, 27-28], «Марсия» [1, 28] «Абдуллоҷон» [1, 28-29], «Байт ва рубоӣҳои гуногун» [1, с. 29-31], «Дар ҳаққи вақтҳои гуногун» [1, 31-34].

Мутолиаи ин ашъор шаҳодат бар он медиҳад, ки онҳо аз ҷониби шахсони ба шеърӣ шоирӣ алоқаманд гуфта шудаанд. Мазмуни онҳо тавсифи воқеаҳои ҳамон замон ба монанди танқиди даврони амирӣ, ситоиши Инқилоби Октябр, ташкили Ҷумҳурии Тоҷикистон, мактабу маорифи навро дар бар гирифта, зимнан дар онҳо мазлумӣ ва нотавонии занону духтарон, ба зӯрӣ бурдани духтарон аз ҷониби одамони амири замон ва амсоли ин сарзаниш гардидааст. Ҳамчунин марсияҳои, тавсифи ишқу ошиқӣ ва ашъори маросимҳои гуногун низ аз мавзӯҳои дигари ин маҷмуа ба ҳисоб мераванд, ки инъикоскунандаи ғаму ғусса ва орзуи ормонҳои мардум мебошанд.

Баҳши дуюми маҷмуа аз намунаҳои чистонҳои тоҷикро дар бар гирифтааст [1, 35-45]. Намунаи чистонҳое, ки дар маҷмуа аст, дар шакли мансур ва манзум аст. Дар қанори чистонҳои мардумӣ ҳафт адад аз чистонҳои сурудаи Лоҳутӣ низ оварда шуда, ки ҳам чистонҳо ва ҳам ҷавоби онҳо дар қолаби назм мебошанд [1, 45-47].

Дар баҳши сеюм бо тартиби алифбои лотинӣ чанд намуна аз зарбулмасалҳои тоҷикӣ оварда шудааст [1, 48-83]. Ба гуфти О.Исматӣ, «Дар

қисми зарбулмасалҳо аз китобчایی «Зарбулмасалҳои тоҷикӣ»-и рафиқ Ҳ.Каримзода хеле истифода карда шудааст» [7, 8]. Онҳо дорои мавзӯ, мазмун ва шаклҳои хоси вобаста ба муҳити суннати тоҷикон буда, қариб ҳамаи вариантҳои зарбулмасал ва мақолҳои маҷмуа то имрӯз вирди забони мардум мебошанд.

Бояд ёдовар шуд, ки дар мавридҳои лозим луғатҳои омиёна низ шарҳ ёфтаанд. Дар охири китоб дар «Мундариҷот» омадааст: «*Фолкӣор чист ва барои чӣ мо онро меомӯзем?*.... саҳифаи 3», «*Аз чамъкунанда.... саҳифаи 7*», «*I Адабиёт.... саҳифаи 9*», «*I Чистонҳо*»..... саҳифаи 35», «*III Зарбулмасалҳо.... саҳифаи 48*» [1, 84].

Ба нуктае ишора намуданро лозим медонем, ки дар он солҳо О.Исматӣ ва дигар гирдоварандагон фолклоршиносии касбӣ набуданд. Илми фолклоршиносии тоҷик низ шакли нагирифта буд. Ҳанӯз дар он солҳо гирдоварандагон ва таҳиягарони матнҳои фолклорӣ оид ба нашри матнҳои фолклорӣ ба мисли нашри илмӣ, нашри илми оммавӣ ва нашри оммавӣ иттилоии кофӣ надоштанд. Ба ин ҷиҳат ҳангоми таҳияи маҷмуа ба ин меъёрҳо таваҷҷуҳ нашудааст.

Бояд ёдрас шуд, ки ҳамаи гирдоварандагон ва ноширони мероси фолклорӣ солҳои 20-40 аз тариқи омӯхтаҳои худ ва бо таъя ба пажӯҳандагони рус амал мекарданд. Ҳар шояде, нависандае, рӯзноманигоре, олиме, ки дар он солҳо то ҳади имкон намунаҳои фолклори мардуми тоҷикро гирд оварда нашр мекард, кори некеро ба анҷом мерасонд. Аз ин рӯ, ҳарчанд баъзе аз матнҳои маҷмуаи «Адабиёти даҳанақӣ» аз гуфтори мардум набуда, муаллифдоранд, ба ҳар ҳол он ҳамчун нахустин баёз дар илми фолклоршиносии тоҷик сарчашмаи муҳиме ба ҳисоб меравад.

Дар ҳамон соли 1934 аз ҷониби Игор Сухарев ва Олга Сухарева маҷмуаи дигари хурде зери унвони «Материалы по таджикскому фольклору», дар ҳаҷми 45 саҳифа ба нашр расид, ки дар он намунаи чистонҳои мардуми Самарқанд [16, 2-24] ва ҳашт варианти афсонаи «Буз ва ҳафт бузича» [17, 25-44] чоп шуда буд. Маҷмуа дорои сарсухани илмӣ ба забони русӣ буда, матнҳо ба забони тоҷикӣ ва овониғории алифбои лотинӣ таҳия гардидааст [16]. Мураттибон маҷмуаро бо ҳавсала ва муҳаббат таҳия намудаанд.

Агар намунаҳои чистонҳо аз ҷониби Игор Сухарев фақат аз байни мардуми Самарқанд бо ғуиши онҳо сабт шуда бошанд, матни вариантҳои афсонаи «Буз ва ҳафт бузича» бо кӯшиши Олга Сухарева аз шахси гуногунпеша ва синну солашон муҳталиф аз Самарқанд, Хучанд, Панҷакент, Ёвон дар солҳои 1923, 1925, 1932, 1933, бо ғуиши мардум сабт шудааст.

Матни афсона бо вариантҳои ба алифбои лотинӣ (забони тоҷикӣ) ва бо тарҷумаи русӣ ба нашр расидааст. Хуб аст, ки маҷмуаи мазкур тибқи қонун ва қавоиди илми фолклоршиносӣ таҳия гардидааст. Чопи ҳашт варианти «Буз ва ҳафт бузича», ба назари мо, дар афсонашиносии тоҷик аввалин нашри илмӣ ба шумор меравад, ки дар омӯхтани лаҳҷаҳо ва ҳам густариши афсонаи мазкур дорои аҳамияти вижае мебошад. Ба гуфти таҳиягарони ин маҷмуаи хурд, дар он солҳо афсонаҳои тоҷикӣ хеле кам сабт шудааст, вале дар айни замон аз байни мардумони дигари Осиёи Марказӣ баъзе пажӯҳандагон матнҳои зиёде сабт кардаанд. Дар ин бора ҳуди гирдоварандаҳо чунин гуфтаанд: «Публикация

восьми таджикских вариантов сказки «Коза и семеро козлят», даже в виде сырого материала, авторы надеются, сможет несколько заполнить пробелы в таджикской фольклористике. Бросается в глаза чрезвычайно малое количество опубликованных таджикских сказок, тогда как по другим среднеазиатским национальностям, особенно по казакам, благодаря, главным образом, деятельности старого собирателя фольклора Диваева А.А. сказочного материала опубликовано все-таки порядочно. Что же касается таджиков, то опубликованные сказки относятся, главным образом, к горному Таджикистану и Припами́рским странам, тогда как равнинные таджики Узбекистана и Таджикистана не представлены.

Поскольку настоящие восемь вариантов происходят из различных пунктов Узбекистана и Таджикистана, и кроме того, записаны фонетической транскрипцией (на основе таджикской латиницы) с сохранением как фонетических, так и грамматических особенностей охваченных говором, постольку они могут служить и некоторым материалом по диалектологии таджикского языка, почти не подвергавшегося еще с этой стороны обследованию и изучению. К сожалению, недостаточно фонетически точная запись (например не отмечены долгие и краткие гласные, а также арабское *ḫ* (*maftuh*), которое несомненно имеется в йобонском говоре) уменьшает значение текстов для изучения диалектологии таджиков. Кроме того, большая часть сказок записана со слов учащихся Таджикского Инпроса, которые стремились, с большим или меньшим успехом, выразиться «литературно». Это также вело к тому, что местный говор подвергался посторонним влияниям и терял свою цельность. В особенности это можно сказать о ходжентском варианте.

Как упомянуто, тексты сказок транскрибированы таджикской латиницей, с некоторым дополнением к ней. Так, отмечены дифтонги и введен знак «ng» для изображения произношения слов типа «Sang», «Zang» где, собственно говоря, вместо звука «п» имеется носовое «а». Ударения и звук *vovi maḥul* обозначены так же, как в предыдущей работе» [17, 25-26].

Муалифон кӯшиш намудаанд, ки матнҳо айнан бо лаҳҷаи мардум пешкаши хонандагон гарданд. Ҳар варианти афсонаи «Буз ва ҳафт бузича» (Бузаки чингилапо) бо лаҳҷа, сабт гашта, луғатҳо низ шарҳ дода шудаанд. Ин маҷмуаи хурдакакро метавон нахустин *нашри илмӣ* матнҳои фолклорӣ номид. Афсонаи мазкур дар миёни тоҷикон хеле машҳур аст. Ҳоло низ шояд деҳае нест, ки бузурғсолон ин афсонаро дар ёд надошта бошанд. Зимнан ёдрас мешавем, ки баъдҳо дар маҷмуаҳо ва асарҳои илмӣ пажухандагон, аз ҷумла А.Набавӣ [14], Р.Раҳмонӣ [15], Ф.Шарифзода ва Р.Раҳмонӣ [18; 19], оид ба ин матнҳо ва аҳаммияти илмӣ онҳо ҳамчунин аввалин матнҳои фолклорӣ андешаҳои ҳешро баён доштаанд.

Инак, аз нашри ду маҷмуаи фолклорӣ, ки бори аввал дар онҳо намунаҳои мероси гуфтории мардуми моро пешкаши хонандагон карда буданд, беш аз 90 сол гузашт ва ҳоло пажухандагон аз онҳо чун нахустин сарчашмаҳои фолклорӣ ёд менамоянд. Дар оянда низ барои навиштани таърихи фолклоршиносии кишвар, китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ аз онҳо истифода хоҳад шуд.

КИТОБНОМА

1. Адабиёти даҳанакӣ. Маҷмуаи шеър, чистон ва зарбулмасалҳои халқӣ / Чамъкунанда: О.Исматӣ / Мухаррири сиёсӣ: Б.Қосимӯф. – Сталинобод-Самарқанд: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1934. – 84 с. (Ба хатти лотинӣ).
2. Айнӣ, С. Забони тоҷикӣ / С.Айнӣ // Раҳбари дониш. – 1928. – №11-12. – С. 43-47 (Ба хатти форсӣ).
3. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷ.11. Китоби дуҷум / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 436 с.
4. Бектош, Н. Кумитаи марказии тоҷикшиносии кумиссияи маъорифи халқи Тоҷикистон: Дар бораи ғун кардани адабиёти даҳанакӣ халқ / Н.Бектош // Тоҷикистони сурх. – 1930. – № 279. – 15 декабр (Ба хатти форсӣ).
5. Зехнӣ, Т.Н. Адабиёти халқ / Т.Н.Зехнӣ // Раҳбари дониш. – 1928. – Шумораи 4-5. – С. 25-29. (Ба хатти форсӣ).
6. Зехнӣ, Т.Н. Адабиёти халқ / Т.Н.Зехнӣ // Раҳбари дониш. – 1929. – Шумораи 2-3. – С. 37-41. (Ба хатти форсӣ).
7. Исматӣ, О. Аз чамъкунанда / О.Исматӣ // Адабиёти даҳанакӣ. Маҷмуаи шеър, чистон ва зарбулмасалҳои халқӣ / О.Исматӣ. Сталинобод-Самарқанд: Нашрдавтоҷик, 1934. – С. 7. (Ба хати лотинӣ).
8. Каримзода, Ҳ. Адабиёти халқро чамъ намоем / Ҳ.Каримзода // Овози тоҷик. – 1930. – 12 апрел (Ба хатти форсӣ).
9. Қосимӯф, Б. Фолклор чист ва барои чӣ мо онро меомӯзем? / Б.Қосимӯф // Адабиёти даҳанакӣ. Маҷмуаи шеър, чистон ва зарбулмасалҳои халқӣ / Чамъкунанда: О.Исматӣ. Сталинобод-Самарқанд: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1934. – С. 3-6. (Ба хатти лотинӣ).
10. Маҳмудӣ, В., Зехнӣ, Т. Духтараке ба падар. Олуҷа гули бодом (суруди бачагона) / В. Маҳмудӣ, Т.Зехнӣ // Омӯзиш. Китоби кироат барои синфи 3. – Самарқанд-Душанбе, 1928. – С. 9. (Ба хатти форсӣ).
11. Маҳмудӣ, В., Зехнӣ, Т. Баҳор омад. Шеърҳои халқӣ / В. Маҳмудӣ, Т.Зехнӣ // Омӯзиш. Китоби кироат барои синфи 3, қисми 2. – Самарқанд-Душанбе, 1928. – С. 121. (Ба хатти форсӣ).
12. Маҳмудӣ, В., Зехнӣ, Т. Бузғола (суруди бачагона) / В. Маҳмудӣ, Т.Зехнӣ // Омӯзиш. Китоби кироат барои синфи 3, қисми 2. – Самарқанд-Душанбе, 1928. – С. 149. (Ба хатти форсӣ).
13. Маҳмудӣ, В., Зехнӣ, Т. Бойчечак / В. Маҳмудӣ, Т.Зехнӣ // Омӯзиш. Қисми 3. Китоби кироат барои синфи 4 мактабҳои ибтидоӣ. – Самарқанд-Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1928. – С. 8. (Ба хатти форсӣ).
14. Набавӣ, А. Нахустин дастури гирдоварии фарҳанги мардум / А.Набавӣ // Рӯдакӣ. Фаслномаи адабӣ-фарҳангии Ройзании фарҳангии Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон. – 2007. – №13. – С.133-146 (Ба хатти форсӣ).
15. Раҳмонӣ, Р. Тӯракул Зехнӣ – нахустин фолклоршиноси тоҷик / Р.Раҳмонӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши филологӣ. – 2023. – №10. – С. 211-216.
16. Сухарев, И.А. и Сухарева О.А. Загадки таджиков Самарканда и его окрестностей / И.А.Сухарева, О.Сухарева // Материалы по таджикскому фольклору. Самарқанд, 1934. – С. 3-24.
17. Сухарева, И.А., Сухарева О.А. Восемь вариантов Таджикской версии сказки «Коза и семеро козлят» / И.А.Сухарева, О.Сухарева // Материалы по таджикскому фольклору. Самарқанд, 1934. – С. 25-44.
18. Шарифзода, Ф., Раҳмонӣ, Р. Бобочон Ниёмӯхаммадов ва нашри афсонаҳои тоҷикӣ ба забони русӣ // Суханшиносӣ. – 2023. – №3. – С. 115-125.

19. Шарифзода, Ф., Рахмони Р. О сборнике Б.Ниязмухамедова «Таджикские сказки» на русском языке / Ф.Шарифзода, Р.Рахмони // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. – 2023. – №5. – С. 265-271.

НАЗАРЕ БА АВВАЛИН МАЧМУАҶОИ ФОЛКЛОРИ ТОҶИК

Аз солҳои бистуми садаи ХХ муҳаққиқони тоҷик ба гирдоварӣ ва наири фолклори тоҷик машғул шуданд. Устод Айнӣ яке аз аввалинҳо буданд, ки ҷавонро ба гирдоварии «адабиёти халқ» таълиғ менамуданд. Дар солҳои бистуми асри ХХ Т.Зехнӣ авалин тоҷик буд, ки бо машварати устод Айнӣ ба гирдоварӣ ва таҳқиқи матнҳои фолклорӣ тавачҷуҳ намуд. Дар солҳои 1927-1929 намунаҳои ин матнҳоро дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» ба нашр расонид ва мавриди таҳқиқ қарор дод.

Баъдан соли 1934 нахустин маҷмуаи фолклорӣ таҳти унвони «Адабиёти даҳнакӣ» чоп шуд. Мураттиби он О.Исматӣ аст. Матнҳо ба алифбои лотинӣ чоп шудаанд. Унвони пешгуфтори маҷмуа «Фолкйор (=фолклор) чист ва барои чӣ мо онро меомӯзем?» ном дошта, муаллифи он Б.Қосимов аст. Баъди ин пешгуфтор дар ҳаҷми қариб як саҳифа сарсухани О.Исматӣ омадааст, ки он низ айнан пешкаши хонандагон шудааст. Бахши аввали ин маҷмуа «Адабиёт» ном дошта шеърҳоеро дар бар мегирад, ки аз минтақаи Помир ва Дарвоз гирдоварӣ шудаанд. Бахши дуюми маҷмуа аз намунаҳои чистонҳои тоҷикӣ иборат аст. Дар бахши сеюм чанд намуна аз зарбулмасалҳои тоҷикӣ оварда шудааст. Дар он солҳо фолклоршиносони касбӣ набуданд. Илми фолклоршиносии тоҷик низ шакл нагрифта буд. Ҳанӯз дар он солҳо гирдоварандагон ва таҳиягарони матнҳои фолклорӣ оид ба наири матнҳои фолклорӣ, ба мисли наири илмӣ, наири илми оммавӣ ва наири оммавӣ иттилои кофӣ надоштанд. Ба ин ҷиҳат ҳангоми таҳияи маҷмуа ба ин меъёрҳо тавачҷуҳ нашудааст.

Ҳамон соли 1934 аз ҷониби И.Сухарев ва О.Сухарева, дар Самарқанд, маҷмуаи дигари хурде зери унвони «Материалы по таджикскому фольклору», дар 45 саҳифа ба нашр расид, ки дар он намунаи чистонҳои мардуми Самарқанд ва ҳафт варианти афсонаи «Буз ва ҳафт бузича» чоп шудааст. Маҷмуа ба забони русӣ буда, матнҳо ба забони тоҷикӣ ва овониғориҳои алифбои лотинӣ аст.

Дар мақола роҷеъ ба ин ду маҷмуаи фолклорӣ маълумот дода шудааст, ки дар онҳо бори аввал намунаҳои мероси фолклори тоҷикон пешкаши хонандагон гаштаааст. Аз онҳо ҳоло ҳам пажӯҳандагон чун нахустин сарчашмаҳои фолклорӣ истифода менамоянд.

Калидвжаҳо: «Адабиёти даҳнакӣ», фолклор, адабиёт, устод Айнӣ, Т.Зехнӣ, «Роҳбари дониш», О.Исматӣ, Б.Қосимов, афсона, чистон, И.Сухарев ва О.Сухарева, фолклори тоҷик.

ВЗГЛЯД НА ПЕРВЫЕ СБОРНИКИ ТАДЖИКСКОГО ФОЛЬКЛОРА

С 20-х годов ХХ века таджикские исследователи занимаются сбором и публикацией таджикского фольклора. Устад Айнӣ был одним из первых, кто призвал молодежь собирать «адабиёти халқ» (народную литературу). В двадцатые годы ХХ века Т.Зехни был первым таджиком, который по совету

Айни обратил внимание на сбор и исследование фольклорных текстов. В 1927-1929 годах он опубликовал образцы этих текстов в журнале «Рахбари дониш» и подверг их исследованию.

Затем, в 1934 году, вышел первый сборник фольклора под названием «Адабиёти даханаки». Ее составитель - О.Исматӣ. Тексты напечатаны латинским алфавитом. Название предисловия к сборнику: «Что такое фольклор и зачем мы его изучаем?» имени, ее автор - Б.Касимов. После этого предисловия следует одностраничное предисловие О. Исматӣ, которое также представлено читателям. В первой части сборника под названием «Литература» напечатано стихи, собранные из Памирском и Дарвазском регионе. Вторая часть коллекции состоит из образцов таджикских загадки. В третьем разделе приведены некоторые примеры таджикских пословиц. В те годы не было профессиональных фольклористов. Не сформировалась и наука таджикского фольклора. Даже в те годы собиратели и разработчики фольклорных текстов не располагали достаточной информацией об издании фольклорных текстов, таких как научные издания, общественно-научные издания, массовые издания. В связи с этим данные критерии не были учтены при публикации сборника.

В том же, 1934 году, И.Сухарев и О.Сухарева издали еще один небольшой сборник под названием «Материалы таджикского фольклора» на 45 страницах, в котором приведены примеры загадки народов Самарканда и восемь вариантов сказки «Коза и семь козлов». Сборник на русском языке, тексты на таджикском языке с транслитерацией латиницы.

В статье представлены сведения об этих двух фольклорных сборниках, в которых читателям впервые были представлены образцы таджикского фольклорного наследия. Они до сих пор используются исследователями как первые источники фольклора.

Ключевые слова: «Адабиёти дахнакӣ», фольклор, литература, устод Айни, Т.Зехни, «Рахбари дониш», О.Исматӣ, Б.Касимов, сказка, загадки, И.Сухарев ва О.Сухарева, таджикский фольклор.

OVERVIEW OF THE EARLIEST COLLECTIONS OF TAJIK FOLKLORE

Since the 20s of the 20th century, Tajik researchers have been collecting and publishing Tajik folklore. Master Ayni was one of the first to encourage young people to collect «adabiyoti khalk» (folk literature). In the twenties of the twentieth century, T.Zehni was the first Tajik who, on the advice of Ayni, paid attention to the collection and study of folklore texts. In 1927 and 1929, he published samples of these texts in the journal «Ra'bari Donish» and subjected them to research.

Then, in 1934, the first collection of folklore entitled «Adabiyoti Dahanaki» was published. Its compiler is O.Ismati. The texts are printed in the Latin alphabet. The title of the preface to the collection: «What is folklore and why do we study it?» named after, its author is B.Kasimov. Following this introduction is a one-page introduction by O. Ismati, which is also presented to the readers. The first part of the collection, entitled «Literature,» contains poems collected in the Pamir and Darvaz region. The second part of the collection consists of samples of Tajik riddles. The third section

provides some examples of Tajik proverbs. In those years there were no professional folklorists. The science of Tajik folklore has not been formed either. Even in those years, collectors and developers of folklore texts did not have sufficient information about the publication of folklore texts, such as scientific publications, social scientific publications, and mass publications. In this regard, these criteria were not taken into account when publishing the collection.

In the same year, 1934, I.Sukharev and O.Sukhareva published another small collection entitled «Materials of Tajik Folklore» on 45 pages, which gives examples of the riddles of the peoples of Samarkand and eight versions of the fairy tale «The Goat and the Seven Goats». Collection in Russian, texts in Tajik with Latin transliteration.

The article presents information about these two folklore collections, in which samples of the Tajik folklore heritage were presented to readers for the first time. They are still used by researchers as the first sources of folklore.

Key words: «Adabiyoti dayanaki», folklore, literature, ustad Ayni, T.Zehni, «Ra'bari Donish», O.Ismati, B.Kasimov, the fairy tale, riddles, I.Sukharev and O.Sukhareva, tajik folklore

Маълумот дар бораи муаллиф: Равшан Раҳмонӣ, доктори илмҳои филология, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии ДМТ; **Нишони:** ш.Душанбе, х. Рӯдакӣ 17. Email: ravrahmon@mail.ru; Тел.: 919 89-02-08.

Сведения об авторе: Равшан Раҳмони – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и современной персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета; **Адрес:** 17, проспект Рудаки, г. Душанбе, Республика Таджикистан. Email: ravrahmon@mail.ru; Тел.: 919 89-02-08.

Information about the author: Ravshan Rahmani – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature, Tajik National University. **Address:** 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Email: ravrahmon@mail.ru; Тел.: 919 89-02-08.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола қору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва чадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъяс кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
  - а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:
Айнӣ, С. Куллиёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
  - б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, мақолаи нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
    1. Айнӣ, С. Маъноӣ калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарк. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
    2. Ҳошим, Р. Иншоӣ шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
    3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
    4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125;
13. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;

14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;
15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант /докторанти PhD/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунча [5, 75];
20. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририи маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад;
23. дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад;
24. дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад;
26. муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд;
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ». Тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мч аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени А.Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс ТДУ (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 10 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
  - а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
  - б) для статей – имя автора, полное название статьи, название сборника статьей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты,
журнала, например:
1. Айни, С. Маъной калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Хусейнзода, Ш. Айни ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
13. Обратит внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словесность»;

14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;
15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
16. Статьи аспиранта /докторанта PhD/ соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
21. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
24. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.
26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать 17.06.2026 г. Разрешено в печать 23.06.2026 г.
Формат 70x100 ¹/₁₆. Гарнитура Литературная.
Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Заказ № 6/25.

Издательство «*Истеъдод*».
734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.
Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru